

زانكۆی سه‌لاحه‌دین - هه‌ولیر
Salahaddin University-Erbil

پۆلی ئافرهت له بونیاتنانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نیدا

(تویژینه‌وه‌یه‌کی مه‌یدانیه له شاری هه‌ولیر)

نامه‌یه‌که

پیشکەشی ئەنجومەنی کۆلیژی ئەدەبیات کراوه له زانکۆی سه‌لاحه‌دین-هه‌ولیر
وه‌ك به‌شیک له پێداویستی‌هه‌کانی به‌ده‌سته‌ینانی پله‌ی ماستەر
له کۆمه‌لناسی

له‌لایه‌ن

سوزان طه رسول

به‌کالۆریۆس له کۆمه‌لناسی - 2007

به‌سه‌رپه‌رشتیاری

پ. ی. د. سلیم بطرس الیاس

أربیل - کوردستان

کانونی یه‌که‌م 2015

بەلیننامە

من بەلین دەدەم کہ ئەم ماستەر نامەییە کہ ناوئیشانەکی بریتییە لە (پۆلی ئافرەت لە بونیاتنانی کۆمەلگەیی مەدەنییدا) ھەمووی کاری پەسەنی تاکە کەسی خۆمە. جگە لەو جیگایانەیی کہ بە ئاشکرا ئاماژەم پیکردووە، ھەموو نووسینەکان و ئەنجامەکان تویژینەوہی سەر بەخۆی خۆمە و پێشتر لە ھیچ شوینیک بلۆم نەکردۆتەوہ و پێشکەشی ھیچ شوینیکم نەکردووە بۆ ئەوہی پرونامەییەکی پی وەر بگرم. بەلین دەدەم لە ھەر جیگایەکی شتیکم وەرگرتیی ئاماژەم بە سەرچاوەکی کردووە.

واژوو :

ناوی قوتابی : سوزان طە رسول

بەروار : / / 2015/

پشتگیری و پەزامەندی سەرپەرشتیاریار

ئەم نامەيە لە ژيەر سەرپەرشتیاری من نامادەكراوہ و نووسراوہ نيڤردراوہ بۇ وەرگرتنى پرونامەي ماستەر لە پسيپۇرى(.....) من پشتگیری دەكەم و پازيم كە بەم شيوہيەي ئيستا پيشكەشي ليژنەي تاقىكردنەوہ بكریت.

ناو: پ.ى.د.سليم بطرس الياس

واژوو:

بەروار: 2015/ /

پشتگیری دەكەم كە ھەموو پيداويستيهكان جيپهجي كراوہ ھەروہا ئاماژە بە پشتگیری و پەزامەندی سەرپەرشتیاری، من ئەم نامەيە دەنيڤرم بۇ گفتوگو.

واژوو:

ناو: د. ئارام ابراهيم

سەرۆكى بەش:

بەروار: 2015/ /

پشتگیری دەكەم كە ھەموو پيداويستيهكان جيپهجي كراوہ، بويي پازيم كە ئەم نامەيە بنيڤردريت بۇ گفتوگو.

بەرپرسی خويندنى بالآ لە كۆليژ

واژوو:

ناو: پ.ى.د. احمد ميرزا ميرزا

بەروار: 2015/ /

بېيارى ليژنهى ههلسهنگاندىن

ئىمه وهكو ليژنهى تاقىكردهوه، ئهو ماستهنامهيه مان كه ناونيشانى برىتى بوو له (پۆلى ئافرهت له بونياتنانى كۆمهلگهى مهدهنىدا)، خويندهوه و قوتابيهكه مان كه ناوى (سوزان طه رسول) بوو، له ناوهروكهكهى تاقىكردهوه. ئىمه بېياردهدين كه پيداويستيهكانى پروانامهى ماستهرى له پسپورى ..... تىدايه.

واژوو:	واژوو:
ناو: د. پۆزه عبدالله شريف	ناو: پ.ى.د. عبدالمجيد غفور ابراهيم
ئەندام:	ئەندام:
بەروار: 2015/12/	بەروار: 2015/12/

واژوو:	واژوو:
ناو: پ.د. صباح احمد نجار	ناو: پ.ى.د. سليم بطرس الياس
سەرۆكى ليژنه:	ئەندام و سەرپه‌رشتيار:
بەروار: 2015/12/	بەروار: 2015/12/

واژوو:

ناو: پ.ى.د. محمد عبدالله كاكه سوور

پاگرى كۆليژنى ئەدهبىيات:

بەروار: 2015/12/

پیشکش

پیشکشہ بہ

گیانی باوکم ✍

دایکہ دلسوزو میہربانہکہم ✍

خوشک و براکانم ✍

ہاوسہری نازیم (فواد) ہمیشہ پالپشت و هاوکارو ہاندہری ✍

بہردہوامم بووہ لہ تہواوکردنی تہم نامہیہ

بو گولہ جوانہکانی خوشک و براکانم ✍

تویژہر

سوپاس و پيژانين

له ئەنجامدانى ئەم تويژينه وهيهدا كۆمه لىك مامۇستاو ھاوريى بەريژم يارمەتى و ھاوكارييان كردووم بە پيويستى دەزانم ليڤه دا سوپاسيان بكەم.

- سوپاسى بى پايانم بۇ بەريژ (پ.ى.د. سليم بطرس الياس) كه ئەركى سەرپەرشتيكردى تويژينه كه مى گرتە ئەستۆ بە رينمايى و سەرئىچ و تيبينيه بە پيژەكانى سوڤىكى زورى پيگه ياندم.
- سوپاسى زۆرم بۇ بەريژ (پروفيسور دكتور صباح احمد نجار) كه رينمايى و ھاوكارى و يارمەتیهكى زورى پيشكه شكردم له لايەنى مهيدانى.
- سوپاسى زۆرم بۇ (د. ئوميد صابر شوانى) بۇ يارمەتى و ھاوكارييه كانى له لايەنى مهيدانى بە تايبەت ئامارى تويژينه وه كه م.
- سوپاس بۇ سەرجه مامۇستايانى بەشى كۆمه لئاسى كه ھاوكارو يارمەتيدەرم بوون، بە تايبەت (پ.ى.د. محمد شوانى، د. مراد حكيم، د. جوان اسماعيل، د. نادية عمر) كه له تيبينيه كانيان سووڤم وەرگرت.
- سوپاسيكي زۆرم بۇ (كاك شوقى، كاك محمود) كه ھاوكارو يارمەتيدەرم بوون له لايەنى مهيدانى.
- سوپاسيكي بى پايانم بۇ براكانم (حاکم تحسين، حاکم سرکوت، پاريزەر فەرھەنگ، ئەندانيار رسول) كه ھاوكارييهكى زوريان كردم له دابينكردى سەرچاوه كان.
- سوپاس بۇ كارمەندانى كتيبخانهى بەشى كۆمه لئاسى و كتيبخانهى كوليژى ئەدەبىيات، كتيبخانهى كوليژى زانسته مروفايه تيه كان له سليمانى، ههروه ها سوپاس بۇ كتيبخانهى زهيتون، كتيبخانهى ناوهند، كتيبخانهى المدى، كتيبخانهى ئەمازون، و سەرجه م ھاوپييانى كتيبخانه كانى شارى ههوليرو سليمانى.
- سوپاسى سەرجه م ئەو ھاوپييانه ده كه م كه يارمەتيان داوم .
- سوپاس بۇ سەرۆكايه تى بەشى كۆمه لئاسى .

تويژەر

پوختەى تويژىنەو

سەرەپراى ئەو رۆلە گىرنگەى ئافرەت دەينويىنى لە پيىگەياندىنى نەوەكان و بەرپرسيارىيەتى خيىزان و مال، ئافرەتى كورد دەستى كردو بە نواندى رۆلى ئەريىنى خۆى لەسەرچەم بوارەكانى كۆمەلايەتى و سياسى و رۆشەنپىرى، بەتايبەت دواى ئەو گۆرانكارىيانەى كە ھەريىمى كوردستان بينى لە دواى راپەرىنە مەزنەكەى سالى 1991. كە ھەلى بەشداريىكردىنى لە بونياتنانى شارو پيىشكەوتنى كۆمەلايەتى بۆ رەخساند، كە بوە ھۆى دروستبوونى متمانەى زياتر بە خۆى بۆ دەسكەوتنى سەرکەوتنى زياتر لەپال پياودا.

بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى لە كوردستان پيويستى بە رۆلبيىننى ئافرەت ھەيە، چونكە لە سيماكانى كۆمەلگەى مەدەنى رەخساندىنى ھەلە بۆ گشت تاكەكانى كۆمەلگە، بە پياو ئافرەتەو، بۆ بەشداريىكردىنى لە گەشەپيىدانى كۆمەلايەتى و ئابوورى و سياسى و رۆشەنپىرى، بۆ ئەوھى مافەكانيان دەستەبەر بکەن بۆ بەدەستھيىنانى دادپەرورەى كۆمەلايەتى و يەكسانى نيوان پياو ئافرەت. ئەمەش پيويستى بە لەناوبردىنى ھەموو شيۆە جياكارىيەك ھەيە لەسەر بنەماى رەگەز، و نەھيىشتنى ھەموو ئەو بەرپەستانەى كە رپيگىر لە بەردەم كاركردىنى ئافرەت و پيىشكەوتنى تواناكانى.

بەپيى ئەو رۆلە گىرنگەى ئافرەت دەينويىنى لە ھەريىمى كوردستان و لەو بارودۆخەى كە كۆمەلگە پيىدا گوزەر دەكات، پيىگەى ئافرەت بەھەند وەرگىراو و توانيويەتى لەسەر پيىيەكانى بوەستيت، كە تواناي داوھتى بۆ داگيركردىنى پيىگەيەكى ياسايى بوى، ئەمەش ھانى تويژەرى داوھ بۆ دەستپيىكردىنى ئەنجامدانى تويژىنەوھەيەكى زانستى دەربارەى رۆلى لە دام و دەزگا جياوازەكان و، دەستنيىشانكردىنى كيىشەو بەرپەستە كۆمەلايەتى و رۆشەنپىرىيەكانى، كە تا ئيىستا بەدەستىوھ دەنالينى و سنوور بۆ چالاكيەكانى دادەنى.

گىرنگى ئەم تويژىنەوھە لەو كۆدەبيىتەو، زانبارى لەسەر ئافرەت و چالاكيەكانى كۆ دەكاتەو، لە برەودان و بونياتنانى كۆمەلگە، بەشيۆەيەك ئاسانكارىيەك دەبيىت بۆ زانينى رۆلە جياوازەكانى ئافرەت لە كۆمەلگە، گىرنگەيەكى ترى ئەم تويژىنەوھەيە پابەندە بە خودى ئافرەت بەو پيىيەى يەكيەك لە بناغە بنەپرەتيەكانى بونياتنانى كۆمەلگەيەكى نوپيە، چونكە دەرکەوتنى ئافرەت لە ناوھندەكانى كۆمەلگە ھەنگاويىكى سەرەكيى و دەرکەوتەى ھەرە گىرنگى كۆمەلگەى مەدەنى .

ئامانجى ئەم تويژىنەوھەيە برىتيىيە لە :-

أ- ئامانجى سەرەكى ھەولدانە بۆ :-

1 - زانينى رۆلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى لە شارى ھەولپىر .

ب- ئامانجە لاوھكيىيەكان :-

1- زانينى رۆلى ئافرەت لە دام و دەزگاكانى پەرورەدو فيىركردىنى لە شارى ھەولپىر .

- 2- زانینی پۆلی ئافرەت لە دەزگاكانی راگەیاندن لە شارى ھەولێردا .
- 3- زانینی پۆلی ئافرەت لە ریزی حزبه سیاسیهكان لە شارى ھەولێردا .
- 4- زانینی پۆلی ئافرەت لە ریکخراوهكانی کۆمەلگەى مەدەنى لەشارى ھەولێردا.
- 5- بەلگەى جیاوازی پۆلی ئافرەت لە کۆمەلگە بەپێى گۆراوهكانى توێژینهوهکە، وەك (پەرگەن، تەمەن، بارى ئابووری، پیشە، ئاستى خوێندەواری).
- 6- دەرخستنى پەيوەندییە نیوخۆییەکانى تەوەرەکانى توێژینهوهکە.
- توێژینهوهکە لە دوو دەروازە پیکهاتوو (تییۆرى و مەیدانى)، لایەنى تییۆرى لە سى بەش پیکهاتوو، بەشى یەكەم تايبەتە بە چوارچێوهى گشتى توێژینهوه و چەمك و تییۆرەكان-خستنه پرووى توێژینهوه ھاوشیۆهكان یان توێژینهوهكانى پێشوو- بەشى دووم تايبەتە بە بنه ماكانى کۆمەلگەى مەدەنى-بەشى سییەمیش تايبەتە بە پۆلی ئافرەتى كورد لە بونیاتنانى کۆمەلگەى مەدەنى- لە دەزگاكانى (پەرورده و فیڕکردن، راگەیاندن، حزبه سیاسیهكان، ریکخراوهكانى کۆمەلگەى مەدەنى). دەروازەى مەیدانىش لە دوو بەش پیکهاتوو، کە بەشى چوارەم- تايبەتە بە: چوارچێوهى میتۆد و ریکاره مەیدانىەکانى توێژینهوه-بەشى پینجەم-یەكەم: خستنه پروو و شیکردنهوهى زانیاریه گشیهكانى نموونهى توێژینهوه، دووم: خستنه پرووى ئەنجامهكانى توێژینهوه و تاوتویکردنى، بەلگەى جیاوازی پۆلی ئافرەت بەپێى گۆراوهكانى توێژینهوه لەگەل شیکردنهوهى پەيوەندى نیوان تەوەرەکانى توێژینهوهکە و ئەنجامهکانیان -سییەم- دەرئەنجام و راسپاردەو پێشنيارهكان.
- بۆ بەدیھێنانی ئامانجەکانى توێژینهوه ھەلساین بە کۆکردنهوهى زانیاری، بۆ ئەم مەبەستەش فۆرمى راپرسیمان دروست کرد کە (35) پرسىارى لە خو گرتبوو.بەمەبەستى دۇنيابوون لە شياوى فۆرمى توێژینهوهکە لە پرووى زانستیهوه، پيشانى پسپۆران درا بۆ ھەلسەنگاندن و پرپاردان لە سەر رادەى راستیان، بۆیى فۆرمى توێژینهوه رێژەى راستگۆییەکەى بریتى بوو لە (94.28٪) ، لە دواى برپارى پسپۆران لە سەر فۆرمەکە ھەلساین بە چاکردنى ئەو پرسىارانەى کە تییینیان لەسەر ھەبوو، دواى ئامادەبوونی فۆرمەکە، پرۆسەى جیگیرکردنى فۆرمەکەمان ئەنجامدا لە رێگەى دابەشکردنى نیوھى (التجزئه النصفیه)، بۆ ئەوهى جیگیرى تەواو دەرپەکەین پشتمان بە ھاوکیشەى چاکردنهوهى سپیرمان(معامل تصحيح سپیرمان) بەستوو کە جیگیریهکە بەپێى ئەم ھاوکیشەیه بریتى بوو لە (0.8794)، ھەرۆھا بە مەبەستى زانینی جیگیرى ھەریەک لە تەوەرەکانى توێژینهوهکە پشتمان بە ئەزموونى الفا کرونباخ بۆ ھەماھەنگى ناوخۆیى "الاتساق الداخلى" ی بەست.
- ئینجا لە رێگەى جۆرى نموونەى ھەرەمەكى چینیایەتى گونجاو(200) یەكە، لە دەزگاكانى (پەرورده و فیڕکردن، راگەیاندن، بارەگا حزبیەكان، ریکخراوهكانى کۆمەلگەى مەدەنى) بە نموونە وەرگیراون لە ھەردوو پەرگەن.

-بۇ شىكىردنەۋەى ئەنجامەكانى تويژىنەۋە ھەرىكە (ناۋەندى ژمىرەى، لادانى پىۋەرى، ھاوكىشەى پەىۋەستى پىرسون، ھاوكىشەى پەىۋەستى سىپىرمان، تاقىكدنەۋەى (ت) بۇ دوو نمونە، تاقىكدنەۋەى شىكىردنەۋەى جىكارى فرە گۆپاۋەكان (التباىن)، ناۋەندى سەنگرا، ھاوكۆلكەى الفا كرونباخ) مان بەكارھىئا، بۇ ئەم مەبەستەش گەراىنەۋە بۇ ھەگبەى ئامارىى زانستە كۆمەلآىنەكان (SPSS).

ئەنجامەكانى تويژىنەۋەكە چەند خالىكى سەرەكى لە خۇ دەگرىت :-

1- ئەنجامىكى ئەرىنباىنە بوونى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەتى كورد لە دەزگای پەرۋەردەۋ فىركردن، بەپىى ناۋەندى ژمىرەى (2.180) و لادانى پىۋەرى (0.420).

2- ئەنجامىكى ئەرىنباىنە بوونى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەتى كورد لە دەزگای پاگەياندندا ، بەپىى ناۋەندى ژمىرەى (2.182) و لادانى پىۋەرى (0.438).

3- ئەنجامىكى ئەرىنباىنە بوونى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەتى كورد لە رىزى حزبە سىاسىيەكاندا، ئەگەر چى پۆلەكەى كەمتر دەبىت لەم بۋارە ، بەپىى ناۋەندى ژمىرەى (1.903) و لادانى پىۋەرى (0.482).

4- ئەنجامىكى ئەرىنباىنە بوونى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەتى كورد لە پىكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى، كە زۆرتىن پۆلى لە پىكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى دەردەكەۋىت، بەپىى ناۋەندى ژمىرەى (2.255) و لادانى پىۋەرى (0.454).

5- جىاۋازى بەلگەدارى ئامارى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە لە تەۋەرەكانى تويژىنەۋە بە پىى گۆپاۋى (پەگەن) كە تىاىدا بەھای (ت) دەرهىنراۋ (2.63) بۇ گۆپاۋى پەگەن گەۋرەترە لە بەھای خىشتەىى (ت) (1.96) لە ئاستى ئامارى بەلگەدارى (0.05).

6- جىاۋازى بەلگەدارى ئامارى نىە بۇ پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە لە تەۋەرەكانى تويژىنەۋە بە پىى گۆپاۋەكانى (تەمەن، بارى ئابوورى ، ئاستى خويىندەۋارى)، لەبەر ئەۋەى بەھای (ف) دەهينراۋ بۇ گۆپاۋى تەمەن (0.721) بچوكترە لە بەھای (ف) خىشتەىى (2.418)، ۋەبەھای (ف) دەرهىنراۋ بۇ گۆپاۋى بارى ئابوورى (0.843) بچوكترە لە بەھای (ف) خىشتەىى (3.042)، ھەرۋەھا بەھای (ف) دەرهىنراۋ بۇ گۆپاۋى ئاستى خويىندەۋارى (0.640) بچوكترە لە بەھای (ف) خىشتەىى (0.669) بە ئاستى ئامارى بەلگەدارى (0.05).

7- جىاۋازى بەلگەدارى ئامارى ھەىە بۇ پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە لە تەۋەرەكانى تويژىنەۋە بە پىى گۆپاۋى پىشە، لەبەر ئەۋەى بەھای (ف) دەهينراۋ بۇ گۆپاۋى پىشە (2.423) گەۋرەترە لە بەھای (ف) خىشتەىى (1.987) لە ئاستى ئامارى بەلگەدارى (0.05).

8- بەھا دەرھاتووەکانی پەییوئندییە نیوئوئییەکانی تەوەرەکانی توئژینەو، ھەرۆھا پەییوئندی ھەر تەوەرێک لە گەل کۆی گشتی تەوەرەکان زۆر بەھیزن، ئەمەش لە پرووی ئامارییەو ئامارثیە بۆ بوونی پەییوئندیەکی بەھیز لە نیوان تەوەرەکانی توئژینەو لە ئاستی باوہری (0.01)

ھەوئنامەکی کئیب

پیرستی بابەتەکان

لاپەرە	بابەت
II	بەلینامەى قوتابى
III	پشتگیری و رەزامەندى سەرپەرشتیار
IV	بەربارى لیژنەى تاوتویکردن
V	پیشکەش
VI	سوپاس و پیزانین
IX-VIII-VII	پوختەى توێژینەوه
XII-XI-X	پیرستی بابەتەکان
XIII	پیرستی خشتەکان
XIV	پیرستی پاشکۆکان
2-1	پیشەکی
14-3	دەروازەى یەكەم : لایەنى تیۆریی توێژینەوه بەشى یەكەم : چوارچیۆهى گشتى توێژینەوه و چه مکه کان
4	یەكەم : رەگەزە سەرەکیەکانى توێژینەوه
4	1- گرتنى توێژینەوه
5-4	2- گرنگیى توێژینەوه
5	3- نامانجەکانى توێژینەوه
6	دووهم : ناساندن و پرونکردنەوهى چه مکه کانى توێژینەوه
6	1- پۆل
8	کۆمەلگەى راگوزەرى (المجتمع الانتقالي)
10	کۆمەلگەى مەدەنى (المجتمع المدني)
14	سببەم : خستنه پرووى توێژینەوه کانى پیشوو و هاوشیۆه کان
15	1- توێژینەوه کوردستانیه کان
20	2- توێژینەوه عیراقیه کان
22	3- توێژینەوه عەرەبیه کان
24	4- توێژینەوه بیانیه کان
25	5- تاوتویکردنى توێژینەوه کان
62-28	بەشى دووهم / بنه ماکانى کۆمەلگەى مەدەنى
28	یەكەم : بنه ما یاسایه کان
28	1- چه سپاندنى بنه ماى شکۆى یاسایى و پیروزپاگرتنى دەزگاکانى
30	2- جیاکردنەوهى دەسەلاته کان
31	دووهم : بنه ما سیاسیه کان
31	1- دیموکراسیه ت
34	2- فره یى سیاسى

لاپهړه	بابه ت
37	3-دهستاو دهستکردنی ناشتیانهی دهسه لآت
39	سییهم: بنه ما پهروه ردهیی و کومه لایه تیه کان
39	1- به هاو لاتیوون
42	2- تاکگه رایسی
44	3- چالاکی نازادانهی سه ندی کاو ریخراوه پیشه ییبه کان و هه روه زییبه کان و سه ربه خو بو نیان
47	چوارهم: بنه ما رو شه نیبری و هزریه کان
47	1- بلاو کردنه وهی کولتووری مه دهنی
51	2- به چالا کبوونی رای گشتی
54	پینجه م: بنه ما ئابووریه کان
55	1- فرهیی چالاکی ئابووری
58	2- گه شه پیدانی گشتگیر
98-63	به شی سییهم: رولی ئافره ت له بو نیاتنانی کومه لگهی مه دهنیدا
65	یه که م: رولی ئافره ت له دهن گاکانی پهروه رده و فی رکردن له شاری هه ولیردا
76	دووم: رولی ئافره ت له دهن گاکانی راگه یانندن له شاری هه ولیردا
82	سییهم: رولی ئافره ت له ریزی حزبه سیاسی هکان له شاری هه ولیردا
91	چوارهم: رولی ئافره ت له ریزی ریخراوه کانی کومه لگهی مه دهنی له شاری هه ولیردا
149-99	ده روزهی دووم: لایه نی مه یدانی تو یژینه وه به شی چوارهم: چوارچیوهی میتودو ریکاره مه یدانی هکانی تو یژینه وه
99	یه که م: ریکاره مه یدانی هکان
99	میتودی تو یژینه وه
100	أ- میتودی رو پیوی کومه لایه تی
101	ب- کومه لگهی تو یژینه وه
101	ج- نمونه ی تو یژینه وه
102	د- قه باره ی نمونه ی تو یژینه وه
104	ه- بو اره کانی تو یژینه وه
104	دووم: ئامرازه کانی کو کردنه وهی زانیاری
104	أ- تی بی نی
105	ب- فورمی پاپرسی
111	سییهم: ئامرازه ئاماری هکان
112	به شی پینجه م: یه که م: خستنه روو شیکردنه وهی زانیاری ه گشتیه کانی نمونه ی تو یژینه وه
117	دووم: خستنه رووی نه نجامه کانی تو یژینه وه و تاو تو یکردنی
143	أ- به لگهی جیاوازی رولی ئافره ت له کومه لگه به پیی گوراوه کانی تو یژینه وه که

لاپهږه	بابهت
146	ب - شیکردنه وهی په یوه نډیه نیو خوږییه کانی ته وهره کانی توږینه وهکه و نه نجامه کانی
150	سییه م : پوخته ی دهر نه نجامه کان و پیشنیارو و پاسپارده کان
R153	سهرچاوه کان
A183-A168	پاشکوکان
D-A	پوخته به زمانه نینگلیزی

هه و النامه ی کتیب

پیرستی خشتهکان

ژ. لاپهړه	ناونیشانی خشته	ژ.خ
103	وهرگرتنی یهکهکانی نمونہی توپژینهوه پروون دهکاتهوه	1
109	جیگیری فوړمی توپژینهوه پرووندهکاتهوه	2
110	جیگیری پیوهری توپژینهوه بو هه ماههنگی ناوخوی پرووندهکاتهوه	3
112	پهگهزی نمونہی توپژینهوه پرووندهکاتهوه	4
113	چونیهتی دابه شبوونی ته مہنی یهکهکانی نمونہی توپژینهوه پرووندهکاتهوه	5
114	ناستی نابووری یهکهکانی نمونہی توپژینهوه پرووندهکاتهوه	6
115	پیشهی یهکهکانی نمونہی توپژینهوه پروون دهکاتهوه	7
116	ناستی خویندهواری یهکهکانی نمونہی توپژینهوه پرووندهکاتهوه	8
118	فاکته رهکانی تهوهری پوړلی نافرته له دهزگای پهروهردهو فیړکردندا به پیی ناوهندی سہنگراو پروون دهکاتهوه	9
123	فاکته رهکانی تهوهری پوړلی نافرته له دهزگاکانی راگہیاندن به پیی ناوهندی سہنگراو پروون دهکاتهوه	10
124	پوړلی نافرته له نامرازهکانی راگہیاندن به پیی وهلامی لیتوپیژراوان پرووندهکاتهوه	11
126	پوړلی نافرته له سہر ناراستهکردنی رای گشتی به پیی وهلامی لیتوپیژراوان پرووندهکاتهوه	12
129	فاکته رهکانی تهوهری پوړلی نافرته له ریزی حزبه سیاسیہکان به پیی ناوهندی سہنگراو پروون دهکاتهوه	13
134	فاکته رهکانی تهوهری پوړلی نافرته له پیکخواوهکانی کوہه لگہی مہدنی به پیی ناوهندی سہنگراو پروون دهکاتهوه	14
136	پوړلی نافرته له بلاوکردنهوہی هوشیاریی یاسایی له پیکخواوهکانی کوہه لگہی مہدنی پرووندهکاتهوه	15
141	پوړلی نافرته له کهرتی گشتی و کهرتی تاییبته پرووندهکاتهوه	16
143	نهنجامی تاقیکردنهوہی(ت)ی بو خستنه پرووی به لگہی جیوازی بوچوونی یهکهکانی نمونہی توپژینهوه که بو پوړلی نافرته له کوہه لگہ به پیی گوپراوی پهگهز له کووی تهوهرهکان پروون دهکاتهوه.	17
144	نهنجامی شیکردنهوہی جیوازی یهکانہی (تحلیل التباين الاحادی) به لگہی جیوازی بوچوونی یهکهکانی نمونہی توپژینهوه بو پوړلی نافرته له کوہه لگہ به پیی گوپراوهکانی ته مہن، باری نابووری، پیشه، ناستی خویندهواری، پروون دهکاتهوه.	18
146	شیکردنهوہی په یوه نندییہ نیوخوییہکانی تهوهرهکانی توپژینهوه که پروون دهکاتهوه.	19

پیرستی پاشکۆکان

ژ. لاپهړه	ناونیشانی خشته	ژ. خ
A 168	کومه لگه ی توپژینه وه نه و دام و ده زکایانه ی توپژهر نمونه ی لیوه رگرتوون	1
A 170	شیوازی سه رته تایی فورمی پاپرسی پوون ده کاته وه	2
A 177	پاستیتی پیوه ری توپژینه وه و ناو پله ی زانستی شاهه زایان پوون ده کاته وه	3
A 178	شیوازی کوتایی فورم دوا ی گورانکاری لای پسیوپران	4

هه و نامه ی کتیب

پیشہ کی

ہدایت نامہ کی کتاب

پیشەکی:

ئاشكرايه باسكردن له سەر بەشداريكردى ئافرهت له سەرجهم بوارهكانى گەشەپييدان و قوناغەكانى، بۆتە بابەتيكى پيويست و باو بۇ پيشكەوتنى كۆمەلگا، بۇ ئەوەى ئافرهت بەراستى بەشدار بيىت و رۆلى ھەبيىت له پرۆسەى بونيانتان و پيشكەوتنى كۆمەلگا و پەرەسەندنى، پالپشت بيىت و رۆلى ھەبيىت له كۆمەلگە بە ھەنگاونانى كۆمەلگە بەرەو كۆمەلگەيەكى مەدەنى، ئەويش لەلايەك له ريگەى پيشكەشكردنى باشتري ئەزموون و، بەدەرخستنى تواناو كارايى خۆى و، لەلايەكى تر پيويستە بارودۆخى باشتري بكرىت و يارمەتى بەرديت، بۇ ئەوەى بتوانى ھەلسى بە رۆلە جياوازهكانى، وە دەستنيشانكردنى گرفت و بەرەستەكانى كە ديئە سە ريگای له بواره جياجياكاندا، بەئامانجى بەرزكردنەوەى ناستى ھوشيارى ئافرهتان سەبارەت بە گرنكى بوونى رۆليان ودياربوونى جيپەنجەيان له بونيانتانى كۆمەلگەيەكى پيشكەوتوو ماف دابينكەر. كە ئەويش خۆى له كۆمەلگەيەكى مەدەنى دەبينتەوہ.

كاتيك باسى ئافرهت دەكرىت، پيويستە وەك بەشداريى و رۆل و كاريگەرى و گرنكى ھەلبەسەنگيندريىت، چونكە ئافرهت سەرەراى بەشداريان له گشت بوارهكان، شانبەشانى پياو، شوين كاريان ديارە له بەشداريكردن و رۆل گيرانيان بەتايبەت له بوارهكانى و كۆمەلايەتى و كولتورى سياسى، كە سەرچاوہ ميژووييەكان ئامازەيان پيكردوہ، و پشت راستيان كردۆتەوہ. سەرەراى ئەوەى رۆل و پيگە و بەشدارى ئافرهت له بواره جياوازهكاندا، ناستى پيشكەوتنى كۆمەلگە دياريدەكات، ئەو كۆمەلگەيەى ئافرهت زياتر رۆل و بەشدارى چالاكانەى تيدا ھەبيىت له پرووى شارستانىيەوہ پيشكەوتووترە، بەھوى بەشدارى و ھاوكارى و رۆلبينينى ئافرهت پرۆسەى پيشكەوتنى شارستانى و بە مەدەنيبوونى خيراتر دەبيىت.

شتيكي پروونە كە كۆمەلگەى مەدەنى بۆتە يەكيك لەو باسانەى كە لە ماوەى سەدەى رابردوو كۆمەلگاكانى سەرقال كردوہ، بايەخ و گرنكى ئەم شيوازەش لە كۆمەلگا بۆ ئەو دەسكەوتانە دەگەرپتەوہ، كە ئەم كۆمەلگايە بەدەستى ھيناوہ، ھەرەك چۆن لە ھەريىمى كوردستان، دواى راپەرينى سالى (1991) و دواى پوخانى رژیىمى بەعسى فاشى لە سالى (2003)، ئەم ھەريىمە لەدواى ئەم قوناغانە گۆرانكارى زۆرى بەخووە بينيوہ، ھەنگاوى زۆرى ناوہ بەرەو مەدەنيەتبوون، و دەسكەوتى زۆر مەزنى بەدەيهيناوہ، وەك ئەوئازادىيەى كە تيبينى دەكرىت لەريگای پرۆسەى ھەلبژاردن بە ئازادانە، لەلايەن ھاولاتيان، بۆ سەرۆكايەتى ھەريىم، پەرلەمان، پاريزگان، بونى ژمارەيەكى زۆر لە سەنديكاو ريىكخراو كۆمەلە ھەوہزييەكان، دەرکردنى ژمارەيەكى زۆرى رۆژنامەو گۆقارى حيزبى، يان گۆقارى سەرەخۆ، بونى چەندين ريىكخراوہ مروقايەتبيە جياھانيەكان، بەجۆريك ھۆكارى گرنكى بوونە بۆ

گۆپرانكارى زۆر لەم ھەرىمە، بۇ ھەنگاونان بە مەدەنىيىبىونى دام و دەزگاكانى، بەلام لەگەل ئەوھشدا پىويستە ناماژە بەمەش بكرىت، بەھۆى ئەوھى كە ھەرىمى كوردستان وەك ھەر پارچەيەك لە پارچەكانى تر، خاوەن كۆمەلەك تايبەتمەندى خۆيەتى و بەشىوھيەكى بەرچا و پابەندە پىيەوھ، لە كۆلتور و داب و نەرىت و بەھا و پىوھرە كۆمەلەلەيەتییەكانى، ھەر بۆيى ئەم كۆمەلەگەيەمان سەرەپاى ھەبوونى كەشىكى لەبار بەرەو كۆمەلەگەيەكى مەدەنى، بەلام پابەند بوونى ئەندامەكانى بە كۆلتور و بەھا و نۆرمە كۆمەلەلەيەتییەكانى بۆنەتە بەرەبەست، لەبەردەم جىگىرەبوونى دەستەواژەى كۆمەلەگەى مەدەنى بەسەر كۆمەلەگەكەمان، لەژىر رۆشنايى ئەمەدا دەتوانىن بلىين، كۆمەلەگەكەمان كۆمەلەگەيەكى راگوزەرييە (مجتمع ائنتقالي)، بەھۆى ئەوھى بەشىك لە ئەندامەكانى پابەندى رىچكەگرتنن بەرەو بەمەدەنىيەتبوون، لە كاتىكدا بەشىكى ترى بەھۆى پابەندبوونى بە كۆلتور و بەھا و نەرىتە باوھكان، سەرەپاى تىگەيشتنى ھەلەيان لە بنەما و ئامانجى مرۇقاھەتياھە بەرەو ئاقارى مەدەنىبوون. بۆيى ئەگەر شالاولى بەمەدەنىيەتبوون پووى لەم بەشەى كوردستان كرىيەت، ئەوھ بەشىك پابەند بە نەرىت و كۆلتور بە باوھكان، پارى نىن بە گواستەنەوھى كۆمەلەگە لە كۆمەلەگەيەكى نەرىتى بەرەو كۆمەلەگەيەكى مەدەنى، ئەگەر رەچاوى پاراستنى كۆلتورى كۆمەلەگە نەكرى.

بۆيى لەم تويژىنەوھ ھەولمانداوھ بۇ ناسىن و ديارىكردى رۆلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلەگەى مەدەنى لە ھەوليرى پاھتەخت وەك نمونەيەك، كە كۆمەلەگەيەكە لە قۇناغى راگوزەريدايە بەرەو كۆمەلەگەيەكى مەدەنى و پيشكەوتوو لە گشت بوارەكانى ، بەتايبەت دواى ئەو گۆپرانكارىيانەى لەو كاتەدا بارودۇخەكە بۇ باشوورى كوردستان لەباربوو بۇ ئەنجامدانى ھەلبراردنى نوينەريان لە سالى (1992)، ئەنجامەكەى پىكھىنانى پەرلەمان بوو، بۇ دەرىپىنى ئىرادەو ويستى گەل، كە دەرفەتییكى رەخساند بۇ پارتەكان و سەنديگاكان و كۆمەلەو رىكخراوھكان بۇ كارتياكردى چالاكەكانيان، بەتايبەت دواى روخانى رژیى بەعسى فاشى، بەجۆرىك بوھ ھۆى دەركەوتنى رۆلى ئافرەت لە بوارە جياجياكاندا، ھەنگاونانى زياترى بەرەو بوون بە ئەندام پەرلەمان، وەرگرتنى پۆستە وەزارىيەكان، بەرپۆھبەرى گشتى چەندىن دام و دەزگايان لە ئەستۆ گرتبوو، ھەرەھا دەركردنى چەندىن گۇقارو رۆژنامە وەرزىيەكانيان لە ئەستۆ گرتبوو، ئەم پيشكەوتنە و چەندىن پيشكەوتنى تر كاريگەرى زۆريان ھەبووھ، ئەمەش واىكرد كە لایەنەكانى سىياسى و دەزگا رۆشنىبرى و راگەياندەنەكان لە كوردستان بانگەشەى ھەنگاونان بەرەو كۆمەلەگەيەكى مەدەنى رابگەيەنن.

ھەلەبەتە ئەم دەسكەوتانەش بەرى رەنج و خەبات و تىكۇشانى لایەن و حزبە سىياسىيەكان، بە پالپشتى ھىزو بازوودەنگى ھاوالتیان بە ئافرەت و پىاو گەنج، وەكو ھەر گەلىكى تر تىنوى نازادى و سەرەخۆيى و دىموكراسى بوون، كە ئەمانەش بنەماى سەرەكى كۆمەلەگەى مەدەنى.

دەروازەى يەكەم / لایەنى تیۆرى توێژینه‌وه

بەشى يەكەم / چوارچێوهى گشتى توێژینه‌وه

یەكەم / ڕه‌گه‌زه سه‌ره‌كیه‌كانى توێژینه‌وه

1- گرتى توێژینه‌وه‌كه

2- گرنكى توێژینه‌وه‌كه

3- ئامانجى توێژینه‌وه‌كه

دووه‌م / ناساندن و پوونکردنه‌وهى چه‌مك و زاراوه‌كانى توێژینه‌وه

1- ڕۆل (The Role)

2- كۆمه‌لگه‌ى ڕاگوزهرى (المجتمع الانتقالي - Transitional Society)

3- كۆمه‌لگه‌ى مه‌دهنى (Civil Society)

سێیه‌م: خستنه‌ ڕوى توێژینه‌وه‌كانى پێشوو (هاوشیوه‌كان)

1- توێژینه‌وه كوردستانیه‌كان

2- توێژینه‌وه عێراقیه‌كان

3- توێژینه‌وه عه‌ره‌بیه‌كان

4- توێژینه‌وه بیانیه‌كان

دەروازەى يەكەم

لايەنى تيۆرى تويزينه وەكە

بەشى يەكەم: چوارچيۆهى گشتى تويزينه وە

كارىكى ئاسان نيه تيگەيشتن و ھەلمژىنى پۆلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى بەدەر لە خويندەنەوى دەروازەكانى كە خۆى لە چوارچيۆهى گرفتى تويزينه وە و ئامانجى تويزينه وە و گرنكى تيۆرى و پراكتىكى دەدۆزيتە وە، خويندەنەوى ئەم دەروازەى يارمەتى خوينەر ئەدات، جا پسيپۆر بىت يا پسيپۆر نەبىت، بۆ تيگەيشتن لە ناوەرۆكى ئەم تويزينه وە و لەلايەن تيۆرى و پراكتىكىيە وە، لەكاتىدا ئيمە لە رىگاي گوزەركردنمان بە چوارچيۆهى دەروازەى تويزينه وەكە، دەتوانين ھەموو ئەو لايەنانەى پەيوەندييان بە لايەنى تيۆرى و پراكتىكى ھەيە بيانناسين، بۆ زانيارى خويندەنەوى ئەم دەروازەى ھاوشيوەى رىبەرىكە كە پىنيسادەرەمان دەبىت بەرەو ناوەرۆكى تويزينه وە و وپرەھەندە تيۆرى و مەيدانى و پراكتىكىەكانى، زياد لەمەش ئەم چوارچيۆهى ھاوشيوەى پيشەكەى بىنەرەتە كە پابەندە بە تويزينه وەكە، كە لە رىگايە وە تويزنو دەتوانى لە ناوەرۆكى بابەتەكە تىبگات و ئەو ئامانجەى ئەيە وىت بەدەيبھينىت⁽¹⁾.

لەم بەشەدا گرفت و گرنكى و ئامانجەكان و چەمكەكانى تويزينه وە دەخەينە پرو، كە ئاماژە بە گرنكى بابەتى تويزينه وەكە و ھەلبژاردنى دەدەن و دەروازەيەكيشن بۆ ئەوئەى تويزنەر بە شيۆهەكى زانستيانە بپەرژىتە سەر بابەتى تويزينه وەكەى.

1- Max Weber., Basic Concepts in Sociology, translated by: H.Y.H.P. Secher, Green wood press. New York 1969, P.29.

يەكەم: رەگەزە سەرەككەكانى تويۇزىنەو

1- گىرقتى تويۇزىنەو:-

ئەم تويۇزىنەو يەككەشەيەكى سەرەكى لە خو دەگرىت، كە ھۆكارى سەرەكى ھەلبۇزاردنى ئەم بابەتەم بوو، ئەويش گەلىك جار تىبىنى ئەو مان كردو و بىنيومانە، كە بانگەشەي ئەو دەكرىت كە كۆمەلگەكە مان كۆمەلگەيەكە تارادەيەك بەرەو مەدەنىبوون ھەنگاوى ناو، ئەگەر چى پووبەپووى كۆمەل و داب و نەرىت دەبىتەو، سەرەراى دەرەكەوتنى رۆلى ئافرەت لىرەو لەوى، لە ھەندى پىگە وەزىفەي ئىدارى و ھوكومىدا، تەنەت بەشدارىكردنىان لە پۆست و پلەي گىنگدا، كە چى ئەنجامى كارو چالاكىەكانىان و رۆلىان بزوو شاراوەيە، وەكو پىويست نىە، بەتايبەت لەو قۇناغە ھەستىارەي كە ئىمە لە كۆمەلگەي كوردى تىايدا دەگوزەرىن، ئەويش قۇناغى راگوزەرىە كەھەنگاوانە بەرەو مەدەنىبوون و دىموكراسى.

لەژىر پۇشنايى ئەم تىبىنىانەم، بەمەبەستى وەستان لەسەر رۆلى ئافرەت و گىرقت و بەرىەستەكانىان، وەكو گىرقتە كۆمەلەيەتتەكان ، ئابوورىەكان، پۇشەنىرىيەكان، كولتورىيەكان، كە پووبەپووى ئافرەت دەبەنەو دەبەنە رىگر لەبەردەم بەرەو پىشچوونى رۆل و چالاكىەكانىان.

2- گىرنگى تويۇزىنەو:-

گىرنگى ئەم تويۇزىنەو يەكەم خالانە كورتدەكرىنەو.

-گىرنگى تىورىيى ئەم تويۇزىنەو لەو دەبايە:-

1- زانىارى لەسەر ئافرەت و چالاكىەكانى كۆ دەكاتەو و، لە برەودانى كۆمەلگە و بونىاتنانى كۆمەلگەيەكى مەدەنى، سەرەراى ئاشنايى بوون لەسەر جۆرى ئەو گىرقت و ئاستەنگانە دەبەنە رىگر بۆي
2- ئاسانكارىيەك دەبىت بۆ زانىنى رۆلە جىاوازەكانى ئافرەت و، تاچەند تونىويەتى بە رۆل و چالاكىەكانىان برەو بە كۆمەلگە بەدەن.

3- ئەم تويۇزىنەو بەشدارە لە بونىاتنانى بناغەيەكى زانىارى لەسەر رۆلە جىاوازەكانى ئافرەت.

4- جەخت دەكاتە سەر تويۇزىكى گىرنگ لە كۆمەلگە، ئەويش ئافرەتە، كە بە كۆلەكەيەكى بنەپەتى دادەنرىت لە بۆ بونىاتنانى كۆمەلگەيەكى مەدەنى، چونكە دەرەكەوتنى ئافرەت ھەنگاويكى سەرەككىي و دەرەكەوتەي ھەرە گىرنگى كۆمەلگەي مەدەنىن.

-گرنگى پراكتىكى ئەم توپژىنەۋەيە دەگەپتەۋە بۇ ئەۋەى، كە ئەم توپژىنەۋەيە بە توپژىنەۋەيەكى نوى دادەنرېت كە تاكو ئىستا لە زانكوكانى شارى ھەولپىر توپژىنەۋەيەكى ھاوشىۋەى ئەم ناۋنىشانە ئەنجام نەدراۋە، كە باس لە پۇلى ئافرەت و، ئەو گىرەت و ئاستەنگانە بىكات و، دەستنىشانىان بىكات كە روبەپروۋى ئافرەت دەبنەۋە لە بەشىك لە دام و دەزگاكانى ھەولپىرى پايتەخت كە لە قۇناغى پراگوزەرىيە بەرەو كۆمەلگەيەكى مەدەنى. پىم وايە ئەنجامەكانى توپژىنەۋەكە بەشدار دەبىت لە دروستكردى بنەمايەكى زانستى لەسەر پۇلى ئافرەت لەبنياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى، چونكە دەستنىشانىانكردى زانستى بۇ دياردەيەك تەنھا بۇ چارەسەرى گونجاو گىرەك نىيە بۇى، زياد لەۋەش دەتوانى چارەسەرى بابەتتىكى زىندوو بىكات لە كۆمەلگەى كوردىدا، كە خۇى دەنويىنى ۋەك بەشىك لە تايبەتمەندىيەكانى قۇناغى پراگوزەرى بەرەو مەدەنىبوۋون كە ئەم كۆمەلگەيە پىيدا تىدەپەپىت.

ھەرۋەھا ئەو زانىارىيانەى لە لايەنى تىۋرى و پراكتىكى كۆكراۋنەتەۋە لە پىشكەشكرنى پىشنىارو پاسباردەدا بۇ پۇلى ئافرەت و، ئەو دام و دەزگايانەى تىايدا رۇل دەگىپن سوديان لىدەبىنرېت. بۇى ئەم توپژىنەۋەيە باس لە پۇلى ئافرەت دەكات لەو دام و دەزگايانەى كە بنەماى سەرەكى كۆمەلگەى مەدەنى .

-پىشبنى ئەو توپژىنەۋەيە دەرختنى بەربەستە راستىيەكانە كە دەبنە رىگر لە بەردەم بەرەو پىشچوۋنى ئافرەت و بەشدارى لە ژيانى كشتى، ھەرۋەھا ناسىنى ئەم جۇرە بەربەستانە.

3- ئامانجەكانى توپژىنەۋە:-

أ-ئامانجى سەرەكى ئەم توپژىنەۋەيە ھەۋلدانە بۇ.

1- زانىنى پۇلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى لە شارى ھەولپىردا.

ب- ئامانجە لاۋەكىيەكان كە برىتىن لە :-

1- پۇلى ئافرەت لە دام و دەزگاكانى پەرۋەردەۋ فېركردىن لە شارى ھەولپىردا.

2- پۇلى ئافرەت لە دەزگاكانى پراگەياندىن لە شارى ھەولپىردا.

3- پۇلى ئافرەت لەرىزى حزبە سىياسىيەكان لە شارى ھەولپىردا.

4- پۇلى ئافرەت لە رىكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى لەشارى ھەولپىردا.

5. - بەلگەى جىاۋازى پۇلى ئافرەت لە كۆمەلگە بەپىي گۇپراۋەكانى توپژىنەۋەكە، ۋەك(پەگەن، تەمەن،

بارى ئابۋورى، پىشە، ئاستى خويىندەۋارى).

6- زانىنى پەيوەندىيە نىوخويىيەكانى تەۋەرەكانى توپژىنەۋەكە.

دووم: ناساندن و پروونکردنه وهی چه مک و زاراوه کانی توئژینه وه

پیناسه کردنی چه مکه کان (concepts) وده ستینشان کردنی به کیشه بنه رته تیه کان له راقه کردنی کومه لایه تی داده نریت، به لکو له شیکردنه وهی سیاسی به شیوه یه کی گشتی، جوراوجوری و تیکه ه لکیشی پیناسه کردن بو چه مکیک، بابه تیکه که به شیک له شاراوه یی و ته مومژی دروستده کات له کاتی به کارهینانی نه م جوره چه مکانه⁽¹⁾.

پیناسه کردنی چه مکه کان کاریکی گرنگ و نه کادیمیه که توئژر پی ی هله ده ستیت، بوئی پیویسته له سهر توئژر مه به سه ته کانی پروونکاته وه سه بارت به و چه مکانه ی به کاری ده هی نیت له توئژینه وه که یدا، به پشت به ستن به سه رچاوه کان بو پیناسه کردنی چه مکه کان⁽²⁾.

بوئی ده بیت توئژر جهخت له سهر نه وه بکات له پینا و به خشینی ئامژه ی دیاریکرا و به و چه مک و زاراوه ی پیوه ندیان به سروشتی توئژینه وه که هیه، نه و پیناسانه ی که گونجاون له گهل نیوکوی (السیاق) ی چاره سهری کرده یی بو توئژینه وه که ی.

1-رۆل (Role The)

چه مک ی رۆل بلا و بونه وه یه کی فراوانی به خو یه وه بینیه وه له بواره کانی کومه لایه تی و نه تر و پولوگیوا و ده رووناسی کومه لایه تی⁽³⁾. پیناسه کانی رۆل زور و جوراوجورن، جیاوازی تیکه و توه به جیاوازی بیروبوچوونی زانایان و پسپوران له بواره زانسته یه جوراوجوره کان.

سیسته می کومه لایه تی له کومه لیک نه رک پیکهاتوه له کومه لگه بو جیه جی کردنی نه رکه کان، تاکه کان رۆلی خو یان ده بینن، به لام نه گهر هله نه ستن به جیه جی کردنی نه رکه کان یان به سه رکه و تویی له کومه لگه کان، ناتوانریت کار به ریک و پیکی بکریت⁽⁴⁾.

زوریک له زانایان زاراوه ی (پیگه) به ها وواتایی (رۆل) داده نین، ههرچی (پایه) شه، بریتیه له و (پیگه) یه ی، که وا که سیک له سسته می کومه لایه تی داگیری ده کات، یان نه و پله و پایانه ی که

1-David Nachmias and Chava Nachmias, "Research Methods in the social science" New York; Martin's press, 1981, pp.32-33.

2- موفق الحمدانی، مناهج البحث العلمي - اساسيات البحث العلمي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان، 2006، ص 86-87.

3- فریال بهجت عزیز، عمل المرأة و اثره على دورها في الاسرة، رسالة ماجستير، مقدمة الى قسم الاجتماع، كلية الاداب، جامعة عين الشمس، القاهرة، 1981، غير منشورة، ص 23.

4- محمد عيسى برهوم، الدور الاجتماعي للشرطة من وجهة نظر علم الاجتماع، مجلة العلوم الاجتماعية، السنة الثالثة، العدد الاول، جامعة كويت، الكويت، 1975، ص 37.

كەسەكان لە كۆمەلگا بە دەستی دینن⁽¹⁾. بۆیە "هنرى مین" (H.Main) یش زاراوى پىگەى بەو مەبەستە بەكارهێنا، كە كۆمەلگا لە پشتبەستن بە پلهوپاىە دەگۆردریت بۆ پشتبەستن بە گریبەست⁽²⁾. بۆیە جۆریك لە هاوواتایی لە نیوان هەردوو زاراوى پىگە و رۆل دەبینریت.

-رۆل لای رالف لینتون (1936) (بریتییە لە سەرجهەم ئەو ئاراستەو بەهاو رەفتارانەى كە كۆمەلگا ئارەزوى دەكات بۆ سەرجهەم ئەو كەسانەى كە لە پىگەىەكى دیاریكراودا كاردەكەن⁽³⁾.

-هول (Hall, 1972) وای دەبینى كە رۆل نەك تەنھا دەستەواژەىەكى یەك رەهەندیە (Unitary)، بەلكو بریتییە لە پرۆسەىەك (process) كە سى پىكەتەى هەیه: (پىكەتەى بونیاتی، پىكەتەى كەسىتی، پىكەتەى رەفتاری رۆل)، هول گریمانەى ئەو دەكات كە هەر رۆلیك لە رۆلەكانى ئافرەت ناسنامەى تاییبەت بەخۆى هەیه بۆ داگیرکردنى پىگە یان ناوەندیك بۆ ئەو رۆلە، بەلكو ئەم پەيوەندییە لە نیوان رۆل و خود یان ناسنامە تاییبەتیهكەى دەگاتە پلهى هاوشیوہیى. وای دەبینى كە ئافرەتى كاركەر دوچارى مەملانیى رۆلەكان دەبیتهوہ (Inter-Roles) زیاتر لەوہى دوچارى دەبیتهوہ بۆ یەك رۆلى (Inter- Role)، ئەو پىی وایە كە ئافرەتى خیزانداریو كاركەر چوار رۆلى دەبیٹ (رۆلى كابانى مال، رۆلى دایك، رۆلى هاوسەر، رۆلى كاركەن)⁽⁴⁾.

- (النورى، 1972) پىی وایە تاكەكەس لە میانەى پرۆسەى پىگەىشتنى كۆمەلایەتیانەدا (التنشئة الاجتماعية-Socialization) دا فیرى چەندین رۆل دەبیٹ، فیربوونى ئەم رۆلانە مانەوہو بەردەوامى كۆمەلگە مسۆگەر دەكەن، ئەگەر تاك پرۆبەرۆوى بارودۆخیک بیتهوہ كە پىویستی بە گىرانی دوو رۆلى جیاوازی هەبیٹ، ئەوا ئەمە دەبیته هوى رۆدانى (مەملانیى رۆلەكان - Conflict of Role) و كاردەكاتە سەر كەسایەتى و پرۆبەرۆوى مەملانیى دەكاتەوہ⁽⁵⁾.

-لای پارسونز (Parsons-1902-1979) رۆل بریتییە لە سیستەمى ئاراستەکردنى گشتى كارا، كە رىك دەكەوى لە بارەى پىشبینىکردنى گروپ لە پەيوەندى و كارلیكرنەكانى لەگەل گروپەكانى تر، لە چوارچىوہى پىوہرە بەهاییهكان كە پرۆسەى كارلیك بەرپۆهى دەبات⁽⁶⁾.

1- حسین عبد الحمید احمد رشوان، الشخصیة (دراسة فى علم الاجتماع النفسى)، مركز الاسكندریة للكتاب، الاسكندریة، 2006، ص 239.

2- محمد عاطف غیث، قاموس علم الاجتماع، الهيئة المصریة العامة للكتاب، 1979، ص 268.

3- معن خلیل العمر، معجم علم الاجتماع المعاصر، دار الشروق للنشر والتوزیع، ط1، عمان، 2000، ص 363.

4- محمد سلامة أدم، المرأة بین البيت والعمل، دار المعارف، مصر، 1982، ص ص 73-75.

5- قیس النورى، طبیعة المجتمع البشرى، الجزء الثانى، مطبعة الاداب، النجف، 1972، ص 314.

6- اسماعیل حسن عبد البارى، المرأة والتنمیة فى مصر، دار المعارف، مصر، 1979، ص 18.

- (ميشيل، 1980) له فەرھەنگى كۆمەلناسىدا بەم شىۋەيە پېناسەى رۆل دەكات كە (رۆل برىتتە لە كۆى مۇدىلە كلتورىيەكانى پەيوەست بە پىگەيەك و لە ئەنجامىشدا شىۋەكانى تىگەيشتنى بەھاو ئەو رەفتارانەى كە كۆمەلگەيەك بۇ تاكەكەسىك يان ھەموو ئەو تاكە كەسانەى كە پىگەيەكيان بەدەست ھىناو دەگرىتەو⁽¹⁾.

- (بدوى، 1982) رۆل پېناسە دەكات بەوھى (رۆل برىتتە لە رەفتارى پېشبينىكراوى تاك لە ناو گرۇپدا، ئەويش لايەننىكى دىنامىكى (پىگە -پايە) تاكە، كاتىك پىگە -پايە ئاماژە بە پلەى تاك لەناو گرۇپ دەكات، لىرەدا رۆل ئاماژە دەكات بۇ ئەو نمونە رەفتارىيەى كە پىگە -پايە داواى لىدەكات⁽²⁾.

پېناسەى (ئۆلسن، 1996) بۇ رۆلە كۆمەلەيتەكان، برىتتە لە بەشىك لە رىكخستنى كۆمەلەيتەى و رەگەزىكە لە رەگەزەكانى، ئەگەر رۆل بىنرا، ئەوا بەشىك لە رىكخستنى كۆمەلەيتەى دەبىنرىت⁽³⁾.

لە ژىر پۇشنايى ئەم پېناسەنى سەرەو دەگەينە ئەو راستىيەى، كە رۆل برىتتە لە رەفتارى پېشبينىكراوى تاك لەناو كۆمەلەى كە لە رىگەى پرۇسەى پىگەياندىنى كۆمەلەيتەى وەرى گرتوون و، ھەموو رۆلىكى كۆمەلەيتەيش كۆمەلەىك ئەرك و مافى كۆمەلەيتەى دىارىكراوى ھەيە، بە جورىك رۆلى تاكەكان بە پىيى پىگەكەيان گۇرانى رۆلەكانى بەسەردا دىت. لەو كاتەى كەسىك رۆلىكى نوى وەردەگرى پىويستە لەسەرى گونجانيك دروستبكات لە نىوان رۆلە نويىكە و رۆلەكانى دىكەى، ئەگەر وانەبىت ناتوانىت چالاكانە رۆلەكانى پاپەرىنىت لەنىو ئەو گرۇپانەى كە تىيدا ئەندامە.

پېناسەى رىكارى بۇ چەمكى رۆل: برىتتە لە پابەندبوون بە كۆمەلەىك ئەرك كە پىشبينى لە ئافرەت لە ناوھندى شارى ھەولير وەك پەيەتەختى ھەرىمى كوردستان دەكرىت بەرامبەر ئەو ماف و چاۋگانەى كە خاۋەنيەتى، ئەويش لە ئەنجامى كاركردىتى لە پىگەيەكى كۆمەلەيتەى دىارىكراو، كە شان بەشانى رۆلەكانى تریەتى لە كۆمەلگە، بەمەبەستى دەرختنى چالاكییەكانى و بەرەوپىشبردنى رەوتى كۆمەلگە بەرەو دامەزاندنى كۆمەلگەى مەدەنى.

2- كۆمەلگەى راگوزەرى (المجتمع الانتقالي - Transitional Society)

(كۆمەلگەى راگوزەرى-Transitional Society) برىتتە لەو كۆمەلگەيەى كە دام و دەزگا كۆمەلەيتەكانى لە وەرچەرخانىكى نەرىتتەو بەھاو چەرخى دەژىت.

1- دىنكن ميشيل، معجم علم الاجتماع، ترجمة: احسان محمد الحسن، دار الحرية للطباعة، بغداد، 1980، ص45.

2- احمد زكى بدوى، معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية، مكتبة لبنان، بيروت، 1982، ص 95.

3- Marvin.E. Olsen, the process of Social Organization C.N.P. 1996, P.404

له كۆمەلناسىش چەمكى كۆمەلگەى راگوزەرى برىتتىيە له وەرچەرخانى دامودەزگاكا كۆمەلەلەتتەكانى له نەرىتتىيەو بۇ دەسلەلتى(بىرۆكراتى)، بەتايبەتى له دام و دەزگا پەرەردەى و ياساى و سىياسى و ئابورى، پرودانى پىشكەوتن له هیزى كاردا. گۆران و گواستەنەو له بونىياتى نىشتەجىبوون و ئاراستەكانيان⁽¹⁾.

كۆمەلگەى راگوزەرى ئاستەنگ دەبىنى له پراكتىزەكردنى ئەو شىوازە گواستەنەوئەبىيەى كه له كۆمەلگەكانى تىرى پىشكەوتوو وەرىدەگرن، كه دياردەو كىشەى كۆمەلگەبىيى تايبەت بەخۆيان هەيه. لەهەمانكاتدا هیشتا نەگەشتوتە دروستكردنى نمونەبەىكى هاوسەنگ⁽²⁾. سىفەتى كۆمەلگەى راگوزەرى دەدرىتە پال ئەو كۆمەلگەبەىيى (كه تاكو ئىستا نەيتوانىو له هاوچەرخىەتى تىبگات له گشت ئاست و پەهەندەكانى)⁽³⁾.

لەلەين سۆسىؤلۆجيا نەرىتتەكان دەبىنن كه چەمكى راگوزەرى ناوى هاتوو لەتەك چەمكەكانى تر، بەلام بە شىوئەبەكى ناروونى لەلەين پىشەنگە بەكەمەكانى سۆسىؤلۆژيا، بەتايبەت لەگەل (كارل ماركس-ئەمىل دوركهايم) بەلام بە تىروانىنى جياواز له پوو شىكردنەو.

ماركس(1850) پىيوايە كه راگوزەرى دەستپىدەكات له قۇناغىكى مېژوو كۆمەلگەكان، ئەوئىش قۇناغى دەربەگەتتەبە كه سنورىك دەستەبەر دەكات له مەرجهكانى پىگەشتن له پروسەى پىشەسازىبوون، كەله ئەوروپا دەستپىكرد له سەدەى حەقدەهەم بۇ ئەوئە بىانگوازىتەو بۇ قۇناغىكى ديار له مېژووئەوروپا، ئەوئىش قۇناغى سەرمایەدارىبە⁽⁴⁾.

ئەمىل دوركهايم(1893) له كتیبى (The Devisen of labor in society -دابهەشبوونى كارى كۆمەلەلەتتە) پىيوايە كه راگوزەرى له كۆمەلگەى نەرىتتى بۇ كۆمەلگەبەىكى سەرمایەدارى، گۆرانكارى زۆرى بەدواى خۆى هیناوه لەرووى دابهەشبوونى كارو، مىكانىزمى نوى هاتونەتە ناو هاوبەندى كۆمەلەلەتتە، قۇناغى راگوزەرى جياكەرەو له نىوان هەردوو جۆرى كۆمەلگە، پىكدىت له قۇناغى سەرەتایى كه تىايدا سەرمایەدارى پىشەسازى دروست دەبىت، بەتايبەت له شارە ئەوروپىەكان كه بە كۆچكردنى لادىنشىنان بەروو شارەكان دەناسرىتەو، دواى ئەمە بەرزبونەوئە دىمۆگرافيا كه

1-حمید الهاشمى، المجتمع الانتقالي: نحو توصيف سوسىولوجى للحال العراقى اليوم، موقع: الحوار المتمدن - العدد 1614 - نشر فى 2006/7/17 - تم زيارة الموقع فى 2014/6/9 - عنوان الموقع: <http://www.ahewar.org/debat/show>.

2-نازا حسیب علی قرداغی، واقع الحراك الاجتماعى فى المجتمع الكوردى - اشكاليات ومؤشرات، رسالة ماجستير منشورة، مقدمة الى كلية الاداب - قسم علم الاجتماع - جامعة صلاح الدين، اربيل، 2011، ص55.

3- هەمان سەرچاوە، لا 55-56.

4-معیطى ادريس، مجلة العلوم الاجتماعية، مفهوم الانتقالية فى التراث السوسىولوجى، العدد (1746)، 2010/1/13، الموقع <http://www.swmsa.net>.

بەشداربۇو ھەم گۇرۇنكارىيەنى رويانداۋە لە دابەشبوونى كار، كە لەرىيى ئەۋەۋە دەتوانىن رووخسارەكانى نوپۇبونەۋەۋە پېشكەۋتن دەستىنىشان بىكەين⁽¹⁾.

لە ژۇر پۇشنايى ئەم پېناسانەى سەرۋە كە دەمانگەيەننە ئەۋ پاستىيەى كە كۆمەلگەى راگوزەرى (برىتتية لەو كۆمەلگەيەى ھەنگاۋ دەنيت بەرەۋ قۇناغىكى تر كە بە قۇناغىكى نوپۇ دەناسرېت، لە ئەنجامى تېكەلېۋون و ھاتنە ناۋەۋەى توخم و كولتورى نوپۇ، كە گۇنكارى لەسەر سەرجم بۋارەكانى ژياندا دەھىنيت، قۇناغىكە كە تيايدا كۆمەلگە ھەۋلەدات توخم و كولتورى نوپۇ ۋەربگرېت، لەگەل پابەندبوونى بە لايەنېكى توخم و كولتورى نەرىتتيةكانى.

پېناسەى رېكارى توپۇرەر بۇ كۆمەلگەى راگوزەرى (برىتتية لە گۋاستنەۋەى كۆمەلگە لە ژىنگەيەكى نەرىتتيةۋە بۇ ژىنگەيەكى مۇدېرن، لەرۋى كۆمەلەيەتى، نابوورى، سىياسى، رۇشەنېرى).

4-كۆمەلگەى مەدەنى(Civil Society)

چەمكى كۆمەلگەى مەدەنى لە بنەردا چەمكى گرىكىيە، ئامازەيە بۇ كۆمەلگەى سىياسى كە ملكەچى ياساكانە (بوونى دەۋلەت شان)كە ھاۋلاتيان دانيان بە ياساكانى دەۋلەتدا دادەنا و بە پىيى ئەم ياسايانە ھەلسوكەوتيان دەكرد. ئەم چەمكە بۇ يەكەم جار لەلايەن (ئەرسىتۇ)لە كىتېبى سىياسەت دەركەوت. لە كاتىكدا پەيدابوونى ئەم چەمكە لە ئەۋروپاي رۇژئاۋايى پېشەسازى دەگەرېتەۋە بۇ سەرھەلدانى چىنى ناۋەند، لە ئەنجامدا ئەم چىنە ۋەكو چىنېكى شۇرشگېر ھاتە مەيدان و زال بوو بەسەر رېژىمى دەربەگايەتى⁽²⁾. ئەم چەمكە لە دايكبووى مېلانېي كۆمەلەيەتى و سىياسىيە لە كۆمەلگە رۇژئاۋايىيەكان، لە رۋى مېژوويىيەۋە رەگ و پېشەى دەگەرېتەۋە بۇ سەردەمى بوژانەۋەى رۇژئاۋايى (رېنېسانس) و پەيوەستە بەۋ ھىزانەى، كە پەيوەندى تايبەتتيا ھەيە بە ھىزى تىۋورى پەيمانى كۆمەلەيەتى (ھۆبىز و لوك و روسو) و تېزەكانيان تا دەگاتە شۇرشى فەرەنسى و بەسەرکەۋتنى بورژواكانى رۇژئاۋا لە سەدەى ھەژدەمدا⁽³⁾.

تۇماس ھۆبىز (Thomas Hobbes-1588-1679)، دەلېت: كۆمەلگە برىتتية لە "كۆمەلگەى مەدەنى"، واتاى كۆمەلگەى سىياسى رېكخراۋ لە دەۋلەت. كاتىك تاكەكان پەيمان دەبەستن و دەستبەردارى ھەموو ئازادىيەكانيان دەبن، ئەم جەستە دەستكردە دروستدەبېت، ئەۋىش دەۋلەتە، كە دادوهرېك يان دەزگايەك كە دەسەلاتى رەھاي ھەبېت نوپۇنەرايەتى ئازادىيەكان دەكات كە كۆمەلگە

1- حميد الهاشمى، سەرچاۋەى پېشوو، لا 2.

2- عبد الوهاب حميد رشيد، التحول الديمقراطي والمجتمع المدني، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2003، ص 72.

3- متروك الفالح، المجتمع والديمقراطية والدولة في البلدان العربية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2002، ص 26.

دەستبەردارى بووینە بۆى و، یەكگرتووە لە یەك ئیرادە ئەویش ویست و ئیرادەى دەسەلاتدارو خاوەن شكۆیە، كە بە نامادەیی ئەو ئازادییەكان بزردەبن⁽¹⁾.

لاى جۆن لۆك (John Lock 1632-1704)ن، كۆمەلگەى مەدەنى دەرئەنجامى پەیمانى كۆمەلایەتى واژوكراره نیوان هەردوو بەرە، خەلك لەلایەك و حكومەت لەلایەكى ترەویە وەك دەستپیشخەرییەكى لە خۆویە بۆ دروستكردنى كۆمەلگەیهكى سیاسى لە پیناوی دروستكردنى ریکخستنیک كە بتوانیت یاسا پراكتیزە بكات لە پیناوی پاراستن و پەرەپیدانی ماف و ئازادییە سەرەکییەكانى هاوالتییان، پەیمان دۆخی ئەو كۆبونەووە مرۆییە ریکخراوە دینیتە دى كە لە میانەییەو هیزی بە كۆمەل بەكار دەهینریت بۆ پراكتیزەكردنى یاساكانى سروشت⁽²⁾.

بە بروای جان جاك رۆسو (Jean Jacques Rousseau 1712-1778)ن، كۆمەلگەى مەدەنى ئەو كاتە سەرەلەدەت كە تاكەكان لە نیوان خۆیان پەیمانیک دەبەستن لە سەر بنەمای ئازادیی و یەكسانیی و بە رزەوەندیە هاوبەشەكان، كە بە دەستبەرداریبوون لە ماف و ئازادیی و مولكداریهتى بۆ كۆمەلگە دەووستیت، كە (بەتەنها لە سەر بنەمای بەرژەوەندى هاوبەش پێویستە كۆمەلگە دەسەلات بگيریت)⁽³⁾.

پیناسەى جورج هیگل (George Hegel 1770-1831) ن: كۆمەلگەى مەدەنى لاى هیگل ئەلقەى نیوان خیزان و دەولەتە، خیزان بەو پێیەى كە چاره نووسیكى جەوهەرییە و ئەركى ناراستەكردن و هەولدان لە پیناوی دابینكردنى سامانى كۆمەلایەتى لەلایەك و دەسكەوتنى هۆكارەكانى بزوی تاك لەلایەكى تر. كە چى كۆمەلگەى مەدەنى ئەو پەيوەندییە دەپچرینیت و ئەندامەكانى خیزان جیا دەكاتەو و یەكریزییان هەلەوەشینیتەو، دواى ئەوێ كە بوون بە كەسى سەرەخۆ لە پرووی یاساییشەو دانیان پیدانراو و ئازادن و پەيوەندییان لەگەل خیزاندا نامینى⁽⁴⁾.

پیناسەى كارل ماركس (Karl Marx 1818- 1883): ماركس كۆمەلگەى مەدەنى بە كایەى چالاكى ئابوورى و بەرژەوەندى ئابوورى و دژپیکى و ململانى لە لایەك و لە سەر بنەمای پێشكەوتنى كۆمەلایەتى لە لایەكى ترەو. كۆمەلگەى مەدەنى سەرجهم پەيوەندییە مادییەكانى تاكەكان لە خۆدەگریت لە نیو قوناغیكى دیاریكراو لە پەرەسەندنى هیزەكانى بەرەمەهینانە، ئەو لە خۆگرى تەواوى

1- عزمى بشارة، المجتمع المدني-دراسة نقدية، ط7، المركز العربي للابحاث ودراسة السياسات، بیروت 2013، ص99.
2-John Lock, Two Treatises of Government, ed by: Peter Laslett(Cambridge universitypress, 1967), Secent treatise sec 124.

3-جان جاك روسو في العقد الاجتماعي، ترجمة: ذوقان قرقوط، دار القلم، بيروت، 1973، ص 63.

4-هيغل، مبادئ فلسفة الحق، ترجمة: تيسير شيخ الارض، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، 1974، ص206.

ژیانه بازرگانی و پیشه‌سازییه‌کانی قونایگی دیاریکراوه، به‌میییش جیاوازه له دهولت و نه‌ته‌وه⁽¹⁾. چونکه ده‌سته‌واژهی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌مدا ده‌رکوت، ئەو کاته‌ی کۆمه‌لگه‌کان له په‌یوه‌ندییه‌کانی خاوه‌نداریه‌تی پزگاریان ببوو، به‌و پییه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی په‌ره ناسینیته‌ته‌ها له‌گه‌ل بۆرژوازیه‌ت نه‌بیته، ئەو کۆمه‌لگه مه‌ده‌نییه‌و پییه‌کی و بنه‌ماکانی له‌ خیزانی ساده‌و ئاویته‌دا هه‌یه، که پییه‌وتریته‌ خیل، ئەم پییه‌کییه‌ش پوونه‌که ئەو کۆمه‌لگه مه‌ده‌نییه پانتاییه‌کی راسته‌قینه‌ی پیکی‌نیته‌ و شانوی راسته‌قینه‌ی ته‌واوی میژووشه⁽²⁾.

لای الیکس دی توکفیل (Alexis de Tocqueville-1843)، کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی گۆره‌پانیکه، ده‌که‌ویته‌ ده‌ره‌وه‌ی سروشتی سیاسی ده‌ولت و یاساکانییه‌وه، ده‌که‌ویته‌ ده‌ره‌وه‌ی چپوه‌ی حکومه‌تیسه‌وه، واتای ئەوه‌یه، کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی گۆره‌پانیکی پیکخراوی میانکاره له نیوانی تاکه‌که‌س و ده‌ولته‌دا⁽³⁾.

کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی لای ئەنتونیو گرامشی (Antonio Gramsci 1891-1937) ئەو ساته گرنه‌یه، که به‌ هۆی پییه‌که‌وتنی میژوویی دروست ده‌بیته، هه‌روه‌ها بابه‌تی پۆشه‌نبیری و خه‌ونه‌کانی پۆشه‌نبیران لای گرامشی گرنه‌یه‌کی گه‌ره‌ی هه‌یه، چونکه ئەوان ده‌بن به‌ داینه‌مۆ بۆ به‌دییه‌نانی بنه‌ماکانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی، واته‌ پۆلی پۆشه‌نبیر ئەو ئه‌رکه کۆمه‌لایه‌تییه‌ گه‌وره‌یه، که ده‌توانیته‌ په‌وتی میژوو به‌ره‌و ئاقاریکی باشته‌ر بگۆریت، ئەویش به‌ده‌سته‌نیانی نازادی و مافه‌کانی مروّ، تاکو تاکه‌کان بتوانن به‌و په‌ری نازادی بن به‌ناوه‌ندیک بۆ نازادییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و پییه‌نیانی کۆمه‌لیکی دروست و خۆشگوزهران⁽⁴⁾. ده‌ولته‌ لای گرامشی بریتییه له کۆمه‌لگهی سیاسی که ده‌سه‌لاتی ده‌ولته‌ راسته‌وخۆ نوینه‌رایه‌تی ده‌کات و، کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نییه‌ بالیکی ئایدیۆلۆژیایی بۆ هه‌ژمونکردنی ده‌ولته‌تی بۆرژوازی که بواره‌کانی راگه‌یاندن، په‌روه‌رده، ئابووری داده‌پۆشیته، له‌م ده‌ولته‌ته هه‌ولده‌دریته‌ بۆ ده‌رخستنی ئەو دوو لایه‌نییه‌ی که په‌فتاری ده‌ولته‌تی هاوچه‌رخ جیا ده‌کاته‌وه به‌رامبه‌ر کۆمه‌لگه⁽⁵⁾.

1- کارل مارکس، فردریک انجلس، ای‌دی‌لۆجیا الالمانیة، ت: فؤاد ایوب، دار دمشق للطباعة والنشر، دمشق، 1976، ص45.

2- کارل مارکس، فردریک انجلس، سه‌رچاوه‌ی پییشوو، لا 45.

3- حسن نازم، علی حاکم حسین، کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی میژوویییه‌کی په‌خنه‌گرانه، و: کامیل محمد قه‌رده‌اغی، ده‌زگای چاپ و په‌خشی هه‌مدی، سلیمانی، 2009، ل 82.

4- ئاوات محمد، بنه‌ما تیورییه‌کانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی و جیاوازی له‌ تیگه‌یشتندا، گۆقاری مه‌ده‌نییه‌ت، ژماره (1) سلیمانی، 1998، لا 37.

5- جون کامیت، گرامشی، حیاة و اعماله، ترجمه: عقیف الرزان، مؤسسة الابحاث العربیة، الطبعة الاولى، 1984، ص253.

پېناسەى ھۆكەر (Hooker-1949) بۇ كۆمەلگەى مەدەنى، برىتېيە لە كۆمەلگەى ھاۋلاتى، كە پېكەو كاردەكەن لە پېناو گەيشتن بە لوتكەى ئامانجەكانيان، ژيانيان دور لە دەولەت پېكدەخەن⁽¹⁾.

(جل، 2005) لە كتېبەكەى (ديناميات السيرورة الديمقراطية والمجتمع الدنى) پېناسەى كۆمەلگەى مەدەنى دەكات، كە (برىتېيە لەو كۆمەلگەى كە گرۇپى ئازادو سەربەخۇ لە خۇدەگرېت، كاردەكەن بۇ جەختكردەن سەر بەرژەوندەىهكانيان و بەرگرېكردن لېيان، لە گەل ئەوهدا دژى دەسەلاتى سىياسى ناوەستى⁽²⁾.

پېناسەى (بدوى-2008) بۇ كۆمەلگەى مەدەنى: (كۆمەلگەى مەدەنى پېگەىهكى كۆمەلگەى تېى و ئاكارىيە، واقىعەكە لە نېوان دەولەت و خېزاندا، ئەمەش بەو واتايە دېت، كۆمەلگەى مەدەنى لە قۇناغەكانى دواتردا ئامانجەكەى بونياتنانى دەولەتە. ئەم كۆمەلگەى جېهانىكى تايبەتى تاكەكەسىە و كۆمەلگەى پېشكەوتوتترە بە بەراورد بە دۇخى سروشتى، بەلام ناوەرپۇكى راستەقىنەى دەرناكەوېت بە بى بوونى دەولەت⁽³⁾.

لە ژېر پۇشناى ئەم پېناسەنى سەرەو كە دەمانگەىنېتە ئەو راستىيەى، كۆمەلگەى مەدەنى برىتېيە لەو كۆمەلگەى كە تاكەكەكانى ئارادەىك پېشكەوتوون لەرووى كۆمەلگەى و ئابوورى و سىياسى و ژىنگەى و كولتورىيەو، لە كۆمەل و پېكراو خۇبەخشە ئازادەكان كاردەكەن، واتاي ئەوانەى لەلەين دەولەت و سىستەمى سىياسى ھەر دەسەلاتىكەو ھان نادرېن، ھەولى پېشخستنى سەرجمە بوارەكانى ژيانى كۆمەلانى خەك و كۆمەلگەىان دەدەن. بەمەبەستى بونياتنانى كۆمەلگەى پېشكەوتوو ھاوچەرخ، كە پېز لە سەرجمە تاكەكانى كۆمەلگا بگرېت، ئەركەكانيان ديارى بكات و مافەكانيان بۇ دەستەبەر بكات.

پېناسەى پېكارى توېژەر بۇ چەمكى كۆمەلگەى مەدەنى: برىتېيە لە كۆمەلگەى دام و دەزگای ناكومى لە ھەرىمى كوردستان، تاكەكان خۇبەخشانە و بە ئازادى و وىستى خۇيانەو كارى تىادا دەكەن، كە بەرژەوندەىيەكى ھاوبەش كۆياندەكاتەو، لە ھەولى بەدېھىنانى ئامانجەكانيان، بە پېگەىكى ئاشتىانە، متمانە لە نېوان ئەندامەكانى بەدى دەكرېت، كە خاوەن كولتورىكى مەدەنىن، ئاگادارىي و شارەزايان ھەىە لە بارەى ئەرك و ماف وتوانا و ئامانجەكانيان، ئافرەتىش رۇلى گرنكى ھەىە لە بونياتنانى ئەم دام و دەزگايانە.

1- Hooker.F.Civil Society, The Bridge press. London, 1949. p.120.

2- غرايم جل، دىناميات السيرورة الديمقراطية والمجتمع المدني، ترجمة: شوكت يوسف، وزارة الثقافة السورية، دمشق، 2005، ص8.

3- عبدالرحمن بدوى، موسوعة الفلسفة، ج2، مطبعة سليمان زادة، قوم، 2008، ص593.

خستنه پروی توپژینه وه کانی پیشوو و (هاوشپوه کانی)

ئهم توپژینه وه یه، که تایبته به زانیی رۆلی ئافرهت له بونیاتنانی کۆمه لگهی مه ده نی، وه ئهو ئه رک و رۆله ی ئافرهت که له سه ر شانیه تی بو پاریزگاریکردن له مافه کانی و ده رخستنی تواناو چالاکیه کانی له کۆمه لگهی کوردی به تایبته له شاری هه ولیر، بۆیی پیداجوونه وه به توپژینه وه کانی پیشوو تر یان ئهو توپژینه وه انهی نزیکن له م توپژینه وه به تایبته ئه وانهی گرنگیان به رۆلی ئافرهت داوه له بواره جیا جیاکاندا. ئه مه ش، بیگومان پیداو یستیه کی میتۆدۆلۆجی توپژینه وه زانستییه کانه، چونکه هه بوونی باسیکی له م چه شنه یارمه تی توپژهر ده دات له زانیی ره وشی هه نوکه یی زانستی له بواری توپژینه وه که ییدا، له وه ش زیاتر، واده کات توپژهر که موکوریه کانی باسی زانستی له م بواره دا بزانی و هه ولیدا به شیوازیکی زانستیانه تر و به پشتبسته تن به میتۆدی جیاواز و داهینه رانه تر له بارهی بابه ته که ی بکۆلیته وه.

له م توپژینه وه یه دا په نامان بر دۆته به ر ئهو توپژینه وه انهی له سه ر رۆلی ئافره ته له بواره جیا جیاکاندا، هه روه ها ئهو توپژینه وه انهی باس له بنه ماکانی کۆمه لگهی مه ده نی ئه که ن، که توپژهر وه کو سه رچاوه زۆر سوودی له م توپژینه وه انه وه رگرتوو، له به ر ئه وه یه توپژهر ده توانییت زانیاریی و بیروکه ی تازه ی لیوه رگریت چونکه ئهو توپژینه وه انه دریزه پیدهری توپژینه وه کانی پیشوو تره و که هۆکاریکی یارمه تیدهرن بو توپژهر و، به رچا و پرونیه کیش بیته بو بواری کاری مه یدان ی له ئه نجامی هه ر توپژینه وه یه کدا.

1- توێژینهوهی (طاھر حسو میر الزیباری، 2003، پۆلی ئاڤرەتی کورد لە بەشداریی سیاسیدا)⁽¹⁾.

ئامانجەکانی ئەم توێژینهوه هەولێ زانیینی هەلۆیستی ئاڤرەت و پیاو دەدات دەربارە پۆلی ئاڤرەت لە ژیانی سیاسیدا لە پووی. دیاریکردنی هەلۆیستی گشتی سەبارەت بە بەشداریی ئاڤرەت لە ژیانی سیاسی. زانیینی بەرەستەکانی بەردەم بەشداری ئاڤرەت لە ژیانی سیاسی. دیاریکردن و زانیینی هەلۆیستی گشتی دەربارە پووی بارودۆخی ئیستای ئاڤرەت لە کۆمەلگە کوردیدا.

کۆمەلگە توێژینهوه و نموونە توێژینهوهی: ئەم توێژینهوهیە لە شارێ هەولێر ئەنجامدراوه، توێژەر نموونەیهکی چینیایەتی ناویتهی وەرگرتوو کە قەبارەکی (300) کەسە بە پێژە (60٪) ی می (40٪) ی نیڕ هەر لە شارێ هەولێر.

ئامرازەکانی کۆکردنەوهی زانیاری: توێژەر لەم توێژینهوهیەدا ئامرازەکانی بۆ کۆکردنەوهی زانیاری بریتیبوونە لە (فۆرمی پاپرسی و چاویکەوتنی مەیدانی).

ئەنجامەکانی ئەو توێژینهوه دەرکەوتوو کە بەشداریەکانی ئاڤرەت لەدەنگدان لە هەلۆبژاردنەکانی ئەنجومەنی شارەوانی بە پێژە (75٪)، دەنگدان لە هەلۆبژاردنەکانی هەریم لە سالی 1992_ بە پێژە (58.2)، ئامادەبوونیان بۆ خۆپیشاندان و پاپەرینەکان لە هەریم بە پێژە (11.7٪)، هەرۆها هۆکاری نەبوونی ئینتەما یان خۆبەخشین بۆ دەنگاکی کۆمەلگە مەدەنی و ئەم ریکخراوانە پاشکۆی حزین بە پێژە (51.1). هەرۆها نەبوونی دیموکراسی لەناو ریکخراوەکان بە پێژە (35٪) و، لەگەڵ ئەوهی ئەم ریکخراوانە بەرگری لە مافەکانی مرۆف ناکەن، لەگەڵ داب و نەریته کۆمەلایەتیەکان ریکگن لەبەردەم بەشداری ئاڤرەت لە سیاسەتدا بە پێژە (34.1)، هەرۆها یاسا دەرچوووەکانی هەریم کاریگەری هەیه لە سەر پەوش و بارودۆخی ئاڤرەت بە شیۆهیهکی ئەریینی و. فاکتەری لاوازی پۆلی ئاڤرەت لە سیاسەتدا لە کۆمەلگە کوردی، دەگەرپێتەوه بۆ نەبوونی جوولە پیاویست و نەبوونی یەکسانی ماف وئەرکەکان لە نیوان ئاڤرەت و پیاو، نەبوونی سەرپهخۆیی ئابووری، هەرۆها کاریگەری ئایینو نزمی ئاستی خۆیندەواریش فاکتەرێکە بۆ لاوازی پۆلی ئاڤرەت لە سیاسەتدا، هەرۆها ئاستەنگەکانی کاری ئاڤرەت لە راگەیاندن، دەگەرپێتەوه بۆ دروستبوونی وینەیهکی نەریینی لەسەر ئاڤرەت لە راگەیاندن و، نەبوونی هەل بەرامبەر ئاڤرەت لە دەرپێینی رای لە مەسەلە یەکسانی نیوان پیاو ئاڤرەت، هەرۆها نەبوونی توانای ئاڤرەت لە بواری راگەیاندن.

1- طاھر حسو میر الزیباری، دور المرأة الكردية في المشاركة السياسية، اطروحة دكتوراه منشورة، مقدمة ال مجلس كلية الاداب - قسم علم الاجتماع، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2003.

2- توپژینه‌وهی (شهبال معروف صالح دزهیی، 2003، بارودۆخی کۆمه‌لایتی و یاسایی ئافرهت له کوردستانی عێراقدا)⁽¹⁾.

ئامانجه‌کانی ئەم توپژینه‌وهیه بریتیه له، دهرخستنی کۆمه‌لایک بابهت سه‌بارهت به ئافرهت، له‌وانه‌ش دهرخستنی کێشه‌کانی ئافرهت له لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی، یاسایی له پیناو تیگه‌یشتن له بریاره‌کانی کۆنگره نیو ده‌وله‌تی و هه‌ریمی و ناوخۆییه‌کان له پیناو ریزگرتن له مافه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیه‌کانی ئافرهت. هه‌روه‌ها ئاشنابوون به بارودۆخی ئافرهتی کورد له عێراق له لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و یاسایی و سیاسی و، چاره‌سه‌رکردنی ئاسته‌نگه‌کانی، له به‌شداریه‌کردنه‌کانی له گه‌شه‌پیدانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی به شیوه‌یه‌کی کرداری و. سوود وهرگرتن له ئەزموونی وولاته پیشکه‌وتوه‌کان، له پیناو ته‌رکیز کردنه سه‌ر مه‌سه‌له‌ی مافه‌کانی ئافرهت له سنووری مافه‌کانی مرو‌ف و، توانای پشتگیرکردن لێی له ژێر بارودۆخی نیو ده‌وله‌تی و هه‌ریمی و ناوخۆیی که قابیله بو‌گۆران. هه‌روه‌ها ئاشنابوون به‌و په‌یوه‌ندیه توندوتۆله‌ی له نیوان ئەو باشتربوونه‌ی که له بارودۆخی مافه‌کانی مرو‌ف و مافه‌کانی ئافرهت ده‌بینرێت و له نیوان گۆراوه‌ نوێیه نیو ده‌وله‌تیه‌کان و، به هه‌ند وهرگرتنی ئەو گۆراوه‌ سیاسیان، دهرخستنی پله‌ی کاریگه‌ری له سه‌ بارودۆخی سیاسی عێراق و، له سنووری مافه‌کانی ئافرهت.

توپیژهر بو‌ توپژینه‌وه‌که‌ی میتۆدی میژوویی و میتۆدی به‌راوردکاری و میتۆدی شیکاری وه‌ک ئامرازیک بو‌ توپژینه‌وه‌ی بار (دراسة حال) به‌کار هی‌ناوه.

ئه‌نجامه‌کانی ئەم توپژینه‌وه‌یه بریتیه له‌وه‌ی، کۆمه‌لگه‌ی کوردی له چوارچێوه کۆمه‌لگه‌ی عێراقی به هه‌موو شیوازه‌کانی ژیا‌نی تا ئیستاش په‌لبه‌ست کراوه به داب و نه‌ریت و به‌ها بو‌ماوه‌یه‌یه‌کان، که تانیستاش کاریگه‌ریان هه‌یه له سنوردارکردنی په‌یوه‌ندی نیوان هه‌ردوو په‌گه‌زو، سروشتی تیگه‌یشتن و مامه‌له له گه‌ل مافه‌کانی ئافرهت. هه‌روه‌ها ئافرهت دوور ده‌خړینه‌وه له هه‌ندی‌ک کاری دیاریکراو وه‌کو خویندنی پیشه‌یی و هونه‌ری، که ئەمه‌ش کارده‌کاته سه‌ر سیاسه‌تی دامه‌زراندن، چونکه که‌می مه‌شقی‌کردن و ئەزموون هه‌لی دامه‌زراندن بو‌ ئافرهت که‌مه‌کاته‌وه. هه‌روه‌ها بارودرخ‌ی میژوویی و کۆمه‌لایه‌تی بو‌ته هۆکاری جو‌ریک له دابه‌شکردن و به‌لاوه‌نانی کریکاری ئافرهت له‌مه‌یدانی ئابووری به‌ره‌مه‌ی‌نان، که توپیژهر وای ده‌بینی هۆکاری پیگه‌یانندی کۆمه‌لایه‌تی و ئایینی و، پۆل و جو‌ری کار، ده‌بیته هۆی نه‌بوونی یه‌کسانی.

1- شهبال معروف صالح دزهیی، الوضع الاجتماعي والقانوني للمرأة في كوردستان العراق - دراسة مقارنة بين الشريعة والقانون، ط 1، رسالة ماجستير منشورة، دارهماوند للنشر والطبع، كركوك، 2003.

3- توپژینه وهی (نادیه عومر کاکه سور، 2004، پۆلی ئافرهتی کورد له راگه یاندنی کوردیدا)⁽¹⁾.

ئامانجه کانی توپژینه وه ئه م توپژینه وه یه زانینی راده و ئاستی به شداری کردنی ئافرهت له بواری راگه یاندنی کوردیدا. ههروه ها زانینی راده ی به شداری ئافرهت له راگه یاندنی کوردی و، ئایا چ کاریگه ریه کی ئیجابی هه بووه له گوپانی رهوشی ئافرهت له کۆمه لگه ی کوردی به شیوه یه کی گشتی، ئایا ئافره تانی کورد له بواری راگه یاندندا کاریان کردوه توانیویانه رۆشه نبیره کی ئه وتۆ و به هیژ، که کاریگه ریه ی هه بیته بۆ گوپینی نه ریت و بۆچوونی باو له سه ر ئافرهت له کۆمه لگه ی کوردیدا به یینه کایه وه. ههروه ها هه لسه نگاندنی تیروانینی کۆمه لگه ی کوردی بۆ ئافره تانه ی له ده زگاکانی راگه یاندن کارده کهن، ههروه ها ده ستنیشانکردنی ئه و کۆسپ و ته گه رانه ی که کولتوروو داب و نه ریتی کۆمه لایه تیه ی کورد له به رده م ئافرهت و له پێگه ی کارکردنی ئافرهت له راگه یاندندا دروستی کردون، له گه ل ئاشنابوون به وه ی، ئه و ئافره تانه ی له راگه یاندنی کوردیدا کارده کهن، ئاخۆ کارکردنیان به پیی پسیوری و لیها توویو، یان ئه ورۆله ی پییان ده ریت له گه ل لیها تووی و پله ی رۆشه نبیره ی و زانستیدا ده گونجیت.

میتۆدی ئه م توپژینه وه: توپژهر پشته ی به ستووه به (میتۆدی رووپیی کۆمه لایه تی و میتۆدی ئاماری)، کۆمه لگه ی توپژینه وه ی بریتیبوو له ده زگاکانی راگه یاندنی کوردی له هه رسی پارێزگای (هه ولیرو سلیمانی و دهوک)، قه باره ی نمونه ی توپژینه وه که بریتیبوو له (100) نمونه له ناو ده زگاکانی راگه یاندندا، ئامرازه کانی کۆکردنه وه ی زانیاریشی (چاوپیکه وتن و فۆرمی راپرسی) بووه.

توپژینه وه که گه یشتۆته ئه و ئه نجامانه: ریزه ی (61٪) نمونه ی لیكۆلینه وه که ی پسیور نین، ریزه ی (79.5٪) جیاوازی له نیوان ئافرهت و پیاو دا ده کریته، به ریزه ی (72.5) ده رفه ته کانی کارکردن له بواری راگه یاندنی کوردیدا له به رده م ئافره تدا که من و، به ریزه ی (76.5٪) هه ست به کیشه کۆمه لایه تیه کان ده کهن و، (76.5٪) ئافرهت نه ی توانیوووه بواری راگه یاندن بۆ خزمهت به کیشه و گه رفته کانی خۆی به کاربینه ی، ههروه ها ریزه ی (74٪) داب و نه ریته کانی کۆمه لگه ی کوردی کاریگه ریه سلیمان هیه له سه ر پۆلی ئافرهت له کۆمه لگه به گشتی و له بواری راگه یاندنی کوردی به تایبه تی.

1- نادیه عومر کاکه سور، پۆلی ئافرهتی کورد له راگه یاندنی کوردیدا، نامه ی ماسته ر بلاونه کراوه ته وه، پێشکه شکراوه بۆ ئه نجومه نی کۆلیژی ئه ده بیات، به شی کۆمه لئناسی، زانکۆی سه لاه دین، 2004.

4- توێژینهوهی (سلیم بطرس یاس، 2007، پۆلی پۆشه‌نیران له بونیاتنانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نیدا) ⁽¹⁾.

ئامانجه‌کانی ئەم توێژینه‌وه‌یه، به‌شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی ئاشنا‌بوونه به‌ په‌یوه‌ندی نیوان حکومه‌ت و پۆشه‌نیران و ده‌زگا‌کانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نیه، که ئەم لایه‌نانه‌ له‌ خۆوه ده‌گریت:

ده‌ستنیشانکردنی پۆلی پۆشه‌نیر به‌ره‌و بونیاتنانی ده‌زگا‌کانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی، که ئەمانه ده‌گریته‌وه:

پۆلی پۆشه‌نیر کوردستانی له‌ بونیاتنانی حزبه‌کان و ده‌زگا‌کانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی و. پۆلی پۆشه‌نیر کوردستانی له‌ بونیاتی گشتگیر. هه‌روه‌ها پۆلی له‌ ده‌زگا‌کانی راگه‌یاندن و له‌ ده‌زگا‌کانی فی‌رکردن.

میتۆدی توێژینه‌وه‌که‌ی بریتیبوه‌ له‌ (میتۆدی میژوویی و میتۆدی به‌راوردکاری و میتۆدی پروپیۆی کۆمه‌لایه‌تی به‌ ڕیگای نمونه، کۆمه‌لگهی توێژینه‌وه‌ی هه‌ریمی کوردستان بووه که پارێزگا‌کانی (هه‌ولێر، سلیمانی، ده‌وک) بوونه، نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌ی هه‌لبژاردوه به‌ ڕیگای (نمونه‌ی مه‌به‌ستاری به‌ش به‌شی) که قه‌باره‌که‌ی (50) نمونه بووه، ئامرازه‌کانی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری بریتیبوه‌ له‌ (فۆرمی چاوپێکه‌وتن و تی‌بینی) که (چاوپێکه‌وتنی شاره‌وه‌ی) ئه‌نجامداوه.

ئه‌نجامه‌کانی توێژینه‌وه‌ ئەم توێژینه‌وه‌یه، بریتیه له‌وه‌ی له‌ پیک‌خراوه‌کانی کۆمه‌لگهی مه‌ده‌نی له‌ کوردستاندا به‌شداریان کردوه له‌ بلا‌و‌کردنه‌وه‌و کولتووری مه‌ده‌نی و هۆشیارکردنه‌وه‌ی جه‌ما‌وه‌ریکی فراوان به‌ به‌ها‌کانی، له‌ ڕیگهی ده‌رکردنی چه‌ندین چاپکراو و و کردنه‌وه‌ی خۆی پۆشه‌نیر و پیشه‌ییی جۆراوجۆر. هه‌روه‌ها هه‌لیانداوه فشار ب‌خه‌نه سه‌ر حکومه‌ت و په‌رله‌مان له‌ پینا‌و لادانی گشت یاسایه‌کانی له‌ به‌های ئافره‌ت که‌مه‌که‌نه‌وه، و ئازادکردنی له‌ سه‌رجه‌م جیا‌وازیه‌کان و، دا‌بین‌کردنی که‌شیکی گونجاو بۆی، که توانا بداته ئافره‌ت بۆ نواندنی پۆلی خۆی وه‌کو ها‌وبه‌شیکی ته‌واو بۆ پیشه‌که‌وتنی کۆمه‌ل و، به‌رگریکردن له‌ مافه‌کانی مرو‌ف به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی. هه‌روه‌ها که‌یشتۆته ئەو ئه‌نجامه‌ی که بیروکراسی و لاوازی توانای ئیداره‌کان و گه‌نده‌لیان له‌ سه‌ره‌تای ئەو کۆسپانه‌ن که‌پروبه‌پرووی پرۆسه‌ی که‌شه‌پیدانی گشتگیر ده‌بنه‌وه، هه‌روه‌ها ده‌زگا‌کانی راگه‌یاندن له‌ کوردستان به‌شداریانکردوه له‌ بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی په‌گه‌زه‌کانی کولتووری مه‌ده‌نی، له‌گه‌ڵ ده‌زگا‌کانی په‌روه‌رده‌و فی‌رکردن توانایه‌کی زۆریان داوه له‌ پینا‌و گۆڕینی پرۆگرامی خۆیندن له‌ گشت قوناغه‌کان، به‌لام گۆرانه‌کان له‌ په‌گ و ریشه‌وه نه‌بوون و به‌کاره‌ینانی توندوتیژی له‌لایه‌ن دایک و با‌و‌کانی قوتابیان،

1- سلیم بطرس یاس، دور المثقفین فی بناء المجتمع المدني، دراسة اجتماعية ميدانية في اقليم كوردستان - العراق، اطروحة دكتوراة غير منشورة مقدمة الى كلية الاداب - جامعة صلاح الدين، 2007، اربيل.

ئاستەنگە لە بەردەم پەرۆردەکردن و فێرکردن قوتابیان لە سەر بنەمایەکی مەدەنی، بەپێی ئەو
هەولانەى كە لە لایەن دەزگاکانی پەرۆردەو فێرکردن دەدرێن.

5- تووژینهوهی (عمر علی احمد، 2012، پۆلی ریکخراوهکانی کۆمەلگەى مەدەنى له پاراستنى
مافهکانى ژندا)⁽¹⁾.

ئامانجەکانی تووژینهوه ئەم تووژینهوه، زانینی بونیاتو وهزیفهی ریکخراوهکانی کۆمەلگەى
مەدەنى له شارى سلیمانى، بەتایبەتى ئەوانەى له بواری ئافرهت کاردهكەن و ناحکومین. هەرۆهها زانینی
پادەى دەستپوهردانى پارتي سياسى له کاروبارى ریکخراوهکان و پادەى سەر بهخۆى ریکخراوهکانی
کۆمەلگەى مەدەنىیه و. دەر خستنى تواناو لیها تووی ریکخراوهکانی کۆمەلگەى مەدەنى له چاودیری
کردن و فشار خستنه سەر دەسەلات. هەرۆهها دەر خستنى کارى ریکخراوهکانی کۆمەلگەى مەدەنى له
بەشداریکردنى هەموارکردنهوهى یاساکان. له گەل زانینی ئاستى زانستى و پسپۆرى و لیها تووی
بەریوه بهرو ئەندامانى نیو ریکخراوهکان.

میتۆدەکانی تووژینهوه: تووژەر لەم تووژینهوه یەدا پشتی به دوو شیوازی تووژینهوه بەستوو،
یەكەمیان بریتیه له شیوازی چەندیەتى (الدراسات الكمیه)، دووهمیان شیوازی چۆنیەتى (الدراسات
الکفیه). له بواری چەندیەتى پشتی بەستوو به میتۆدی وهسفی- پووپیوی گشتگیر و میتۆدی
بهراوردکاری، هەرۆهها پشتی به شیوازی چۆنیەتى له ریکگەى ئەنجامدانى چاوپیکهوتن و تیبینى
بەستوو. کۆمەلگەو نموونەى ئەم تووژینهوهیه، له بەرئەوهى (تووژینهوهیهكى مەیدانیه له
ریکخراوهکانی ژنان له شارى سلیمانى)، سەرجهم ریکخراوهکانی ژنانى وهگر تووه له شارى سلیمانى
که ژمارهیان (20) ریکخراوه به ریکگەى پووپیوی گشتگیر سەرجه میان وهگر اوه.

ئەنجامەکانی تووژینهوه ئەم تووژینهوهیه بریتین له، هەلسوپاوانی ریکخراوهکانی کۆمەلگەى
مەدەنى خەلکى کهم شارەزان له بواری کارى ریکخراوهییدا، هەرۆهها نه یانتوانیوه چاودیری دەسەلات و
حکومەت بکەن، داب و نهریتی کۆمەلایەتى ریکگره له بەردەم کارى ریکخراوهکانى ئافرهتان، هەرۆهها
بەشى زۆرى ریکخراوهکانى ئافرهتان ریکگره نیر تیايدا کهمه، کهچی کاردهكەن له پیناو بەدیهياننى
بالانسى جیندەرى. له گەل کهمى پسپۆرییهکان له نیوان بەریوه بهرەکانى ریکخراوهکانى ئافرهتان یان
ئەندامان و هەلسوپاوانى نیو ریکخراوهکان وایان کردوو که له رهوشى میننه به باشى تینهگەن.

1- عمر علی احمد، پۆلی ریکخراوهکانی کۆمەلگەى مەدەنى له پاراستنى مافهکانى ژندا، تووژینهوهیهكى مەیدانیه له
شارى سلیمانى، نامەى ماستەر، بلاونه کراوه تهوه، پیشکەشکراوه به سکولى زانسته مروفايه تیهکان- بهشى
کۆمەلناسى، زانکۆى سلیمانى، 2012.

1- توپژینه‌وه‌ی (بانایاس عدنان جلوب، 2005، کارایی پۆلی ئافرهت له کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نیدا) ⁽¹⁾.

- ئامانجی توپژینه‌وه‌که بریتیه له، زانین و خویندنه‌وه‌ی پۆلی ئافرهت‌ی عیراقی له‌پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و، ئه‌وه‌ی له‌توانای ئافرهته‌که پێشکەشی بکات بۆ کۆمه‌لگه‌. هه‌روه‌ها زانینی گرنگترین ئه‌و فاکته‌رانه‌ی ده‌بنه‌ هۆی سنوردارکردنی به‌شداریی ئافرهت له‌ پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی. زانینی سروشتی په‌یوه‌ندی نیوان ئافرهت و پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ پیکای ناساندنی چه‌مکی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ سه‌ر ئاستی جیهان و وولاتانی عه‌ره‌بی و ناوخۆیی، ئاشنا‌بوون به‌ چه‌مکی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ کۆمه‌لگه‌ی عه‌ره‌بی و رۆژئاوایی، هه‌روه‌ها شروقه‌کردنی پۆلی ئافرهت له‌ پیکخواوه‌ عه‌ره‌بی‌یه‌کان به‌ گشتیی و پیکخواوه‌ عیراقیه‌کان به‌تایبه‌تی، له‌ میان‌ی ناساندن و زانینی گرنگترین ئه‌و فاکته‌ره‌ نه‌ریتیا‌نه‌ی که سنورداری به‌شداری ئافرهت ده‌کهن له‌م پیکخواوانه‌ له‌ پیکای توپژینه‌وه‌ی مه‌یدانی، زانینی په‌یوه‌ندی دیالیکتیکی له‌ نیوان ده‌ولت و ئه‌م پیکخواوانه‌دا. هه‌روه‌ها زانینی ئاستیی کاریگه‌ری پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ سیاسه‌تی گه‌شه‌پێدان له‌ کۆمه‌لگه‌ی عیراقی.

توپژهر له‌م توپژینه‌ویه‌دا میتۆدی میژوویی و ئاماری و پروپیوی کۆمه‌لایه‌تی به‌کاره‌یناوه‌. له‌ ئامرازه‌کانی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری (چاوپیکه‌وتن و فۆرمی پاپرسی) به‌کاره‌یناوه‌ له‌ پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی عیراقی، نموونه‌ی توپژینه‌وه‌که‌ی پیکخواوه‌کانی ئافره‌تانه‌، که به‌ پیکای هه‌ره‌مه‌کی وه‌ریگرتوه‌، که (15) پیکخواوی ئافره‌تانه‌، که له‌ وه‌زاره‌تی پلاندانان ناوی خوینان تۆمارکردوه‌ له‌ کۆی (30) پیکخواو.

- ئه‌نجامی توپژینه‌وه‌که‌ی بریتیبوو له‌، کاریگه‌ری پۆلی ئافرهت له‌ پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی لاوازه‌، هۆکاری ئه‌مه‌ش ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ ده‌ستی‌وه‌ردانی ده‌ولت له‌ کاروباری ئه‌م پیکخواوانه‌ و کاریگه‌ری داب و نه‌ریت و بوونی هه‌ندی‌ک ئاسته‌نگ، وه‌ک نه‌بوونی جیگایه‌کی جیگه‌ری ئه‌م پیکخواوانه‌ به‌ هۆی خراپی ره‌وشی ئه‌منیه‌وه‌. هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی‌یه‌کی ئالوگۆپی ئه‌رینی له‌نیوان ئاستی به‌شداریکردنی ئافرهت له‌ پیکخواوه‌کانی ئافره‌تان و له‌ نیوان ئاستی خوینده‌واری هه‌یه‌، به‌جۆری‌ک ده‌رکه‌وتوه‌ که گه‌وره‌ترین پێژه‌ له‌ ئه‌ندامانی ئه‌م پیکخواوانه‌ خویندنی بالایان ته‌واو کردوه‌. نه‌بوونی پروگرامی پیویست بۆ ئه‌و پیکخواوانه‌ تا بتوانی‌ت ره‌وشی ئافرهت باشبکات. دۆزینه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی‌یه‌کی ئه‌رینی له‌ نیوان به‌شداری ئافرهت له‌ بواری پیکخواوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و باکگراوندی جوگرافی

1- بانایاس عدنان جلوب المطيري، فاعلية دور المرأة في المجتمع المدني العراقي، دراسة ميدانية في المنظمات النسوية، رسالة ماجستير غير منشورة، مقدمة الى قسم الاجتماع كلية الاداب، جامعة بغداد، 2005.

پۆشەنمىرىيەكەى بە كوردو عەرەبەو، بۆيى ناوى درەوشاوه دەرکەوتن لە كوردستانى عىراق، تاكو ئىستاش كارىگەرى ماوه لە دەروونى مىللەتى كورد.

- توپژىنەوہ عەرەبىيەكان:

1- توپژىنەوہى (عفاف محمد زيدان، 1988، فيرکردن و بەشداریى ئافرەت لە گەشەپىداندا)⁽¹⁾.

ئامانجى ئەم توپژىنەوہى زانینی كارىگەرى خویندن لە سەر بەشداریى ئافرەت لە گەشەپىدانى كۆمەلگەى سعودى، ھەرەھا زانینی ئاستى بەشداریەكانى ئافرەت لە كارەكان لە رىگای كۆمەلگەى گۆراو، لەوانە، گۆراوى ئىستا بو ئەنجامدانى كارەكان بە لىھاتویى. دەستپىشخەرى و داھىنان و دۆزىنەوہى شىوازی نووى بو كارکردن، و ئاستى ھەولدانى بو گەيشتن بە پلەى سەرکردایەتى. توپژىنەوہكە پشتى بەستوہ بە میتۆدى وەسفى شىكارى، ھەرەھا میتۆدى بەراوردكارى بەكارھىناوہ.

ئانجامەكانى توپژىنەوہش برىتيە لە: خویندەوارى كارىگەرى زۆرى لەسەر ھۆشيارى ئافرەتى كرێكار ھەيە، وادەكات بەشداریەكانى لە گەشەپىدان زياتر ئەرىنى بن. ھەرەھا خویندەوارى پىويستە بو پىدانى توانا بە تاكەكان لەپىناو زياتر خۆماندوكردن لە كاردا، لە پىناو گەيشتن بە ناوہندى سەرکردایەتى و بەدەھىنانى ئامانج، وزياتر ھانى بەشداریەكان دەكات. لەگەل دۆزىنەوہى پەيوەندىەكى دوولایەنە لە نىوان تىپروانىن بو كار وەك شتىكى پىويست وە نىوان بەشداریى لە پروسەى گەشەپىدان. لەگەل ئەوہى كارى فەرمى گرنكى زۆرى ھەيە لە لاين كرێكارە ئافرەتەكان، ھانى ئەدات بو بەشداریكردنكى چالاكت بە مەبەستى پەرەپىدانى كۆمەلگە: بەلام كارى خۆبەخشى بە كارىكى قورس دايدەنىن: لەگەل باوہرپوونيان بە رۆلى كارىگەرى ئەم كارە لە كۆمەلگە.

2- توپژىنەوہى (إلهام بنت عبدالوهاب بن عبدالواحد المغربي، 2008، بەشداریى ئافرەت لە چاكسازى پەرەردەيى - لە روانگەى ئەندامانى دەستى مامۇستايان)⁽²⁾.

ئامانجى توپژىنەوہكە، ناسىنى واقعى بەشداریى ئافرەت لە بەرەو پىشبردنى گەشەپىدان بە شىوہىەكى گشتى و بەشداریەكانى لە بوارى چاكسازى پەرەردەيى و لە بوارى بەرەو پىشبردنى پروسەى پەرەردەو فيرکردندا بە شىوہىەكى تايبەت. ھەرەھا ناسىنى ئاستى بەشداریەكانى ئافرەت

1- عفاف محمد زيدان، التعليم ومشاركة المرأة في التنمية، رسالة ماجستير، مقدمة الى كلية الاداب والعلوم الانسانية - تخصص الاجتماع، جامعة الملك عبدالعزيز، 1988.

2- إلهام بنت عبدالوهاب بن عبدالواحد المغربي، إسهام المرأة في الاصلاح التربوي - اطروحة دكتوراه غير منشورة، مقدمة الى كلية التربية - قسم التربية الاسلامية، جامعة ام القرى، المملكة العربية السعودية، 2008.

له بواری خزمه تکردنی کۆمه لگه و چاره سه رکردنی کیشه کانی، ههروه ها ده رخستنی بواره کانی که پۆلکی به رچاوی تیدا بینوه.

میتۆده کانی توێژینه وه: میتۆدی وه سفی و میتۆدی پوپیوی کۆمه لایه تی به کاره یناوه بۆ توێژینه وه که ی، نامرازه کانی کۆکردنه وه ی زانیاری بریتیبوو له شیکردنه وه ی به لگه نامه کان هه ر له سه ره تای ده رکه وتن و به شداریه کانی ئافره تی سه ودی له چاکسازی په روه رده و فی رکردندا، دواتر نامه ده کردنی فۆرمیکی راپرسی، کۆمه لگه ی توێژینه وه ی (زانکۆی ام القری و زانکۆی پادشا عبدالعزیز) بووه، نمونه ی توێژینه وه ی ئەندامانی ده سته ی مامۆستایان بووه که به شیوه ی هه ره مه کی ساده وه ریگرتوون.

ئه نجامه کانی ئەم توێژینه وه یه، چاکسازی په روه رده یی و ژیا نی کرده یی و گه شه پیدان و خزمه تکردنی نیشتمان له کاره گرنه و سه ره تا کان دین که هانی ئافره ت ده دن بۆ کارکردن. کارگه کان و تاقیگه کان و شوینه کانی وانه و تنه وه و چاودیری کۆمه لایه تی له بواره یه که مینه کان دین که ئافره ت ده توانی له ریگه یه وه خزمه ت به کۆمه لگه بگه ینی و کیشه کانی پی چاره سه ر بکات.

3- توێژینه وه ی (وفاء محمد حمزة عواد، 2008، پۆلی ریکخواه کانی ئافره تانی فه له ستینی له کارکردنی به شداری ئافره تان له ماوه ی سالانی نیوان (2000-2006)⁽¹⁾.

ئامانجی ئەم توێژینه وه یه زانی نی پۆلی سه ره کیی ئەو ریکخواه فه له ستینیانه یه، که له بواری ئافره تاندا کارده کهن و ناستی کاریگه ریی و به هیزی به رنامه و کارو چالاکیه کانیان بۆ گه شه پیدانی په وشی میینه به تایبه تی له بواری به شداریی سیاسیدا، چونکه زۆر گرنه له پرۆسه ی گه شه پیدان. ههروه ها یارمه تی ریکخواه کانی ئافره تان بدات له چاره سه رکردنی ئەو کهم و کورپانه ی که هه یانه.

توێژهر له توێژینه وه یه دا سه ودی له سه رچاوه کان وه رگرتوه، به تایبه ت ئەوانه ی له په وشی میینه ده کۆلنه وه به شیوه یه کی گشتی و ئەوانه ی له پۆلی سیاسی ده کۆلنه وه به شیوه یه کی تایبه تی، ههروه ها سه ودی وه رگرتوه له ئەده بیاته کانی پيشوو، ههروه ها نامرازه کانی تری کۆکردنه وه ی زانیاری بریتیبوو له چاوپیکه وتن و تیبینی (المقابله والملاحظة) ههروه ها فۆرمی راپرسی (استمارة الاستبيان) ی به کاره یناوه بۆ سه لماندنێ گریمانه و ئامانجی توێژینه وه که ی، که (51) فۆرمی راپرسی دابه شکردوه، چاره سه ری ئاماری داتا کانی کردوه به به رنامه ی (SPSS)، کۆمه لگه ی توێژینه وه که ی بریتیبوو له و ریکخواه فه له ستینیانه کان، که له بواری ئافره تاندا کارده کهن له ناوچه ی (الضفة الغربية)، که ژماره یان

1-وفاء محمد حمزة عواد، دور المنظمات النسوية الفلسطينية في تفعيل المشاركة النسوية في الفترة الواقعة بين عامي (2006-2000)، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، فلسطين، 2008.

(75) ریخراوه. نمونه‌ی توژیینه‌وه‌که‌ی (51) نافرته که به‌پیوه‌بهری ریخراوه‌کانن له ریگه‌ی پوپیوی گشتگیر هه‌لبژیردراون.

نامانجه‌کانی ئەم توژیینه‌وه‌یه ئه‌وه‌یه: بپارده‌ره‌کان له فه‌له‌ستین کاریان کردووه له پیناو زیادکردنی به‌شداریی‌کردنی نافرته‌ی فه‌له‌ستینی له ریگه‌ی ده‌رکردنی یاسای نوی بۆ به‌رژه‌وه‌ندی نافرته‌تان، کاریان‌کردووه بۆ زیادکردنی پۆلی سیاسی نافرته‌ی و به‌شداریکردن له بپاراداندا. هه‌روه‌ها ریخراوه‌کانی نافرته‌تان به‌شداریان کردووه له زیادکردنی هۆشیاری سیاسی نافرته‌تان له ریگه‌ی پیشکه‌شکردنی به‌نامه‌و پروگرامی په‌روه‌ده‌و به‌نامه‌ی تایبته‌ی به نافرته‌ی و به‌نامه‌ی سیاسی و پۆشه‌نبیری و هۆشیاری، سه‌ره‌پای ئه‌و به‌نامه‌ی، که‌له‌ بوا‌ری گه‌شه‌ پیداندا هه‌یان بووه، چونکه ئەم ریخراوانه‌ی کاریان کردووه بۆ پالپشتی‌کردنی نافرته‌تان تا بگه‌نه ناوه‌ندی بپاروو له ریگه‌ی هۆشیارکردنه‌وه‌ی نافرته‌تان به هه‌لبژاردنه‌کان و کاندیدکردنیان و ریخه‌ستنی چاوپیکه‌وتن له‌گه‌ڵ کاندیدکراو پالپشتی‌کردنی مادیان بۆ کردوون له‌کاتی هه‌لمه‌تی هه‌لبژاردنه‌کاندا.

چوارهم / توژیینه‌وه‌ی بیانیه‌کان

1- توژیینه‌وه‌ی (نصرت اله علی‌رضایی، 2007، ده‌سنیشانکردنی پۆل و پیگه‌ی ژن له باری گوزهرانی خیزان له ئیراندا) (1).

ئەم توژیینه‌وه‌ی مه‌یدانیه‌ی که ئه‌نجام‌دراوه، بریتیه‌ی له ده‌سنیشانکردنی ئه‌و توخم و سه‌رچاوانه‌ی که کاریگه‌رییان هه‌یه له سه‌ر به‌شداری بپارادان له خیزانی ئیرانیدا و، تیشک خسته‌نه سه‌ر جو‌ری خیزان له به‌شداری بپارادان.

توژیژه‌ر چه‌ندین گریمانیه‌ی خسته‌وته‌ی پوو به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌: -

- تاکه‌کان له چینه‌ی پیشه‌سازییه‌کانی خواره‌وه به‌شدارییان له کاروباری خیزاندا زیاتره، هه‌روه‌ها تاکه‌کان له چینه‌ی پیشه‌یه‌ی بالاکاندا ناستی ده‌سه‌لاتی بپارادان له کاروباری خیزاندا بالاتره، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی هه‌رچه‌نده پۆلی خزمایه‌تی تاکه‌کان زیاتریه‌ت، پیژهی چالاک‌ی تاکه‌کان له کاروباری ماله‌وه که‌متره، هه‌روه‌ها تاکه‌کان له چینه‌ی پیشه‌یه‌ی بالاکاندا تیروانینیکی مۆدیرنتریان هه‌یه سه‌باره‌ت به تیروانینیان بۆ پرسای نافرته‌تان و بیروپای کۆمه‌لایه‌تی جینده‌ری.

1- نصرت اله علی‌رضایی، تبیین نقش و جیگاه زن در خانواده در حال گزار در ایران، فوق لیسانس، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، 1429هـ.

تویژەر میتۆدی پووپیوی کۆمەلایەتی بەکارهێناوه و (194) قوتابی له زانکۆی تاران وهك نموونه وهگرتهوه به شیوازی (نموونهی ههرمهکی چینایهتی).

ئهم تویژینهوهیه بهو ئهنجامانهی خوارهوه گهیشتهوه:-

1-ریژهی (68٪) ی خیزانهکان دیموکراتین و، 2- ریژهی (20٪) ی خیزانهکان تاك جه مسهری پیاو تهوه رین، 3- ریژهی (12٪) ی خیزانهکان تاك جه مسهری ژن تهوه رین.

تاوتویکردنی تویژینهوهکانی پیشوو.

تویژەر ههولدهات له ریگهی تاوتویکردنی تویژینهوهکانی پیشوترهوه ئاراسته ی ئهو تویژینهوهیه دیار بکات که ئهنجامی دهات له پروی شوینی ئهجمادانی تویژینهوهکه و ئامانجهکانی و جۆری ئهو میتۆدو نموونهی بهکارهاتوه، ههروهها دیاریکردنی ئامرازه ئامارییه بهکارهاتوهکان لهگهڵ ئهو ئهجمامانهی که پیی گهیشتهوه.

خاله لهیه کچوهکان ئهمانه ن:

1- لهم تویژینهوهیهدا کۆمهلیک تویژینهوهی پیشوو یان تویژینهوهی هاوشیوه له بارهی رۆلی ئافرهت له بوارهکانی پهروهده و پاگه یاندن و سیاسهت و ریکخراوهکانی کۆمهلگهی مهدهنی خراونه ته پرو، له یه کچوونی تویژینهوهکان له پروی ئهوهی باسی رۆلی ئافرهت یان کردوه لهم بوارانهدا، له پروی ئامانجهوه سه ره پای بوونی جیاوازی له ناو نیشانهکان بهلام به شیکیان گرنگیدانهکانیان به رۆلی ئافرهت نزیکن له تویژینهوهکهی ئیمه وه به شیکیان گرنگیدانهکانیان بریتیبوو له زانینی راده و ئاستی به شداریکردنی ئافرهت و رۆلی له یه کیک له بوارهکانی پهروهده و فیکردن یان بواری پاگه یاندن یان بواری سیاسی و لهگهڵ رۆلی له ریکخراوهکانی کۆمهلگهی مهدهنی، ههروهها زانینی ئهو به ره به ستانهی که دینه بهردهمی له نواندنی رۆلیان.

2- له پروی میتۆدوه زۆربهی تویژینهوهکان له جۆری وهسفی شیکارین، پشتیان به ستوه به میتۆدی پووپیوی کۆمەلایەتی و میتۆدی بهراوردکاری، میتۆدی ئاماری و میتۆدی میژووییان بهکارهێناوه.

3- ههروهها ئامرازهکانی کۆکردنهوهی زانیاریه مهیدانیهکان به پیی سروشتی تویژینهوه و ئامانجهکان دهگۆرین، زۆربهی تویژینهوهکان بو کۆکردنهوهی زانیاری تویژینهوهکانیان پشتیان به ستوه به (چاوپیکهوتن و تیبینی و فۆرمی راپرسی).

4- ئهوهی په یوهست بیته به ئهجمامی تویژینهوهکانی پیشوو، سه ره پای بوونی جیاوازی له ئهجمادا، بههوی گۆرانکاری له پیگه و رۆل و بارودۆخی ئافرهت به شیوهیهکی گشتی، زۆربهیان

له چەند خاڵىك ھاوبەشەن لەگەڵ يەكترا وەكو: پۆلى نافرەت لە پىكخراوەكانى كۆمەلگەى مەدەنى بە شىۋەيەكى گشتى لاوازە، بەھۆى دەستىۋەردانى دەولەت لە كاروبارى ئەو پىكخراوانە و، پاشكۆيەتيان بۆ حزب و لايەنە سىياسىيەكان، ھەرۋەھا لاوازى پۆلى نافرەت لە بوارەكانى راگەياندن و بوارى سىياسى و پىكخراوەكانى كۆمەلگەى مەدەنى لە كۆمەلگەى كوردى كە ھۆكارەكەى بۆ نەبوونى يەكسانى ماف و ئەركەكانە لە نىوان نافرەت و پياو و دەگەپىننەو، ھەرۋەھا نەبوونى سەربەخۆيى ئابورىيان و، نزمى ئاستى خويىندەوارى و، نەبوونى پسپۆريەتى و، داب و نەريتى كۆمەلەيەتى كە پىگريكى سەختە لەبەردەم بەرەو پىشچوونى نافرەتان لە نواندى پۆليان لەم بوارانەدا، ھەرۋەھا بەرەو پىشچوونى نافرەتەتەش لە ھەندىك بواردا دەگەپىننەو بۆ ئەو نافرەت لەو سەردەمدا گەيشتۆتە ئەو ئاستەى ھۆشيارى كە بتوانىت بەرگرى لە خۆى و مافەكانى بكات و بتوانى كىشەكانى چارەسەر بكات بتوانى پۆلى ديارى ھەبىت لە پرۆسەى گەشەپىدان.

خاڵە جياوازەكان ئەمانەن:

- 1- خالى جياوازى تويژىنەوەكەى ئىمە لەگەڵ تويژىنەوەكانى پىشوو، ئەو يە كە ئىمە ئامانجان زانىنى پۆلى نافرەتە لە زۆرتەين بواردا، بەلام بەشيك لە تويژىنەوەكانى پىشوو بەتەنيا گرنگيان بە پۆل و بەشدارىكردنى نافرەتان داوہ لە بوارىكدا. تويژىنەوەكان لە پووى ناوہ پۆكەوہ جياوازن لەگەڵ ئەم تويژىنەوہيە، چونكە ھەر يەكەيان گرنگيان بە نافرەت داوہ لە بوارىك يان لە لايەنيك، كە ھەريەكەو بە شىۋازىك بىردەكاتەوہ لە دارشتنى ناوہ پۆكى تويژىنەوەكەى.
- 2- تويژىنەوەكان لە پووى ئامانجەوہ جياوازن لەگەڵ ئەم تويژىنەوہيە.
- 3- جياوازى لەسەر بنەماى جۆرو قەبارەى نمونەى تويژىنەوەكانى پىشوو تر لايەنيكى ھەستىپىكراوہ بە جۆرىك لە تويژىنەوہى (طاھر حسو الزىبارى) نمونەيەكى چىنايەتى ئاويتەيى وەرگرتووہ كە (300) كەسە كە گەورەترين قەبارەيە، لە كاتىكدا لە تويژىنەوہى (ناديە عمر كاكە سوور) نمونەيەكى مەبەستدارى وەرگرتووہ كە قەبارەكەى برىتییووہ لە (100) كەس، نمونەى تويژىنەوەكەى (سليم بطرس) برىتى بووہ لە (50) كەس، ئەمەش دەوہستىتە سەر جۆرى كۆمەلگەى تويژىنەوہكە، بەلام قەبارەى نمونەى تويژىنەوہكەمان برىتى بوو لە (200) كەس، كە بە شىۋەى ھەرەمەكى چىنايەتى وەرگىراوہ.
- 4- سەبارەت بە ئامرازە ئامارىيەكانى شىكردنەوہى زانىارىيەكان، بەشيك لەم تويژىنەوانە چەند پىۋەرئىكيان بەكارھىناوہ بۆ كۆكردنەوہى زانىارىيەكانى تويژىنەوہ و، چەندىن ئامرازى ئامارى جۆراوجۆريان بەكارھىناوہ، وەكو (ناوہندى ژمىرەيى، لادانى پىۋەرى، ھاوكىشەى پەيوەستى

پیرسون، هاوکیښه‌ی په‌یوه‌ستی سپیرمان، به‌لام نه‌وه‌ی توپژینه‌وه‌که‌ی نیمه‌ له‌و توپژینه‌وانه
جیا ده‌کاته‌وه‌ به‌کاره‌ینانی ناوه‌ندی سه‌نگراو (وسط المرجح)، هیچ کام له‌م توپژینه‌وانه‌ له
شیکردنه‌وه‌ی داتا‌کان به‌کاریان نه‌هیناوه‌.

5- له‌کاتی گه‌یشتن به‌ نامانجه‌کانی توپژینه‌وه‌ ده‌گه‌ینه‌ نه‌و نه‌نجامه‌ی که‌ جیاوازی ده‌بیت له
نه‌نجامی نه‌و توپژینه‌وه‌یه‌ له‌گه‌ل نه‌نجامی توپژینه‌وه‌کانی پیشوو، سه‌بارت به‌ خسته‌پرووی
به‌لگه‌ی جیاوازی به‌ پپی گوراه‌کانی توپژینه‌وه‌. هه‌روه‌ا ده‌رخستنی په‌یوه‌ندییه
نیوخوییه‌کانی ته‌وه‌ره‌کانی توپژینه‌وه‌.

بهشی دووهم : بنه ماکانی کۆمه لڤگهی مه دهنی

- یه کهم / بنه ما یاسایه کان که ئەمانه له خو دهگریت
1. چه سپاندنی بنه مایی شکۆیی یاسایی و پیروژپراگرتنی دهزگاکانی
  2. جیاکردنه وهی دهسه لاته کان

دووهم / بنه ما سیاسییه کان که ئەمانه له خو دهگریت

- 1- دیموکراسییهت
  - 2- فرهیی سیاسی
  - 3- دهستاوده ستکردنی ئاشتیانهی دهسه لات
- سییهم / بنه ما پهروه دهیی و کۆمه لایه تیه کان که ئەمانه له خو دهگریت

- 1- به هاو لاتیبوون
- 2- تاکگه راییی
- 3- چالاکی ئازادانهی سه ندیکا و ریڤخراوه پیشه ییه کان و هه ره وه زییه کان و سه ره به خو بونیان

چوارهم / بنه ما پۆشه نبیری و هزریه کان که ئەمانه له خو دهگریت

- 1- بلاوکردنه وهی کولتووری مه دهنی
- 2- به چالاکیبوونی رای گشتی

پینجهم / بنه ما ئابووریه کان - که ئەمانه له خو دهگریت

- 1- فرهیی چالاکی ئابووری
- 2- گه شه پیدانی گشتگیر

بەشى دووھم/ بئەماكانى كۆمەلگەى مەدەنى

پېشەكى:

بەو پېيەى كۆمەلگەى مەدەنى لە مرۇدا چ وەك بابەت چ وەك ئاراستە لە زۆربەى ئەو ولاتانەى خەون بە كرانەو بە جىهانىبوون دەبىنن بۆتە پېويستىيەكى ھەنووكەىى و بەرچاۋ.

بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى و رۆلە كارىگەرىيەكانى، پروسەيەكى درىژو بەردەوامە، پېويستى بە ماندوبونىكى زۆرە لە پېناۋ دابىنكردىنى كۆمەلگەى بئەماى سەرەكى، كە دەكرىت سنوردار يان تىكەلگىش بئە ما كارىگەرىيەكانىيان، كە دەبىتە ھۆى دابىنكردىنى زەمىنەى پېويست و بەدەستەينانى ژيانىكى ھاوبەش بۆ كۆمەلگەى مروقاىەتى لە چوارچىۋەى ھاوكارى و تىكەيشتنى ئالوگۇر، ھەرۋەھا ھەولى ھاوبەش لە پېناۋ پېشكەوتنى كۆمەلگەى پەرەسەندى. بەم پېيەش دەبىت ئامازە بەو بئەما گرنگانە بكرىت كە بۆ پىشتىوانىكردن لە بونياتنانەوەى كۆمەلگەى مەدەنى كە بە بئەماى راستەقىنە ھەژمار دەكرىن، لەوانەش بئەماى ياساى، بئەماى سىياسىى، بئەماى پەرۋەردەىى – كۆمەلگەى، بئەماى كولتورى، بئەماى ئابورى.

يەكەم: بئەما ياساىيەكان:

۱- چەسپاندىنى بئەماى شكۆى ياساىى و پېرۇزراگرتنى دەزگانى

ياسا رۆلگەى سەرەكى دەبىننىت لە ژيانى كۆمەلگەىكان، دەستىشانى ماف و ئەركەكان دەكات، ياسا بە واتا فراوانەكى لە ھەمو شوينىك ھەيە، لە ھەر شوينىك كە ژيانى مروقاىەكانى تىادا گوزەر بكات، ھەمو شوپوھەك لە شوپوھەكانى ژيان ياساى خۆى ھەيە كە ھوكمى دەكات بۆ دابىنكردىنى مانەو بەردەوامبوونى. بەبى ياسا ناتوانرىت سىستەم بونىات بئرىت، بەبى سىستەمىش خەلكەكە رىگايان وون دەكەن و گوزەر دەكەن بەبى ھۆش و بەبى درككردن بە سروشتى نامانچ و كارەكانى كە بەرژەوئەندە جۇراوجۇرەكانىيان بۆ دابىن دەكات و دەيانھىننىتە دى⁽¹⁾.

ھەرگىز ناتوانىن باس لە كۆمەلگەىيەكى مەدەنى راستەقىنە بكەين لە چوارچىۋەى دەسەلاتىكى سست و لاواز يان زال و ژىر دەستە و نادروست كە شەرەيەتى دەسەلاتى نەبىت و ناتەواۋ بىت، دەرنەنجامىش پروسەى بونياتنانەوە و كاراكردىنى كۆمەلگەى مەدەنى لە ھەمانكاتدا پروسەى بونياتنانەوەى دەولەتىش لە خۆ دەگرىت، بە شوپوھەك دەبىتە دەولەتىكى دامەزراۋەىى و ياساكان بە

1- ابراهيم ابو الغار، علم الاجتماع القانوني و الضبط الاجتماعي، مكتبة نهضة الشرق، القاهرة، 1984، ص 63.

كۆمەلگە مەدەنىيەتتە دەستەرىپتە ۋە بەيەكە ۋە بۇ ۋىلايەتتە بەھىز ۋە كۆمەلگە مەدەنىيەتتە كار دەكەن، چۈنكى بىنا مەدەنىيەتتە ھەر كۆمەلگە گوزارشت لە ۋە دەكات ۋە بىرۋەكە مەدەنىيەتتە ھەلدە قولتتە⁽¹⁾.

بە بۇچۇرىيە ئىمە دەۋلەتتە بەھىز ئە ۋە دەۋلەتتە كە دەسلەتتە كان قۇرخ ناكات، بەلكو بە پىچە ۋە دەسلەتتە كان دابەشە دەكات ۋە دەرەنجام دەبىتتە دەۋلەتتە كە دەتوانىت دەسكە ۋە ئابوورى ۋە كۆمەلەيتتە ۋە سىياسىي بە دەست بىتتە بە شىۋەكە كە گەلەكەيتتە لىي رازى بىتتە.

ئەستەمە بتوانىت ئە ۋە پەيۋەندىيەتتە لە نىۋان تاكە كان ۋە دەۋلەت يان لە نىۋان خودى تاكە كانە ۋە ھەيە، بەبى بوونى ياسا رىكبخرىتتە، بۇ مسۇگەركردنى سەقامگىركردنى بوورى سىياسىي ۋە كۆمەلەيتتە ۋە ئابوورى، ۋە بۇ ئەۋەي ياساكان شەرى بن ۋە رەزامەندى خەلك بە دەست بىنن يا ھاۋلاتيان پابەندىن بە جىبە جىكردنىيەتتە، پىۋىستە سەرچاۋەكەيتتە دەسلەتتە ياسايى ۋە ھەلبىزىرداۋ بىتتە ۋە لە چوارچىۋەي ياسايەكەيتتە بىتتە ۋەك (دەستور) كەلەلەيەن گەلەۋە رىفراندۇمى لەسەر كرابىتتە⁽²⁾. سەقامگىرى سىياسىي ۋە ھەبوونى دەستور ۋە ئاسايش مەرجى پىششىنەي كۆمەلگەيتتە مەدەنىيەتتە، تا سەقامگىرى سىياسىي ۋە دەستورىكى نووسراۋى راگەيانراۋ كە بەرگى لە مافى تاكەكەسانى كۆمەل بكات ۋە ئاسايش بەرقەرار نەبىتتە، زۇر ئەستەمە بتوانىت كۆمەلگەيتتە مەدەنىيەتتە ئاراۋە، كۆمەلگەيتتە مەدەنىيەتتە لە كەش ۋە ھەۋاي ئاۋاۋەي سىياسىي ۋە شەپوشۇردا گەشە ناكات، كۆمەلگەيتتە مەدەنىيەتتە بونى خۇي لەناۋ دەۋلەتتە مەدەنىيەتتە⁽³⁾. شكۆى ياسايى، بەسەدەتتە واتاي ملكەچىۋونى گشت تاكەكانى كۆمەلگە لە گەلىشىيان نوينەرانى دەسلەتتە داران بۇ ياسا (بە گشت دەزگا ۋە تاكەكانى)⁽⁴⁾.

سىستەمى دەستورىش رىپرەۋى بىنا مەدەنىيەتتە بونىات دەنرىت لەسەر بىنا مەدەنىيەتتە گىبەستى سىياسىي كە لە رىگەي رىكەۋەتتە پىكەۋەيى (كۆدەنگى سىياسىي) لە نىۋان گشت لايەنەكان لەسەر پىرنسىپ كە دەبەنە ياسايەكەيتتە بۇ ۋىلايەتتە، دەسلەتتە كان دابەش دەكرىن بە شىۋەكەيتتە ھاۋسەنگ، كە گرەنتى كارىگەر پىشكەشەشەكەيتتە بۇ ۋەبەستەبوونى دەسلەتتە ۋە ملكەچىكردنى بۇ چاۋدىرى مىللى، دواتر نامادەكردنى مىكانىزمى پىۋىست كە دەسلەتتە سىياسىي بەرز دەكاتتە ۋە شكۆمەندى دەكات

1- سىروان ابو بەكر عەزىز، بىنا مەدەنىيەتتە كاراكردىنى كۆمەلگەيتتە مەدەنىيەتتە، چاپخانەي ماردىن، ھەولېر، 2009، لا 4.
2- ھەمان سەرچاۋە، لا 5.
3- ئارى رەفىق، رىكخراۋەكانى كۆمەلەيتتە مەدەنىيەتتە رۇلىيان لە رىفۇرمى كۆمەلەيتتە، توپىنەۋەيەكەيتتە زانستى (تىۋورى ۋە مەيدانىيەتتە)، چاپى يەكەم، لە بلاۋكراۋەكانى يەكەيتتە ئافرەتەنى كوردستان، ھەولېر، 2013، لا 56.
4- حسين جميل، حقوق الانسان في الوطن العربي-المعوقات والممارسة، ورقة قدمت الى ازمة الديمقراطية في الوطن العربي، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التي نظمها مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984، ص 4.

لهسهره مووان، كه به پراستی دهولت دهكاته دهولتهتی یاسا⁽¹⁾. یهكیك له دیاردهكانی كۆمهلگهی مهدهنی كاراكردنی پۆلی سهروهی یاسایه له ناو كۆمهلگاو پیادهكردنی پرهنسیپی یهكسانیه له نیوان فهزمانپهواكان و هاوولاتیان له پیناو بهردهستكردنی سامانه نیشتمانییهكان بۆ خزمهتکردنیان و هاوتایی كردن له دهرفهتی كار و خویندن و هیتریش.

2- جیاكردنهوهی دهسهلاتهكان (فصل السلطات)

(ئههستۆ) یهكهم فهیلهسوف بوو كه داوای جیاكردنهوهی دهسهلاتهكانی كردووه و دابهشی كردبوو بۆ سی دهسهلات (یاسادانان، جیبهجیكردن، دادوهی).

له رژیمی دیموكراسی پراستیهینه پیادهكردنی پرهنسیپی جیاكردنهوهی دهسهلاتهكان باوه، كهتیایدا لهسهر بنهمای هاوسهنگی و دهست تیوهرنهوان به شیوهیهکی روون هاوسهنگی نیوان دهولت و كۆمهلگهی مهدهنی له ههموو بوارهكانی ژیان بهدی دهكریت⁽²⁾. بیروكهی جیاكردنهوهی دهسهلات لهسهر بنهمای دابهشكردنی ئهركی كارگیری بو سی دهسهلاتی پاژهکی (فهعی) ئهجامدهدریت، كه له سادهترین شیوهیان: دهسهلاتی تهشریعی، دهسهلاتی جیبهجیكردن، دهسهلاتی دادوهی، به شیوهیهك كه ناكریت كۆ بكرینهوه، یان بپتوانایی ههر یهكیك لهم دهسهلاتانه یان نوینهریان له تاكهكان و دهزگاكان به لهخووهگرتنی دوو دهسهلات یان ههر سیکیان⁽³⁾. بهشیوهیهك دهبیته هوی دهستهبهركردنی جوریک له چاودیریكردن و سهپهشتیكردنی ئالوگۆر له دهسهلاتیكهوه بۆ یهكیكی تر، له پیناو دابینكردنی ئهو بریارانهی پهسندكراون له (دهستور) له دهستنیشانكردنی ئهركی ههر یهكیکیان، ههروهها ئهوهی پهسند كراوه له مافی مروۆ و ئازادیهكانیان⁽⁴⁾.

پرنسیپی سهربهخویی دهسهلاتی دادوهی له كۆنهوه زانراوه، واتای لهكاتی سهرههلدانی شهریهتی عیراقی كۆن و، له شارستانیتهتی یۆنانی كۆندا، و یاساكانی رۆمانیش گرنگیان پیداووه. ههروهها پروداوه سیاسییهكانی عیراق ئامازه به پۆلی دادوهی دادپهروهه دهكهن له جیبهجیكردنی وهزیفهكه به شیوهیهکی سهربهخۆ، له پراكتیزهكردنی یاسا به یهكسانی نیوان مروۆهكان، بی جیاوازی نیوان بههیزه لاوان، دهولهمههندو ههژار، دهسهلاتدارو ژیردهست، وهك ئامازهیهکی شهعی و ئایینی و ئهخلاقی⁽⁵⁾.

1- عبدالاله بلقریز، فی الدیمقراطیه والمجتمع المدني، افریقیا الشرق، الدار البیضاء، 2001، ص143.

2- سیروان ئهبو بكر عهزیز، سهچاوهی پيشوو، 8.

3- محمد كاظم المشهدانی، النظم السیاسیه، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، 1991، ص116.

4- ثناء فؤاد عبدالله، الیات التغير الدیمقراطی فی الوطن العربی، مركزدراسات الوحدة العربی، بیروت، 1997، ص260.

5- منذر الفضل، مبدأ استقلال السلطة القضائیه، اهدار حق القاضی فی العراق، مجلة كولان العربی، العدد(57) شباط، 2001، اربیل، ص60.

سەرپه‌خۆیی دەسه‌لأتی دادوهری کارێکی پێویسته، له‌به‌رئهوێ دادوهران له کاتی جێبه‌جێکردنی ئه‌ركه‌کانیان به‌ شێوه‌یه‌کی ئازاد و سه‌ربه‌خۆ به‌ گه‌رنگترین و گه‌وره‌ترین دابینکهری پاراستنی ماف و ئازادیه‌ گشتی و تایبه‌تیه‌کانه، بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ش پێویسته‌ بچوکتین که‌س له‌گه‌ڵ گه‌وره‌ترین سه‌ر تیایدا یه‌کسان بن به‌رامبه‌ر پێرۆزی دادوهری، له‌ سیبهری دادوهریدا کۆببنه‌وه، ئه‌مه‌ش واتای ئه‌وه‌یه‌ له‌وانه‌یه‌ که‌سیکی ساده‌ ده‌سه‌لأتیکی گشتی وه‌رگه‌ڕیت ئه‌گه‌ر پێویست بوو، له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌مه‌دا دادوهریه‌کی ئازاد و بیلایه‌ن ده‌سته‌به‌ر ده‌بیٔ⁽¹⁾. ده‌توانریت پره‌نسیپی جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لأت دابنریت وه‌ک شێوه‌ی یه‌که‌می کارگه‌ری (اللامرکزیه)، له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی هه‌ر سی ده‌سه‌لأت له‌ یه‌ک ده‌ست کۆببنه‌وه، دابینکردنی به‌رژه‌وه‌ندی و مافی تاکه‌کان پێویستی کرد به‌ دابه‌شکردنی ده‌سه‌لأته‌کان بۆ سی ده‌سه‌لأتی پاژه‌کی (فرعی)، ئهم دابه‌شکردنه‌ له‌ ئه‌رك و کارو ده‌سترویشتنه‌ پێویسته‌ له‌سه‌ری که‌ ته‌نیا کورتنه‌کریته‌وه‌ له‌ ئاستی به‌رزی کارگه‌ری، به‌لکو پێویسته‌ به‌ره‌و خواره‌وه‌و ئاسته‌ نزمه‌کانیش بگه‌ڕیته‌وه، ئه‌مه‌ش پێی ده‌وتریت سیسته‌می لامه‌رکه‌زی له‌ کارگه‌ری (النظام اللامرکزی فی الاداره).

به‌هه‌ر حال مه‌به‌ست له‌ سیسته‌می لامه‌رکه‌زی له‌ کارگه‌ری (شێوازیکی کارگه‌ریه‌ بۆ ریکخستنی په‌یوه‌ندی و دابه‌شکردنی وه‌زیفه‌کان له‌ نیوان ده‌سته‌ی ناوه‌ندی و ده‌سته‌ی خۆجێیی⁽²⁾.

دوهم / بنه‌ما سیاسیه‌کان که‌ ئه‌مانه‌ له‌ خۆ ده‌گه‌ڕیت:

1- دیموکراسیه‌ت (الديمقراطية)

ووشه‌ی دیموکراسی پێک هاتوو له‌ دوو ووشه‌ ئه‌وانیش (Demos) به‌واتای گه‌ل وه‌ (cratos) واته‌ ده‌سه‌لأت و حکومه‌ت، واتای دیموکراسی (حوکمرانی گه‌ل) واته‌ هه‌لبه‌ژاردنی حکومه‌ت له‌لایه‌ن گه‌له‌که‌وه، وه‌ زۆرینه‌ی ده‌سه‌لأتی میلی یان ده‌سه‌لأتی گه‌ل له‌و حکومه‌ته‌ بونی هه‌بیٔ که‌ هه‌لیده‌به‌ژێرن⁽³⁾. چه‌مکی دیموکراسی ده‌رکه‌وت له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌می (پ.ن) له‌ شاره‌کانی یونان که‌ به‌ناوبانگه‌ترینیان دیموکراسی (ئه‌سینا) بوو، ده‌ناسرا به‌ دیموکراسیه‌تی راسته‌وخۆ، چونکه‌ هاوولاتیان له‌یه‌ک دانیشن کۆده‌بونه‌وه، کاروباره‌کانیان گه‌توگۆده‌کرد و، به‌ریاره‌کان و یاساکانیان ده‌رده‌کرد⁽⁴⁾. دیموکراسی واتای پیت به‌ پیت، ده‌بیٔته‌ حکومه‌تیکی له‌لایه‌ن خه‌لکییه‌و، نه‌ک له‌لایه‌ن تاکه‌ که‌رتیکه‌وه، یان

1- ثناء فؤاد عبدالله، الیات التغير الديمقراطي في الوطن العربي، سه‌رچاوه‌ی پيشوو، لا256.

2- عبدالعزيز صالح بن حبتور، الادارة العامة المقارنة، الدار العلمیة الدولية للنشر والتوزيع ودار الثقافة للنشر والتوزيع، الاردن، عمان، 2000، ص242.

3- عبدالوهاب الكیالی، الموسوعة السياسية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بیروت، لبنان، 1974، ص275.

4- كامل زهیری، الموسوعة الاشتراكية، دار الوطن العربي، بیروت، بلا تاریخ، ص183.

چینیکیه وه یان بهرزه وهندی تایبته وه، بۆی تییوری دیموکراسی زور ئالوزه، پیویسته یه کهمین جیاکردنه وه له نیوان دیموکراسیه تی راسته خوو له لایه ن نوینه راندا بکریت، له یه که میاندا هه موو هاوالتیان باشداری بریاردار ده بن، بابلیین به هوئی دهنگدانه وه یان په سندکردنی رای زۆرینه ی سویندراوان، وه که له ئەسینادا پهیره و کرا. له دووه میاندا، خه لکه که له ریگای دهنگدان نوینه رانیان هه لپژاردوه که نه وسا له بهرامبه ریاندا بهرپرسیارده بن⁽¹⁾. پیناسه ی نوی بۆ چه مکی دیموکراسی بریتیه (له سیسته میک یان پرۆژه یه کی ژیان نه و دام و دهزگا و بنه ماو پیوه رو ئامرازانه دهگریته وه که تاکه کان خویان چاودییری ده که ن بۆ به دیهینانی ویسته کانیان له نازادی و فرهیی و یه کسانی و ده ستاوده ستکردنی ده سه لات و ره خساندن ی هه ل و به شداری کارا له بریاردان و بهرپیوه بردنی ناشتیانه ی کاری نیشتمانی)⁽²⁾. دیموکراسییش له وه ته ی بووه ته سیسته م و پاشان بلاو بووه ته وه بۆ ناو کۆمه ل و دوایی نه مه ش کراوه ته ده سه به ری مافه کانی تاک، دوای نه مه پیشکه وتوووه بۆته به شیکی چاره نووسازی تاک و کۆمه له کان. دیموکراسی وه کو سه روکی نه مریکی (ابراهام لنکۆن Lincoln Ebraham) پیناسه ی کردوه: (Government of the people, by the people, for the people) که واته دیموکراسی ده سه لاتی گه له له لایه ن گه له وه هه لده قولیت و بۆ گه لیشه وه له بهرزه وهندی نه ویشدایه⁽³⁾. جیاوازی له سه ر چه مکی دیموکراسی ده گه ریته وه بۆ جیاوازی له بوونی اشکالیه تی فیکری هه ر نایدیایه ک و قوتابخانه یه کی هزی⁽⁴⁾.

له راستیدا دیموکراسی یۆنانی نه زمونیکی سیاسی نوی بوو چونکه تا نه و کاته به شیکی له هاوالتیان به تایبته وه کو، ئافره تان، کۆیله کان، بیگانه، به هاوالتی نه سینایی له قه له م نه ده دران، هه موو راو ته کبیر و بریاره کان به ده ست تا قمیکی که م له ده وه مه نده کان بوو⁽⁵⁾.

دیموکراسیه ت زه مینه یه کی سیاسی گونجاوه بۆ دروستبوونی کۆمه لگه ی مه ده نی، چونکه نه و چوارچیویه ریگا به هه موو به هاو بیروبووچوون و نایدۆلوژیاکان ده دات که به یه که وه بژین و مامه له و

1- فوناد سدیق سابیر، رۆلی حزبه سیاسییه کانی هه ریمی کوردستان له چالاکردنی کۆمه لگه ی کوردی، نامه ی ماسته ر پیشکه شکراره بۆ کولجی نه ده بیات- به شی کۆمه لناسی، زانکۆی سه لاهه دین، هه ولیر، 2011، لا 8.
 2- سمیر قطب و د. حنان رزق، مجلة التربية العربیة، الاسکندریة، عدد (44) ینایر، 2007، ص 289.
 3- شیرزاد النجار، الیمنقراطیة مشاکل محلول ومشاکل جدیة، ندوة اتحاد ادباء الکورد، ارپیل، 2000.
 4- محمد احمد اسماعیل، الیمنقراطیة، المکتب الجامعی الحدیث، الاسکندریة، 2010، ص 59. و علی خلیفة الکواری الیمنقراطیة المعاصرة فی الوطن العربی، مرکزدراسات الوحدۃ العربیة، بیروت، 2000، ص 12. و د. کامران الصالحی، حقوق الانسان والمجتمع المدني بین النظریة والتطبیق، موسسة موکریانی للطباعة والنشر، ارپیل، کوردستان، 2000، ص 196.

5- حوسین به شیری، دیموکراسی بۆ هه موان، وه رگی رانی: حوسین محمد زاده، زنجیره ی کولتوری دیموکراسی، دهزگای چاپ و بلاوکردنه وه ی موکریانی، هه ولیر، 2005، لا 72.

كیبرکی له سەر بنه‌مای شارستانیەت و مەدەنیەت له نیوان یەکتربکەن. هەرگیز ناتوانین پێشبینی هەبوونی رژییمیکی دیموکراسی راستەقینەیی گونجاو بکەین بۆ گەشەکردنی دام و دەزگاکانی کۆمەڵگەیی مەدەنی، ئەگەر بونیاتنانەوه‌کەیی لەسەر بنه‌مای کارپێکراو (تطبیقی) نەبێت کە فرەیی سیاسی و هزری و ئالوگۆری دەسەلات بەشیوەیه‌کی پەوا و ئاشتیانە، هەروەها هەبوونی چاودێری سیاسی و خوشگوزەرائی تاکەکانی کۆمەڵگە بە ماف و ئازادییەکان له‌خۆ دەگرێت⁽¹⁾. بەو پێیەیی بونیاتنانی ئەو کۆمەڵگەییە شیۆزایک له‌ دەولەتیکی نوێ دینیته‌ بوون، جوړیک له‌ سیستەمی سیاسی دادەمەزرینیته‌، کە دوورە له‌ سیستەمی پادشایەتی پەها و بنه‌مالەیی پشتاوپشت و دیکتاتۆریەتی بی سنوور و سولتانیینی و خەلافەت. له‌ بەرامبەردا دەسەلاتیکی عیلمانی و پایەبەند بە دیموکراسییەت و بەها مەدەنییەکان دەردەکەویت. له‌م بوارەدا ئایدۆلۆژیای دەولەت سەربەستە له‌ کارەکانی و دوورە له‌ دەست تیۆهرانی ئایینی و پیاوانی ئایینی له‌ کاروباری وولات و دروستکردنی کیشەیی ئایدۆلۆژی بۆی⁽²⁾.

بنچینەیی دیموکراسی دەگەرێتەوه‌ بۆ ئەو بنه‌مایەیی کە دەلیت گەل سەرچاوه‌ی شەریعیته‌، واتای حکومەت بەرپرسیارە له‌ بەرامبەر نوینەرائی هاوولاتیان⁽³⁾. بە واتای بەشداریکردنی سیاسی سیمای سەرەکی دیموکراسییەته‌، چونکە بلاوبوونەوه‌ی بەشداریکردنی سیاسی لای هاوولاتیان له‌ پرۆسەیی سیاسی گوزارشتیکی کردەنییە له‌ دیموکراسی، بەم پێیە سیستەمی دیموکراسی سیستەمییکە رێگە دەدات بەرفراوانترین بەشداریکردنی هاوولاتیان جا چ بە شیوەیه‌کی راستەوخۆ بیته‌ چ ناپاراستەوخۆ بیته‌ له‌ کارتیکردنی پرۆسەیی دروستکردنی بریاری سیاسی و هەلبژاردنی سەرکرده‌ سیاسیەکان، بیگومان بەشداریکردنی سیاسی رەنگدانەوه‌ی جەوه‌ری پیاده‌کردنی دیموکراسییەته‌⁽⁴⁾.

دیموکراسی بەر له‌وه‌ی شیۆزایک بیته‌ له‌ حکومەت، شیۆزایکە له‌ ژیان. بەم واتایەیی کە دیموکراسی رەگ و ریشه‌یی له‌ بیروباه‌ری تاکەکانی کۆمەڵگە دایە، ئەو کۆمەڵگەیه‌ش پیک دیت کە خەلک له‌ گۆشە نیگای کۆمەڵایەتییه‌وه‌ خاوه‌نی کولتووری "تیگەیشتن له‌ هەبوونی ئەوی دی" و له‌ گۆشەنیگای سیاسییه‌وه‌، ئاماده‌ی قبولکردنی راول بیروباه‌ری فرەچەشەن. پیکهاتەیی ئەخلاقی ئەم کۆمەڵگەیه‌، لەسەر بنه‌مای دەستەبەرکردنی ئازادییه‌ تاکە کەسییه‌کان و بەرتەسککردنەوه‌یان له‌ سنووری

1- سیروان ئەبو بەکر عەزیز، سەرچاوه‌ی پێشوو، لا 9-10.

2- کەییوان ئازاد ئەنور، کوردو کۆمەڵی مەدەنی، چ 2، چاپخانەیی چوارچرا، سلیمانی، 2009، لا 29-30.

3- محمد فرید حجاب، ازمة الديمقراطية الغربية وتحدياتها في العالم الثالث، مجموعة من المؤلفين، المسألة الديمقراطية في الوطن العربي، مركز الدراسات الوحدة العربية، سلسلة كتب المستقبل العربي (19)، الطبعة الاولى، بيروت، 2000، ص 82.

4- حسين علوان البيج، الديمقراطية واشكالية التعاقب على السلطة، مجموعة من المؤلفين، المسألة الديمقراطية في الوطن العربي، بيروت، سلسلة كتب المستقبل العربي (19) مركز دراسات الوحدة العربية، 2000، ص 156.

دەستپۈرەدان لەگەل ئازادىي كەسانى دىكە داىە، تاكەكانى ئەم چەشنىە كۆمەلگەيە، بەختەوەرۈ پېشەوەچۈنى خۇيان لە گرەوى پېشكەوتن و باشتركردى دۇخى كۆمەلگە دەزانن⁽¹⁾. ديموكراسى ئەگەرچى حوكمى زۆرىنەيە، بەلام ديموكراسى لە بنچىنەدا دابەشكردى دەسەلاتە، واتاى نوينەرايەتيكردى بەرژەوەندىيەكان و دانپيانان بە كەمىنەكانە⁽²⁾.

ديموكراسى تەنھا دروشمىكى سياسى نىە، بەلكو بەرنامەى ژيانە كە پيادا تىدەپەرئەت لە پىناو دانانى بونيات و بنەماكانى دروست بۇ رېكخستنى بەردەوام بۇ ژيان و كۆمەلگە، ئەم جۆرە نوپوونەوە بابەتتىكى پىويستە بۇ پېشكەوتنى كۆمەلگە، ھەولدان لە پىناو بلاويونەوەى كولتورى ديموكراسى ۋەك بەرنامەيەكى ژيان لە ژيانى كۆمەلگەكان ئامانجى كاركردنە بۇ بونياتنانى كۆمەلگەى (دادپەرۋەرى و ياسا)كە ياسا دەردەكات بەپىيى بنەماكانى ديموكراسى، ياساكان كە بەرژەوەندى ھاولاتيان دەپاريزىت، كە پشت ئەستورە بە پرەنسىپى (ھەمووان يەكسانن لەبەرامبەر ياسا) دا، پىويستى بە دابىنكردى گرەنتىيە كە خۇى لە ماف و ئازادىيە بنەپرتىيەكانى مروڤ دەنوئى، ئەمەش دەستەبەر ناپىت تەنھا لە كۆمەلگەيەك كە ديموكراسى تيايدا بەرقەرار بىت و پيادەبكرت⁽³⁾.

دەتوانىن بلىين: ئەگەر چى دەسەلاتى ديموكراسى حوكمى زۆرىنەيە، بەلام لەھامان كاتيشدا پاراستن و مسۆگەركردى مافى كەمىنەيە. ديموكراسى لە ميژووييەكى كۇندا، بەردەوام لە نوپوونەوەو پېشكەوتندا بوو، بەتايبەت لە كۇتايى سەدەى ھەژدە تا ئەمرو بەردەوام برىتى بوو لە فەراھەمكردى زەمىنە بۇ حومكرانىكردى گەل. پىشبينى دروستبوونى كۆمەلگەى مەدەنى ناكريت بەبى بونياتنەوەى بنەماكانى ديموكراسىيەت، ھەرۋەھا چەسپاندى ديموكراسىيەت ئاسانترە لەو كۆمەلگەنى كە سەرکەوتوونە لە بەدپهينانى ئاستىكى گونجاو باوەر پىكراو لە ھاوسەنگى كردن لە نيوان بەرژەوەندىيە كۆمەلەيەتتەكانى ھاولاتيان.

2- فرەيى سياسى (التعددية السياسية)

ھەموو كۆمەلەيەك ۋەكو ديارە لە كۆمەلەى تاك پىكديت و ئەمەش بە شىۋەيەكى سروسىتە دەبىتە ھوى جياوازى سروسىت و بۇچوونەكان و ھەرۋەھا ھەلوئىستى ئەوان لەو پروداوانەى كە لە ژياناندا پرودەدات لە سەر ھەموو ئاستەكانى سياسى و كۆمەلەيەتى و ئابوورى و رۇشەنپىرى. ھەرۋەھا ئاساييە

1- جىن شارپ و رۇبەرت ھىلوى، كۆمەلگەى مەدەنى ۋەخباتى مەدەنى، و: تالب قەيسەرى، چ1، چاپخانەى موكرىانى، ھەولپەر، 2013، لا 11-12.

2- Roper John, Democracy and Its Critics: Anglo- American Democratic Thought in the Nineteenth Century. Winchester, MA: Unwin Hyman, 1989, p63.

3- سلیم بطرس الیاس، مقومات المجتمع المدني - دراسة ميدانية في اقليم كردستان، رسالة ماجستير غير منشورة، مقدمة الى كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2002، ص ص 102-3.

دەستورى پاستەقىنە دەستاو دەستکردنى ئاشتىيانە دەسلەت دەكات، ھەرۋەھا دەبىتە ھاندەرى گىتوگۇ و كارلىكەرى لە نىوان بىرە سىياسىيە جىاوازەكاندا بە مەبەستى گەشتن بە باشترین چارەسەر بۇ كىشە كۆمەلەيتە سىياسىيەكان. نەبوونى ئۆپۇزسىيۇنىكى دىموكراسى، بىنەما شەرعىيەكانى سىستەمى دەسلەت لە بەين دەباو بىتوانايى و ناست نزمى چالاكىيەكانى ئاشكرا دەكات و ئەمەش ھەرەشە لە بوون و مانەۋەى دەكات⁽¹⁾.

سىستەمى تاك پارتى ناچارە لەگەل تىپەپىنى كاتدا بەرەو بىروكراسىيەتىكى مشەخۇرى بچىت، پلە پلە ھەموو ئەوانەى ھەناسەيەكى دىموكراسى خەباتكارانەيان ھەيە، پەراۋىز دەخات و تەنيا ئەو ھەلپەرىستانە دەھىلەتەۋە، كەپانەھاتوون جەلەۋى پىشپىلكارى بگرنە دەست، نەكارا دەبن و نە دەتوانن ھەنگاۋى ھەلگرن ئەگەر پاش ۋەرگرتنى پىنمايى نەبىت لە دەستە بالاكەنەۋە. لە بەرژەۋەندى كۆمەل و دەسلەت سىياسىدايە كە ھىزىكى ئۆپۇزسىيۇن ھەبىت لە پىناو يارمەتىدانى پارتى دەسلەتدار بۇ بەدەستەينانەۋەى خەباتگىرىتى و بەبى ئەۋىش پارتەكە توۋشى دواكەوتن دەبىت⁽²⁾. پارتى ئۆپۇزسىيۇن ھەلدەستى بە ئەنجامدانى ۋەزىفەيەكى گەۋرەى كۆمەلەيتە، كاتىك پەخنە لە پارتى دەسلەتدار دەگىرىت و رىگىرى لىدەكات لە ھەر پىشپىلكارىيەك. پارتى دەسلەتدار بەرۋلى خۇى لەكاتى حوكم كىردى پىۋىستى بە ھىزىكە كە بەرەنگارى بىتەۋە و پەخنەى لىبگىرىت و خەۋشەكانى ئاشكرا بكات، بۇ ئەۋەى حوكمىكى عادىلانەۋە دروست پەپەرە بكات تارادەيەك⁽³⁾.

فرەيى رىگىيەكە بۇ دەربازبوون كە تىيادا مەحالە بۇ ھەر كۆمەلگەيەك كە بانگەۋاز بۇ پىشكەۋتنى سىياسى و گەشەپىدانى كۆمەلەيتەى و ئابوورى سەرکەۋتوۋ بەو پىيەى كە جىگىرى و دىموكراسى بوونى ھەيە كە ۋەستاۋە لەسەر فرەيى سىياسى و فكىرى، ئەمەيە رىگە بە كىبرىكى ى دروست و پەوا ئەدات لە نىوان سەرجمە لايەنەكان و، گىرەنتى دابىنكردنى (ياساكان - دەستورى) راست بۇ دەستاۋەدەستكردنى دەسلەت بە شىۋازى ئاشيانەۋە ياسايى و، ھاندەرى گىتوگۇ كارلىكردن لە نىوان بىرو پرا سىياسىيە جىاوازەكان بكات بە ئامانجى گەشتن بە باشترین چارەسەرىەكان بۇ كىشە كۆمەلەيتەكان⁽⁴⁾.

1- سەلىم پەتروس ئەلىاس، دەسلەت، ئۆپۇزسىيۇن، دەستاۋەدەستكردنى ئاشتىيانە دەسلەت، سەرچاۋەى پىشۋو، لا145.

2- ھەمان سەرچاۋە، لا146.

3- على الوردى، مهزلة العقل البشرى، انتشارات الشريف الرضى، 1997، ص 74.

4- مهدى الحافظ، ازمة الديمقراطية فى الوطن العربي، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التي نظمها مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984، التعقيبات رقم (1)، ص48.

ئەو كۆمەلگەيەي كە لەسەر بنەماي تاك پارتى دامەزراون لەوانەيە پيشكەوتووخوازىن و بىانەوي ھەولبەدەن خوڭگوزەرانى و پيشكەوتنى كۆمەلەيەتى بۆ گەل داين بكن، بەلام بەدەيھينانى پيشكەوتن لە پى زۆرە ملي دەبيتە كۆسپ لەبەردەم بەدەيھينانى كۆمەلگەي مەدەنى⁽¹⁾.

3- دەستاو دەستكردى ناشتيانەي دەسەلات (التداول السلمي للسلطة)

دەستاو دەستكردى ناشتيانەي دەسەلات واتە (التناوب - نۆرە)، بەواتاي دانپيادانانى گشتى بە مافى ھىزو وپارتهكان، كە كانديدكراون لە ھەلبىزاردنەكاندا، لە ھەرگرتن و بەرپۆھەردنى دەزگاكاني كۆمەلگە ھەرگرتنى بەپى نەريتى دەسەلاتى سياسىي. فرەيى بوونى سياسىي واتاي نابيت، تەنھا ئەگەر ميكانيزمە پشتپى بەستوھ جوراوجۆرەكان كە ھەموو كۆمەلگە پىرەو پىدەكەن ھەروھە دەزگاكاني و پىكخراوھەكان، پىگە بە ئاراستە سياسىيەكان بەدات مافى پشتگىرىكردن و لاينگىرى (الأغلبية - زۆرينە) لە تاكەكاني كۆمەلگە بەدات، بۆ ھەرگرتنى دەسەلات و جىبەجىكردنى ئەو بەرنامانەي بانگەشەي بۆ دەكردن. گرنگى (كۆمەلگەي مەدەنى) رەخساندى ميكانيزمە شەرعىيەكانە بۆ دەستاو دەستكردى ناشتيانەي دەسەلات دور لە كودەتاي سەربازى، ئەم ميكانيزمەمانە وا لە تاكەكاني كۆمەلگە دەكات كە ناوبزىوان لە نىوان ئاراستە سياسىيە جوراوجۆرەكان بكن. لە دەركردنى بريارەكاني لە پىگەي راگوزەرى كردن لەو ناكوكانەي لە نىوان ئاراستە ديارىكراوھەكان ھەيە و، باشت زانينى ئەو ئاراستەيە ئەويش لە پىگەي دەنگدانىكى ھەرزىدا⁽²⁾.

رەوتى كۆمەلگەي مرقايەتى و خویندەنەوى بەسەرھاتە مېژووييەكان كە رووبەرووي ئەو كۆمەلگەيە بوو تەوھ لە كاتى كۆششى بەردەوام بۆ گەشەكردن و پيشكەوتن، ئەوھ دەسەلمينى كە پەپرەوكردنى پىبازى دەستاو دەستكردى ناشتيانەي دەسەلات باشترو بەسودترە، لەبەرئەوھى كە دەتوانيت ئاوات و ئامانجە گشتىيەكاني كۆمەل بەدەيھينى. بەرامبەر بەمەش ئەزمونى ئەو كۆمەلگەيەي كە دەسەلاتدارانيان پەنايان بۆ حوكمى تاكپەوى و دەسەلاتى رەھاي تاكپەوانە و سەركوتكردنى ئۆپۆزسيون و پشتگويخستنى ئەو ئۆپۆزسيونە بردوھ، ئەوھى سەلماندوھ كە چۆن ئەو كۆمەلگەيە دووچارى كارەسات بوونەو بە ھوى ئەو كارەساتانەوھ چۆن رەوتى پيشكەوتن و گەشەكردنيان لە

1- سەليم پەتروس ئەلياس، دەسەلات، ئۆپۆزسيون، دەستاو دەستكردى ناشتيانەي دەسەلات، سەرچاھى پيشوو، 146.

2- اسماعيل صبرى عبدالله، الديمقراطية داخل الاحزاب الوطنية وفيما بينها، ورقة قدمت الى ازمة الديمقراطية في الوطن العربي، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التي نظمتها مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984، ص 467-468.

كاركە وتووه. ئەمەش بەلگەيە بۇ چەوتى رېبازو ئەو شىۋازانەي كە دەسەلاتداريان پەيرەويان كىردووه بوو تە ماىەي زىانىكى گەورە بۇ كۆمەل⁽¹⁾.

بەدەيىنانى پەرەنسىپى دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات لە رېگەي بەگشتى بوونى فرەيى راستەقىنە مسۆگەر دەبىت، كە ئەمەش لە بواری كۆمەلایەتى و سىياسى ناتوانىن پىادەي بكەين، بەلكو تەنھا دەتوانىت لە ميانەي وىستى گەلىكى ئازاد كە بتوانىت زۆر بە ئازادانەو پۇلى خۇى بىيىت كە دور بىت لە بەكارهينانى تىرۆر و زۆردارى و فشارو ھەرەشەكردىن. شايەنى باسە پروسەي دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات پىويستە تەنھا دەسەلاتى جىبەجىكردىن نەگىتەو ەيەن ھەر دەسەلاتىكى تىرى ديارىكراو، بەلكو دەبىت ھەموو دەسەلاتەكان لە خۇ بگىت لەگەل سەرۆكايەتى ھەر دەسەلاتىك لىرەشدا. تىبىنى ئەو دەكرىت كە لە كۆمەلگەكانى مەدەنى دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات تەنھا دەستاو دەستكردى دەسەلات لە نىوان حىزىك يان حىزە دەسەلاتدارەكان و حىزە ئۆپۆزسىۋنەكان كە بەشىكن لە دام و دەزگاكانى كۆمەلگەي مەدەنى لەخۇ ناگرىت كە بە رېگەي ھەلبۇزاردىكى ئازادانە ئەنجام دەرىت، بەلكو دەستاو دەستكردى ئاشتىانەي تىرىش ھەن لە نىوان ئەو دەستانەي كە دام و دەزگا و رىكخستەكانى مەدەنى تايبەت بەو كۆمەلگەيە بەرپوۋەي دەبەن، لە ھەردوو حالەتەكەشدا بەرپرسىارىيەتى بەرپوۋەبىردى كاروبارى كۆمەل رادەستى ئەو لايەنە دەكرىت كە دەتوانىت گوزارشت لە وىستى راستەقىنەي ئەو كۆمەلە بكات كە متمانەي خۇى پىبەخشىۋە بۇ ئەوۋەي بە لىھاتوۋى بەرگرى لەماف و بەرژەۋەندىەكانىان بكات⁽²⁾.

دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات كاكلى كۆمەلگەي مەدەنى و سىستەمى دىموكراسىيە، چونكە بەرھەمى وىستى ئازادانەي ھاۋالاتيانە ئەم بابەتەش بابەتتىكى كۆمەلایەتى سىياسى و پۇشەنبىرىيە، چونكە لەسەر بناغەيەكى شەرى دامەزراۋە، كە شەرىيەتى گونجان و قايلبوونە لە نىوان پەوتە جىاۋازەكان لەسەر پۇرژەيەكى كۆمەلایەتى سىياسى ھاۋەش⁽³⁾. بەلام پىويستە ئاگادار بىن بۇ ئەوۋەي تەنھا دەستەبەركردى دۇخى فرەيى سىياسى لە كۆمەلگەيەك و، دروستكردى زىانىكى سىياسى لەسەر سىستەمىكى نوینەرايەتى و بونىياتى، بەس نىە بۇ گەيشتنى قۇناغى بونىياتى مەدەنى و دىموكراسىيەتىكى راست، بەلكو پىويستى بە ۋەرگىرانى گشت ئەو رپورەسم و داۋاكارىيە مەدەنى و دىموكراسى بەرەو زىانىكى سىياسى گشتكىرو جىگىر بۇ ئەوۋەي بگات بە ساتى ئەو بونىياتنەنە، لە رېگەي دەركردى بىكەي گۇرانى دەسەلاتى دەۋلەت بۇ گۇرەپانى كىركىيەكى كراۋە لەنىوان ھىزو گروپە

1- سەلىم پەتروس ئەلىاس، دەسەلات، ئۆپۆزسىۋن، دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات، سەرچاۋەي پىشوو، لا 145.

2- سىروان ئەبو بەكر عەزىز، سەرچاۋەي پىشوو، لا 14.

3- سەلىم پەتروس ئەلىاس، دەسەلات، ئۆپۆزسىۋن، دەستاودەستكردى ئاشتىانەي دەسەلات، سەرچاۋەي پىشوو، لا 147.

سیاسیہ جیوازہکان. واتای ئه‌وه‌یه که بونیاتی مه‌ده‌نی دیموکراسی ته‌واو دستپدیده‌کات له دانپیانان به ماف له پراو دهرپرین، له ریکخستن، له نوینه‌رایه‌تی، تا ده‌گاته دانپیانان به‌ماف له ده‌سه‌لات له‌سه‌ر بنه‌مای درکیپکردنی قول به‌وه‌ی مافی گشتیه، له‌کاتی‌کدا ئه‌و خاوه‌نداریتی گشتیه⁽¹⁾.

کاروباری کۆمه‌لگه‌ی نوێ ئه‌وه‌نده ئالۆزبووه، که مه‌حاله‌ ته‌نیا پارتیک بیه‌ته خاوه‌ن راستیکی ره‌ها له شیکردنه‌وه‌و پیگه‌یشتن و وه‌رگرتنی ئه‌و بریاره‌ پێویستانه که پێشکه‌وتن به‌دیبه‌ینی، هه‌روه‌ها زالبوونی یه‌ک بۆچوون ده‌بیته مایه‌ی بنه‌ستن و له‌ده‌ستدانی توانی داهینان هه‌رچه‌نده نیازو ئامانجه‌کانی پارت و توانا‌کانی رابه‌رایه‌تی شیواو پایه‌دار بیته⁽²⁾.

سییه‌م: بنه‌ما په‌روه‌ده‌یی و کۆمه‌لایه‌تیه‌کان

بۆکۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی پێویسته لانی که‌می دابه‌شکردنی کاری کۆمه‌لایه‌تی هه‌بیته، واته جۆراوجۆری وه‌مه‌چه‌شنی له بونیاتی کۆمه‌لایه‌تیدا هاتیه‌ته ئاراوه، ئه‌ویش ئه‌نجامی په‌ره‌سه‌ندنی بونیاتی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه. سه‌باره‌ت به‌ کایه‌ی گشتی بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی پێویسته له‌و به‌شانه‌ی ستراکتۆری کۆمه‌لایه‌تی بکۆلنه‌وه که په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆی به‌وه‌وه هه‌یه⁽³⁾. بنه‌مای په‌روه‌ده‌یی-کۆمه‌لایه‌تی ده‌ژمیردیه‌ت به‌ مه‌رجه پێویستیه‌کان بۆ هه‌لسانه‌وه‌ی (کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی) که ئه‌م ره‌گه‌زه سه‌ره‌کیانه له خۆ ده‌گریت: هاو‌لاتی‌بوون-تا‌کگه‌رای-ئازادی و سه‌ره‌خۆیی ریکخراو سه‌ندی‌کا و کۆمه‌له‌ پێشه‌یه‌کان.

1- به‌هاو‌لاتی‌بوون (المواطنة)

له‌ پروی میژووییه‌وه چه‌مکی هاو‌لاتی‌بوون (citizenship) په‌یوه‌سته به‌و په‌ره‌سه‌ندنانه‌ی که له‌ ده‌وله‌تی شار لای یۆنان پرویانداده، ووشه‌ی (citizen) ی ئینگلیزی و ووشه‌ی (ciroyen) ی فه‌ره‌نسی له‌ بنه‌په‌رتدا له (civitas) ی لاتینی وه‌رگیراوه، که مه‌به‌ست له‌م چه‌مکه به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر (هاو‌لاتی‌بوونه)، له‌ فه‌ره‌نگی سیاسیدا هاو‌لاتی واتای نیشته‌جیی شار و ئه‌وه‌ی تایبه‌ته به‌ شارو بوونی له‌سه‌ر خا‌که‌که‌ی هه‌یه و به‌شداری له‌ کاروباری شار ده‌کات، که به‌ شیوه‌یه‌کی تر پێی ده‌وتریت (شارستانی) یان (مه‌ده‌نی) که نیشته‌جیی شارو ئه‌رک و مافی شارستانی هه‌یه⁽⁴⁾.

له‌ چاخی نویدا، له‌ دائیره‌ی مه‌عاریفی به‌ریتانیا تییدا هاتوو به‌واتای "په‌یوه‌ندی نیوان تاک و ده‌وله‌ت، که یاسا‌کانی ئه‌م ده‌وله‌ته دیارییان ده‌کات، ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ ئه‌رک و مافه‌کان ده‌گریت‌وه،

1- عبدالاله بلقزیز، فی الديمقراطية والمجتمع المدني، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لا 79.

2- سه‌لیم په‌تروس ئه‌لیاس، ده‌سه‌لات، ئۆپۆزیسیون، ده‌ستاوده‌ستکردنی ئاشتیانه‌ی ده‌سه‌لات، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لا 145.

3- ئاری ره‌فیق، سه‌رچاوه‌ی پێشو، لا 57.

4- حمدان مه‌ران، المواطنة في الفكر السياسي، دراسة تحليلية نقدية، دار الوفاء، لدنيا الطباعة والنشر، 2012، ص 62.

هاولاتیویون ئاستیک له ئازادی له خو دگریت له گهل کومه لیک له بهرپرسیاریه تی". له پروی سیاسیشه وه هاولاتیویون بریتییه له "خهسله تی هاولاتییه که خاوه نی مافه کانه و پابه ندیشه به و ئه رکانه که له سه ری سه پینراون وه ک ئینتمایه که بو نیشتمان⁽¹⁾.

کومه لگه ی مه دهنی جهخت له سه ر پره نسیپی هاولاتیویون ده کاته وه، چونکه کاتیک ئه م پره نسیپه چه سپا و کومه لگه گورانیکی ته و او به رجهسته ده کات و تاکه کانیش به مافه کانیا ن ده گهن⁽²⁾.

چه مکی هاولاتیویون له سه رده می رینیسانسدا-بوژانه وه- به شیوه یه کی به رفراوان گرنگی به هاولاتیویون درا و فه یله سوفه کانی ئه و سه رده مه لیان کولییه وه و چونه بنج و بنه وانی، هه روه ها چینیی بورژوازی که خه ریک بوو ده ست به سه ر ئه نجومه نی نوینه رایه تیدا بگری. گرنگییه کی زوری پیدای، به جوړیک بنه ماکانی له سه ر دارشت که به فه لسه فه ی خو ی، بایه خی به تاکه که س دا. له وانه (جان جاک رو سو)، هاولاتیویونی کرده سه نته ری بیروپراکانی و به شانوشکووه لییده پوانی، به لایه وه ده وله تی نمونه یی ئه و ده وله ته یه، که هه موو تاکه که سه کانی بی جیا وازی به شداری له پروسه کانی چاره نووسی خویان و ده وله تدا بکه ن، (رو سو وای ده بیینی که پیویسته ری بدری به گهل دلسوزترین و پاکترین هاولاتیانی خو ی بو به ریوه بردنی ده وله ت هه لبریری⁽³⁾. هاوولاتی به و پییه ی که مروقیکی مه دهنیه، یه که مین بیرکردنه وه ی ئه وه یه، بیر له کومه لگه یه کی مؤدیرن ده کاته وه -که ولاته که ی چوارچیوه یه کی سیاسی بو پیکده هیئی، ئه و بیر لییده کاته وه وه ک ئامانجیک بو پابه ندوبنه کانی، نه ک به تاکه کانی خیزانی یان لادییه که ی یان گروپه نه ژادییه که ی، یان هوزه که ی، جگه له ئینتمای نه ریتی تر⁽⁴⁾.

بیروکه ی هاولاتیویون سه رچاوه ده گری و پیده گات و پشت ده به ستی به بیروکه ی (یه کسان) له نیوان ته وای هاولاتیاندا، له هه مو لایه که وه جا له پروی به ها یاخوود شوین و پایه یاخود مامه له به بی، ئه وه ی هیچ جیا وازییه که له نیوان ئینتمایه کانی پیشودا هه بی هه رچه نده له سه ر بنه مای خیل دامه زراو بی یاخود له سه ر بنه مای بیروباوه ری ئاینی سه رچاوه ی گرتبی یاخود مه زه بییک کوی کردبنه وه یان له نه ته وه یه که وه ریچکه یان گرتبی یاخود له یه که ره گزه وه هاتن. هتد. هاولاتیویون ئینتمایه بو نیشتمان و هه ولدان له پینا و پیشخستن و یه کسان له نیوان تاکه کانی، که هه موویان له پروی یاسا وه یه که ماف و ئه رکیان له سه ر شان، ئه م ئینتمایه ش وا له تاکه که س ده کات یه که مجار بیر له کومه لگه ی مه دهنی

1- دون ای، ایبرلی، بناء مجتمع من المواطنين، المجتمع المدني في القرن الحادي والعشرين، ت: هشام عبدالله، دار الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، 2003، ص 9.

2- Anthony Giddens, The Third way and its Critics, filmsetting, policy press, 7th ed, , 2010, p65.

3- سه لیم په تروس، په یوه ندی نیوان هاولاتیویون و کومه لگه ی مه دهنی، گو قاری هزرین، ژماره (1) به هاری 2005، لا 7.

4- ادوارد سی بانفیلد، السلوك الحضاري والمواطنة، ترجمة: سمير عزت نصار، دار النسر للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، 1992، ص 13.

بکاتوه نهوهك ئىنتىما بوونى نه رىتى پيش هه موو شتىك بخت. ئەم سنووره داخراوه بهش به شيانهى كه له دايك بوونهوه به تاكه كه سهوه به سترونه ته وه، هيج ئاره زوويه كى خوئى و ئىرا دهى كه سى له گه ل دانين، له مه وه پيوسته پره نسيپى (هاولا تيبوون) شوئى ئەمانه بگريته وه، بهم هويه وه تاكه كه س ده توائى ناسنامهى راسته قينهى خوئى بدوزيته وه و، بزائى له سهر بنه ماى ئاره زووى خوئى ئىنتىماى كردووه، به واتاى ئىنتىماى سياسى تاكه كه س چ له پرووى بىروكه يا خود له پرووى ئاراسته خوئى بو خوئى هه ليده بزيئى و هيج په يوه ندييه كى نيه به پيوستى ئىنتىما بوونى له سه تاى ژيانى يا خود بهر له ئىنتىماى مه دهنى و سياسى⁽¹⁾. له مه وه كو مه لگه و ده ولت له چه مكى ده مارگيرى و پريكستنه نه ريتيه كو مه لا يه تيبه كان پزگاريان ده بيت، كه له سهر بنه ماى بهر له مه ده نيته و سياسه ت ماونه ته وه و خوئان له پيكهاتهى خيله كى و هوزايه تى و تايفى... هتد ده دوزيته وه، كه بنه ماى كو مه لگه يه و چوارچيوه گشتيه كه ده سه ته بزيئى تاكه كانى كو مه لگه ي له خو گرتوو وه به ئاره زووى خوئى مافيان پيدبه خشى ههروه ها له گه ل ئه وائى ديكه دا وه كو كوئيله مامه له ده كات و ده يانخاته په راويزه وه و به ها ولا تى پله دوو يان داده نى. هه ستردن به ها ولا تيبوون يه كي كه له گرنگرين سه رچاوه بنه پره تيه كانى كو مه لگه ي مه ده نى كه كو مه لگه يه كه دژى پروزه كانى جهنگى ناوخويه. به هويه وه ناشتى كو مه لا يه تى به ده ست دى، كه بنياتنان و په ره سه ندن دى نيته كايه وه. كو مه لگه ي مه ده نى كو مه لگه ي ها ولا تيبه ئازادى خوازه كانه، كه به ئاره زووى خوئان ئىنتما ده كن و ده چنه ريز ده زگا نا حكوميه يه كان تاكو به رژه وه ندى جودا جودايان له ده ولت مه ده نى به ده ست بينن، ده ولت مه ده نى ياساش هه موو مافه كانى مرو ف بۆ ته واوى تاكه كانى كو مه لگه ده سه ته بهر ده كات⁽²⁾.

مافى ها ولا تيبوون ده بيت هه مووان بگريته وه، كه كو مه لىك ئهرك و مافه كه ياسا ريكيان ده خات، له وانه ش مافى خاوه نداريتى و مافى ژيان و مافى كار كردن و يه كسانى به رامبه ر ياسا، سه ره راي مافى هه لبژاردن و كانديد كردن. ههروه ها ئازادى بىروپا و ده رپرينى به شيوه جورا و جوره كانى، ئازادى بىروبا وهرو و ويزدانى باش ههروهك چۆن له زۆربهى ده ستوره ديموكراسيه كان و جارنامهى گهردونى مافه كانى مرو ف دا ها تووه⁽³⁾.

كو مه لگه ي مه ده نى له بنه پره تدا كار ده كات بۆ شار دنه وه، يا خود ره شكردنه وهى رووخساره كانى ئىنتماى (به شى - جزئى)، به رامبه ردا جه ختر دنه سه ر ئىنتما، له دواى ئه وه ش دلسوزى به واتا فراوانه كه ي كه خوئى ده نوئى له (ولا ت). له ژيئر پو شنايى ئەمه دا ده توائن بلين په ره سه ندى هه ستى دلسوزى بۆ ولا ت پيوستى به كار كردن هه يه له دوو ئاستدا: -

1- سه ليم په تروس، په يوه ندى نيوان ها ولا تيبوون و كو مه لگه ي مه ده نى، سه رچاوه ي پيشوو، 9.

2- هه مان سه رچاوه ، 10.

3- كريم ابو حلاوه، اشكاليه مفهوم المجتمع المدني - النشأة، التطور، التجليات - دار الاهالى، دمشق، 1998، ص 42.

1- ئاستى يەكەم خۇي دەنويىنى لە خيىزان و پەروەردەكردنى مندال- ھەر لە سەرەتايى تەمەنى-كە پەروەردەبكرين لەسەر خۇشەويستى وولاتيان و گەلەكەيان.

2- ئاستى دووم خۇي دەنويىنى لە دام و دەزگاكانى پەروەردەو فيركردندا بەگشت قۇناغەكانى، باخچەي ساوايان و قوتابخانە سەرەتايىيەكان، ناوہندييەكان، دواناوەندييەكان، كۆليژەكان، لە رۆلبينيان لە چاندنى بەھاي ئينتەما بوونبو وولات⁽¹⁾.

2- تاگەرايى (الفردية)

كۆمەلگەي مەدەنى كۆمەلگەي سەرەخۇيى كەسايەتى تاكە. دەناسرئتەو بە سەرەخۇيى كەسايەتى تاكەكانى، رېكخستنى لەخۇو، گيانى دەستپيشخەرى تاك و كۆمەلئەو، كارى خۇبەخشى، خەمخۇرى لە پيىناو خزمەتكردنى بەرژەوہندى گشتى. نايىت بەم شيوەيە تيىبگەين كە ئەمە جەخت كردنە لەسەر ئەوہى (كۆمەلگەي مەدەنى) كۆمەلگەيەكى داپراو دورەپەريزە، بەلكو بە پيچەوانەوہ كۆمەلگەيەكى ھاوكارو يەكگرتوو وھاوہندييە لە رېگاي توريكى فراوان لە رېكخستنى پيشەيى و كۆمەلەكان، ئەو كۆمەلگەيەكى ليىوردەيە، دان ئەدات بە ئەوى تر، ريزگرتن لە دژە بوچوون، لەگەل ھەموو ئەمانەشدا ئامادەگى مرؤف- تاك ھەيە، وە داننان بە رۆلى لە بەديھيئانى داھيىنان⁽²⁾. مرؤف دەبى وەكو تاكەكەس نرخ و بايەخىي تايبەتى خۇي ھەيىت، نەك لەبەرئەوہى كورى خيىزانئىك، سەرەخىليىك يان بنەمالئەيەك بيىت⁽³⁾. دواتريش، كۆمەلگەي مەدەنى كۆمەلگەي داھيىنانە بە ھەموو واتاكانى⁽⁴⁾.

جۇن ستيوارت مل، ئامازە بەوہ دەكات كە گومانى تيىدانيە كە مەسەلەي ئازادى تاك مەسەلەيەكى مەعريفى و ھوشيارىيە، مەسەلەي بىرو و ويژدانە، يان دەتونين بلين پرسیارى ئازادى بريتيە لە پرسیارى مەعريفەو ھوشيارى و بىرو ويژدان⁽⁵⁾. گەشەپيدانى ھوشيارى تاكيش، پيويستى بە ئاگاداركدنەوہو پەروەردەكردنىتى، ھەر لە سەرەتاي تەمەنى بۇ ئەوہى تيىبگات لە راستى خودى خۇي وەك مرؤف، گەشەپيدان يان چاندنى ھەستى ئازادى لاي مرؤف پيويستى بە گەشەپيدانى ھوشيارى خودى ھەيە- پەروەدەكردنى مرؤف ھەر لە سەرەتادا و رازيكدنى، بەوہى مرؤف وەك ئەوہى مرؤفە ئەو كۆلەكەي ژيانى كۆمەلئەيەتەو ھيىزكى گەورەي كاريگەرە بۇ بەردەوامبوونى و لە پيكيھيئانى ميژوو

-
- 1- سليم بطرس الياس، مقومات المجتمع المدني، سەرچاوەي پيشوو، لا لا 118-119.
  - 2- حبيب الجحاني، المجتمع المدني بين النظرية والتطبيق، مجلة عالم الفكر، العدد 3، المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت، 1999، ص36.
  - 3- رەشاد ميران، چەند بابەتيكى ئيتنۆ كۆمەلئەيەتى، چ1- بەرگى يەكەم، چاپخانەي خانى، دەوك، 2010، لا 68.
  - 4- حبيب الجحاني، المجتمع المدني بين النظرية والتطبيق، سەرچاوەي پيشوو، لا 36.
  - 5- جون ستيوارت مل، عن الحرية، ترجمه: عبدالكريم احمد، الهيئه المصريه العامه للكتاب، القاہرہ، 2000، ص58.

بۇ⁽¹⁾. گەشەپپىدان و بەھەند وەرگرتنى ھەستى نازادى لاي مرۇق، پيويستى زياد لەوھى ئامارثەمان پيكرد لە گەشەپپىدانى ھۆشيارى و- پەرورەدەكردنى مرۇق لە سەرەتاي ژيانى و رازيكردى ھەر لە سەرەتاي تەمەنىدا، بەوھى ئەو وەك مرۇق راگرى ژيانى كۆمەلایەتى و ھيىزى گەورەى كاريگەيەتى لە بەردەوامبوونى و دروستكردنى ميژوو بۇى، چونكە لە خويندنەوھى ميژووى شارستانىيەتەكان ھەموو جۆرە دەست رەنگينى و داھيىنانىكى مرۇق دەردەكەويىت، لەگەل ھەموو دۆزىنەوھەكان، ھەرورەھا ھەموو بانگەوازو سەرکەوتنەكانى، ئەمانە بەپراستى كردهوھى مرۇقن بەوھى كە ئەو مرۇقە-واتاي مرۇقى تاك كە دەگەرپيىت بەدوای نھيىنەكانى بوونى كۆمەلایەتى خوى چاوپروانى ئاراستەيەكى بەرز و نوى ئەكات لە ديدگا و داھيىنانەكان. ئەم مرۇقە- تاكە، ئەمانەى بەدەست نەھيىناوھ وەك ئەوھى لەريگەى خۆبەدەستدانەوھ بەدەست دین يان لە ريگەى خۆبەدەستەوھدان بۇ بارودۇخى دەوروبەر، يان ملكەچى بۇ ئاستەنگەكان- وەكو ھەموو ئەو بى گيان و گيانلەبەرەكان، بەلكو ئەمانەى بەدەستھيىناوھ بە پلەى يەكەم لەريگەى ھۆشياركردنى خودى خوى، دووھمیان درپيكردى بەتوانا و بەھرەكانى، دواتر ئيرادەى خوى كۆكردۆتەوھ بۇ ئەوھى كارتياى نازادى بكات و چى بيەويىت بريارى لەسەر بدات، نەك ئەوھى بارودۇخى دەوروبەرى چيان ليىدەويىت، وانەى بەسوود لە ھەموو ئەمانە: ئەوھى كە مرۇقى تاك لە كۆمەلگەى مەدەنى، كە ھەموو ميللەتان ھەولنى جيگيركردنى بنەمايەكانى ئەدەن، باوھرى بەخوى ھەبيىت، بەوھى كە ووزەو تواناى تيىدايە، بۇ ئەوھى دەستپيشخەربىت لە بەكارھيىنانيان بۇ بەدھيىنانىكى نمونەيى كە دەگونجىت لەگەل مرۇقبوونى خوى⁽²⁾.

كاتيك تاك چالاكەو گشت مافەكانى دەستەبەر دەكرىت و ئەركەكانى رادەپەريىت بە ھۆشيارى و دركپيكردىنى و خواستسازى، ئەويش لە ريگەى بەشداريكردىنى لە چالاكيەكانى ژيانى گشتى، لە رپى ئەندامبوونى بۇ رپيخراو دەزگاكانى (كۆمەلگەى مەدەنى) بەپيىيى پيوھرى داھيىنانە سەردەميەكان وەك: فيركردن، پيشە، تواناسازى، لە بەرامبەردا لەلايەن دەزگاي دەولەت و ئامرازەكانى مامەلەيان لەگەلدا دەكرىت، بە پيىيى ئەو بەھەند وەرگرتنەنە، كە وادەردەكەويىت گەرەنتى پاراستنى مافە سياسى و مەدەنيەكانى دەبيىت⁽³⁾. لە كاتيكدا مرۇق لە كۆمەلگەى نەريتى بەتەواوى ملكەچە بۇ تۆرى پەپوھندييە

1- كريم ابو حلاوة، اعادة الاعتبار لمفهوم المجتمع المدني، مجلة عالم الفكر، العدد(3) لسنة 1999، المجلس الوطنى للثقافة والفنون والآداب، الكويت، ص22.

2- كريم ابو حلاوة، سەرچاوه پيشوو، لا22-23.

3- ثناء فؤاد عبدالله، الدولة والقوى الاجتماعية في الوطن العربي علاقات التفاعل والصراع، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001، ص365.

نەرىتىھەكان كە بونى سەربەخۆيى ون دەكات، كەسايەتتىكى سەربەخۆ و، راوبۇچونى تايىبەت، و ئازادى
لە پەفتارو بىر كىردنەو نايىت⁽¹⁾.

لە گىرنگىزىن پىكھاتەي كۆمەلگەي مەدەنى داننان بە مافى تاك- ھاۋلاتى كە ئازاد بى لە پىيارەكانى
و ھەلۋىستەكانى بە ئازادى بەو شىۋەيەي كە بەشداردەبىت، لە كۆتايىدا بۇ بەدەيھىنانى بەرژەوۋەندى
گىشتىيە. بۇيى دەبى ھەموو دىاردەيەكى سەپاندىن لە سەر بىرورپاكان بىرىنەوە يان مامەلە كىردن لە گەل
تاك لە سەر بىنچىنەي پاشكۆيەتى، وە زۆر لەو دىاردانەي كە دەبنە ھۆي بلۆبونەوۋەي ھۆزايەتى و
بىنەمالە لە ناو دەولەت يان كۆمەلگە، كە وەرچەرخواو بۇ دەولەت، واتاي ئەو دەولەتەي كە پىك نەھاتوۋە
بەپىيى مېژو و پىشكەوتنە سىروشتىيەكەي خۆي، بەلكو لە بارودۇخىكى نااسايى دروست بوو، لە
پىرىكا بۆتە خاۋەنى وەزارەت و پاگەياندىن، ھەرەك چۆن بۆتە خاۋەنى دەستور و دەزگاكان، بەلام لە
ناوەرۇكدا داب و نەرىت و دەسەلاتى سەرۇك ھۆز يا بىنەمالە پەيرەو دەكەن كە گىيانى كۆمەلگەي مەدەنى
و بىنەماكانى تىدا وون بوو، لەم جۆرە كۆمەلگەيە ويست و ئارەزوۋى تاك بەرتەسك دەكرىتەوۋە و
مافەكانى زەوت دەكرى وە تاك دەكرىتە قورىانى سەرۇك و خەلك دەبن بە كۆيلە نەك ھاۋلاتى وە دەبنە
دارەدەست بەدەست دەسەلاتەو⁽²⁾.

لە ژيانى ھەر تاكىك ناۋچەيەك ھەيە كە مافى ھىچ دەسەلاتىك نىيە دەستبىخاتە ناۋى، لەگەل
ئەوانەش دەسەلاتى كۆمەلگەو دەولەت، لەبەر ئەوۋەي لەبەرژەوۋەندى ئەوان نىيە كە دەست بىخەنە ناۋى،
بەتايىبەت ئەگەر ھىچ زەرەرىك بەوانى تر نەگەيەنى، ئەم ناۋچەيە دەتونىن ناۋى بىنن بازنەي ژيانى
كەسىي، تايىبەتى و خودى، ئەو نىشتىمانى ئازادى تاك و خودىيە و، نىشتىمانى جىاكرىدەوۋەي خۆي وەك
داھىنەرو خالى روناكەرەوۋەيەتى كە گىرنگى مرۇقبونى خۆي تىادا چىرپۆتەو، بەپىيى فراۋانى و
تەسكى ئەم ناۋچەيە پىۋەرەدەكرىت بە ئازادى خودى تاك و ئەمىش بىنەپەتى ئازادى و مافە
مەدەنىيەكانىيەتى⁽³⁾.

3-چالاي ئازادانەي سەندىكا و پىكخراۋە پىشەيىھەكان و ھەرەوۋەزىيەكان و سەربەخۆبونىيان .

سىروشتى ھاۋكارى لە كۆمەلگەي مرۇقاىەتىدا لەلايەك و، چەسپاندىنى پىرەنسىيى دابەشكرىدى
كار تىايدا بە گوڭرەي رادەي پەرەسەندى شارىستانىيەت لەلايەكى دىكەو، دەبنە ھۆي دەرەكەوتنى گۆران
و ھەمەجۆرى لە چىن و توڭز و پىكھاتەكانى كۆمەلگەدا. ئەمەش بەپىيى جۆراۋجۆرى پىشە، كار و ئەرك

1- على زىغور، الدراسة النفسية الاجتماعية بالعينة للذات العربية، دار الاندلس للطباعة والنشر، بيروت، 1984،
ص 197.

2- عدنان عويد، المجتمع المدني ودول ما قبل الدولة، مجلة النهج، دمشق، العدد(62)، 2013 ص 238.

3- جاد الكريم الجباعي، المجتمع المدني هوية الاختلاف، ط1، الناي للدراسات والنشر والتوزيع، سوريا، 2011، لا 164.

که تاکه کانی کۆمه لگه ئەنجامی دۆدەن، ھەر وھا بەپێی ئاستی ھۆشیاری و رۆشەنبیری و زانستی که ھەریەکیان ھەییەتی.

ئەم کۆمەل و توێژو چینیانە ناتوانن ئەم ئامانجیان جیبەجی بکەن، تا یەك نەگرن و نەبنە یەك دەست و پێگای پێکخراویەیی نەگرنە بەر، ھیچیان بۆ ناکریت و ناتوانن قورسایییەکیان ھەبیت و، بگونجیت لەگەل ئەو ئەرکە ی که ھەیانە و کاربکەنە سەر بەردەوامی و پەرەسەندنیان تا بتوانن دەنگیان ببیستری لەلایەن دەسلاتی جیبەجیکردن⁽¹⁾.

بۆ ئەوێ دامەزراو پێکخراوەکانی کۆمەلگە ی مەدەنی، بتوانن لە پێناو ئامانجە گشتیی و تاییبەتیەکانی ئەو توێژە ی نوێنەرایەتی دەکەن، کاری بەردەوام بکەن، تا بتوانن لە دیموکراتیزەکردن و پێشخستنی سیستمی سیاسی و کۆمەلگە دا بەشدار بن و داکوکیکاریکی کارا بن لە مافەکانی مرۆف، پیویستە ئەو خەسلەتە گشتییانە یان تیدا بیت:

(سەربەخۆیی، ئینتەمای نیشتمانی، ئیرادە ی ئازاد و خۆبەخشیی ئەندامان، دیموکراسییەتی ناوخوایی، توانستی چارەسەرکردنی ئاشتیانە ی کیشەکان، سەربەخۆیی دارایی و پێکخراویەیی، توانستی خۆگونجاندن لەگەل پێشھات و پێداویستە ی ئایندەییەکان، دەستەبەرکردنی توانا مرۆیی و مادیی و مەعنەویەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان، ئامادەیی قبولکردنی جیاوازیی و کاری ھاوبەش لە گەلئاندا)⁽²⁾.

شتیکی سروشتییە که ئەندامانی پێکخراوەکانی کۆمەلگە ی مەدەنی، که ھەندیکیان پەییوەندیار دەکات بە ھەندیکی تر لە رووی ھاوشیووی بارودۆخیان، یان یەك ئازاریان ھەییە، یان یەك بەرژووەندی و ئامانجی ھاوبەشیان ھەییە، سروشتییە که کاربکەن بۆ نزیکبۆنەویان لە یەكتر بۆ ئەوێ یەك دەنگیان ھەبیت، ئەمەش لە پێناو باشتەرکردنی بارودۆخیان و گرەنتی بەرژووەندیەکانیان بۆ بەدەستھێنانی ئامانجەکانیان، ئەمەش بەدی نایەت بۆ ئەو کۆمەلە و گروپ و پیکھاتە کۆمەلایەتیانە ئەوێ دەیانەویت بەدی بیت تەنھا لە پێگە ی بەھاناوہ چوون بۆ ئامرازو شیوازی پێکخراویەیی که وای لیبکات لەو کۆمەلگە یە ی که بۆی دەگەریتەوہ، گرانی وکیشیکی ھەبیت که بگونجیت لەگەل وەزیفەکە ی و، کاریگەری ھەبیت لە پێرەوگرتن و بەردەوامی و پێشکەوتنی، ھەر وھا دەتوانی واکات که دەنگی

1- سەلیم پەتروس، لە سیستەمی دیموکراسیدا ئازادی و سەربەخۆیی دەزگا مەدەنیەکان بنەمای دامەزراندنی کۆمەلگە ی مەدەنییە، گوٹاری ھزرین، ژمارە (2) چاپخانە ی وەزارەتی رۆشەنبیری، ھەولیر، 2005، لا 36.

2- رۆزە عبداللە شەریف، پەرەندە کۆمەلایەتیەکانی ناسەقامگیری سیاسی لە ھەریمی کوردستاندا، چ 1، دەزگای ئاراس، ھەولیر، 2008، لا 240.

بيستراو بيٽ له لايه نويښه راني دسه لاتي جيبه جيڪردن له كومه لگه دا⁽¹⁾. نامرازو شيوازه ريڪخراوه ييه كان كه نه توانن هه موو نه مانه به دي بينن، خويان له كومه ليك دام و دزگا ده بيني ته وه كه نه ركي راکيشاني چالاکي تاکه کانه نه وانه ي بويان ده گه پينه وه، ريڪخستني هه ول و ماندوبونيان و ده پريني داواکاري و بانگيشه کانيان، نه مهش هه روه کو ناسراوه له كومه لگه نوييه کان به (سهنديگاگان) و، (که مه له کان) ي پيشه يي وکاري دهستي و، (ريڪخراوه کاني) خزمه تگوزاري - مرويه کان، يان (گردبونه وه) رۆشه نييرييه کان، جگه له مانه پيکها ته دزگاييه کاني تر. دروستکردني نه م پيکها تانه و، نازادي تيوه گلاني تاکه کاني كومه لگه تياياندا و، کارتياکردني چالاکيه کانيان به پي ناراسته کانيان، وه هه ريه که له م دزگايانه خاوه ني سه ربه خويي ته واو بن له دسه لاته کاني ده ولت، به تايهت دسه لاتي جيبه جيڪردن، له ديارترين و گرنگترين مه رجه کانه که هه دل دهره خسي نيٽ بو بونياتناني كومه لگه ي مه ده ني.

دامه زانندن و بره و بردني ريڪخراوه کاني كومه لگه ي مه ده ني، پيوستي به کهش و هه واي سياسي و ياسايي به تواناو به هيڙ هه يه بووني ريڪخراويکي چالاک و کاراي كومه لگه ي مه ده ني، پيئاسه و نيشانده ري هه ر كومه لگه يه کي ديموکراسييه. نه م ريڪخراوانه به گویره ي خويان ريگا بو هاو لاتيان خوشده کهن که به شداري له به هيڙکردني سيستمي ديموکراسي بکن. به لام له ياساو رپساي زوربه ي وولاتاندا ولاته کهيان که ده بوايه سه بارت به دامه زانندن و به رپوه بردني ريڪخراوه کاني كومه لگه ي مه ده ني بالا دست بن، که م وکورتی و ناروونييه کي زور به رچاو ده که وي، که واته ده بي هميشه ياساکان روون و پيکه وه به سترابن و به شيويه کي لوژيکانه پشتگيري ريڪخراوه کاني كومه لگه ي مه ده ني بکن. نه مهش له بهر نه وه يه که نه بنه له مپهر له به رده م هه لسوراني نازادي و سه ربه خويي نه ورپيکخراوانه دا و کيشه و گرفتني نابه جي لي نه که ويته وه⁽²⁾.

پيوسته له کاتي دامه زانندن هه ر ريڪخراويک له ريڪخراوه کاني كومه لگه ي مه ده ني پشت به و بنه مايانه به ستريت که پيوست به بووني ثاليهت و نامرازي کارو نه رکه کاني كومه لگه يه کي مه ده ني ديموکراتي ده خوازيت واته سه ربه خو بيٽ له سه ر چوار هيڙو دسه لات: سه ربه خو بيٽ له دسه لاتي جيبه جيکار يا خود حکومت و دزگا ره سميه کان وه که له سه ر وه نامارزه مان پيکرد - سه ربه خو بيٽ له و پارته سياسيانه ي له ولات کار ده کهن و له سياسي ته کانيان - سه ربه خو بيٽ له حکومتی ولاته

1- بوعلی ياسين، المثقفون العرب من سلطة الدولة الى المجتمع المدني، مجلة عالم الفكر، العدد (3) الكويت، 1999، ص 50-51.

2- دامه زراوه ي ميهن، كومه لگه ي مه ده ني وه که هيڙيکي نوي، وه رگيپراني: کوسار فه تاحي، چ 1، چاپخانه ي وه زاره ي په روه رده، هه ولير، 2006، لا 34.

بیانییهکان و سیاستهکانیان-سهربهخۆ بیټ له پیکخواه نیو دهولهتییهکانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و سیاستهکانیان.

چوارهم / بنهما پۆشه‌نییری و هزریه‌کان که ئەمانه له خۆ ده‌گریت:

1- بلاوکردنه‌وه‌ی کولتوری مه‌ده‌نی (اشاعة الثقافة المدنية)

کولتور ئەو ده‌سکه‌وته مادی و مه‌عنه‌وییه‌یه که ئەندامانی کۆمه‌ل له ئەنجامی چالاکیه کۆمه‌لایه‌تیاندا وله ماوه‌یه‌کی میژوویی دوورو درێژدا دایان هیناوه. کولتور چه‌مکی کۆمه‌لایه‌تی نه‌ته‌وه‌ییه‌و، تایبه‌ته به نه‌ته‌وه‌یه‌ک (کۆمه‌لگه‌یه‌ک)، کولتور لایه‌نی نه‌ته‌وه‌یی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی ده‌رده‌بێ. مه‌ده‌نیه‌ت چه‌مکی بۆ ئاماره‌کردن به ئاستی پێشکه‌وتنی کولتور له کۆمه‌لگه‌دا. له‌م پرووه هه‌موو کۆمه‌لگه‌یه‌ک ئاستی شیاوی کولتوری خۆی هه‌یه، که‌واته مه‌ده‌نیه‌تی خۆی هه‌یه، له‌م پروانگه‌شه‌وه، مه‌رج نیه مه‌ده‌نیه‌ت ته‌نیا بۆ کۆمه‌لگه‌و نه‌ته‌وه پێشکه‌وتوه‌کان به‌کاربێت، چونکه مه‌ده‌نیه‌تیش ئاستی جو‌راو جو‌رو پله‌ی پێشکه‌وتنی جیا‌جیای هه‌یه⁽¹⁾. کولتوری مه‌ده‌نی له واقیعی په‌یوه‌ندی نیوان تاکه‌کانی کۆمه‌لی مه‌ده‌نی به‌وه هه‌نگاو ده‌نیټ، یان له‌و په‌یوه‌ندییه‌وه که ده‌کریت له نیوان تاکه‌کانی ئەو کۆمه‌له‌دا دابمه‌زیت و، سووره له‌سه‌ر نه‌ک ته‌نیا به‌رده‌وامی ئەو په‌یوه‌ندییه‌وه له‌سه‌ر شیوه هه‌ره نمونه‌ییه‌که‌یدا، به‌لکو له دوائه‌نجامدا به به‌دییه‌نانی ئەو مه‌به‌ستانه، که‌وا گه‌شه‌کردنی ئەو کۆمه‌له‌و په‌ره‌سه‌ندن و پێشکه‌وتنه‌که‌ی ده‌سته‌به‌ر ده‌کات. ئەگه‌ر ئەو مه‌به‌ستانه له پته‌وکردنی په‌یوه‌ندی نیوان تاکه‌کانی ئەو کۆمه‌له‌ له رپی زیادبوونی هاوکاری به‌رجه‌سته بیټ، ئەگه‌ریش ئەو مه‌به‌ستانه له رپی پێشپه‌وه‌ی ده‌ستپێشخه‌ری خۆیستانه‌ی هه‌ر یه‌ک له تاکه‌کانی ئەو کۆمه‌له‌ خۆی بنوینی به قسه‌و کرده‌وه بۆ به‌دییه‌نانی خێروبێر بۆ هه‌مووان و به په‌یوه‌کردنی رپگه‌و شیوازی جو‌راو‌جو‌ر، ئەوا شتیکی سروشتییه که کولتوری مه‌ده‌نی بالاترین شیوه‌و شیوازی دیمه‌نی فره‌ جو‌ره‌وه‌ر بگریت⁽²⁾.

کۆتایی سه‌ده‌ی بیسته‌م به قۆناغی گرنگی گۆرانکاری له ژیا‌نی مرۆفایه‌تی داده‌نریت، به‌تایبه‌ت ئەو گۆرانکارییه‌وه له بواری ته‌کنه‌لۆجی و زانیاری پرویانداوه و بوونه‌ته هۆی ده‌رکه‌وتنی هه‌ندی چه‌مکی نوێ وه‌کو جیهانگیری و کۆمه‌لگه‌ی دوا‌ی پێشه‌سازی و کۆمه‌لگه‌ی زانیاری، ئاشکراشه که ئەمانه له جیهانی ئەمرۆ که جیهانیکی نوییه که تیکه‌لایه‌کی ته‌واویان دروست کردوه له نیوان کولتوره جیا‌وازه‌کان گۆرانکاری تیا‌یدا کاریکی به‌لگه نه‌ویسته.

1- سه‌لیم په‌ترۆس ئلیاس، په‌ره‌پێدانی کولتوری مه‌ده‌نی، گۆفاری هزری، ژماره (4)، سا‌لی 2006، لا 47.

2- هه‌مان سه‌رچاوه، لا 49.

وہستاو کولتووری مەدەنیەتیش خۆی لە کۆمەڵیک چەمک دەبینیتەووە وەك: دیموکراسی و سیستەمی دانان و یاساکان... هتد⁽¹⁾.

کولتوور بە گشتی دوو لایەنی ھەیە، لایەنی ماددی، کە پۆژانە بەکاریان دینین و خیرا گۆرانیان بەسەردا دیت، ھەر وەھا لایەنی مەعنەوی کە لە ناخی تاکەکان رۆدەچن و گۆرانیان ئاسان نیە. لەبەر ئەمە کاتیکی تەواوی پێویستە بەتایبەت بەھاکان، کە شایەنی گرنگی پیدانی تاکە بە ھۆی پێگەیی کۆمەڵایەتی یان سایکۆلۆژی، کە تاک لە ژینگەیی کۆمەڵایەتیەکی یاخود ئەو ناوئەندەیی تییدا دەژیت وەریدەگری و فییری دەبییت، دەیکات بە پێوەریک بۆ بیرکردنەووە و پەفتاری⁽²⁾. ئەم بەھایانە دەبییت پەنگدانەووەی ھەبییت لە ژیانی پۆژانە و بییتە پێگایەکی بۆ دروستبوونی کۆمەڵگەییەکی نوێ و مەدەنی، بۆی پێویستە ئەو بەھایانەیی کە کاریگەریان ھەیە بە تایبەت لە کۆمەڵگە تازە پێگەیشتوووەکان ئەم کاریگەرییان کەمبکریتەووە و بگۆرین بە شیوہییەکی کە لایەنی مەعنەوی کولتووری مەدەنی بەھیزو کاریگەر بییت، چونکە کولتووری ھەر کۆمەڵگەییەکی بەشداری راستەوخۆی ھەیە لە شیوازی بیرکردنەووە و بەرھەمھێنانی پەفتارە جیاوازەکان لە بەکاربردن و داھینان و کارابووندا⁽³⁾.

پێگاکانی بلاوکردنەووەی کولتووری مەدەنی کە کاریگەرییەکی قول و کاریان ھەیە لە پێکھێنانی بنەما سەرەکیەکانی کۆمەڵگەیی مەدەنی، یەکەمیان لە بواری فییرکردن بە ھەموو قۆناغەکانیەووە خۆی دەنوین، دووھەمیان لە بواری پراگەیاندن بە ھەموو شیوہ و ئامرازەکانیەووە، سیپھەمیش لە بەرھەمی ئابووری بەتایبەتی لە کەرتی پیشەسازیدا خۆی بەرجەستە دەکات.

ئەووی پەییوئەندی بە بواری فییرکردنەووە ھەبییت، ئەوا دەبییت میتۆدەکانی بە گۆیرەیی لۆژیکی زانست و بنەما و تیۆرو دۆزینەووە و ئەنجامەکانی بییت، چ ئاستە زانیاری، یاخود لە ئاستی پەفتار. ھەر لە قۆناغی دایانگەووە دەبییت مندال بە پیی بنەمایەکی زانستی پەروەردە بکریت. بە جۆریک کە توانای زانستی و جەستەیی گەشە بکات بۆ ئەووی توانای داھینانی لا دروست بییت، ئەووی لە قۆناغی دایانگە و لە باخچەیی ساوایان دیتە بەرھەم ئەووە دەخواییت کە مندال بۆ قۆناغی سەرەتایی ئامادە بکریت. ھەر بەم شیوہییە لە قۆناغەکانی خویندنی پاش ئەویشدا(ناوئەندی، ئامادەیی، زانکۆ) لەم ھەموو قۆناغانەدا دەبییتە پەپرەوی ئەو شیوازی و ئامرازە زانستیانە بکریت کە تواناکانی مندال لە پرووی ھزرو جەستەووە وەکو یەک ئامادە بکات، بۆ ئەووی دەرفەتی بۆ پەرخسیننی ئازادانە ھەموو تواناکانی داھینانی بەکاربھینیت، لەگەڵ سووربوون لەسەر ئەووی کە ئەم ھەولە بەرەو پەوتیکی بونیاتنەرانەیی بەسوود

1- سیروان ابوبکر عزیز، المجتمع المدني في الفكر الاسلامي والغربي بين النظرية والتطبيق، مطبعة نازة، اربيل، 2005، ص 149.

2- احسان محمد الحسن وعدنان سليمان احمد، المدخل الى علم الاجتماع، سەرچاوەی پیشوو، لا 293.

3- احسان محمد الحسن، علم الاجتماع السياسي، مطابع جامعة موصل، بغداد، 1984، ص 114.

ئاراستە بىكرىت بۇ ئەۋەى بەرھەمەكەى سوود بەخش بىت بۇ كۆمەلگە، چ بە شىۋەيەكى پاستەوخۇ، يان ناراستەوخۇ، ئەنجامى كۆتاش ھەر ھەموى دەبى بۇ بونياتنانى مرقۇقىكى خاۋەن كەسايەتى بەھىزو دەستپىشخەر بىت بۇ خزمەتى گشتى بە ھەمو ئامرازە دابىنكراۋەكان و لە ھەئسوكەوتىشدا لەبەر تىشكى بەھا سوود بەخشەكان رەفتار بنوئى⁽¹⁾. لە بواری راگەياندنیشدا، دەبى لە چارەسەرکردنى سەرجم ئەو كىشانەى باس دەكرىت، ديسان مېتۇدى زانستى بگرىتە بەر بۇ لىكۆلئىنەۋەو گفتوگۆ و چارەسەرکردن. جا لە شىۋەى راگەياندى خويندراۋ، وتارى رۇژنامەو گۇقار، يان لە شىۋەى راگەياندى بىستراۋ ۋەكو گفتوگۆ سىمىنار كە لە پى رادىۋوۋە پەخش دەكرىت، ياخود لە شىۋەى راگەياندى بىنراۋ ۋەكو بەرنامە و راپۇرتى زانستى كە لە پى تەلەفزیۋنەۋە بلاۋ دەكرىتەۋە. لە ھەمو ئەمانەدا دەبى زانستخوازى لە بەرچاۋ بگرىت لەگەل لەبەرچاۋگرتنى ئەو ئەنجامانەى كە تايبەتە بە دياردە جوراۋجۇرەكانى ژيان، بى بايەخدان بە ھىچ ھەستىارىيەك، ياخود ترس و گومانىك، يان ھەر پىشھاتىكى سىياسى، يان كۆمەلەيەتى و ئابوورى، چونكە دەبىت پاستى بگوترىت و قسەكەرىش نابى لە گلەبى و گازاندە سل بكاتەۋە. دەبىت راگەياندىن رۆلىكى كۆمەلەيەتى سىياسى بگىرىت بۇ داكۆكىكردىن لەگەل و نازادى و سەرۋەرى مرقۇ دژى ھەموو جۇرە ستەم و پەراۋىز خستنىك. ھەرۋەھا دەبى رۆلىكى گرنكى ھەبىت لە رزگارکردنى كۆمەلگە لە نەزانىنى و ھەولبىدات ھزرى كۆمەلگە لە خورافات و ئەفسانە رزگاربات، دەبىت راگەياندىن چەمكە مرويىيەكان دەۋلەمەند بكات و بىخاتە بەرچاۋ بە پى پلاننىكى زانستخوازانەى دارىژراۋ. لە بواری سىھەمىشدا كە خۇى لە پراكتىزەکردنى زانستگەرى لە ئاستى بەرھەمەيئاندا دەنوئى، دەكرىت لەم بارەيەۋە بلىن ھەر كۆمەلگەيەك تواناى گۇرپانى ھەيە بۇ كۆمەلگەيەكى زانستخواز و لە ئەنجامىشدا بۇ كۆمەلگەيەكى مەدەنى لە پى ھەولدانى بۇ گواستەۋە بۇ كۆمەلگەيەكى پىشەسازى پىشكەوتوو كە رىگە خۇش دەكات بۇ بەرز كردنەۋەى داھاتى تاك و كۆمەل كە ئەمەش رىگەيەكى زۇر گونجاۋە بۇ بەختەۋەر كردنى مرقۇ لە پى دابىنكردنى پىداۋىستىيە سەرەكەكانى كە ئەمەش خۇى لە خۇيدا دەبىتە ھۆيەكى گرنك بۇ گەلەلەكردنى رەفتارو كولتورى مەدەنى لەسەر ئاستى كۆمەل⁽²⁾.

كەۋاتە بەكورتى دەتوانىن بلىن كە بلاۋكردنەۋەى كولتورى مەدەنى لە كۆمەلگەدا، پارسەنگى كۆمەلگە رادەگرىت، ئەگەر ھاتوو تاكەكانى ئەو كۆمەلگەيە پرچەك كرابن بە پەرۋەردە و زانست، ئەۋا ئەو كۆمەلگەيە دەبىتە كۆمەلگەيەك كە تاكەكانى يەكسان دەبن لە رووى ماف و ئەركەۋە، بەشىۋەيەك بەشداردەبن لە جىگىرىۋونى بنەماكانى كۆمەلگەى مەدەنى و، ئەو بەھايانەى كە كولتورى مەدەنى ھەۋلى بۇ دەدات بلاۋى بكاتەۋە ۋەكو بابەتگەرى لە برىپاۋو رىزگرتنى بىروپاى ئەۋانى ترو، گىيانى

1- سەلىم پەترۇس ئىلياس، پەرەپىدانى كولتورى مەدەنى، سەرچاۋەى پىشوو، لا 51.

2- ھەمان سەرچاۋە، لا 51-52.

لیبوردی و دستپاکی و، دستاوده ستکردنی دهسه لآت و، خۆبه خشی و نازادی... هتد، به مه بهستی و ههنگاوان به ره و چه سپاندنی کولتوری مه ده نیه ت.

2- به چالاکیونی رای گشتی (تنشيط الرأي العام)

(رای گشتی) هه ره له سه ره تاي سه دهی نویدا گرنگی پیدراوه. له ریگی دیراسه کردن و گرنگیدان له لایه ن فه یله سوف و بیرمه نده کان، هیژو کاریگری سیاسی رای گشتیان ده ستنی شان کرد له سه ر رای ها ولاتیان له پشتگیری، یان له پروبوو بو نه وه به رام به ر حکومتی ده سه لآت دار. (ئه رستۆ) پیی وایه پالپشتیکی به هیژه بو حوکمرانی، له هه مان کاتیشدا هۆکاریکه بو له ناو بردنی، (تۆماس هۆبس) پیی وایه: رای گشتی حوکمرانیی جیهان ده کات، (ماکیا قیلی) پیی وایه که پادشا هه مووکات پیویسته پشت به رای گشتی به سه تی و ده سه لآت دار بتوانی گه له خوی نزیکبکاته وه، چونکه گه له و به هیژتره⁽¹⁾. هه رچی (جون لوك) یشه زیاتر له مه رویشت که پیی و ابوو رای گشتی له پله و پایه ی یاسا دایه⁽²⁾. (جون ستیوارات مل) جهخت له سه ر ئه وه ده کاته وه، که رای گشتی واته "هه موو ئه وشتانه ی کۆمه لگه ده یانه ویی یا نایه نه ویی" ئه م پیناسه یه، به و پییه ی پیناسه یه کی زۆر به رفراوان و گشتییه، که وای کردوه لیلی و ناروونیه کی پیوه دیار بیی، سه ره رای ئه وه که ئه و رای گشتی به رای هه مووان له قه له م ده دات و، به شیوه یه کی ره ها ده یه نیی له کاتیکدا که رای گشتی لای هه موو لایه نیك نیه یان رای هه مووان نیه، به لآم له ئاکامدا رای زۆرینه ده بیی و که مینه ش لاریان لی ی نییه، له میانه ی کۆمه لیک رادا⁽³⁾.

رای گشتی که بریاریکی به کۆمه له له لایه ن خودی کۆمه لگه یه کی هۆشیاره وه ده رده چیی، ده رباره ی بابه تیك یان کی شه یه کی بایه خپیدراو له لایه ن ئه و کۆمه لگه وه، گه یشتن به و بریاره ش له ئه نجامی و توویژو تاوتۆکردن و مشتومری گشتییه وه، به گویره ی بنه مایه کی لۆژیکی ده بیی⁽⁴⁾. ئه م ئه رکه ش ده که ویته سه ر شانی ده زگا کانی راگه یاندن.

رای گشتی دیارده یه کی کۆمه لایه تی سیاسی ئابووری کولتوری و ژینگه ییه و بنه مایه کی به هیژه بو بوونی کۆمه لگه ی مه ده نی، چونکه له م کۆمه لگایانه ی ئه م دیارده یه بوونی هیه ئامارزه یه کی پروونه بو بوونی رهوشی دیموکراسی و پراکتیزه بوونی ژیا نی مه ده نی و دام و ده زگا مه ده نیه کان، چونکه رای گشتی له که شیکی دیموکراسی ده توانیی دروست بیی به تایبهت له سه رده می ئه مرؤدا، که

1- که مال سه عدی، رای گشتی له کوردستان له نیوان ئاره زوو و پراکتیکدا، هه فته نامه ی گولان، ژماره (371) ی 28/شویات/2002، لا 42

2- محمد کامل الخطیب، المجتمع المدني والعلمنة، دار الینابیع للنشر والتوزیع، دمشق، بدون تاریخ، ص 27.

3- عامر سه سن فه یان، رای گشتی، و: نا کو فاتیح، چ 1، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، کوردستان، سلیمانی، 2008، لا-19، 20.

4- دینکن میشل، معجم علم الاجتماع: ترجمه: احسان محمد الحسن، دار الرشید للنشر، بیروت، 1982، ص 33.

سىستېمە سىياسىيەكانى كۆمەلگە تازە پىگەيشتوھكان لە ژيېر گۆرآنكارى و لە قۇناغى گواستىنەوھ بەرھو ديموكراسىيەت داھە.

ئىنسىكلۇپېدىيە نىو دەولەتى بۇ زانستە كۆمەلەھتەھكان راي گشتى وا دەناسىنىت (راي گشتى كۆمەلەھتەھ كان لە بىرو راي خەلگە دەربارەھى بابەتتەھ كە جىگاي باھەخدانى كۆمەلەھ، يان كۆمەلەھ بىروپراھە دەربارەھى بابەتتەھى ديارىكراو كە كاردەكاتە سەر ھەلسوكەوتى لە سەر دروستكردى سىياسەتتەھ⁽¹⁾.

ئەگەر سەيرى (راي گشتى) بگەين لە چوارچىوھ فراوانەكەھى، وھ بمانەوت دەستىشانى پالئەرە بنەرەتتەھكان و رەگەرە بونىاتتەھكەھى بگەين، دەتوانىن بلىين: كە (راي گشتى) بەگشتى پىكديت لە رىگەھى دەرخستنى رستەھكەھى لە بەھاو نمونەھو پىوھر لە وويژدانى تاكەكانى كۆمەلەھ، بە واتاھكەھى روتتر لە وويژدانى زورىنەھى تاكەكانى كۆمەلەھ، جا ئەو بەھاو نمونەھو پىوھرەھە بۇيان گوازرايىتەھو لەنەوھ يەك لەدواى يەكەكان و بەشدارىكردوھ، لە رىگاي قۇناغەكانى پىشتەر، بۇ بەدەستەھىنانى يەكگرتوويان وھ يان بەردەوامى رىپرەوگرتنىان، وجىگىركردنى كيانى كۆمەلەھتەھى و پتەويان، يان ئەو بەھاو نمونەھو پىوھرەھە وەرگىراوھ لە ئەنجامى ئەزمون و شارەزايى كۆمەلەھكانى تر⁽²⁾. ئەم رۇشەنبىرىە لاي تاكەكان سەردەكيشى بەرھو بەشدارى كاراي تاكەكان لە راي گشتتەھ، چونكە ئەوانەھى رۇشەنبىرىەكى باشيان نەبىت ناتوانن قسە و باس لەسەر راي گشتتەھ بگەن، بۇيى لىرەدا خەلكانى رۇشەنبىر و دەستەبژىر رولى گرنگان ھەھە لە دروستكردى راي گشتى، چونكە راي گشتى يەككەھى لە سىما ھەرە گرنگەكانى بونىاتى كۆمەلەھكەھى مەدەھى، كە لە رىگەھدا چەندان بابەت و پرسى گرنگ دەوروزىنى بەمەبەستى چارەسەركردىان و پاراستنى بەرژەوھندىيەكانى كۆمەلەھ. لەلەھكەھى تر رۇشەنبىرى زانستى كارىگەھكەھى گرنگى ھەھە لە بونىاتنانى ھاولاتتەھكى ھوشيارو كارا بۇ پراكتىكى كارى كۆمەلەھى لە چوارچىوھى دام و دەزگانى كۆمەلەھكەھى مەدەھى و بلاوكردەھوھى بەھارستانىە ئاراستە كراوھكان⁽³⁾.

گەھەپىدانى راي گشتى يەككەھى لە پرنسىپەكانى كۆمەلەھكەھى مەدەھى ديموكراتى، چونكە راي گشتى گوزارشتى كۆمەلەھ و كۆمەلەھ و جەماوھرى گشتىيەھ لە ھەمبەر راي و بۇچوون و ھزرو بىرو باوھر و ئاراستەكانى لە كاتىكى ديارىكراوھدا لە ھەمبەر بابەت و پرس و گرتنىكى بىزاركەر كەوا زورى نازار دەدات⁽⁴⁾.

راي گشتى، ھەردەھ پەيوھستە بە بابەت و بەرژەوھندىيەكانى كۆمەلەھ، بۇيى ئەوھى پىي ھەلدەستتەھ ئەندامانى كۆمەلەھكان كاتى كۆمەلەھكەھى لەم ئەندامانەھى يان گروپىك يەك راي بۇچونيان ھەھە

- 1- مجد هاشم الهاشمى، الاعلام المعاصر وتقنيات الحديثة، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، 2006، ص 49.
- 2- حامد عبدالسلام زهران، علم النفس الاجتماعي، عالم الكتب، القاهرة، 1972، ص 335.
- 3- عبدالوهاب حميد رشيد، التحول الديمقراطي والمجتمع المدني، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2003، ص 90.
- 4- خليل عبدولپرھمان معايتە، دەرروناسى كۆمەلەھتەھى، وەرگىرپانى: سەلەح سەعدى، نارىن، ھەولېر، 2013، لا 354.

دەربارەى بابەتتىكى ديارىكراو، كە جىڭگەى سەرنج و تىببىنيان بىت يان دركردنيان بە بابەتتىك يان كىشەيەك، كە پەيوەندىيەكى تەواوى بە ژيانى خەلك و بەرژەوەندىيە گشتىيەكانى كۆمەلگەوە ھەبىت لە پىڭگەى گفتوگۆو دىالوگەوە، ئەم رايە دروست دەبىت، ياخود بىرۆكەيەكە لە نىوان تاكەكانى كۆمەلگە بلاو دەبىتەوە كە بەرژەوەندى ھاوبەشيان لەم بىرۆكەيەدا ھەيە، دەبىتە ھۆى كۆكردنەوەيان، واتاى راي گشتى گوزارشتە لە بۆچوونى جەماوەرە بەرامبەر كىشەيەكى ديارىكراو كە تاكەكانى كۆمەلگە بەشىكى، يان ھەمووى، يان گروپىك، چىن و تويژىكيان ئەوانەى لە ناستىكى بەرزى رۆشەنبىردان و زوو درك بە بابەتە ھەستىارەكان دەكەن، بەشدارى تىدا دەكەن و ھەولى ووروزاندنى دەدەن لە پىڭگەى كەنالە جىاوازەكانەوە⁽¹⁾.

دروستبوونى راي گشتى بە شىوەى كۆمەلى پىكەوەيى دەبىت، نەك بە تەنھا، چونكە راي گشتى لە ناوەكەيدا ديارە ئەگەر تاك راي كەسىشى ھەبىت كاتىك دەچىتە ناو كۆمەلەوە دەچىتە ژىر كاريگەرى كردار و رەفتارى ئەوانەوە ھەوەك (گۆستاف لۇيۆن) باسى دەكات، واتە راي گشتى خۆى لە رەفتارى تاكەكان دەبىنيتەوە بە شىوەى كۆمەلى دەردەكەوئىت ھەروەك (دۆركايم) ئاماژەى بۆ دەكات، چونكە راي گشتى لاي (دوركھاييم) (ھۆش) ە(العقل الجمعي) و(ويژدان) ە(الضمير الجمعي)⁽²⁾. چونكە راي گشتى پىشەوختە بىرکردنەوەو گفتوگۆى لە سەر دەكرى نەوەك بە شىوەيەكى ھەرەمەكى دروست بىت. راي گشتى ھىزىكى نادىارى ھەيە كە سەرچاوەى دەنگى مىللەتە، بۆيى ھەموو سىستەمىك لىي دەترسى و گويى بۆ دەگرىت بە داواكارى و چارەسەريەكانى رازىيە⁽³⁾.

بوونى راي گشتى لە ھەر كۆمەلگەيەكدا ئاماژەيە بۆ بوونى زەمىنەيەكى لە بار بۆ سەرھەلدانى بۆ سەرھەلدانى كۆمەلگەى مەدەنى چونكە راي گشتى بە شىكى گرنگە لە ژيانى مەدەنىدا، كاتىك تاكەكان بە نازادى بىر و راي خۇيان دەربىر بى بوونى سانسور ئەوا ئاماژەيە بۆ بوونى دىموكراسى، دروستبوونى كۆمەلگەى مەدەنىش پەيوەستە بەبوونى دىموكراسى، چونكە كۆمەلگەى مەدەنى لەژىر ئالاي دىموكراسى دروست دەبىت. تەنانەت لە دىدى (گرامشى) راي گشتى خۆى لە خۇيدا كۆمەلگەى مەدەنىيە، چونكە سەرھەلدان و پەرەسەندنى ئامرازەكانى راگەياندن ھاوكاتە لەگەل سەرەتاكانى دروستبوونى كۆمەلگەى مەدەنى⁽⁴⁾.

1- صادق الاسود، الرأى العام ظاهرة اجتماعية وقوة سياسية، جامعة بغداد، 1993، ص 81.

2- اميل دوركهايم، قواعد المنهج في علم الاجتماع، ترجمة: د. محمود قاسم، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1988، ص 68.

3- شىروان عثمان رسول، رۆلى راگەياندن لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنى، نامەى ماستەر پىشكەشكراوہ بۆ كولىجى ئەدەبىيات-بەشى كۆمەلناسى، زانكۆى سەلاھەدين، ھەولير، 86.

4- توفيق شومان، المجتمع المدني في بعده الاعلامي، مجلة الشاهد، العدد(6) بيروت، 1999، ص 76.

به شیوهیه کی گشتی پای گشتی له بنه پرتدا له سهر بابه تیك یان پروداویك دروست ده بیټ، كه جینگای گرنگی پیدانی ژیانی كۆمه لگه یه له هر یه كیك له بواره كانی سیاسی، كۆمه لایه تی، ئابووری، ژینگه یی یان كولتوریه وه بیټ و ئامانجی پای گشتی دۆزینه وه و دیاریكردنی چاره سهریه ناوه ندیه كانن، كه هه موو لایه ك پیی پازی بن و له بهر ژه وه ندی كۆمه لگه دابیټ بیټه دهسته بهر كردنی مافی هه موو چین و تویره كان بی جیاوازی په گه زی و ئایینی و نه ته وه یی و نه هیشتنی گه ندلی له سیسته می سیاسی و چاكسازی هه مه لایه ن... هتد. پای گشتی له دروست بوونیدا پیویستی به دیموكراسیه تیكی ته واو هه یه، دیموكراسییش كاتی بهرجهسته ده بیټ، كه گه ل سهرچاوه ی دهسه لات و دهستور بیټ، ئه و دهستوری پای گشتی گه ل دهنگی بو داوه، بویی پیویسته ده برینی بیروپا و دهسته بهر كردنی نازادیه گشتی و تایه تییه كان له دهستور چه سپا بیټ، ئه م گرنگیه ی پای گشتی وایكردوه كه به شداری هه بیټ له دروست كردنی بپیاره كانی حكومه ت و دارشتنی یاساكانی و له هه مان كاتیشدا توانای خو سه پاندنیشی هه یه، كه (رؤسو) به ئیراده ی گشتی ناوی ده بات و به سهرچاوه ی یاساكانی داده نیټ، هه روه ها (جوون لوك) یش له گه لی هاوپرایه⁽¹⁾.

لیردها ئه وه ی جینگه ی ئامازه پیکردنه كه تا ئیستا پای گشتی له كوردستان، نه بوته نه ریتیک، به لام له گه ل ئه وه شدا پای گشتی ههنگاوی باشی ناوه به ره و پیشه وه، توانیویه تی تا راده یه ك بیټه بواریکی پراكتیکی، به تایبه ت دوا ی سالی 2003، كه به شیوه یه کی باش پای گشتی بهرجهسته بووه، ئه وه ش ده گه پرته وه بو هوشیار بوونه وه ی تاکی كورد به ماف و نازادیه كانی، هه روه ك چوون ئه و رایه گشتیانه ی پرویانداوه له لایه ن هاو لاتیان، یان له لایه ن ریکخواه مه دهنیه كان، یان ریکخواه كانی ئافره تان و مافی مروؤ و مندالان بو داكۆكیكردن له مافیك یان هه مواركردنی یاسایه ك له یاساكان، كه جی په نجه و پۆلی ئافره ت دهركه وتوو له م بواره، پیشهنگ بوونه له ده برینی ناره زایی و پشتگیر كردنیان بو مه سه له یه ك كه بهر ژه وه ندی هه موانیان له بهرچا و گرتوو.

پینجه م / بنه ما ئابووریه كان :

مه سه له ی گه شه پیدانی ئابووری و فره هه ندی چالاکی ئابووری ده ژمی ردیټ له نیو ئه و مه سه له گرنگانه له كه زور له وولاتان هه ولی دركیكردنی ده دن، كه ئه وه ی دوا ییان به گرنگترین ئه و ئامازانه داده ندیټ كه خو شگوزهرانی و كرانه وه ی كۆمه لگه ی له دوا دیټ. بونیاتی ئابووری گرنگیه کی تایبه تی هه یه له كۆمه لگه ی مه دهنیدا به و وه سفه ی كۆمه لگه ی مه دهنی له سهره تادا له كۆمه لگه ی پیشه سازیه كانی هاته بواری پراكتیکیه وه، كه ئابووری جیی گرنگ و بایه خپیدانیان بوو كه مه به سه ته كه شیان با شتر كردنی شیوازی ژیانیان بوو، هر له بهر ئه مه شه هه ندیک له سهرچاوه كان كۆمه لگه ی مه دهنی به كۆمه لگه ی

1- سلیم بطرس الیاس، مقومات المجتمع المدني، المصدر السابق، ص 138-139.

ئابووری ناو دەبن. و پیاو وایه تا بنه مای ئابووری نه چه سپی و مروقه کان نازادیی ئابووری به دست نهین، گهیشتن و به دهستهینانی نازادییهکانی تر و مافه مهدهنیهکان به کردهوه نایهته دی⁽¹⁾. بۆ ئەم مه بهستهش چه نیدین تیور هاتنه ده رکه وتن وهک تیوره کلاسیکیهکان له وانه (تیوری ریکاردو) (Ricardo)، ئادهم سمیث (Adam Smith). تیورهکانی ئابووری پیشکەوتنیان به خو بینی سه بارهت به گه شه پیدانی ئابووری و هوکاره کاریگه ریهکانی، ئابوورینهاسه نه ریتیهکان یه که مین ئه و که سانه بوون که چوونه ناو بابه ته که، ههروه ها تیوری مارکسیش (Marx) بۆ گه شه پیدانی ئابووری که جیگای بایهخ و گرنگیهکی زور بوو⁽²⁾.

1- فرهیی چالاکى ئابووری (تعددیة النشاط الاقتصادي)

بنه مای ئابووری یه کیکه له بنه ماکانی کارکردنی کۆمه لگه ی مهدهنی، ئەم بنه مایه رۆلی سه رهکی ده بینیت له دیاریکردنی سیسته می ئابووری و گه شه سه نندنی کۆمه لگه دا له ولادت، له بهر ئه وهی چه نیدین ئامرازو پلانی جوړاو جوړ له خو ده گریت بۆ جیبه جیکردنی پرۆگرامه ئابووریهکان، ئەمه جگه له وهی راسته وخو کار له ئاستی گه شه سه نندن و گه شه پیدانی کۆمه لگه ی مهدهنی دهکات. سیسته می پزیمی فه رمان په وایی له باره ی بوونی به دیموکراسی یان دیکتاتوری راسته وخو کار له گه شه سه نندنی ئابووری و تهکنیکی دهکات، به لام ئەمه یان له حاله تی نا ئاسایی ده بییت که ده سه لات بوونی نیه له کۆمه لگه دا، بۆ ئه وهی ده ولهت ئاماده بییت که له ئاینده دا گوێرانکاری بکات له سیسته می ئابووری به ئامانجی به ره وه پیشبردنی ولات⁽³⁾.

کۆمه لگه ی مهدهنی له روهی میژووییه وه دوا ی ئه وه هاتوته ئاراهه که سیسته میکی ئابووری نازاد له رۆژئاوا دا هاته ئاراهه. به شیوه یه کی گشتی کۆمه لگه ی مهدهنی له سه ر بنه مایه کی ئابووری دامه زراهه، تا ئه و بنه مایه پته و نه بییت، مروقه کان نازادی ئابووری ده سه بهر ناکه ن. ناتوان نازادییهکانی تر و مافه مهدهنیهکان وه ده ست بهینن. هه ر هیزیک بتوانیت چالاکى ئابووری خه لک بخاته ژیر دهستی خو یه وه، به رای (هیربهرت سه بنه سه ر-Spenser Herbert) ئه وا زه وت کردنی مافی سیاسی خه لکه، چونکه به نه بوونی مافی ئابووری مافه سیاسییهکان هیچ واتایه کیان نییه، گوێرانی شکلی حکومهت هیچ واتایه ک ناگه یه نییت، گه ر بییت و ژیا نی ئابووری سه ره به ست ده سه بهر نه کریت. بایه خدان به نازادی کاتی ده سه تپیده کات که خه لکی سه رقالی و خه مخوری گرفتی مانه وه وه له سانه وه پزگاریان بییت. کۆمه لگه ی مهدهنی پیویستی به ئابووریهکی فراوان هیه وه کو مه رجیکی بنچینه یی، جا چ کات وابوو، ئه وا خه لکی هه ست ئه که ن که به هیوان (هیوا)ش له وان هیه مه رجیکی زیندووی پزلیگرتنی

1- موسی غنی نه ژاد، کۆمه لگی مهدهنی، نازادی، ئابووری و سیاسهت، و: ریپاز مسته فا، چ 1، چ سلیمانی، 2001، لا 26.

2- صلاح الدین نامق، نظریات النمو الاقتصادي، دار المعارف، مصر، 1999، ص 53.

3- سیروان ئه بو به کرعه زین، بنه ماکانی کارکردنی کۆمه لگه ی مهدهنی، سه رچاوه ی پیشوو، لا، لا 14-15.

ياسا بىت، چ كات كۆمەلگە پانتايى ئابوورى فراوانى بەدەست كەوت، ئىدى خەلكى ھەست بە كرانه وەو دەستەبەركردنى ھەل تواناي پىشكەوتن دەكەن. ئەو(كەش) ە تىروپر ئەبىت لە كامەرانى و نامادەيى كىپركى و قەناعەت ھىنان بەوہى پىشكەوتنى تاكە كەسى پابەندى پىشكەوتنى خوشگوزەرانى گشتىيە⁽¹⁾.

كەرتى تايبەت ئەو كەرتەيە، كە پەپرەو دەكرىت بۇ زالنه بوونى كەرتى گشتى و كارمەندانى حكومت بەسەر پايە ئابوورىيە گرنگەكان و پىشخستن و زيادكردى بەرھەمھىنانى كالا و خزمەتگوزارى و گەنجاندىن و ئاراستەكردى ئابوورى لەگەل پىشھات و پىشكەوتنە تەكنەلۇژىيەكان و چاكسازى ئابوورىيە كارگىپر و پزگار بوون لە سەربوونى ئابوورى و دروستكردى پالنهري خودى تاكەكەسى⁽²⁾. كۆمەلگەي مەدەنى پشت بە سيستەمىكى ئابوورى دەبەستىت كە جەخت دەكاتە سەر پۇلى گەورەي كەرتى تايبەتى نىشتمانى و دەستپىشخەرى تاكى، كە رىگا بە تاكەكان دەدات پىداويستىيەكانيان تىرىكەن دور لە دەستپووردانى دەولەت، كە دەبىت دەستپووردانى لە بوارى ئابوورى تەنھا دانانى ھەندىك رىساي رىكخستنى چالاكىيە تايبەتەكان بىت، ھەرۋەھا ئەركى ئەنجامدانى ئەو پروژە پىشەسازىيەنە بىت كە كەرتى تايبەت ناتوانىت ئەنجامى بدات. دەولەت چالاكىيە سروسىتەكەي لە رىگاي سەپاندنى بەكارھىنانى مافى خۇي لە بالا دەستى و ياسا كارتيا دەكات و لەگەل دانانى سىياسەتە گشتىيەكان، بەكارھىنانى مافى لە باجەكان بۇ ئەوہى خەرجى گشتى دەستەبەر بكات، ئەو شىۋازە لە گەل سروسىتى دەولەت دەگونجىت بەو پىيەي نوينەرى (ويستى گشتىيە)⁽³⁾. دەستپووردانى دەولەت لە سەرجم شىۋەكانى چالاكى ئابوورى بەرەست دروستدەكات لە بەردەم ئەگەرى دروستبوونى كۆمەلگەي مەدەنى سەربەخۇ لە دەولەت. بويى پزىمە ديموكراسىيە راستەقىنەكان پىويستە سىياسەتى ھاوسەنگى و لىبرالى پىيادە بكن و ھاۋلاتيان بىبەش نەكەن لە خوشگوزەرانى كردن بە ماف و نازادىيەكانى ئابوورى، بە پىچەوانەشەوہ قەيرانىكى ئابوورى سەخت پووبەپروى كۆمەل دەكاتەوہ، لە ئەنجامى ئەمەشدا ئابوورىكى دواكەوتووى لى دروست دەبىت. ئەگەر كۆمەلگەكانى نا پىشەسازى بە نمونە ۋەربگرىن تىبىنى ئەوہ دەكەين كە زورجار دەولەت دەست بەسەر چالاكىيە ئابوورىيەكانى كۆمەلگەدا دەگرىت، يان بە شىۋەيەك دەستپووردانى تىادا دەكات كە رىگا بە ئابوورى بازارى كراۋە نادات، ھەرۋەھا دەرفەت بە بوونى دام و دەزگا و ھەيكەلە ئابوورىيەكانى كەرتى تايبەت كەم دەكاتەوہ. لىرەدا دەردەكەويت كەوا دەولەت نابىتە بەرھەمھىنەرو دەبىتە ھۆكارىكىش بۇ لاوازى ئابوورى وولات، بويى پىويستە دەولەت لە ئەنجامدانى چاكسازى ئابوورى بەردەوام بىت و دەرگا والا

1- موسى غنى ئەزاد، سەرچاۋەي پىشوو، لا 160.

2- ئەيوپ ئەنۋەر سماقەيى، ئابوورىناس، چاپى دووم، چاپى دووم، چاپخانەي شەھاب، ھەولير، 2011، لا 27.

3- ثناء فؤادعبدالله، الدولة والقوى الاجتماعية في الوطن العربي علاقات التفاعل والصراع، المصدر السابق، ص 233.

بكات له پروی كهرتی تایبەت بۆ ئەو هی دەستی بكن به چالاکیه نابورییه كانیان بهی هیچ جۆره دەستیوهردانیک له کاروبارو چالاکی کۆمپانیایانی ئەم کهرته. لیڕه دا پیویسته دهولەت تهنا رۆلی دهکردنی پینمایه کانی ریکخستن و کارگیری بیته بۆ گه شه پیدانی چالاکیه کانی کهرتی تایبەت⁽¹⁾.

کهرتی تایبەت بۆ ئەو هی رۆلی نیشتمانیانی خوی به شیوازیکی کارا بیینی و به شدارییه کی گه و ره بکات له ئەکتیفکردنی نابوری خوجییه تی، ئەوهش له ریکای دهسته بهرکردنی زیاتری هه لی کار بۆ هاوالتیان و بهرزکردنه وهی و سه ره نجام که له که بوونی دراو له خه زینهی دهوله تدا دروست ده بیته، پروده دات، ئەمانه پیکه وه ده بیته هوی هاو به شیکردن له که مکردنه وهی ناستی کورته ییان له بودجه و به دیه یانی زیدهی دارایی، که به شیوه یه کی پۆه تیف به کاربه ییتریه ده بیته هوی دهسته بهرکردنی هه لی کار بۆ هاوالتیان⁽²⁾.

وابه سته یی نابوری خه لک به دهوله ته وه (ده سه لات)، ئەه بیته هوی ئەوهی که ئەوان به ناچاری ملکه چی ویستی فرمان ره واکان بن. که له م حاله ته دا، رادهی ده سه لات و کۆنترۆلکردن و فرمانه وایی حکومت زۆتر و بواری نازادییه کانی خه لکیش سنوردارتریته. له به رامبه ر ئەمه شدا سه ره به خوی نابوری و مسۆگه ربوونی، وا له تا ک ده کات بهی ترس به شداری له ژیانی سیاسیدا بکات و نازادی راده ربړینی مسۆگه ر بکات⁽³⁾.

هه لسانه وهی کۆمه لگه ی مه دهنی پیویستی به دووباره ریکخستن تۆری په یوه ندییه کۆمه لایه تیه کان و سیاسیه کان، هه ره ها دووباره ریکخستن و به ره و پيشبردنی بونیاتی نابوری کۆمه لگه و ریساکان و چالاکی نابوری و بواره کانی و کهرته جیاوازه کانی هه یه، و له پيش هه مووری و شوینه کانی که ده بیته بریاری له باره یه وه بدریته، گرنگیدان به کهرتی تایبەت، هه لگرتنی به ره به ست له به رده م ئەو نمایشانه ی که تاکه کان پی ی هه لده ستن له ژیر سایه ی ئەو کۆمه له هه ره وه زیانه به جیاکردنه وه یان له وه دزگا ره سمیه حکومیانه که رۆلیان کورته کراوه له بواری نابوری له دانانی ریسای ریکخراوه کان بۆ چالاکیه تایبەتیه کان، هه لسانیان به پرۆژه ی پيشه سازی گران، که کهرتی تایبەت ناتوانی پی ی هه لسی، له وهش گرنگتر ته مویل کردن و به رپوه بردنی دام و ده زگا کانی که ئەرکیان دابینکردنی خزمه تگوزاری و پیداو یستی بنه رته ی و گشتیه کانی هه ر تاکیک له تاکه کانی کۆمه لگه که پیویستی پییه تی وه کو یه ک، وه کو خزمه تگوزاری ته ندروستی و په ره رده یی و کولتووری و کۆمه لایه تی

1- سروان ابو به کرعه زیز، بنه ماکانی کارکردنی کۆمه لگه ی مه دهنی، سه رچاوه ی پيشوو، لا 16.

2- هاوړی ره شید، رۆلی کهرتی تایبەت له په ره پیدانی نابوریدا، گو قاری نابوری (سه ندیکای نابوریناسانی کورده ستان)، هه ولیر، ژماره (33) سالی پانزه هه م، لا 2013، 86.

3- به شارته رها، له مه ر ده سه لات و کۆمه لی مه دهنی، چ 1، به رپوه به رایه تی چاپخانه ی رۆشه نبیری، هه ولیر، 2006، لا

وگواستنه و هاتوچوو. هتد، وه هه موو ئه و پيداويستيانه ي كه ئه م خزمه تگوزار ييه بنه رته ي و گشتيانه له وه به ره ينان و دام و ده زگا و پيداويستيه كان. لي ره دا شيويه كي سه پيئراوي ده ستيوه ردا ني ده ولت ده بينر يت له ريسا و سياسته گشتيه كان كه پراكتيزه ده كر يت له سه ر هه مووان به شيويه كي داد په روه رانه⁽¹⁾.

2- گه شه پيداي گشتگر (التنمية الشاملة)

ده توانين ده ستنيشاني چه مي گه شه پيداي گشتگر بكه ين كه بريتييه له (پروسه ي وه رچه ر خاني ميژووي فره ره هنده، په يوه سته به هه يكه لي ئابووري و سياسي و كومه لايه تي، هه روه ها كلتووري نه ته وه يي ده گر يته وه، كه پالنه ره به هي زي ناو خويي، نه ك ته نها وه لامدانه وه ي ئاره نوي هي زي ده ركه ي بيت، ئه و يش له چوار چيوه ي ده زگاني سياسي ده خوليته وه كه ره زامه ندي گشتي به ده ستديني، و ريگه به به رده وامي گه شه پيدان ده دات، هه نديك له تاكه كان كومه ل ئه م پروسه يه واده بينن زيندوبونه وه و نويبونه وه و به رده وامي له گه ل به ها بنه رته يه كان و كلتووري نه ته وه ييه⁽²⁾.

ده ولت ناتواني به ته نيا پروسه ي گه شه پيدان به ريوه ببات به ي هاوكاري و به شداري پيكر دني چين و تويزه جياوازه كان. له كاتيكا كومه لگه ي مه دني نوينه رايه تي چين و تويزه كان ده كات و ده بيته هاوبه شيكي گرنگ بو ده ولت له پيشه وه بردني ژياني كومه لگه و بازارو نازادكر دني كه رته تايبه ته كان له ده ستيوه ردا ني ده ولت و پاراستني سه ربه خويي و چالاكيه ئابووريه كانيان و نه هيشتني به ربه سته كان و سو دمه ندبووني هه موو چين و تويزه كان. هه روه ها له به رچا وگرتني هه مه ره نكي له چالاكيه ئابووريه كاندا گرنگي خوي هه يه بو هه ر تويزي ك له گه ل ره چاوي يه كساني⁽³⁾.

گه شه پيدان به شيويه ك له شيوه كان ي گوواني كومه لايه تي داده نر يت، كه به سه ر مرو ف و ئابووري و بوني اي پو شه نبيري و كومه لايه تي كومه لگه دا دي ت، تا راده يه كي زور يش پروسه يه كي گوپانكاري پلان بو دا رپيژراوه به ره و به ديهي ناني ئامانجه كان ي با شتر كر دني كومه لگه، چونكه گه شه پيدان پروسه يه كي به رده وامي هه موو به ره مي نه ته وه يي و هاوشاني ئه و يش گه شه پيداني كي به رده وامي ناوه نديني داها تي تاكه⁽⁴⁾.

1- ثناء فؤاد عبدالله، الدولة والقوى الاجتماعية في الوطن العربي علاقات التفاعل والصراع، سه رچاوه ي پيشوو، لا 233.
2- مصطفى عبدالله الكفري، التنمية الشاملة والتنمية البشرية، الحوار المتمدن، العدد: 816، 2014، الموقع <http://www.ahewar.org/debat/show.art>
3- جيهية سلطان العيسى واخرون، علم الاجتماع التنموية، الاهالي، دمشق، 1999، ص 45.
4- مهجده دين عومر خه يري خه مه ش، كومه لئاسي - بابته و مي تود، وه رگي راني: د. عبدالله خورشيد و ئه واني تر، چاپخانه ي روژه لات، هه ولير، 2012، لا 328.

گەشەپېيدانى گشتىگر هەولەدەتات بۇ بەدەھيەنەنى ئامانچ و ئەنجام لە لايەنە جياوازەكانى ژيان گرنگترينيان:

يەكەم/ ئامانچە ئابورويەكان: زيادکردنى بەرھەمى كار-گۆرانی گرنگی رېژەيى بۇ كەرتە سەرھەكەكان لە ئابوروي نەتەوھيى واتاي زيادکردنى گرنگی رېژەيى بۇ كەرتە پيشەسازيەكان و خزمەتگوزاريەكان، و گەرەنەوھى گرنگی رېژەيى بۇ كەرتى بەرھەمەينەنى يەكەم، جا لە پرووى كرىكار بىت، يان لە پرووى بەشداريکردن لە برەودانى داھاتى نەتەوھيى، زيادکردنى پشت بەستن لە سەر كەرەسە خوجيەكان وەكو سەرچاوەيەكى وەبەرھيەن، پرووبە پرووبونەوھى ھەژارى و سنوردارکردنى. ئەمەش لە ريگەى گەرەنەوھى ھاوسەنگى لادان لە دابەشکردنى داھات و سامانى كۆمەلگە⁽¹⁾. گەشەپېيدانى ئابوروي جگە لە پەھەندى ئابوروي، ھيئانەدى ئاسايشى ئابوروي و پيشكەوتنى شارستانىت، پەنگدانەوھى قوللى لە سەر تيكرای ژيانى كۆمەلگە دەبىت، لەوانەش ھيئانەدى سەقامگىرى سياسى و كەمکردنەوھى تين و تاوى جياوازي و ناكۆكى لە پەوشى سياسىيدا و ھيئانەدى دەرفەتى زورى ھەلى كار بۇ ھاولاتيان، كەمکردنەوھى جياوازيە چينايەتییەكان لە نيوان چينەكانى كۆمەلگە⁽²⁾.

دووم: ئامانچە كۆمەلایەتییەكان: باشترکردنى ئاستى پەروەردەو فيرکردن و تەندروستى بە گشتى بۇ سەرجم ھاولاتيان، گرنگيدانى زياتر بە چيني ناوہراست، و چيني كرىكار، زياکردنى رېژەي پسيپوزو پيشە ھونەرەيەكان وزانايان لە ھيزى كاركەر، زيادکردنى بەشداريکردنى ئافرەت لە چالاكى ئابوروي و لە بوارەكانى ژيانى گشتيدا، گشتاندنى بەھاي خۆشەويستى زانيارى و بەھرو زانين لە كار، گەشەپېيدانى كلتورى نيشتمانى.

سېيەم: ئامانچە سياسىەكان: گەشەپېيدانى گشتىگرى سەرکەوتوو بەوھ وەسفدەكرىت، كە دەبىتە ھوى دەرکەوتنى دەولەتییكى بەھيزو و كۆمەلگەيەكى بەھيز، لەلايەك نامرازەكانى دەولەت ھەست بە سەرەخۆبونییكى رېژەيى دەكەن لەدروستکردنى بپيارو جيبەجيبکردنى سياسەتەكانيان لەسەرجم بوارەكاندا، ئەمەش بۇ پرووبە پرووبونەوھى ھيزە كۆمەلایەتییە ناوخويەكان و ھيزە دەرەكییەكان، لەھەمانكاتدا بەخت ياوھرى دەبىت كە پەزامەندى لەلايەن زۆربەى ھاولاتيان بەدەست بىنى و پشت نابهستى بە سياسەتى چەوساندنەوھ بۇ رزگارکردنى سياسەتەكەى، كۆمەلگەى بەھيز ئەو كۆمەلگەيە كە تاك و كۆمەلەكانى تا ئاستیكى فراوان خاوەن نازدين لە ئەنجامدانيان بە چالاكى تايبەت و گشتى لە چوارچيۆيەكى گشتى عەقلانى پەسەندكراوھ لەلايەن ئەوان لە وەئاستیكى فراوان و جيگەى رېزن

1- مصطفى العبدالله الكفرى، سەرچاوەى پيشوو، العدد 816.

2- احمد يوسف دودين، أساسيات التنمية الادارية والاقتصادية في الوطن - نظريا" وتطبيقيا"، الاكاديميون للنشر والتوزيع، 2014، ص 163.

له لایه ن دهوله ته وه، له لایه نی سیاسیه وه ده توانری بوتری که گه شه پیدان گشتگیر واتای بوونی دهوله ته که خاوه ن کاریگه ریه که له ته ک کۆمه لگه ی مه ده نی، ئەمه ش بی ئەوه ی واتای ئەوه بی ههروه ک چون هه ندیک بلاوی ده که نه وه که نه مانی بیروباوه رپه ئاینیه کان بیته، به لکو ئەم کۆمه لگه یه هه لده ستیته به ریزگرتنی نازادی بیروباوه رپه کان بۆ سه رجه م تاکه کان. ئەمه هه رسی ره هه نده سه ره که یه کانی گه شه پیدانی گشتگیره: که ره هه ندی نابوری و کۆمه لایه تی و سیاسیه ⁽¹⁾.

ره نگه ئەو ره هه ندانه ی ئاماژه مان پیکردن له سه ره وه ره هه ندی نابوری گرنگترینان نه بیته به لام له گه ل ئەوه شدا ره هه ندو بنه مای نابوری گرنگیه کی تایبه تی خو ی هه یه له کۆمه لگه ی مه ده نیدا به و پییه ی کۆمه لگه ی مه ده نی له سه ره تادا له کۆمه لگه یه پیشه سازیه کاندا هاته بواری پراکتیکیه وه، که نابوری جیی بایه خ پیدانیان بوو که مه به ستیان باشترکردنی شیوازی ژیانان بوو ⁽²⁾. گه شه پیدانی گشتگیر که کۆمه لگه ی مه ده نی جه ختی له سه ر ده کاته وه له هه ر پرۆسه یه کدا، که گه شه ی هه ر به شیخ ره نگدانه وه ی له سه ر ئەوی تر هه یه. له بهر ئەمه گه شه پیدانی گشتگیر پرۆسه یه که به هه مه لایه ن دادانریته.

پرۆسه ی دروستکردنی کۆمه لگه ی مه ده نی پیویستی به بنه مایه کی پیشه سازی هه یه، چونکه مه ده نیترین کۆمه لگه، کۆمه لگه ی پیشه سازیه کانن، ئەوان پشت به ریکخستن ده به ستن، نه ک ته نها له کاروباری به ره مه یینانی گشتی، به لکو له کاروباره کانی به کاربردن و په یوه ندییه کانی نیوان گروپه کان و ره فتاری رۆژانه ی تاک و سه رجه م ئەو ده سه که وتانه ی که په یوه سه ته به به رژه وه ندییه کانی تاکه کان. ئاوه دانی پیشه سازی و کولتووری مه ده نی هانی بلاو بوونه وه ی هزی ره خنه یی واقیعی زانستی ده دات له سه ر بنه مای دیالیکتیک و گفتوگو و ریزگرتن له بیروباوه ری که سانی تر، وه لای نیشتمانی پیش وه لاکانی تر ده که ویته، کاریش ده بیته بنه مای په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان، به مه ش وه به ره یینان ده بیته پیوه ری که بۆ ده ستنیشانکردنی پیگه ی کۆمه لایه تی و به شداریکردن له پیشکه وتنی کۆمه لگه و ئامانجیک بۆ سه رجه م چالاکیه کانی تاک و گروپه کان، کولتووری کۆمه لگه ی مه ده نی پیگه ی تاک به و ئەرکه دیاریده کات که ئەنجامی ده دات، نه ک به خیزان، یاخود خیل، یاخود تیره، یاخود ئەو ناوچه یه ی که ئینتیمای بۆ ده کات ⁽³⁾. به رده وام پیشه سازی په یوه ندییه کۆمه لایه تییه خیله کی و خزمایه تییه کانی خیزان لاواز ده کات په یوه ندییه یه کگرتوه کانی له گه ل خزمه کانی ناهیللیته، له ده ره نجامی گواسته نه وه ی جوگرافی، یان پیشه یی، یان کۆمه لایه تی ⁽⁴⁾. ههروه ها په یوه ندییه کان ریک ده خاته وه له رووی

1-مصطفى العبدالله الكفري، سه رچاوه ی پیشوو، ژماره 816.

2-موسا غه نی نه ژاد، سه رچاوه ی پیشوو، لا 26.

3-ناصر، نحو مجتمع جدید، دار الطلیعة، بیروت، 1981، ص 183.

4-احسان محمد الحسن، التصنيع وتغير المجتمع، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981، ص 32.

دیموگرافی، ئابووری، کۆمەلایەتی و کولتورییەو، تاوەکو پیکهاتەتی چۆنایەتی مروی لە شار دروست دەکات، بەمەش سەرجم پەيوەندییە پێش مەدەنیەکان دەپچرینیت⁽¹⁾. بۆی پیکهاتی کۆمەلایەتی تاک لە کۆمەلگە پێشەسازی بە گوێرە ئەو دەسکەوتە ئابووری و کولتوری و پێشەسازییە ديارى دەکریت⁽²⁾.

شۆرشى پێشەسازی بوو ئەو وەرچەرخانە کۆمەلایەتی و ئابوورییە دروستکرد، کە بە رۆلى خۆى بوو هۆى دەرکەوتنى چەمكى مروقى تاک، مروقى بە کردەیی ئازاد لە کۆمەلگە کراوەدا، نەوێک هەر تەنھا لە ئاستى ئابووری بەلکو لەسەر ئاستى سیاسى و کولتورییەو. ئەم رۆلە بە درێژایى ئەم میژوو دەستەبەر نەکراوو، رۆلى تاک هاویەک بوو لەگەل گروپ، ئەستەمیش بوو لى جیا بکریتەو هەموو تاکەکان لە ماوەى سەرەتاکاندا کورتکراوو بە سیستەمی کۆمەلایەتی، تەنھا هەلیکی لاواز لەبەردەم مروقىدا هەبوو بۆ بزواتى کۆمەلایەتی لە چینیکیەو بۆ چینیکی تر، یاخود لە ولاتیکیەو بۆ یەکیکی تر، کۆمەلگەى سەدەکانى ناوەراست تاکى لە ئازادى بیبەش نەکردوو، چونکە هیشتا ئەو تاکە بوونى نەبوو، هیشتا مروقى لەگەل نیوەندە کۆمەلایەتیکی تیکەل بوو لە ریگای پەيوەندییە کۆمەلایەتیە سەرشتیەکان، خۆى وەک مروقى وینا نەدەکرد تەنیا لە میانەى رۆل و پیکهاتەى نەبیت. تاکى مۆدیرن لە سەر پاشماوەکانى هەلۆشانەوێ ئەم کۆمەلگە چینیکیە داخراو جیگیرە دروستوو. ئەو پرۆسەى وەرچەرخانە پیوستى بە چەندین سەدە هەبوو تاوەکو لە میانەى توێژە کۆمەلایەتی و هیژە تازەکان دروست بوو، لە گرنگترینیان دەرکەوتنى چینی ناوەراست لە بازرگان و خاوەن کارگەکان، کە کۆمەلگەى سەدەکانى ناوەراستیان بە بەربەستىک دادەنا لە بەردەم گەشەو پێشکەوتنى بەرژەوەندییەکانیان. لە دەرەنجامیشدا ئەو هیژە دروستبووانە سەرکردایەتی شۆرشى پێشەسازی و کۆمەلایەتی سەرتان سەریان کرد و بوو هۆى ئەوێ کە کەرەستەکانى ژیان پسپۆرى تر و تاکگەریت و جۆراوجۆرتەر بیت، ئەو پرۆسە پەرەسەندنە گشتگیرەش هەلیکی بۆ تاک فەراهەمکرد کە لە ژماردندا نەبوو لە کۆمەلگە نەریتیکیەکان⁽³⁾.

لیکۆلینەوێکان سەلماندویانە کەوا پەيوەندیەکی ناراستەوانە لە نیوان گەشەسەندنى ئابووری و توندوتیژی سیاسى هەیه لە کۆمەلگەدا، بۆی هەرچەندە ئاستى گەشەسەندنى ئابووری زیاد بیت ریژەى توندوتیژی سیاسى کەم دەبیتەو. بە گشتى توندوتیژی سیاسى لە سیستەمی دیموکراسى کەمە، بە هۆى ئەوێ دام و دەزگا سیاسى و پەيوەندیدارەکان کاروبارى نیوان فەرمانرەواو فەرمان

1- علی عثمان، الاستلاب تحطيم العقل، دار التكوين للطباعة والنشر، دمشق، بیروت، 2004، ص 136.

2- سليم بطرس الياس، المجتمع المدني في اقليم كردستان العراق، دراسة سوسيو- سياسية، مجلة الاكاديمية الكوردية، العدد(14)، اربيل، 2010، ص ص 213-214.

3- سربست نبی، المجتمع المدني السيرة الفلسفية للمفهوم، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، السليمانية، 2006، لا 75.

بەسەردراو پۈتكەن خات و كۆتۈرۈلۈپ ناكۆكى كۆمەلەيتىش دەكات. سەرەپراي ئەمەش زانايانى سىياسى گۆپانكارى ديموكراسى و جىگىرېوونى بارى سىياسى، بە گەشەسەندى ئابوورى و بەختەوهرى كۆمەلەيتى و فراوانكردنى چوارچىۋەي بەشدارىكردنى ھاۋولاتيان بەيەكەۋە دەبەستەنەۋە. ھۆكارى توندوتىزى سىياسى زۆرۈ جۆراو جۆرن بەلام ھەموويان دەگەپۈتەۋە بۇ نەبوونى ديموكراسى راستەقىنە، ئەگەر چى تىكچوونى بارى ئابوورى لە كۆمەلگەدا يەككە لە ھۆكارە سەرەككەكانى دروست بوونى توندوتىزى⁽¹⁾. بويى پۈكخستنى چالاكى ئابوورى پۈيۈستى بە رۆلى دەۋلەتە كە بەپيى ستراتىژىيەتيكى سىياسى و ئابوورى، كە بەرژەۋەندى تاكەكانى كۆمەلگەي مەدەنى و بەشدارىيەكانيان لە بوژانەۋەي ژيانى ئابوورى لەبەرچاۋ بگريت، لە كاتىكدا بە شىۋەيەكى يەكسان، پانتاييەكى جولانەۋەي گونجاويان بۇ داين بكات، لەگەل لەبەر چاۋگرتنى پارىزگارىكردنى دەۋلەت لە رۆلە ئەكتىقەكەي و مافى لە كۆتۈرۈلگەندى بارودۇخە كۆمەلگەيەكان لە پروى ئابوورى و كۆمەلەيتى⁽²⁾.

بەر لە دانانى سىياسەت و پلانە ئابوورىيەكان بۇ گەشەپيدانىكى گشتگىر و سەرکەۋتوو، پۈيۈستە لەسەر بنەمايەكى راست و دروست و ديموكراسىيەت بچەسپيىت و، بەرەۋپيشچوونى كۆمەلگەي مەدەنى بەدى بەينىرىت و رۆل و دەست تيۋەردانى دەۋلەت لە ھەموو سەرچاۋەكان بەپيى بەرژەۋەندى گشتى بيىت و سەرجم چين و تويژەكانى كۆمەلگەش لە بەرچاۋ بگريت، نمونەي گەشەسەندىكى وا پەپرەۋ بگريت كە بگونجىت لەگەل واقىيە كۆمەلگا، توانا ھەۋلدانىش بەردەوام بيىت لە بەرەۋ پيشچوون و كرانەۋەيان بە پروى جىهان.

1- سيروان ابو بەكرەۋەيز، سەرچاۋەي پيشوو، لا 16.

2- ثناء فؤاد عبدالله، الدولة والقوى الاجتماعية في الوطن العربي علاقات التفاعل والصراع، سەرچاۋەي پيشوو، لا 297.

بەشى سىيەم

پۆلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنىدا

يەكەم : پۆلى ئافرەت لە دەزگاكانى پەروەردەو فيركردن لە شارى ھەوليېدا.

دووەم : پۆلى ئافرەت لە دەزگاكانى پاگەياندن لە شارى ھەوليېدا .

سىيەم: پۆلى ئافرەت لە ريزى حزبە سياسىيەكان لە شارى ھەوليېدا.

چوارەم: پۆلى ئافرەت لە ريكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى لە شارى ھەوليېدا.

بەشى سېيەم: پۇلى ئافرىقا لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنىدا

پېشەكى:

لەگەل دروستبىوونى بزوتنەوہى كۆمەلایەتى و زانستى و سياسى ئافرىقا تان بەر لە جەنگى جېھانى يەكەم و دواى جەنگەكەش، ئەوہى ئافرىقا كورد كرديوويەتى جىگەى تىپرامان و سەرسوپمان بووہ لە نىو نەتەوہىەكدا كە نەخویندەوارى و بارى خىلەكى و فيوداليزم بالى بەسەردا كىشايىت و ئافرىقا بتوانىت بگاتە ئەو ئاستە بەرزەى فەرمانپروايى و زانستى و سياسەت⁽¹⁾. وەك ھەر شوینىكى رۇژھەلاتى كوردستان، كوردستانىش بووہ گۆرەپانى توپژىنەوہ لەلایەن لىكۆلەرەوہ ئەورويپەكان و رۇژھەلاتناسانەوہ. ژمارەيەك لە رۇژھەلاتناسى وەك (سى.جى.ئەدمۇن) و مینورسكى و چەندانى دىكەش لەوان ھەولیانداوہ، لە پى توپژىنەوہ لە بارەى پىگەى ئافرىقا تەوہ، لە كەسايەتى كوردەوارى بكۆلىتەوہ. زۆرەشيان ئامازەيان بەو پۇلە كرديووہ كە ئافرىقا كورد ھەيەتى لە لای پىاو، لە توپژىنەوہ مەيدانىەكاندا ئەويان دووپاتكرۆتەوہ، كە پىاوى كورد بايەخ و پىگەيەكى داوہ بە ئافرىقا تەكەى كە زۆر زياترە لەوہى پىاوانى كۆمەلگەى ھاوسىيەكانى وەك تورك و فارس و عەرەب بە ئافرىقا خويان داوہ⁽²⁾. بەباوہرى مینورسكى " كورد لەم پرووہ لەبارەى ئافرىقا تەوہ پۇشەنبىرتىن و ئازادانەتىن بىركەرەوہى ناو كۆمەلگەى ئىسلامە⁽³⁾. بەپىيى و تەى سۆن: ئافرىقا كورد لە خىزاندا پىگەو كەسايەتى تايبەتى ھەيە، سەربەستىن لەھاتوچۆكردن لە دەرەوہى مالەكانياندا⁽⁴⁾. سەبارەت بە سروشتى سەربەستىيى ميواندارى ئافرىقا كورد، ھىنى ھارۆلد، وەك كەسىكى بىگانە لە نىوياندا ژياوہ دەلىت: كەسىكى غەرىبى وەكو من كە چاوى بە خانويەكى بىپەنجەرە كەوت وادەزانىت خىزانى ئەو مالە ناتوانن پەيوەندى لەگەل خەلكدا پەيدا بكن و ئاگان لە دنيا نىيە، بەلام راستىيەكەى وانىيە لەو دىوى ھەر دىوارى مالىك ئافرىقا تىكى كۆمەلایەتى ھەيە كە ھەمەچەشەنەيەو پىرجولانەوہو بزوتن و گىفتوگۆيە⁽⁵⁾.

ئافرىقا كورد ھەر لە سەرەتاوہ ئافرىقا تىكى رەنجەر بووہ گەلى ئەركى لە سەر شان بووہ، وەك ئەوہى دايك، مندال بەخىوكەرە، كاركەرە لە نىو مال و دەرەوہ، ئىشى كشتوكال و بازىگانى و ميواندارى

- 1- كازىوہ سالىچ، فىمىنىستناسى و جىقاكى كوردى، چاپى يەكەم، دەزگای ئاراس، ھەولير، 2005، لا 36.
- 2- نورى ياسىن ھەرزانى، پۇلى كۆمەلگا لە دروستكردى كەسايەتى ئافرىقا، چەند وانەيەك لە بارەى ھوشيارى ياسايى، مەلئەندى ھىوا بۆ فىركردن و راھىنان، رىكخراوى يونسىف لەچاپىداوہ، ھەولير، 2001، لا 22.
- 3- نوخشە عەبدول، پۇلى ژن لە ژيانى كۆمەلایەتى و سياسىي باشورى كوردستان، 1945-1918، چاپى يەكەم، چاپخانەى روون، سلېمانى، 2007، لا 36.
- 4- مىجرسۇن، رحلە متنكر الى بلاد ما بين النهرين و كردستان، ترجمە: فؤاد جميل، جزء الثانى، الطبعة الاولى، مطبعة تايمس، بغداد، 1971، لا 189.
- 5- ھىنى ھارۆلد ھەنسەن، كچانى كورد گەشتىك لەناو ئافرىقا تى موسلمان لە كوردستان، وەرگىپرانى: ناجى عەبباس ئەحمەد، چاپخانەى كۆرى زانىارى عىراق، بەغداد، 1980، لا 197.

و مەرومالات و گەلێ جار ئیش و کاری پیاوانیشی کردوو، چونکە هیچ کاتیگ هۆش و لەشی ئافەرت لە هی پیاو کەمتر نەبوو بەلکو بارودۆخە کۆمەلایەتی و سیاسییە کە وای کردوو کەوا وەکو پاشکۆیەکی پیاو تەماشای بکریت، مامەلە و سەودای لەگەڵدا بکریت بۆی لەم بارەییە دە. نوال سەعداوی دەلیت: (هیچ بەلگەییەکی زانستی و بایلوژی و فسیوولوژی لەبەردەستدا نییە ئەو بەسەلمینی هۆش و لەش و دەروونی ئافەرت لە هی پیاو کەمتر، بەلکو ئەم خەسلەتە مینەیی لەسەر داپراوە لە ئەنجامی هۆکارەکانی ئابووری و کۆمەلایەتی و سیاسییە وە بۆی پەیدا بوو⁽¹⁾).

بەلام سەرەرای ئەم بارودۆخە ناھەمواری کە ئافەرت لەو کاتەدا تیایدا دەگوزەرا، لەگەڵ ئەوێشدا ئەو توانایە ئافەرتی کورد لەو کاتەدا گەریدە ئەو پڕۆپییەکانی سەرسام کردبوو، بە بەرزو گەورەیی نرخاندویانە. میژووی کورد سەدان ئافەرتی شۆرشگیرو هەلۆیست و پۆشەنپیرو داناو خۆیندەواری لە خۆ گرتبوو⁽²⁾.

بیروباوەرە نووییەکان لە ئەدەبیاتی گەشەپێداندا جەخت لەو دەکەنەو کە سەرکەوتنی بەرنامەیی گەشەپێدان و گەرەنتی بەردەوامبوونی و، وتوانای کۆمەلگەکان لە پڕۆبەپروبوونەوی گۆرانکاریە جیھانیەکان، بەستراوە بە بەشداری رەگەزە مرۆییەکان و باشی ئامادەکردنەکانی و سروشتی ئامادەکارییەکان. ئافەرتیش بە رەگەزێکی گەرنگ دادەنریت لە پڕۆسەیی گەشەپێدان. بۆ ئەوێ ئەم رەگەزە ئەگتیی بیت، پیویستی بە دابینکردنی پیدراوی بنەرەتی هەیی، تاکو بتوانی پۆل و بەشدارییەکی ئیجابی هەییت لە بزوتنەوی گەشەپێدان و ئاراستەکردنی، لەپیشەوێ ئەم پیدراوانە بەرھەمی ئابووری دیت، کە دەیخاتە پیگەییەکی بەھیزو وای لی دەکات توانای خزمەتکردنی کۆمەلگەکی هەبیت. کارو پۆلی ئافەرت لە دام و دەزگاکان دەبیتە هۆی پشیوانیکردنی توانا ئابووریەکانی، ئامازەییەکی پڕوونیشە بۆ تیگەیشتنی ئافەرت و رۆلی لە بونیاتنانی کۆمەلگە و تواناکی لە بەشداریکردنیکی راست و کارا لە گەشەپێدان، بەتایبەت ئەگەر هەستمان کرد کە رۆلی ئەم دەزگایانە لە بەرھەوپیچوونی بەردەوامە، بەپیی ئەوێ ئافەرت توانای پۆلبینی هەیی و بەپیی ئەو ئاستەیی پیگەیشتو⁽³⁾.

کۆمەلگەیی کوردەواریش کۆمەلگەیی بنەما و تاییبەتمەندی خۆی هەیی کە لەگەڵ کۆمەلگەکانی تری جیادەکاتو، چین و تویرەکانی ئەو کۆمەلەش هەر یەکەو بە پیی ئەرک و مافەکانیان پۆل لە پیشکەوتنی ئەو کۆمەلگەیی دەبینن، ئیمە لی دەدا تویرینەو کەمان لەسەر (پۆلی ئافەرت لە بونیاتنانی

1- عدالەت عومەر سالح، ئەنفال و ئافەرتی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەیی وەزارەتی پەرورەدە، هەولێر، 2002، لا 90.

2- کازیوہ سالح، سەرچاوی پیشو، لا 36.

3- احمد السید کردی، دور المرأة في المجتمع المدني، 2014، ص 2، الموقع: <http://www.ayamm.org/Arabic>

كۆمەلگەي مەدەنىدا لە شارى ھەولير لەم بوارانى خواروھەيە: رۆلى ئافرەتى كورد لە دام و دەزگاكانى پەرورەدەو فيركردندا، رۆلى ئافرەتى كورد لە دەزگاكانى راگەياندندا، رۆلى ئافرەتى كورد لە پىزى حزبە سياسىيەكاندا، رۆلى ئافرەتى كورد لە پىكخراوھەكانى كۆمەلگەي مەدەنىدا، كە تويژىكى سەرھەكىن لە بونياتنانى كۆمەلگەدا، رۆلى خۆي دەبينىت و بەرھەو كۆمەلگەيەكى مەدەنى ھەنگاوى دەنيىت، شان بەشانى تويژەكانى تر ھەلسوكەوت دەكات، بوونى خۆي تا پادەيەكى باش لە بوارە جياجياكانى ژياندا بەدەر خستووه.

يەكەم: رۆلى ئافرەت لە دەزگاكانى پەرورەدەو فيركردن لە شارى ھەوليردا.

لەسەردەمە سەرھەتاييەكانى ژيانى مروّفەو، دوو ھۆكارى سەرھەكى رۆلە پىگەي ئافرەتى ديارىكردووه، يەكەي سەروشتيە ميىنەييەكەي رۆليكى تايبەتى پىبەخشيەو لە مندالبوون و چاوديرىكردنى جگە لە مالدارى، ئەوى تريان دابىنكردنى دلنبايى و خواست و پىويستىيەكانى پياوھ⁽¹⁾. لەسەر ئەم بنەمايە جوړى رەگەز (نيرو مى) كاريگەرى ھەيە لە ديارىكردنى رۆل و پىگەي كۆمەلەيەتى ئافرەت و پياو. ئەگەر چى ديارىكردنى و رۆل و پىگەي كۆمەلەيەكى ھۆكارى تر رۆلى تيدا دەبينن و لە كۆمەلگەيەكيشەو بۆ كۆمەلگەيەكى تر جياواز دەبيت. بەلام ھەندى رۆل ھەيە راستەوخو پەيوەستە بە پىكھاتەي فسيولوزى مروّف وەك سەكپى و مندالبوون كە ئەرکەكانى چاوديرى، پەرورەدەكردن و.. ھتد، بەدواي خويدا دىنيىت⁽²⁾. ئەم گرنگيدانە بە رۆلى كۆمەلەيەتى و كولتورى ئافرەت دەگەرپتەو بۆ بربوون بەو ژىنگەييەي كە مندال لە سالانى يەكەمى تەمەنى تيايدا دەژى، خيزان ئەو دامەزراوھە كە بەرپرسە لە گەشەپيدانى لە دواروژدا، ئافرەت رۆليكى سەرھەكى دەگيرپت لە گەشەپيدانى پەرورەدەيى يەكەم، كە برىتيە لە پەرورەدەكردنى مندال و پىگەياندى، كاتىك بەردى بناغەي پەرورەدەيى دادەنيىت كاتىك مندال وەك ھەويرىكە ئارستەكردن و رىنمايى وەردەگرپت وىنەي ھەموو ئەو داب و نەريت و كولتور و ژىنگەي كە تيايدا دەژىت ھەليدەمژپت، تيايدا فيرى پرنسيپى ژيانى كۆمەلەيەتى و نەريتى تەندروستى باش دەبيت، چاوديرى ئافرەت بۆ منالەكانى لەپيش بوونيان دەستپيدەكات، لە رپگاي ھەلبژاردنى خوراكى تەندروست كە سود بە تەندروستى مندالەكە دەگەيەنى لە كاتى سەكپى و شيردان، ئەمەش بۆ پاراستن و چاوديرى مندالەكە، تاكو لەم قوناغەدا دووچارى دواكەوتنى گەشەيان كەمى جوڵەو كەمى بەرگرى نەبيت و، كەسى ھوشيارو تەندروست بن بۆ دواروژ⁽³⁾. قوناغى بەخيوكردن و پەرورەدەكردن: لە تەمەنى منداليدا دەبيتە ئەرکى سەرھەكى دامەزراوھى خيزان، ساوايانى ئەو قوناغە كە دايك بە پلەي يەكەم و باوك بە پلەي دووھم بە خيوى دەكەن و پەرورەدەكردنى لەئەستوى ئەواندايە.

1- باسمة كيال، تطور المرأة عبر التاريخ، مؤسسة عزالدين للطباعة والنشر، بيروت-لبنان، 1981، ص6-7.

2- عاطف وصفي، الانثروبولوجيا الثقافية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1971، لا - 245.

3- احمد السيد الكردى، سەرچاوهى پيشوو، لا3.

بەخپو كردن و پەرودەكردن دوو ئەركى جياوازى دايك و باوكن، بە خپوكردن گەشە دانە با بارى فيزيكى ئەو ساوايە لە ئەنجامى داينكردنى پيداويستىيە فيزيكىيە سەرەتاييەكانى وەكو: خواردن، خواردنەو و جلو بەرگ، پەرودەكردنىش گەشەدانە بە ئارەزو و خەيال و دەروونى مندال، لە پىگاي دروستكردنى كەشيكى ئارام بوى، بەم شيوەيە ئاراستە كردنى بۇ ريبازى ژيان نامادە دەبيت. مارگرېت ميد دەلى((مندال پيوستە فير بكرېت چون بىركاتەو، نەك بىر لەچى بكاتەو.))⁽¹⁾. دايك يەكەمىن كەسە كە پروبەرى ئەو پرسىيارە ساكارانە دەبيتەو كە مندال دەيانكات، بويى ھوشيارى دايك، بپراپدەرە لەوەى چۆن لە سەرەتاو زەينى مندال بە زانيارى دروست زاخاوكات، خەيالى ئەو بۇ پرسىيارى تر نامادە بكات. دايك يەكەمىن مامۇستاي زمان و رەوانبىژى و لۆژيكە بۇ مرؤف، بويى رۆلى ئافرەت لە پەرودەدا بيوينەيە⁽²⁾. لە كۆمەلگەى كورديشدا دۆخەكە ھەر بەم چەشنە بوو، لەبەر نەبوونى دامەزراو پەرودەيە ھەرمى و نافەرميەكان ئەركى پەرودەكردنى مندال بە پلەيەكى سەرەكى لە ئەستوى خيزان بوو. بەلام لە سەرەتاي لە دايكبوونى مندال بەرپرسىيارىەتى فيركردن بەتەواوى دەكەويتە ئەستوى دايك⁽³⁾. (نيكىتېن) جەخت دەكاتە سەر رۆلى پەرودەيى دايك لەناو خيزانى كوردى، بە جورېك ھەر دايكە كە پەرودە و فيركردنى سروودى نيشتمانى و ھەلپەركى و سوارچاكي و نووسين لە ئەستوى دەگرېت⁽⁴⁾.

دايك يەكەمىن پەرودەكارى مرؤفە، كارى پەرودەدەش وەك (جان جاك رۇسو) دەلى ئەركىكى ترسناكە، ليرەدا مەبەست لە ترسناك ھەستىيارى و ترسناكى ئەو قۇناغەيە كە مندال لە دۆخى بەردەوام وەرگرتنى نۆرمەكانە لە ناو خيزاندا. دايك پيدەرېكى سەرەكى نۆرمە بە مندال. ئافرەتېكى خاوەن توانا و كەسايەتییەكى باوەرپەخۆ و ھوشيار، كەسايەتییەكى بە ھەمان شيوە دەبەخشیتە قوتابخانەو كۆمەلگە، بە پىچەوانەشەو، ئافرەتېكى بىباك و بيئەرك، ناھوشيار و كەمتوانا كەسايەتییەكى بە ھەمان شيوە دەبەخشیتە دەرەوى خيزان و كۆمەلگە⁽⁵⁾.

رۆلى دايك زۆر گرنگ و بنەرەتییە لە پەرودەكردن و پىگەياندىنى رۆلەكانى، لەبەر ئەوەى زۆربەى كاتەكانى لە گەل مندالەكانى بەسەر دەبات، بويى رۆلى دايك لە پەرودەكردنى مندالدا

1- مەھاباد گەرميانى، رۆل و كارىگەرى ئافرەت و پەرودە لە بنیاتنانى كولتورى ديموكراتى و كۆمەلگەى سيقليدا، گۆفارى شيكار، گۆفارىكى ھزرى ئەكادىمى وەرزييە، ژمارە (5)ى بەھارى 2014، لا 75

2- ھەمان سەرچاوە، لا 75.

3- باسيل نيكيتېن، الاكراد، ترجمة: مجموعة من المؤلفين، دار الروائع، بيروت، 1967، ص 185.

4- ھەمان سەرچاوە، لا 18.

5- مەھاباد گەرميانى، سەرچاوەى پيشوو، لا 76-77.

زياتره له پۆلى باوك، چونكه ئەو له گەل منداڵەكانيدا له ترسناكترين قۇناغەكانى ژيانيان بوونى دەبيت، ئەو قۇناغەيه تيايدا كەسايەتى بۇ دروست دەبيت.

سەبارەت بە بەشداريكردى دەزگای قوتابخانە لە تەك خيزان بۇ پيگەياندى تاكەكان و پەريپدانى كۆمەلگەو بەرەو پيشبردنى، قوتابخانە ئامرازىكە كە كۆمەلگە دروستيكردوو لە تەك خيزان، بۇ گواستنهوى رۆشەنبيرى و بلاوبونەوى كولتور و ئاراستەكردى رۆلەكان بۇ پرووى راستى كۆمەلەيهتى، بۇ ئەوى داب و نەريتى فيكرى و سۆزدارى و كۆمەلەيهتى، كە تەنيا يارمەتيان نادات بۇ گونجانی راست لە كۆمەلگە، بەلكو يارمەتيدەرە بۇ پيشكەوتنى ئەم كۆمەلگەيه، قوتابخانەو خيزان دوو دەزگان بۇ سەرپەرشتيكردن لەسەر پرۆسەيه بەكۆمەلەيهتییوون. بۆيى هەردوو دەزگا ئەم ئامرازەن كە رېگە خۆش ئەكەن بۇ نەوەكانى دواروژ و گواستنهوى ئەزموونى رابردوو بۆيان، دواتر رېگە ئاسان دەكەن بۇ پلان و پرۆژە دواروژييهكانيان، كە بە شيوەيهكى گشتى كاتيك دەچنە ناو پرۆگرامەكانى دەزگای پەرودەيهيهوه⁽¹⁾.

ئەگەر دەزگای پەرودەو فيكردن توانى ئەم مەعريفەيه بە تاكەكانى ببەخشيت، ئەوا هاوولآتى دەبيتە خاوهنى توانايهكى فيكرى كە توانای جياكردنهوى بابەتەكانى دەبيت و زياتر عەقلانى و لۆژيكي بير دەكاتەوه⁽²⁾. بۆيى زۆربەيه توپژينهوه مەيدانيهكان جەخت لەوه دەكەنهوه، فيكردى ئافرەت بە وهبەرهيانايكى بەهيز دەژميرن، هەرچەندە ئاستى فيكردن وپۆشەنبيرى ئافرەت زياتر بيت، ئەوا پيگەياندى نەوەكان توانای زياتريان دەبيت لە بيركردنهوى زانستى⁽³⁾.

دام و دەزگا فيركارييهكان قوتابخانە و پەيمانگا و زانكوكايش لەخو دەگریت، ئەمانەش يەكەمين دەزگای كاريگەرن لە سەر تاك دواي خيزان و قۇناغەكانى سەرەتايى و ناوهندى و دواناوهندى، ئەم دەزگايانە كاريگەرى گەورە دەكەنە سەر ديارىكردى ئاراستەو بيرى قوتابيهكان، كاتيك قوتابى بەشيويهكى سروشتى تيكەلى ئەم دەزگايانە دەبيت كە بونيات و پۆليكى زۆر دياريان هەيه لە پرۆسەيه پيگەياندى كۆمەلەيهتى و سياسى، كاتيك هاورى و هاوپۆلى لە دەرەوى سنورى خيزانى بۇ پەيدا دەبيت، بيروكەيه جياوازيان هەيه سەرەراي نزيكبوونهوهو ناسينيان بە چەند دەسەلاتيكي بەرپرس كە لە كارگيرى قوتابخانەن لە چالاكيه جۆراو جۆرهكان، وەكو بەرپوهبەرەكان، مامۆستاكان،

1- فاطمة على، كيف تساهم كل من المدرسة والاسرة في تنشئة الافراد وتنمية المجتمع، الموقع: <http://www.startimes.com>

2- خالد الدوسري، دور المعلم في تنمية الانتماء الوطني، بحث مقدم لندوة(الانتماء الوطني في التعليم العام رؤى وتطلعات) المنعقدة في جامعة الامام محمد بن سعود، الرياض ص 4.

3- حسين عبدالحميد احمد رشوان، المرأة والمجتمع- دراسة في علم اجتماع المرأة، الطبعة الثانية، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية، 2011، ص 73.

سەرۆكى تىپە وەرزشىيەكان و كۆمەلەكان و لىژنەكان.. ھتد، ھەموو ئەمانە ھەلبژێردراون لەسەر بنەماى ناخیزانى، بەلكو لەسەر بنەماى ئەو دەسكەوتانەى بەدەستى دینن. ئەم دەزگایانە ھەول دەدەن بۆ گەشەپێدان و پېشكەوتنى بە ھەى مەدەنى كەسایەتى قوتابى، وەك: وىست و نازایەتى و خۆشەویستى كارکردن، پېزگرتن لە كات، خۆبەخشى، لىبوردەى، یەكسانى، ھاوكارى، ھۆشیارى بە ئەرك و مافەكان، پاراستنى ژینگە، بەكارھێنانى دانایانەى سەرچاوەكانى ووزەو ئا، پەرخنەگرتن و شىكردنەو و دەركردنى بېيارەكان، چارەسەرى ئاشتیانەى كێشەكان و سەرورەى یاسا، ھەرودھا ئەم دەزگایانە ھەول دەست بە گەشەپێدان و پېشكەوتنى ھەستى نیشتمانى لای قوتابى، لە پېگەى جەختکردن لەسەر دەرختنى وینەى گەل و نیشتمان و بەشداریپێكردنى لە بونیاتنانى شارستانىەتى مرۆف، ھەموو ئەمانە وا لە قوتابى دەكات كە ھۆشیارى نەتەوہى و سیاسى وەرگرتن لەو كۆمەلگەى تىايدا دەژیت⁽¹⁾. بۆى دەزگاكانى پەرودەو فێركردن بە یەكێك لەو كەنالە كاریگەر و چالاكانە دادەنریت، كە قوتابى لە پېگەىو دەتوانیت خویندەوہیەك بكات بۆ ناسۆ و ناوہرۆكى ژيانى سیاسى و راستیەكان و بەھا و نمونەى سیاسى، بە جورێك كە ھەلوێست و ئاراستەى فكرى و ئایدیۆلۆژى لای دروستدەبیت، كە پۆلیكى كاریگەر لەسەر پەفتارو كارتیاكردنى (ممارسە) پۆژانەى دادەنیت لەگەل دیاریكردنى پلەى پېگەشتنى و كردەو و چالاکیە سیاسىەكانى لە ژینگەى فێركردندا، كە ئەمە بەشىكە لى⁽²⁾. واتاى دەزگاكانى پەرودەو فێركردن تواناى ئەوہى ھەیە كە كۆلتورى مەدەنى و مەعریفەى زانستى بە ئەندامەكانى ببەخشیت بە شیوہیەك كە ببنە خاوەن توانایەكى فیکرى بەرز بۆ جیاكردنەوہى بابەتەكان و زیاتر لۆژىكى بىرەكەنەوہ.

پەرودەو فێركردن ئاوینەىەكى راستگۆیە كە پەنگدانەوہى واقعى نەتەوہو ئابوورى و كۆمەلایەتى و سیاسى و فیکرى و شارستانىە، ھەرودھا ئامرازىكى گرنگە ئەگەر توانرا بەباشى وەبەرھەینریت و ئاراستە بكریت لە پرودانى گۆرانكارىیەكان و پېشكەوتنى داواكرا، ئەویش بەپى ئەو بەرپرسىارىەتیەى ئەو دەزگایانە لە ئەستۆى دەگرن لە بونیاتنانى تاك و كۆمەلگە وە دووبارە دروستکردن و پېكھێنانیان لە پرووى كۆلتورى و كۆمەلایەتى، ئەو دەزگایانە پېگەو و گرنكى پۆلیان لە ھەلسۆرانى ژياندا دیارە، ئەوان كاریگەریان ھەیە لەسەر پەفتارى تاك و كۆمەل، سەرکەوتنى گەشەپێدان بە پلەىەكى سەرەكى پشت دەبەستیت بە وەبەرھێنانى سەرچاوەى كۆمەلگەى مرۆی، تواناى ئەم سەرچاوەیەش بۆ وەبەرھێنانى تواناو ووزەیان بەكاردینى، وەبەرھێنانى سەرچاوەى مرۆی بۆ تاك و كۆمەل بەدى نایەت تەنھا بە فێركردنىكى دیموكراسى نەبیت، بەوپیەى یەكێكە لە پیداوپیستىەكانى

1- صادق الاسود، علم الاجتماع السياسى اسسە وابعادە، مطبعة جامعة الموصل، 1986، ص 271.

2- محمد سعيد ملا حسين البروارى، دور التعليم الجامعى فى التنشئة السياسية، ط1، دار سبیرز للطباعة والنشر، دھوك، 2007، ص106.

گه شه پیدانی گشتگیر⁽¹⁾. ههروهه نكۆلی له پۆلی مامۆستایان ناکریت، بههوی ئهوهی مامۆستا به گرنگترین فاکتیری کاریگەر داده ندریت بۆ بهدییهانی ئهرکی بههایی بۆ فیڕکردن. له فراوانکردنی ناستی هۆشیاری قوتابیان به مافی هاوڵاتیبوون، که به پیکهاتهیهکی سههرکی له پیکهاتهکانی هۆشیاری داده ندریت، به تاییهت هاوڵاتیبوونی ئافرهت، که توانای بهشدارییکردنی قوتابیان هیه له چالاکیهکانیان له ریگهی ئهوه کارلیکردنه راسته وخۆیهی له نیوان خودی مامۆستا و قوتابی هیه به پیی پسیپۆریهکی⁽²⁾. سهبارته به پۆلی دهزگاکانی پهروهدهیی و فیڕکاری، وهك قوتابخانه و زانکۆکان، له پوهه پروبوونهوهی گۆرانیکاریدا دوو بۆچوون هیه⁽³⁾:-

یهکه م: پیویسته ئهوه دامهزراوانه وهکو ئاوینهیهک و ابن که گۆرانکاری و داهینانهکان تیایدا نیشان بدریت و کۆمه لگه ئاماده بکات بۆ دابینکردنی پیداوێستی و کههسته پیویستهیهکان بۆ بهرهنگاریبوونهوهی ئهوه گۆرانکارییه. بهو واتایهی که مهرحه پهروهدهو فیڕکردن پیشکهوتنی کۆمه لایهتیهکان نیشان بدات و بلاویان بکاتهوه و بایهخ و گرنگیان پوون بکاتهوه. جا ئهگه گۆرانکارییهکان بریتی بن له پیشکهوتن و گۆرانکاری تهکنهلوژی ئهوا له سههر کۆمه لگه پیویسته کرێکاری شارهزاو ئهنازیاری پسیپۆری بۆ ئاماده بکات.

دووه م: پیویسته قوتابخانه و دامهزراوه پهروهدهیی و فیڕکارییهکان پۆلی کاریگەر بگێرن له ئاراستهکردنی گۆرانکارییه کۆمه لایهتیهکان و بلاوکردنهوه و سههرنج راکیشانی خه لک و ئامادهکردنی ژیری بۆی، بهم شیویه دهزگا پهروهدهیی و فیڕکارییهکان که سانیک پی دهگهیهنن، پهروهدهو ئامادهیان دهکات که هه لسن به ئهنامدانی گۆرانکاری. بهو واتایهی که ئهوه توێژه کاتی که له قوتابخانه دهردهچن و پوهه پرووی کۆمه لگه دهبنهوه و ئهرکی خۆیان دهزانن بهرامبهر به کۆمه لگه له دروستکردنی گۆرانکاری و بونیاتنانی کۆمه لگه یهکی تازه.

لیره دا بۆمان دهرده که ویت که دهزگاکانی پهروهدهو فیڕکردن دهتوانیت ببیته نامرازیکی کاریگەر بۆ هینانکایهی گۆرانکاری و پیشکهوتنی کۆمه لگه.

بیروکهی ئهوهی قوتابخانه پیی هه لدهستی، بریتییه له پیگه یاندن و گه شه پیدانی لایه نه جیاوازهکانی، چون دیوی ده لیت: "قوتابخانه توانای هیه گۆران له سیسته می کۆمه لگه بکات، ئه مه ش

1- امال محمود الامام، دور التعليم في التنمية الاقتصادية للقطر العراقي، رساله ماجستير مقدمة الى كلية الادارة والاقتصاد، جامعة بغداد، 1980، ص 71.

2- اميرة عبدالسلام زايد، المرأة والتعليم والوعي بحقوق المواطنة، ط 1، دار الوفاء لندیا الطباعة والنشر والتوزيع، الاسكندرية، 2011، ص 164.

3- عبدالله رشدان، المدخل الى التربية والتعليم، دار الشروق، عمان، 2002، ص 291.

كارىكە كە دەزگاكانى تىرى كۆمەلەيتى ناتوانن ئەنجامى بدن⁽¹⁾. دەزگاكانى فىرکردن بە بەشىك لە كۆمەلگە دادەندىت كە مەبەستى بونياتنانە بۇ پارىزگارىكردى كولتوورەكەى و گواستەنەوى لە نەوئەيەك بۇ نەوئەيەكى تر، كە دەبىتە ھۆى دابىنكردى ھەلى گونجاو بۇ پەرەسەندى كۆمەلەيتى⁽²⁾.

فىرکردن واتاى ئاگاداركردەنەوى تاكە، لە گواستەنەوى پىدانى مەعريفە يان مەشقىكردىيان لەسەر چالاكەيەكى ديارىكرار و ھونەرى و زانستى جۆراوجۆر، و ايان لىدەكات زياتر ھوشياربن لە پىروى ھونەرو زانيارىەكان⁽³⁾.

لەم پەرەوى پەيمانگاكانى ناوئەندى شارى ھەولير سالانە قوتابيان وەرەگرن بەمەبەستى پىگەياندى قوتابيان لە بوارى جۆراوجۆردا، پەرگەزى ئافرەت تىايدا بەشدارىيەكى بەرچاوى ھەيە، لە سالى خويئندى (2014-2015) قوتابيانى وەرگىراو لە پەيمانگاى ھونەرە جوانەكان، لە (%35) ى لە پەرگەزى نيرە، وەلە (%65) لە پەرگەزى ميبە، قوتابيانى وەرگىراو لە پەيمانگاى وەرزشى ھەولير (%58) پەرگەزى نيرە، لە (%42) ى پەرگەزى ميبە، ھەرەھا لە پەيمانگاى كۆمپىوتەرى ھەولير قوتابيانى وەرگىراو لە (%35) پەرگەزى نيرە، لە (%65) ى پەرگەزى ميبە*.

لەبەر ئەوئە پىروئەسى فىرکردن گىرنگىرە فاكترە لەسەر بەرھەمھىنان و گەرەنەوى بەرھەمى بونياتى كۆمەلەيتى جياواز. ئاشكرايە كە فىرکردن تەنھا پىروئەسىەكى كۆمەلەيتى جياواز نىە لە بونياتەكانى تىرى كۆمەلگە، دەروازەكانى فىرکردن تەنھا كارىگەرى لەسەر دەرھاويشتەكان نىيە، بەلكو برىتتە لە پىروئەسىەكى پىكھاتەى بونياتى كۆمەلەيتى دووبارە دەكاتەو لەسەر بنەماى نزيكبون و جياوازی لەيەكتر بە پشت بەستن لەسەر ناوھپۆكەكەى⁽⁴⁾.

پىروئەسى فىرکردن پۆلىكى گىرنگ دەبىنيت لە زيادكردى سامانى تاك و كۆمەلگەكان، لە نموونە پوونەكانى، پۆلى زيادكردى بەرھەم و زيادكردى ئاستى بژيوى خەلك، وەك ئەوئە پىرويدا لە ھەريەك لە وولاتانى دانىمارك و ژاپون كە سەرچاوى سىروشتيان كەمە، بەلام گەشەپىدانىكى خىراتريان بە بەراورد لە گەل ھەندى وولاتانى دراوسىيان بەدەست ھىنا، ئەگەرچى خاوەنى سەرچاوەو سامانى مەزن

1- معن خليل عمر، التنشئة الاجتماعية، ط1، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، 2004، ص171.

2- معن خليل عمر، سەرچاوى پيشوو، لا171.

3- محمد الهادى عفيفى، فى اصول التربية- الاصول الثقافية للتربية، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1975، ص40.

*توئزەر ئەم زانيارىانەى دەسكەوتوئە لەبەرئۆبەرايەتى ئامار، بەرئۆبەرايەتى پەيمانگاكان، سەر بە بەرئۆبەرايەتى گشتى پەرەردەى ھەولير، لە بەروارى 2015/3/5.

4- فادية احمد الفقير، نساء ديمقراطيات بدون ديمقراطية- النسوية والديمقراطية والمواطنة: حالة الاردن، فى كتاب(المواطنة والديمقراطية فى البلدان العربية)تحرير د.على خليفة الكواري، ط1، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001، لا193.

بوون ھەروەھا ۋەك ئەۋەدى لە ئەلمانیا و سويسراش پۈوياندا، كە بەھرەكانى مەۋقۇ خۇيىندەۋار پۈلئىكى مەزنى بىنى لە گەشەپىدانی گشتگىر. (ھارىسون) ئامازە بەۋە دەكات كە تۈناناكانى خۇيىندەۋارى برىتییە لە دەروزەيەكى زېرپىن بۇ گەشەپىدانی ئابوورى و بەدەستەپىدانی گەشەپىدانی گشتگىر، ۋاى دەبىنى پىۋىستى بە ئامادەكردنى ژمارەيەكى زۆرى مامۇستاۋ ۋانەبېژ ھەيە، لەبەر پىۋىستى كۆمەلگە بۇيان، لە پىناۋ بەرفراۋانبوونى فېرکردن بۇ پىشكەۋتنى كۆمەلگە⁽¹⁾. چۈنكە ئەۋەدى ئەۋ سەرمايە بەرھەم دەھىنىت و پەرەى پى دەدات دەزگاكانى سىستەمى پەرۋەردەيە. كەۋاتە دەتۈنن جەخت لەسەر ئەۋ راستىە بكەينەۋە كە سىستەمى پەرۋەردە بە پىگای بايەخدان بە سەرمايەى مەۋقۇ دەتۈنن پۈلى بالا بگىریت لە پىشكەۋتنى لايەنى ئابوورى و دواتر كۆمەلگە، لەبەر پۇشنايى ئەم راستىە، ئەۋ سەرمايە مەۋقۇيە لە گەشەپىدانی مەۋقۇ دەبىنریت، ئەۋەيە كە گۇرپانكارى و ۋەرچەرخانى كۆمەلەيەتى، دەزگاكانى پەرۋەردە دەيكات، لە ئەنجامدا زەمىنەى نويگەرى و گۇرپانكارى دىنىتە كايەۋە⁽²⁾.

پەيوەندىيەكى بەتىن ھەيە لە نىۋان سىستەمى پەرۋەردەۋ سىستەمى رامىارى لە ھەر ۋولانتىكا. دەتۈنن بلىين لە زۆرىەى كاتدا دام و دەزگا پەرۋەردەيەكان نىشاندەرى ئامانچ و بنەماۋ ئايدىۋولۇژى سىياسى دەسەلاتدارانن، لەم بارەيەۋە شارەزايان دەلېن: پەرۋەردە لە سەردەمى ئەمەۋدا بۆتە ئامرازىك لە پىناۋ دەستەبەركردنى پىداۋىستىە سىياسى و مەۋقۇيەكان، حكومەتەكان ھەمىشە دەرك بەۋ راستىە دەكەن، كە مەرجى مانەۋەيان پەيوەستە بە جۆرى ئەۋ پەرۋەردەيەى كە ئەۋ ژىرىيە بەرھەمدىنىت بۇ فەرمانپەرۋاىي بەمەبەستى پەرەسەندنى ئەۋ سىستەمە و بلاۋكردنەۋەى كولتورى مەدەنى دىموكراسى و چاندنى لە ناۋ ھزرى نەۋەى تازە، سىستىمى پەرۋەردە جارىكى تر بوۋتە ئامرازىكى كاريگەر بۇ فېرکردن و بلاۋ كردنەۋەى ئەم كولتورە تازەيە و گەيشتن بە ئامانچەكان، لەبەر پۇشنايى ئەۋ راستىەى كە سىستىمى پەرۋەردە لە ھەر كۆمەلگەيەك داھاتوۋى ئەم ۋولانتە دەستنىشاندەكات⁽³⁾. كەۋاتە، پەيوەندىيەكى سەۋىتى لە نىۋان پەۋسەى فېرکردن و دىموكراسى بوون ھەيە كە ناكرىت ۋەكو دوو راستى بەرچاۋ لەيەكتەر بەجىاۋاز بىنرېن، لە كاتىكا ئەۋان يەك راستىن، فېرکردن برىتییە لە كارتىاكردنكى گەۋرەۋ پەرەى بۇ دىموكراسى، ھەروەھا كارتىاكردننى دىموكراسى ۋاتاي دەسكەۋتى فېرکردنە⁽⁴⁾.

1- امال محمود الامام، سەرچاۋەى پىشۋو، ص 111-113.

2- چنار سعد عبدالله، پۇل و كاريگەرى سىستىمى پەرۋەردە لە سەر پەھەندى نەتەۋەيى لە كۆمەلگەى كوردىدا، تىزى دكتۇرا، پىشكەشكراۋە بۇ زانكۆى سەلاھەدىن، كۆلېژى ئەدەبىيات، بەشى كۆمەلناسى، ھەۋلېر، 2009، لا 53-54.

3- يوسف عواد واخرون، حقوق الانسان في الحياة التريوية، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، 2008، ص 70.

4- طاهر حسو مير الزىبارى، سەرچاۋەى پىشۋو، لا 79.

سەبارەت بە ئەرك و گەرنگىي پۆلى سەرىپەرشىتیارانى پەرورەدەيى و بەرپۆەبەرانى قوتابخانەكان، (بىسمارك) دەلى: ((ئەو كەسەي كە قوتابخانە بەرپۆە دەبات بەرپۆەبەرى داھاتووى وولاتە))⁽¹⁾.

گەرنگىدان بە بنەماكانى دىموكراسى ھۆكار بوو بۇ دىيارىكردى ئامانجى پەرورەدەكردى لە سەر بنەمايەكى دىموكراسى و لە ئەنجامدا دارشتنى سىستەمى پەرورەدە لە سەر بنەمايەكى كولتورى دىموكراسى. چونكە گەرنگەرن ئامانجەكانى پەرورەدەيى دىموكراسى، برىتییە لە پىگەياندى دانىشتوان لەسەر بنەمايى بىركردنەوى نازاد لە ميانى مامەلەكردى لەگەل تاكەكانى گەل بە شىوہەيەكى دادپەرورەرانەو پىدانى مافى ھەلبىژاردنى جوړى خویندن كە گونجاو بىت لە گەل توانا كەسىەكان. ھەرورەھا پەرورەدەكردى نىشتمانى دىموكراسى ھەستى نەتەوہيى و گيانى ھاوولاتبىوون گەشە پىدەدات و لەناويدا مروقيكى نازاد پەرورەدە دەكات كە ژىر دەستەيى رەت دەكاتەوہو لە پىناو سەرورەيى نازادىيەكان خەبات دەكات⁽²⁾. ئەوہي زياتر بوته بەرنامەو كارو ئامانجى دەزگاكانى پەرورەدەو فىركردن بە تايبەتى لە ولاتانى فرەنەتەوہو پىكھاتە نالۆزەكاندا برىتییە لە(پەرورەدەكردى و فىركردنى فرە كولتورى) ئەم چەشنە پەرورەدەكردى تىپروانىيىكى مروق دۆستانە بەرھەم دىنىت كە تاك تىايدا سەرەپراي ئەوہي زانىارى لە بارەي خوئى فىر دەبىت، لەھەمان كاتدا ھەر تاكىك زانىارى سەبارەت بە گروپە نەتەوہيى، كولتورى، كۆمەلایەتى و رەگەزىيەكانى تر كە بەشىكن لە كۆمەلگەي گشتى وەرەگريت⁽³⁾. بوونى ئەم رىبازە ھزىيە لەناو سىستەمى پەرورەدە زەمىنەي گونجاندى و بەيەكەوہ ژيانى پىكھاتەكانى ناو يەك قەوارەي سىياسى و جىھان ناساتر دەكات كە بەيەكىك لە پىداويستى و بنەماكانى كۆمەلگەي مەدەنى دادەنرىت. لىرەدا گەرنگى سىستەمى پەرورەدە لە كۆمەلگەدا دەرەكەويت كە لەتوانايدايە گۆرانكارىي لە سىستەمى سىياسى وولات و شىووزى بەرپۆەبردنىشى بكات.

بەرزى ناستى خویندەوارى و پۆشەنبىرى ئافرەت ھۆكارىكە بۇ ئەوہي پۆل و پىگەيەكە بەرچاويان لە خىزان و كۆمەلگا بە گشتى ھەبىت، چونكە نەخویندەوارى وا لە ئافرەت دەكات نەتوانىت لە زۆر بوارى ژياندا بەشداربىت. ھەردەم بارودۆخى كۆمەلایەتى، ئابوورى وپابەند بوون بە داب و نەرىتە كۆنەكان، جىاكارى نىوان نىرو مى كارىگەرى و پۆلىان لە رىگەدان بە خویندى و رىگەنەدانى ھەبووہ⁽⁴⁾.

جگە لە كارىگەرى بارودۆخى سىياسى، بۇ نمونە لە عىراقدا بەگشتى تا دواي دەسەلاتى عوسمانىيەكان

1- يوسف عواد واخرون، سەرچاوەي پيشوو، لا 72.

2- ھەمان سەرچاوە، لا لا 71-72.

3- لوتان كوى، اموزش و پىروورش، فرەنگ و جوامع، ت: د. محمد يمنى دوزى سرخابى، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرەنگ و ارشاد اسلامى، تھران، 1378، ص 160.

4- اندرو ويبستر، مدخل لسوسولوجيا التنمىة، ترجمة: حمدى حميد يوسف، ط1، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1986، لا 162.

ئافرىتان دەرفەتى خويىندىيان نەبوو⁽¹⁾. لەو سەردەمانەدا خويىندىن لە كوردستان بۇ كچان زۆر دەگمەن بوو و زۆرىنەى خەلك بە پيويستيان نەزانيو، هەرچەندە خويىندى كچان بە خويىندى ئاينى دەستپيىكردو، بەلام تا سالانىكى دەرنگ و كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدەو بە تەواوى نابيىرئ⁽²⁾.

لەگەل ھاتنە ئاراي گۆرانكارىيەكانى سەدەى بيىستدا پۇلى ئافرىتان لە بوارى كۆمەلايەتيدا زياتر پەرهيسەند و ئەركە كۆمەلايەتییەكان شىوازی ديكەيان بەخۆو دى، بواریەكان فراوانتر دەبوون، لەمپروو لەشارى سلیمانى (حەپسە خانى نەقىب) توانى ئەركە كۆمەلايەتى و پەروەردەيەكانى ژيانى كۆمەلايەتى ئەو قۇناغەى جىبەجىبكات⁽³⁾. خاوەنى ديوەخانەى تايبەت بوو، سەرەپای ئەوەى ميوانداری زۆرى تیدا كراو، ئافرىتانى شارىش بە بەردەوامى سەردانىان كردو⁽⁴⁾. سەرکردەيەكى راستەقىنەى ئافرىتانى سلیمانى بوو لە پرووى كۆمەلايەتییەو، لە دانىشتنى ديوەخانەكەيدا ھەميشە باس لە خويىندەواری و پەروشت بەرزى و كوردپەروەرى كراو، مائەكەى وەك ناوەندىكى كۆمەلايەتى بوو بۇ ئافرىتانى ئەو سەردەمە كە تیدا كۆبونەتەو، ھانى ئافرىتانى داوە گرنكى بە پەروەردەكردنى پەروشتى و تەندروستى مندالەكانيان بەدەن، جياوازی لە نيوان كوران و كچان نەكەن، بەتايبەتى جەختى زۆر لەسەر خويىندى كچان كردووتەو، كيشە كۆمەلايەتییەكانى دەخستە بەرباس بۇ بنەپرکردنىان⁽⁵⁾. داواى لە داىكان كردوو دلسۆزىن بۇ خيزانەكانيان، كاتەكانيان بۇ پەروەردەكردنى مندالەكانيان تەرخان بكەن بە شىوازی نوئ و دروست، بۇ لەناوبردى كۆلتوورى كۆن و رزگاربوون لە نەرىتە دواكەوتووكان كە رېگرن لە بەردەم پيشكەوتنى كۆمەلايەتيدا⁽⁶⁾.

بارودۆخى ئەمرۆى كوردستانى ئازادى داوى راپەرىن تەكانىكى باشى بە پەوشى ئافرىت لە پرووى كۆمەلايەتى و ئابوورى و سياسى داو و بەلكو زۆرىشى بەرەپيشبردو، ئەو ھەلومەرجەى كە ئەمرۆ بۇ گەلى كورد رەخساو و لەو نيۆەندەشدا ئافرىتەيش گەلىك دەركاى بەرودا كرانهو و لەو كۆت و زنجيرانەى كە تىپى ئاخىرابوون دەتوانين بلىن رزگاربان بوو- ئەگەر رزگاربوونىكى كاملىش نەبووبىت- ئەمرۆ ھاوكات لەگەل پيشكەوتنى دنيا و پەيداوونى جىهانگىرى ئافرىتەيش لە دنياى تەكنەلوژيا و پۆشەنپىرىدا پۇلىكى دياربان ھەيە، بەتايبەت بۇ بەرجەستەكردنى قەوارەيەكى تايبەت بە خۇيان لە

1- عبدالرحمن سليمان الدربندى، المرأة العراقية المعاصرة، ج1، (بلا دار النشر والتاريخ)، ص45.

2- ئاكو عبدالكریم شوانى، شارى سلیمانى(1918-1932)، چاپى يەكەم، چاپخانەى زانست، سلیمانى، 2002، لا 64.

3- رۇوف عوسمان، حەپسەخانەى نەقىب لە ئاوينەى ميژوودا، چاپى يەكەم، چاپخانەى ئۆفسىتى بابان، سلیمانى، 1999، لا 10.

4- مەلا عبدالله زيوەر، گەنجینەى مەردان و ياداشتى پۇژانەى دەربەدەرى، چاپخانەى الاديب، بەغداد، 1985، لا 139.

5- نوخسە عەبدول، سەرچاوەى پيشوو، لا 35.

6- دەرەخشان جەلال حەفید، حەپسەخانەى نەقىب ژيان و تیکۆشانى، چاپى يەكەم، چاپخانەى ديلان، سلیمانى، 1999، لا لا 44-45.

گشت بواره جیاجیاکاندا ئەمه وێرای بەشداریکردنیکی بەرچاو لە بواری ڕۆشنیبری و سیاسی و کولتووریدا.

ئەمرۆ ئەگەر تییینی دام و دەزگاکانی زانستی و پەردەردەیی و ڕۆشنیبری و بەرھەمەکانیان بکەین دەبینین ئافرەت گەلیک بۆشایی لەو شوینانە پەر کردۆتەووەو پۆلی بەرچاویان گێراوە لە بواره جیاجیاکان. بەتایبەت دواي ئەوەی لەسەر پرنسیپی نەمانی جیاوازی لە نیوان مرۆڤ لەسەر بنەمای پەرگەز، لە بنەما بنەپەرەتیەکان بوو کە پەیمانی نەتەووە یەگرتووەکان بریاریان لە سەر دا، ئەم بابەتەش روونکردنەووەو شروڤەکردنیکی زۆری پێ دراو لە بەرامبەر دەقەکانی تر لە پەیمانەکە، وەك مادهی (8) کەتیایدا هاتووە ((نەتەووە یە یەگرتووەکان هیچ پەلبەستیەک ناسەپینی کە سنور دابنی بۆ رینگە پیدان و هەلبژاردنی پیاو و ئافرەت بۆ بەشداریکردن بە ھەر سیفەتیەک لە پروی یەكسانی لە لقە سەرەکیەکان و ناوەندییەکان))⁽¹⁾.

کۆمەڵناسی پەرورەردەیی کە کت و مت ئەو ئەرکانە جیبەجیبەدەکات کەئیمە دەمانەوێت لە چوارچێوەی پرۆسەي پەرورەردەیماندا سوودی ئی وەرگیرین، سەر لە نوێ ئەمیش لقی تری لیدەبیتهووە، وەك(کۆمەڵناسی قوتابخانەیی) ئەم زانستە تاییبەتە بە لیکۆلینەووە لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتیانەي خویندن، فیڕکردن، پۆل، قوتابی، قوتابخانە، مامۆستا. . . ھتد. تەنھا لە سنوری قوتابخانەدا، بەووردی کارلیکە ژیریە ھاوبەشەکانی نیوانیان لیک دەداتەووە و نەخشە دادەریژی بۆ باشترین پەرورەردەکردنی کۆمەڵایەتیانەي نەووەکان. پەرورەردە نامانجی ئەوہیە کە مرۆڤەکان رابھینی، لەگەل گونجاندن لە پروی کۆمەڵایەتی و سروشتیەووە بۆ ئەو کەسانەي کە لە دەوروبەری دەژین، کەواتە پەرورەردە دوو جار پەيوەستە بەکۆمەڵناسیەووە، جارلیک لە پروی پیشەییەووە، چونکە ئەو پیگەیاندن و ئاراستەکردنە پەرورەردەییە وەزیفەي پەرورەردە خوێتەي کە لە بەرژووەندی کۆمەڵناسیەدا، جارەکەي تریش ئەوہیە کۆمەڵناسی پیویستیەکی گەرەي بە پەرورەردە ھەي، چونکە تەنھا ئەو بەدەستەوہیە کە پرنسیپی پیگەیاندن کۆمەڵایەتیانەي مرۆڤەکانی بۆ بگریته ئەستۆي خوێ⁽²⁾.

پۆلی ئافرەتی کورد ئەمرۆ ھیچی لە پۆلی پیاو کەمتر نییە بەوہی نیوہی کۆمەلە و لە مەیدانی خەبات و تیکۆشان و زانیاریدا لە سەنگەري پیشەوہیە. ئاشکرایە کە کاری مامۆستایەتی و پەرورەردەو فیڕکردن لە قوتابخانەکانیشدا بە ئافرەت سپەردراو، بۆی دەبینین لە زۆربە ولاتان و تەنانەت لە ھەریمی کوردستان و ناوہندی ھەولیری پایەتەخت زۆرتەر ئافرەتان مامۆستان، بەتایبەتی لە قوئاغی

1- عبدالغنی محمود، حقوق المرأة في القانون الدولي العام والشريعة الاسلامية، بحث منشور، كلية الشريعة والقانون، قاهره، 1999، ص 15.

2- عەزیز ئالانی، پەرورەردەکردنی مندالەکانمان - لە چوارچێوەي خیزان و کۆمەلگا و قوتابخانەدا، زنجیری پەرورەردەیی، کتییی ژمارە(2)، چوارچرا، سلیمانی، 2014، لا 69-70.

باخچەى ساوايان و بنەپەتى، كەواتە لە قوتابخانەشدا بەشىكى بەرچاوى ئەركى پەرورەدەكردن و فيركردن دەكەويتە ئەستوى ئافرەت، مامۇستايەكى رۇشنىيرو ھۆشيار پۇل دەگىرى بۇ ئەوھى قوتابىيەكى رۇشەنىيرو ھۆشيار بەرھەمبەينى و بىبەخشىتە كۆمەلگ. لەم پەرورە بەپىيى ئامارەكان پىژەى مامۇستايان پەرورە زىادبوونە لە سەرجم قۇناغەكانى خويىندن لە ناوھەندى شارى ھەولير، بۇنمۇنە: بۇ سالى خويىندى 2014-2015 مامۇستايانى قۇناغى باخچەى ساوايان لە كۆى (635) مامۇستا، پىژەى (6%) پەرگەزى نيرە، (94%) پەرگەزى ميبە. لە قۇناغى بنەپەتيدا لە كۆى (11442) مامۇستا (27%) پەرگەزى نيرە، لە (73%) پەرگەزى ميبە. لە قۇناغى دواناوەنديش لە كۆى (266) مامۇستا، لە (49%) پەرگەزى نيرە، وە لە (51%) پەرگەزى ميبە. لە قۇناغى نامادەبيدا لە كۆى (2209) مامۇستا لە (36%) پەرگەزى نيرە، وە لە (64%) پەرگەزى ميبە*. لە قۇناغى زانكۆيشدا پۇليان ديارەو پىژەيان لە ھەلکشاندايە.

بۇيە ئافرەت پۇليكى بەرچاوى دەگىرپت لەم زانكۆكانيش، بۇ نمۇنە پىژەى سەرجم مامۇستايانى زانكۆى سەلاھەدين لە كۆى (1814) مامۇستا، لە (67%) پەرگەزى نيرە، بەرامبەر (33%) مامۇستا لە پەرگەزى ميبە*. ليرەدا بۇمان دەرەكەويت كە ئافرەتيش تا پىژەو ئاستىكى باش شانەشانى پياو پۇل دەگىرپت لە زانكۆكاندا و بەشدارى لە پروسەى پىگەياندن و پيدانى مەعريفە دەكەن.

كەواتە دەتوانين بليين كە سىستەمى پەرورەدەو فيركردن بناغەيەكى پتەوى كۆمەلگەيە. ھەر بۇيى قوتابخانە بە دامەزراوہيەكى كۆمەلەيەتى دادەندريت كە لەناوھەندى كۆمەلەيەتى بە ئاشكرابى جيا دەكرپتەو، ھەرەھا قۇناغى دووھە دوای خيزان بۇ پەرورەدەو پيشخستنى مندال لە پوانگەى ھەزرى و كۆمەلەيەتتەو، پەرورەدەو فيركردنى پۇلەكانى بە بەھا بەرزەكانى كۆمەلگەو پەوشت و كەلتورى مەدەنى كە پابەندن بە ياساكان، چاندنى ھەستى نەتەوايەتى و دلسۆزى و ئينتمايان بۇ وولات و كۆمەلگەكەيان، ھەرەھا ھاوكارە بۇ تيگەيشتن لەواتاى ھاولاتيبوون و، گونجانيان لەگەل كۆمەلگە. و ھەستكردن بە ھاولاتيبوون كە ھەموان كۆدەكاتەو لە چوارچيەوى وولات، ئەويش يەكيكە لە گرنگترين بنەما بنەپەتتەكان بۇ بونياتنانى (كۆمەلگەى مەدەنى) پيشكەوتوو، ئەويش بەراستى بە كەشىكى ئاشتيانە دەژميردريت دژى ھەر پەرورەيەكى شەرى ناوخويى و ھۆزايەتى و ئايينى و تائيفى و نەژادى... ھتد.

* وەزارەتى پەرورەدە، بەرپۆبەرايەتى گشتى پەرورەدى ھەولير، پلاندانان، نامارى پەرورەدە، لە 2015/4/30
 ** وەزارەتى خويىندى بالاو تويژنەوھى زانستى، فەرمانگەى خويىندن و پلاندانان و بەدواداچوون، بەرپۆبەرايەتى پلاندانان و نامار، 2013-2014، تويژنەنەم زانياريانەى لە 2015/4/15 دەست كەوتووھە لە وەزارەتى ناوبراو.

دووم: پۆلى ئافرهت له دهنزگانى راگه ياندن له شارى ههوليردا.

ئامرازه كانى راگه ياندن په يوه ندى جه ماوه رين، برىتين له و ئامرازانه ي كه له ريگه يه وه سه رجهم نه و بىرۆكه و پراو بۆچوون وزانىارى كۆمه لايه تى و سىياسى و ئابوورى و زانستى و كولتورى ده گوازىته وه بۆ ژماره يه كى زۆرى خه لكى وه رگر و بلاوبۆوه له شوينى دوورو په رته واز. له م ئامرازانه ته له فزيون و راديوو پۆژنامه و گوڤارو په رتووك و نه نته رنىت⁽¹⁾. له رۆژگارى نويدا پۆلى ئامرازه كانى راگه ياندن مه زتر بووه به شيوه يه كى به رچاو، له ژير پۆشنابى نه مه وه هه ندىك واى ده بينن كه گوڤرانى كولتورى به ره مه ي ئامرازه كانى راگه ياندن⁽²⁾. سه رجهم ئامرازه كانى راگه ياندن بىستراو و بينراو چاپه مه نيه كان پۆلىكى ديار ده بينن له پيكيه ينانى كه سايه تى تاك و سروسه تىبوونه كۆمه لايه تيه كه ي له سه ر شيوانى ره فتارى ديارى كراو. ئامرازه كانى راگه ياندن كارى گه رى له سه ر پروسه ي به كۆمه لايه تىبوون هه يه⁽³⁾. به شيوه يه كه راگه ياندن به ده سه لاتى چواره م ناوه زه د ده كرئت.

پراو هه لويسته سىياسى و كۆمه لايه تيه كان به شيوه يه كى راسته وخو يان ناراسته وخو كارى گه رده بن به ئامرازه كانى راگه ياندن كه ده توانئت به شداربئت له گوڤرانى پراو هه لويسته كان و ئاره زوه كان و ناراسته كان كۆمه لايه تى و سىياسى كه پۆله كانى كۆمه لگه هه ليده گرن و هانى هاو لآتيا ن ده دات له سه ر بىر و ابوون به پراو هه لويسته نوئ⁽⁴⁾. ئه ركه كانى راگه ياندن له چه مكه فراوانه كه يدا فره چه شنن، په يوه ندىيان به چه ندىن بوارى جوړا و جوړه وه هه يه⁽⁵⁾. به هوى شو رشى ته كنه لوژيا و پيشكه وتنى ئامرازه كانى و داهيئانى زانستى و نه مانى هيج له مپه ريك له به رده مي دا و گرن گيه كه ي واى كردو وه ببئته توخميك له بو نىاتى كۆمه لايه تى كۆمه لگه پيشكه وتو وه كان له گه ل سىسته مه كانى تر كارى خو ي بكات، پۆلى خو ي ده گيرئ و بوته پيوه ريكى ئاستى پيشكه وتن و جيا كردنه وه ي كۆمه لگه ي پيشه سازى له كۆمه لگه ي كشتوكالى⁽⁶⁾.

- 1- رعد حافظ سالم، التنشئة الاجتماعية وأثرها على السلوك السياسي، دار وائل للنشر، عمان، الاردن، 2006، ص 92.
- 2- صالح محمد على ابو جادو، سيكولوجية التنشئة الاجتماعية، ط 3، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، الاردن، عمان، 2002، ص 234.
- 3- فهمى سليم الغزوى واخرون، المدخل الى علم الاجتماع، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، 1992، ص 26.
- 4- احسان محمد الحسن، علم الاجتماع السياسي، مطبعة جامعة موصل، 1984، ص 233.
- 5- عادل شاسوارى، ئه ركه كانى راگه ياندن، چاپى يه كه م، ناوه ندى چوارچرا، سليمانى، 2013، لا 5.
- 6- حميد جاعد محسن الدليمي، علم اجتماع الاعلام، رؤية سوسيولوجية مستقبلية، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، 2006، ص 38-47.

ئامرازەكانى راگەياندىن پۇلئىكى گىرنگ دەگىپن لە پەخشكردنى بەھاي كۆمەلگە و گەشەپىدانى كولتورى مەدەنى. وە لەپىش ھەمووشيان ئىزگەي رادىو و تەلەفزيۇن بەتايبەتى دىت. كاتىك مندالەكان كاتىكى زۇر بەدىار تەلەفزيۇن بەسەر ئەبەن، كەواتە كاريگەرييەكەي دابەش دەبىت لەگەل كاريگەرييەكانى خىزان و قوتابخانە. بۇيى لە زۇربەي وولاتان پەنايان بۇ جياكردنەوھى بەرنامەو پروگرامەكانى مندالان كىردووە سەبارەت بە بەھاي كۆمەلگە وپروبۇچونەكانى. ئامرازەكانى راگەياندىن تەنھا زانىيارى پىشكەش ناكات كە پەرە بە ھىزى بىروھوشى تاكەكان بدات، بەلكو بەھوى بە ھىزى كاريگەري وینەو دەنگ دەكرى دىدگايەك كە تيايدا وینەي كۆمەلگە لە پابردوو و ئىستايدا ھەلبىگىت⁽¹⁾.

ئامرازە جۇراوجۇرەكانى راگەياندىن چەندىن ئەرك و كارى گشتى بە ئەنجام دەگەيەنن كە تارادەيەكى زۇر بەشدارى دەكەن لە پروسەي گەشەپىدان و گەشەپىدانى كۆمەلگەكاندا بە جياوازي سيستمە كۆمەلەيەتەيەكانيان لەوانەش بەشدارى دەكەن لە پىدانى زانىيارى و ھەوائى جۇراوجۇر بە جەماوەرە چەندىن بەرنامەو پروگرام لە ھەموو بوارە سىياسى و پۇشەنپىرى و فىركارىيەكاندا⁽²⁾. راگەياندىن گىرنگى خۇي ھەيە لە ستراتىيەت و سىياسەت و بنىاتنانەوھى كۆمەلگە بە شىوہەيەكى مەدەنيانە ھەرەك لە ئەنجامى پىشكەوتنى ئامرازەكانى راگەياندەوھى ھىزىكى كاريگەري دروست كىردووە، لە گەشەپىدانى تواناكانى تاك و كۆمەل، لەو بەدەيەنيانى بەرھەمى زياترو پىشكەوتنى كۆمەلەيەتى و ئابورى و بەشدارى و كارلىك و پۇشەنپىركردن و درەستكردنى پاي گشتى⁽³⁾.

ھەرەھا ئامرازەكانى راگەياندىن بەشدارى دەكەن لە بانگەشەكانى سىياسى و ھەلبىژاردن، كاتىك خەلك بەشدارىدەكەن لە ھەلبىژاردنەكانى سىياسى بە شىوازو گەياندىن جۇراوجۇر، ھانى خەلك دەدەن بۇ بەشدارىكردنەكانى لە پروسە سىياسى و چارەنوسازەكانيان و چالاكى تر بۇ بانگەشەي كارا لەگەل ھاولاتيان و ستراتىيەتى تايبەت بە بەكارھىنەنيانى ئامرازەكانى راگەياندىن و پەيوەندىە گشتىەكان⁽⁴⁾.

ئامرازەكانى راگەياندىن پۇلى بەرچا و دەگىپىت لە پراكتىزەكردنى كولتورى مەدەنى و چەسپاندنى بەھا مەدەنيەكان، وەك بەشدارى كارى خۇبەخشى و ئازادى و يەكسانى و دادوہرى كۆمەلەيەتى و مافەكانى مۇق و لىبوردن و پىزگرتنى دەنگ و پەنگى جياواز و خۇشەويستى گەل و نىشتمان و مۇقايەتى و قبولكردنى بەرامبەرى جياواز و پىزگرتن لە كات و ئەدەب و ھونەر و كارى

1- صادق الاسود، الرأى العام ظاهرة اجتماعية وقوة سياسية، سەرچاھى پىشوو، لا 273.

2- عمران كاظم عطية، دور وسائل الاعلام في التغيير الاجتماعي في العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، في الاعلام، كلية الاداب، جامعة بغداد، 1996، ص 24.

3- نسمة احمد بطريق، الاعلام والمجتمع في عصر العولمة، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، 2004، ص 43.

4- فؤاد على احمد، دور وسائل الاعلام في تفعيل المشاركة السياسية في اقليم كردستان العراق، دكتوراه فلسفة في الاعلام، مقدمة الى قسم الاعلام في كلية العلوم الانسانية بجامعة السليمانية، 2011، ص 199.

كۆمەلەيەتى و دىئوسۆزى لە كارو پابەندبوون بە بەلەين و پەيمان و ياساكان و بايەخدان بە پاك و خاوينى و بەرزپاگرتنى جوانى و پەفتارى شيرين و پەچاوكردنى پويشتن و دانىشتن و قسەكردن بە شيۆهيهكى مەدەنيانە... هتد⁽¹⁾.

ئامرازەكانى راگەياندن پۆلى گرنگيان ھەيە لە پروسەى گۆراني كۆمەلەيەتى بە ھەردوو لايەنى مادى و نامادىيەو، تا تاك و كۆمەلگە لە قۇناغى دواكەوتوويى بگوازنەو ھەقۇناغىكى پيشكەوتوو، كە تيايدا ئەرك و مافەكانى بزانييت و كۆمەلگەيەك بونييات بنييت و ئەو بەھايانە تيايدا بەرجەستە بييت، كە ژيانى بە ھەموو واتايەكەو پاريژراو بييت، بويى ئەو بەھايانەى كە كۆمەلگەى مەدەنى لەسەر بونييات دايدەنييت، لە چالاكيە ئامانجدارەكانى ئامرازەكانى راگەياندنە بۇ بونيياتنانى كۆمەلگەيەكى مەدەنى، كە تيايدا بتوانرى پراكتيزەى بىرو بەھا مەدەنيەكان بكرىت كە مۆركىكى موقايەتيان ھەيە⁽²⁾.

تويژەرى راگەياندىي (ولبر شرام) واى دەبينييت كە راگەياندن سى ئەركى گشتى ھەيە كە لە كۆمەلگە كۆنەكاندا بوونى ھەبوو ھەتا ئىستاش بەردەوامە، ئەو سى پۆل و ئەركەش كە شرام باسى لەبارەو ھەردوون ئەمانەن⁽³⁾:

1- پۆلى چاودىر: نامادەكردنى راپۆرتەكان لە بارەى مەترسيەكان و ئەو ھەلانەى كە كۆمەلگە پووبەپرووى دەبييتەو، ھەروەھا ورياكردنەو ھەيە كۆمەلگەكان سەبارەت بە ھەلە فەراھەمبووكان، ھەروەھا ديارىكردنى ئەو ئامانج و پروزانەى كە پيوستن كۆمەلگە يەكەمجار تيايدا كۆشش بكات. لەگەل پۆلى لە چاودىرىكردنى پەيوەندى نيوان حكومت و كۆمەلگە و، چاودىركردنى ئەو ھەيە كە تا چ رادەيەك حكومت پەچاوى بەرژەو ھەندىيەكانى كۆمەلگە دەكات.

2- ئەرك و پۆلى سياسى: كە لە ريگەى زانيارىەكانەو بەئەنجام دەگەيەنرييت، كەدەكرىت ئەو بپيارانە ھەربگيرىت كە پەيوەستن بە سياسەتەو ھەروەك چۆن دەكرىت بپيارەكان ھەربگيرىن و ياساكان ھەربگيرىن.

3- ئەرك و پۆلى بە كۆمەلەيەتیبوون: ئەمەش لە ريگەى فيركردنى تاكە نوپيەكانى كۆمەلگە بە كارامىيەكان و ئەو بپروباو ھەرانەى كە يارمەتى پيگەياندى دەدەن. راگەياندن پۆلىكى ديارو چالاكى ھەيە لە پروسەى بە كۆمەلەيەتیبووندا بەھوى ئەو تايبەتمەنديانەو كە ھەيەتى و دەبييتە ھوى بە ھيژكردنى پۆلەكەى، لەوانەش: سەرنجراكيشيەى كە بايەخپيدانى ھەچەى نوپى

1- عبد الغفار شكر و محمد مورو، المجتمع الاهلى ودورة في تعزيز الديمقراطية، دار الفكر، دمشق، 2003، ص 87.
2- عطا الله الرمحين، الاعلام الاجتماعي في حياة مدينة (مدينة دمشق نموذجاً) بحث سوسيولوجي مسحي، دار علاء للنشر والتوزيع و الترجمة، دمشق، 2003، ص 9.
3- ولبر شرام، اجهزة الاعلام والتنمية الوطنية، ت: محمد فتحي، الهيئة المصرية العامة للتأليف و النشر، القاهرة، 1970، ص ص 58-60.

دوروزيڻيٽ، زانياري دهادته خهٺك سهبارت به بابتهكان و بيروكهكان و رووداوهكان و ههوالهكان و زانياريهكان و مهعريفه له هه موو لايه نه كاني ژيانه وه، سهروه راى نه وهى كه جه ماوه رپه لكيش دهكات بو چهند ريتميكي رهفتاريى ناره زووكراو.

راگه ياندن توانيوه تي بچيته ماله كان و شه قام و قه تابخانه كان و گوپرانكاريه كي گه وره له به هاكاندا دروستبكات⁽¹⁾. نامرازه كاني راگه ياندن پوليكي گرنك دهگيپن له پروسه ي پيگه ياندني كو مه لايه تي دا نه وهش له ريگه ي پابه نديبو نيه وه به مه سه له كاني كو مه لگه و مروقه و نه وهى فه راهه مي دهكات و ده بيٽ له مه عريفه ي كو مه لايه تي كه وا هه موو تاكه كاني كو مه لگه پيى كاريگه ر بن. په يامه راگه ياندنه كانيش نه گه ر له شيوه ي هه والدا بن يان بهرنامه يه كي زانستي، هه ولده دات بو لابردي به هايه ك له به هاكان و جيگير كرندي دانه يه كي تر له جيگه كه يدا، نه مهش به ته واوه تي بريتييه له گه شه كرندي كو مه لايه تي له ساده ترين وي نه كاني دا⁽²⁾.

به شيوه يه كي گشتي راگه ياندن گرنكي خو ي هه يه له هه ر كو مه لگه يه كدا و ريگه يه كي گرنكه كو مه لگه ده تواني له ريگه يه وه گوپرانكاري و نويبونه وه دروستبكات. يا خود له نه ريتيه وه بيگوپريٽ بو مه ده نيانه له ريگه ي ره تكدنه وه ي نامرازو به ها نه ريتيه كان و چاندي ناره زوو بو نه و شيوه مؤديرنانه ي، كه له كو مه لگه پيشكه وتوه كان له رو ي زانستي و ته كنه لوژيه وه باوه⁽³⁾.

راگه ياندن له نه نجامي نه و كاريگه رييه ي له سه ر خودو ميشكي مروقه دايدني و گه ياندني به جيهان ي دهره وه ي كو مه لگه كه ي له ريگه ي پيشكه شكردي نه و بابته تانه ي په يوه ندارن به كو مه لگه كاني تري جيهان وه، واته مروقه بو جيهان يكي فراوانتر ده بات، كه بوته هو ي په يدا كرندي شاره زايي زياتر به شيوازي ژيان به تايبه ت له كو مه لگه پيشكه وتوه كاندا، نه مهش پالنه ريكه بو پيشكه وتن توانا كاني⁽⁴⁾. پاراستني ناسنامه ي نه ته وه يي و له ريگه ي پيشكه شكردي بهرنامه و بابته تي هه مه رهنك و ناشنا كرندي به مؤديلاتي نو ي له رو ي پيويستيه مادي و نامادي ه كان، بوته ده سه لاتيكي به هيژ له دروستكردن و ناراسته كرندي را ي گشتي له سه ر بابته ته هه ستياره كاني كو مه لگه و دهره وي دا هه روه ها باوه رهيان و هو شيار كرنه وه ي خهٺك به بابته ته كو مه لايه تي و سياسي و ئابووري و كولتووري و ژينگه ييه كان. كه

1- محمد بن شحات الخطيب، دور المدرسة في التربية الاعلامية، ورقة عمل مقدمة الى المؤتمر الدولي الاول للتربية الاعلامية المنعقد في قاعة الملك فيصل للمؤتمرات بمدينة الرياض، الرياض، (3-4-2007/7)، 2007، ص ص 10-11.
2- محمد بن عبدالرحمن الحضيف، كيف تؤثر وسائل الاعلام، مكتبة العبيكان، الرياض، 1994، ص 34.
3- راسم محمد الحمال، الاتصال والاعلام في الوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001، ص 205.
4- على عوجة، الاعلام وقضايا التنمية، عالم الكتب، القاهرة، 2004، ص 147.

گرنگیەکی تایبەتی هەیه لە هینانە پێشەوهی کێشەکانی ئافرهت و دروستکردنی تیروانینیکی نوێ بۆ بابەتی ئافرهتان⁽¹⁾.

گرنگیدان بە رۆشەنگەری ئافرهت و بەشداریکردنی و پۆلی چالاکي لە گەشەپێدان پێویستی بە چرکردنەوهی توانا سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی و گەیاندن هەیه. ئەوهی مەبەستە لێردا ئەوهیه بەکارهینانیکی نمونەیی بۆ ئامرازەکانی راگەیانندی جەماوەری هەبیت بۆ بەشداری خزمەتکردنی ئافرهت و باشتکردنی ئاستی ژیانی، بەو پێیە ئامرازەکانی راگەیانندی جەماوەری پۆلیکی سەرەکی دەگێنن لە پرۆسەي گۆرانی کۆمەلایەتی، ئەو یەکیک لەو ئامرازانەیه که کاریگەری دەخاتە سەر هۆشیاری و مەعریفە و بیروباوەرو باهاو داب و پەفتاری تاکەکان⁽²⁾.

لە چوارچێوهی گرنگیدان بە مەسەلەي (ئافرهت و دەزگاکانی گەیاندن)، میتۆدی کاری کۆنگرەي پەکین ئاماژە بۆ ئەوه دەکات که توانا هەیه بۆ ئەوهی ئامرازەکانی گەیاندن بەشدارییەکی زیاتر کاریگەر بکەن لە بواری هەلسانەوهی پۆلی ئافرهت (برگەي 234). میتۆدی کار دان بەوه دەنی که لە توانای ئامرازەکانی راگەیاندن هەیه که کاریگەر بن لەسەر سیاسەتی گشتی و هەلۆیست و پەفتارە تایبەتیەکان، داوا دەکات بۆ کۆتایهینان بەو وینە نیگەتیفانەي ئافرهت که لە دەزگاکانی راگەیاندن بوونیان هەیه، لە پیناو دروستکردنی وینەیهکی هاوسەنگ لە هەمەپەنگی ژیانی ئافرهت و بەشداریکردنی لە کۆمەلگە لە جیهانیکی گۆراو (برگەي 236). هەر وهما میتۆدەکه داوا دەکات بۆ دروستکردنی بارودۆخی گونجاو بۆی لە پێگەي باشتکردنی تواناکانی و هەلی گەیشتنی بە تەکنەلۆژیای زانیاری، لە پیناو بەرزخاندنی توانای لە نەهیشتنی ئەو وینە نەرینیانە، وه لەناو بردنی هەموو شیوهەکانی جیاکاری و، پرۆبە پروبوونەوهی دۆخی خراب بەکارهینانی دەسەلات لەم پێشەسازییە که گرنگیەکهی و بەرپرسیارە کۆمەلایەتیەکهی مەزن دەبیت لە دابینکردنی ژینگەیهکی گونجاو بۆ داننان بە مافەکانی ئافرهت و دانانی وهکو بەشیکی بنەپەتی لە مافەکانی مرۆڤ⁽³⁾.

ئامرازەکانی راگەیانندی کوردی لە سەرەتای سەرھەڵدانیدا دەنگی ئافرهتی تیدا نەبووه، بەلام پۆناکبیرانی کوردی ئەو سەردەمە که لە بواری راگەیاندن و پۆژنامەي کوردیدا کاریان کردووه، بابەتیان لە بارەي ئافرهتەوه نووسیوه. لەم بابەتانەدا سەرئەنجام لە کراوێی بیری پۆناکبیرانی کوردی ئەو سەردەمە دەدری و هەست بەوه دەکری که داوای ئازادیی ئافرهتی کوردیان کردووه لە کۆت و بەندە کۆمەلایەتیەکان و، هەر وهما هانیان داوان بۆ خۆیندن و رۆشەنبیری. لە هەمانکاتیشدا داوایان لە پیاوان

1- نهی القاطرجی، عولمة قضايا المرأة في وسائل الاعلام المرئية، مؤتمر قضايا المرأة المسلمة بين التشريع وبريق الثقافة والوافة، القاهرة، 2006، ص35.

2- طاهر حسو میر الزیباری، سەرچاوهی پێشوو، لا74.

3- ناهد رمزی، المراه والاعلام في عالم متغير، الدار المصریة اللبنانیة، القاهرة، 2004، ص74.

کردووێه که به چاوی یه کسانێ و مرۆفانه سهیری ئافرهت بکهن و، پۆلی ئافرهتیان له بوارهکانی ئابووری و ژێانی کۆمه لایه تیدا بهرز هه لسه نگان دووه⁽¹⁾.

له دواي راپه رینی سالی 1991 راکه یاندنی کوردی به شیوه یه کی به رباڤو، گۆرانیکی گه وری به سه رداها ت و، ژماره یه کی زۆر له پۆژنامه و گۆقارو بلا و کراوه ی تر ده رچوون. ئه و ژماره و گۆقاران ه ژماره یه کی زۆریان پچر پچر بوون و زوو داده خران. ژماره یه کیشیان به رده وامییان وه رگرت و تا ئیستاش له ده رچوون به رده وامن، وه ک پۆژنامه ی برایه تی، خه بات، کوردستانی نوی، رێگای کوردستان... هه تده. هه روه ها ئیستگه ته له فزیۆنه کانی کوردستان وه کو هۆیه کانی تری راکه یاندن پووی له زیادی کرد له 11 ی ئه یلوی 1991 یه که م په خشی ته له فزیۆنی کوردی له سلیمانی ده ستیپیکرا به ناوی ته له فزیۆنی (گه لی کوردستان)⁽²⁾. به لام له دواي سالی 1992 چه ند که نالیکی تر چوونه پال ئه و که ناله، یه کیکیان ته له فزیۆنی (کوردستان) بوو، ئه ویتر ته له فزیۆنی (هه ریمی کوردستان) بوو که له لایه ن حکومه تی هه ریمی کوردستانه وه دامه زرابوو. له دواي سالی 1992 وه که ناله ته له فزیۆنه کوردیه کان پرویان له زیادی کردوو، ئیستا زۆر له حزیه کوردیه کان که نالیکی تایبه ت به خویان هه یه⁽³⁾. ته نانه ت تا ئه و ساله ش به ده یان که نالی حیزبی و ئه هلی په خشی ده کرین و رۆژ به رۆژ پوو له زیاده بووندا یه، پۆلی ئافره تیش تیدا به رجه سته کراوه.

له بواری ته له فزیۆنی ئاسمانیشدا، کورد توانیی زوو فریای خۆی بکه ویت و ته له فزیۆنی ئاسمانی دیمه زینیت بۆ یه که م جار له 15 ی ئایاری 1995 به هۆی دامه زراندنی که نالی ئاسمانی Med-TV توانرا میدیای کوردی بچیته بواری بۆشایی ئاسمانی، ئه م که ناله دواتر ناوه گۆرا بۆ Media-TV پاش ماوه یه کیش چه ند که نالیکی تری ئاسمانی که وتنه په خشی به رنامه کانیان له ئاسمانی ده ره وه. یه کیکیان که نالی ئاسمانی کوردستان Kurdistan-TV بوو له لایه ن پارته دیموکراتی کوردستان که له 17 ی کانوونی دووه می 1999 دامه زرا. ئه ویتر که نالی ئاسمانی کوردسات Kurd-SAT بوو که له 1 ی کانوونی دووه می 2000 ده ستیکرد به په خشی به رنامه کانی خۆی، ئه م که ناله ی دواي له لایه ن یه کیته نیشتمانی کوردستانه وه دامه زرابوو. دامه زراندنی ئه م که ناله ئاسمانیانه هه نگاو یکی گرنگ و قۆناغیکی تازه بوو بۆ به ره وپیشبردنی کۆمه لگه ی کوردی⁽⁴⁾.

له دواي راپه رین پۆلی ئافره تی کورد له کاری راکه یاندندا زۆر په ره ی سه ند. چه ندان که نالی ته له فزیۆنی له کوردستان که هه بوون، ئافره تی کوردیان بۆ خویان کیشکردبوو. هه روه ها ئه م که ناله

1- نادیه عمر کاکه سور، سه رچاوه ی پیشوو، لا 76.

2- هه قال ئه بو به کر، راکه یاندن و راکه یاندنی کوردی، چاپی یه که م، چاپخانه ی تیشک، سلیمانی، 2002، لا 45.

3- نادیه عمر کاکه سور، سه رچاوه ی پیشوو، لا 88.

4- هه مان سه رچاوه، لا 76.

ئاسمانیانەش سەرۆه دەرفەتیکی باشیان بۆ ئافرەتی کورد هینایەپێش که هانی ئافرەتیاندا بوو بۆ کارکردن لەم بوارەدا.

دەتوانین بڵین که ئافرەت لە دەزگاکانی ڕاگەیاندا بەبەرورد لەگەڵ جاراندای پۆلیکی بەرچاویان هەیه، جا چ وەکو پۆژنامەنوس، بیژەر، چ وەک پەيامنیر... هتد، بەتایبەت دواي کردنەوهی بەشی ڕاگەیاندا لە کۆلیژ و پەیمانگاكان لە پیناو زیاتر ئاشنابوون بە کاری ڕاگەیاندا بە شیۆهیهکی ئەکادیمیانه، بۆی ئومید هەیه که پۆژ لە دواي پۆژ پۆلی ئافرەتی کورد لە دەزگاکانی ڕاگەیاندا زیاتر بەرو پێشەوه هەنگاو بنین و بە شیۆهیهکی ئەکادیمیانه و مۆدێرنانه کارەکانیان بەرو باشتربەن.

سییەم: پۆلی ئافرەت لە ریزی حزبه سیاسیهکان لە شاری هەولێردا.

دەکرێ حزبی سیاسی وەک یهکیک لە دیارترین میکانیزمی کاری سیاسی دابنریت، کرنگیهکهی دەبینریت لە کاتی پەيوهستبوونی بە سیستەمی سیاسی نوێ و هاوچەرخی، که لە شوین پیکهی دەردەکهویت که پەيوهندییهکی ئالوگۆر هەیه و پێرەوی ژيانی سیاسی بەتەواوەتی دەستنیشاندهکات⁽¹⁾.

مەبەست لە حزبی سیاسی بریتیهیە لە "یهکیتی یان گەردبوونهوهی تاکەکان، خاوەن بونیاتیکی ریکخستن لە سەر ئاستی نەتەوهی و هەریمی، که لە ناوهرۆکیدا گوزارشت لە بەرژەوهندی هیزیکي کۆمەلایهتی دیاریکراو دەکات، نامانجی گەیشتنه بۆ دەسەلاتی سیاسی یان کاریگەری دانان لەسەری، لە ریکهی چالاکي جۆراوجۆر بەتایبەت لە کاتی وەرگرتنی نوینەرانی پلەو پایه، جا لە ریکهی پرۆسهی هەلبژاردن بیت یان بی هەلبژاردن⁽²⁾.

"سیجموند نیومان" وای دەبینی که حزب (بریتیهی ریکخستن بۆ پەگەزەکانی چالاکي سیاسی لە کۆمەلگە، کێرکی دەکات لە پیناو بەدەستەینانی پشتگیری میلی – لەگەڵ کۆمەل یان کۆمەلەکان که خاوەن بیروپرای جیاوازی). هەموو حزبیک لەواتا جەوههريهکهی واتای بەشداریکردنە لە ریکخستنیکی دیاریکراو و جیابوونهوه لەوانی تر، لە ریکهی بەرنامەي دیاریکراو⁽³⁾. حزبی سیاسی میژوویهکی کۆنی هەیه که دەگەریتەوه بۆ شارستانیەتی یۆنان، ئەو کاتەي دوو حزب هەبوو حزبی دیموکرات که نوینەری چینی هەژاران بووه، و حزبی ئەرستۆکرات که نوینەری چینی دەولەمەندهکان بووه.

1- صباح صبحی حیدر، الاحزاب ودورها في التنشئة السياسية في اقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير غير منشورة كلية القانون والسياسة، جامعة صلاح الدين، 2003، ص 10.

2- اسامة الغزالي حرب، الاحزاب السياسية، عالم المعرفة، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، العدد (117)، سبتمبر 1987، ص 20.

3- هەمان سەرچاوه، لا 14.

حزبی سیاسی ئەرکی گواستنه‌وه‌یه له نیوان هیژی دهسه‌لاتدار و په‌گه‌زه‌کانی ژیر دهستی دهسه‌لات، تا ئەو کاتە‌ی ئەو پەرە بە ئامانجە‌کانی دە‌دات بۆ ناو‌ه‌ندی دە‌ولەت که په‌یوه‌سته به ژیان‌ی تاییه‌تی و پیک‌خستنه‌که‌ی⁽¹⁾.

سه‌ره‌لدانی حزبی سیاسی بریتیه له په‌نگدانه‌وه‌ی بونیاتی کۆمه‌لایه‌تی و چینایه‌تی کۆمه‌لگه و سروشتی په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی‌ه‌کان، به‌و پێیه‌ی هه‌ر حزبیکی هیژیکی پێش‌په‌وه بۆ چینیک. حزبه سیاسی‌ه‌کان بازنه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان هاو‌لاتی و حکومه‌تن، ئاشکراشه که حزبه‌کان ئەرکی گواستنه‌وه‌ی بیر کۆمه‌لایه‌تی له کۆمه‌لگه و وه‌رگێرانی بۆ په‌فتاری سیاسی که هه‌سته‌پیکراوه، کاتیکی ده‌یکاته به‌رنامه‌یه‌کی پیک‌خراو داوا له حکومه‌ت ده‌کات جیبه‌جیبی بکات. حزبه سیاسی‌ه‌کان ئەرکی جۆراو‌جۆریان هه‌یه له‌سه‌ر ئاستی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری، پێش‌بینیکراوه که حزب به ئەرکی پیک‌خستنی رای گشتی و گه‌یاندنی داواکاری‌ه‌کان بۆ حکومه‌ت هه‌لده‌ستیت، سه‌ره‌رای ئەوه‌ی حزب رۆلیکی سه‌ره‌کی ده‌گێریت له هه‌لبژاردنی رابه‌رانی سیاسی که ئەرکی ده‌رکردنی بپیار و دانانی له شوینی جیبه‌جیکرد⁽²⁾. زیاد له هه‌موو ئەوانه‌ش حزب له لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کرێ وه‌کو ده‌زگایه‌ک له ده‌زگاکانی پیکه‌یاندنی کولتووری بۆ هاو‌لاتیان سه‌یری بکریت، حزب ئەرکی قۆلبوونه‌وه‌و پشتگیری چه‌مه‌که گشتیه‌کانی کۆمه‌لگه و نمایشکردن و شیکردنه‌وه‌ی بۆ ژماره‌یه‌کی زۆر له تاکه‌کان له ئەسته‌و ده‌گریت، هه‌روه‌ک حزبی سیاسی نوینه‌رایه‌تی یه‌کیک له ده‌زگا سه‌ره‌کیه‌کان ده‌کات که ده‌رپری رای گشتیه‌و کارده‌کات بۆ پیکه‌ینانی، که نوینه‌ری ئەو هیزه‌یه که ئەرکی چاودێریکردنی حکومه‌ت ده‌کات، به‌م شیوه‌یه حزبه‌کان به یه‌کیک له پشگیره‌کانی گه‌شه‌پیدانی سیاسی بۆ کۆمه‌لگه داده‌ندرین⁽³⁾.

له‌پراستیدا حزبه سیاسی‌ه‌کان له هه‌ندیکی له وولاته تازه پیکه‌یشتوه‌کان رۆلی سه‌رکردایه‌تییان هه‌سته‌یاره له پرۆسه‌ی پیکه‌یاندنی سیاسی و له ئاماده‌کردن و گۆرانی میتۆدی کولتووری سیاسی که ئەم وولاتانه پێویسته‌یان. لێره‌دا حزبه سیاسی‌ه‌کان هه‌لده‌ستن به پرۆسه‌ی رۆشن‌بیرکردن و فییرکردنی سیاسی بۆ جه‌ماوه‌ر یان ئەندامه‌کانی، که جۆریکی له وه‌لاو ئینتیمای بۆ کاری سیاسی حزبی پروده‌دات، وه‌ بلاوبونه‌وه‌ی گیانی دیموکراسی و ریزگرتنی بپروپای زۆرینه یان یاسا ده‌ستوریه‌کان. هه‌روه‌ها وه‌زیفه‌ی حزبی سیاسی وه‌کو پیک‌خراویکی فییرکاری، جۆره‌ها زانیاری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی پێشکه‌شده‌کات به رێگای پروون و ئاسان که هۆشیاری سیاسیان به ئاگا دینی⁽⁴⁾.

1- مارسیل بریلو، علم السياسة، ط3، ترجمه: محمد برجای، منشورات دار العویدات، بیروت، 1983، ص19.

2- محمد علی محمد، دراسات في علم الاجتماع السياسي، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، 1975، ص 379

3- محمد علی محمد، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، 379.

4- محمود حسن اسماعیل، التنشئة السياسية، ط1، دار النشر للجامعات، القاهرة، 1997، ص43.

حزبه ديموكراسيه كان له كۆمەلگە تازەپيىگە يىشتوۋەكان، ۋەك بەشىكى زۆر ۋە خېرا لە دەزگاكانى كۆمەلگە مەدەنى دادەندىت لە سى دەيهكانى پابردوو، ئەويش لە گرنگترين پيداويستيهكانى كۆمەلگە مەدەنىن لەبەئەۋەى زۆرترين ھېزيان ھەيه لە كۆمەلگە، ھەر ئەوانىش دەستپيشخەربوون لە بونياتنانى ھەندىك لە دەزگاكانى تىرى كۆمەلگە مەدەنى. حزبى سياسى دەكرىت تاكەكان ۋە گروپەكان قەرەبوو بىكەتەۋە لە زۆرىك لە فرەيى كۆمەلگەيى، چونكە حزب جەختدەكاتە سەر عەقلانىيەت لەلايەك، ھەندىك جارىش ئىنتىماى حزبى، ۋەكو ئىنتىما بۇ ژيانى سياسى چالاك، كە ھەلقوللەۋە لە بەشدارى سياسى چالاكتر بە پيچەوانەى ئەو ھاۋالاتيانەى كە ئىنتىمايان بۇ سياسەت نىيە، كاتىك بەشدارى چالاكى حزبىيەكان دەستپيىدەكات بە پروپاگەندەۋ ھاندانى سياسى لە پيىناۋ دروستكردى پاى گشتى، پيىش ئەۋەى بەشدارى سياسى بىيئە كارتياييەكى تاكى لە چوارچيۋەى مافى دەنگدان، لەلايەكى تر. سەرەپاى ئەمەش حزبى سياسى ۋەكو دەزگا دەستورىيەكان دادەندىت ۋەك بەشىك كە جيانابىيئەۋە لە بونياتى كۆمەلەيەتى ۋە سياسى بۇ پەرىنەۋە لەو ناھەمواريانەى پرودەدات لە نيوان بەرژەۋەندىيە جۆراۋجۆرەكان، دواتر زالبوون بەسەر ئەو پيىكدادانە توندەى لە نيوان ھېزى كۆمەلەيەتى ۋە سياسى كە نوينەرايەتى دەكەن. ھەرۋەھا دەتوانىت واتاى ھاۋالاتىبوون ۋە رىكخستنى بەشدارى گشتى لە بىرپارە سياسىيەكان بە شىۋەيەكى كاريگەر بچەسپيىنى ۋە بەبى حزبە سياسىيەكان پرۆسەى ديموكراسى ناتوانىت بىرى لىبكرىتەۋە⁽¹⁾.

كەواتە حزبە سياسىيەكان بە ميكانىزمىكى گرنگ دادەندىرېن لە بەشدارىكردىيان لە چالاكيەكانى ژيانى سياسى ۋە پيىشكەوتنى شىۋازەكانى كارتياكردى ديموكراسى، بوونى ئافرەتتېش لە رىزى ئەندامىيەتى ۋە پەيكەرەكەى دادەندىت بە بابەتېكى پيويست، ئەركى پشتگىرىكردى ھاۋالاتىيەكانە ۋەبىيئە نوينەرايەتى ديموكراسى كردهيى بىكات لە بەشدارى سياسى. لە بەرنامەى كارى كۆنگرەى نيۋدەۋلەتى سىيەم بۇ دانىشتوان ۋە گەشەپيىدان ھاتوۋە لە سالى 1994. ۋە لە مېتۆدى كارى كۆنگرەى جىھانى چوارەم بۇ ئافرەت لە پەكېن لە سالى 1995. ۋە لە رېكەوتنى (سيداۋ) دەربارەى نەھىشتنى گشت شىۋەكانى جياكارى دژى ئافرەت، ۋە زۆرىك لە پرنسىپ ۋە جەختكردى دەربارەى بەدەستھيىنانى يەكسانى لە نيوان پياۋ ئافرەت ۋە تواناكانى ئافرەت، لە ديارترىنيان زيادكردى ئاستى نوينەرايەتى ۋە بەشدارى لە ژيانى گشتى ۋە سياسى⁽²⁾. ئەۋەش بەدەر نىيە كە دەبىيئە فاكترى ھاندان لە پيىناۋ ھەول ۋە كۆششى زياترى ئافرەت بۇ بەشدارىكردىكى كارا لە رىزى حزبە سياسىيەكاندا.

1- سليم بطرس الياس، دور المثقفين في بناء المجتمع المدني، سەرچاۋەى پيىشو، لا 109.

2- طاهر حسو مير الزىبارى، سەرچاۋەى پيىشو، لا 60-61.

ھەرۈك چۆن دەقى مېتۇدى كۆنگرەى پەكىن لە بەندىكى تايبەت بە ئافرەت لە پىگەى دەسەلەت و دانانى بىرپار لەسەر كۆمەلىك لە رېوشوئىنى پەيوەست بە حزبە سىياسىيەكان كە پەبەندە لەسەربەدېھىنانى ئامانجى ستراتېژى، ئەم رېوشوئىنانە پابەندبوونى حكومەتەكانە بە:

1- دىراسەكردنى پەيكەرى حزبى و ھەلگرتنى رېوشوئىنى پىويست بە دژايەتى نەكردنى ئافرەت بە شىۋەيەكى راستەوخۇ و يان ناراستەوخۇ.

2- ھەولدان بۇ دەستپىشخەرى لە بەشدارىكردنى تەواى ئافرەت لە گشت پەيكەرە ناوخوييەكان بۇ دانانى سىياسات و پرۆسەكانى پلە پاىە ۋەزىفەيەكان كە كاردەكات بۇ دامەزراندن يان بۇ ھەلېژاردنەكان.

3- خستنە ناو مەسەلەى جۆرى كۆمەلەيەتى لە بەرنامە سىياسىيەكانى و مسۆگەرەكردنى بەشدارىكردنى ئافرەت لە سەر كرادىە تىكردنى حزبە سىياسىيەكان لەيەك ئاستى يەكسان لەگەل پىاۋ⁽¹⁾.

حزبە سىياسىيەكان ئەو ئامرازە بنەپەتتە و راستەوخويەيە كە ئافرەت دەتوانى لە رېگەيەۋە بگات بە سەر كرادىەتى سىياسى و خۇ كاندىكردن، دواتر پەيكەرى حزبەكانى سىياسى و سىياسەتەكانىيان و كارتياكردنى و بەھاكانىشى كاريگەرى گەرەن لە سەر ئاستى بەشدارىكردنى ئافرەت لە ژيانى سىياسى لە ۋولتەكەيان. حزبەكان چەند سوودىك بەدەستدېنن كاتىك مامەلەيەكى راست لەگەل بەشدارىكردنى ئافرەت لە سىياسەت دەكەن، حزبەكان دۇخىكى باش لە ھەلېژاردن بەدەستدېنن، ھەرۈەھا دەتوانى بگات بە كۆمەلەيەكى نوئى لە كاندىدەكان، لەگەل دروستكردنى پەيوەندىيەكى بەھىن لەگەل جەماۋەرى كاندىكراۋەكان، سەرەراى ئەمانەش حزبەكان دەتوانن ۋىنەيەك لەسەر خۇيان دروستبەكەن بەۋەى خاۋەن جولەو چالاكىن ئەگەر ھاتوو شىۋەۋ بىرى نوئى مەدەنى بەرھەم بېنن.

پەيمانگى ديموكراسى نىشتمانى بۇ كاروبارى نىۋ دەۋلەتى بەدرىژايى (25) ساللە كاردەكات، لەگەل زياتر لە (720) حزبى سىياسى و رېكخراۋ كە دابەش دەبن بەسەر (80) ۋولت، لە پىناۋ دروستكردنى ژىنگەيەكى سىياسى كراۋە، كەتيايدا پىاۋ ئافرەت بتوانن بەشدارىيەكى چالاك و كاريگەر بكنە لە پرۆسەى ديموكراسى⁽²⁾.

بەشدارىكردن و چۈنە ناو حزب لەلەين ئافرەت تەنھا مافىك لە مافەكانى مروؤ نىە، بەلكو پىويستىەكە بۇ بەدەستەھىنانى گەشەپىدانى گشتكىر. بەشدارى سىياسى ئافرەت بابەتتىكى سەرەكەيە بۇ

1- طاهر حسو مير الزىبارى، سەرچاۋەى پىشوو، لا 61.

2- هيلين كلارك وسين ووالاف، UNDP، برنامج الامم المتحدة الانمائي المعهد الديمقراطي الوطني للشؤون الدولية، تمكين المرأة من اجل احزاب سياسية اقوى، مكتب سياسة التطوير، نيورك، ص ص 3-4. لمزيد من المعلومات يرجى زيارة الموقعين: www.ndi.org و www.undp.org/governance

ئەم ئامانجانە و، حزبى سياسىيىش لە گرنگترين ئەو دەزگايانەيە بۇ پالپيشيكردىنى ئەم بەشدارييەو چاوديريكردنى، بەجوريك نافرەت كەمتر لە (20٪) لە كورسى نوينەرايەتى داگير دەكەن لە جيھان، لە كاتيكا پيوستە لەسەر حزبە سياسىيەكان زياترپيشگيرى بەشدارى سياسى نافرەت بكەن. شايانى ووتنە نافرەت (40٪) يان زياتر ئەندامى حزبەكان پيكدين⁽¹⁾.

تويژينەو لەسەر ئەزموونى نافرەتى كوردى لە كارى حزبى ئامازەيەكە بۇ پيشكەوتنى رولى سياسى لە كۆمەلگە. گومانى تيا نيبە هاندانى نافرەت بۇ بەشداريكردن لە بابەتە چارەنوسازيەكان لە وولات بابەتيكى گرنگە بۇ دووپاتكردنەو روليان و گەرەنتى ماف و دەسكەوتەكانيان. ھەرەھا چونە ناوھەى نافرەت بۇ حزبەكان و پابەندبوونيان بە كۆبونەوھەكان و بريارەكانى حزبەكانيان و خويندەوھى سياسى دەبيتە ھۆى دەولەمەندكردى لە پرووى فكرى و دەيگوازيتەوھە لە جيھانى بى بەرپرسيارەتى و بيباكى بۇ جيھانى چالاكى و ھەستكردن بە گرنكى رولى⁽²⁾. بەشدارى نافرەت لە ژيانى سياسى لە مافى بەشداريكردى لە ئەندامبوونى بۇ حزبەكان دەستپيدەكات دواتر بۇ بەشدارى لە ريكخراوھ نيو دەولەتيەكان تادەگاتە بەشدارى لە كارى كارگيرى خوجييهتى و حكومى و دام و دەزگا سياسىيە ھەلبژيردراوھەكان⁽³⁾.

راستىيەكى حاشاھەلنەگر ھەيە دەبيت دانى پيا بنين ئەويش ئەوھيە كە ھەرچەندە بارودۇخى نافرەتى كورد خراپ و دژوار بووھ بەلام بەبەرورد لە گەل چەندين وولات كە تەنانەت ئەنداميشن لە نەتەوھ يەكگرتوھەكان دەبينين رەوشى نافرەتى كورد، لە پرووى پيگھاتەي كۆمەلايەتى و سياسىيەكەيەوھ زۆر باشترە، ھەر بۆنموونە لە زۆر وولاتان تەنانەت وولاتانى ناوچەكەش نافرەت بوى نيبە تەنانەت بەشدارى لە ھەلبژاردنەكان بكات يان خوى بۇ پۆستە حكومى و پەرلەمانتاريەكان كانديد بكات⁽⁴⁾.

لە نيوھى يەكەمى سەدەى بيستەم كۆمەلگەى كوردى لە بوارە جياوازەكاندا كرانەوھى بە خۆوھ بينى و گوزەرانى نافرەتان چووھ قوتاغيكى نويوھ، دەرفەت پەخسا بۇ نافرەتان بەشدارى چالاكى سياسى بكەن و پيشگيرى بزوتنەوھى نەتەوھيى بكەن و پەيوھندييان كردووھ بە ريكخراوھەكانەوھ⁽⁵⁾. بويى دەبينين نافرەتى كورد بەش بەحالى خوى لە كۆرى خەبات و تيگوشاندا دريغى نەكردوھ و بەلكو زۆر ھەولى داوھ بۇ ئەوھى دەنگى بگاتە ھەموو جيھان و بى مافى و ستەمى خوى رابگەيەنيت. ئەوھتە (حەسەخانى نەقيب لە بيست و سيەكانى سەدەم بيستەم چەندين جار نامەى تايبەتى ناردووھ بۇ

1- ھيلين كلارك وسين ووالاف ، سەرچاوھى پيشوو، لا 4.

2- بئينة شعبان، المرأة العربية في القرن العشرين، ط1، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2000، ص 158.

3- حسين عبدالحميد احمد رشوان، سەرچاوھى پيشوو، لا 162.

4- عەدالەت عومەر صالح، سەرچاوھى پيشوو، لا 93.

5- نوخسە عەبدول، سەرچاوھى پيشوو، لا 97.

بارەگای یهکیتهی نهتهوهکان له جنیف و تیایدا باسی ئەو جهووروستهه زۆری کردوو که بهسه کورد هاتون، ئەو نامانه ئیستا بوونهته بهلکهی گرنگ بۆ لیکۆلینهوهی میژووی نوێی گهلهکهمان. ههروهها (میناخانی) هاسهری پێشهوا (قازی محهمدی نهمر) له پۆژگاری کۆماری مههاباد دا جیگهی چهپسهخانی نهقیبی گرتبووه وا دیاره خهریکی دامهزراندنی یهکهم پیکراوی ئافرهتان بووه⁽¹⁾.

ئافرهتی کورد پۆل و بهشدارییهکی گرنگیان ههبووه له شۆرشهکانی کورد. له شۆرشێ ئیلولدا ئافرهتان چ وهک برینیچ و گواستنهوهو پێشکهشکردنی پێویستهکان، یان وهکو پێشمهگره بهتایبهتی له سههرتای شۆرشدا بهشداریبون. بهشدارییان به یهکسانی لهگهڵ پیاواندا وایکرد پۆخی تیکۆشان و قوربانیدان لایان دروست بێت و بینه جیگای ریزو خوشهویستی سهرکردایهتی شۆرش. باشداریکردنی ئافرهت لهو مهیدانهدا راستیهکهو زۆر له توێژهرو پۆژهلاتناسان جهختی لهسه دهکهنهوه، لهوانه(ستیفن و فرانک) دهلین: ((پیکه و پۆلی ئافرهت له نیو هۆزه کوردیهکان هندی کات بهپادهیهک بهرز دهبووه، که دهگهیشته ئاستی سهرکیشتی لهشکرو جهنگاوهرهکان))⁽²⁾. هۆکاری دهکهوتنی ئەم ئافرهته ناودارانه جگه له توانا کهسیتی و چالاکي خویان که سهرکردهو شۆرشگیری کوردن، زۆریه ی ئەو ئافرهتانه له نیو خیزانه دهسهلاتدارو فهروانهواکان بوون. بهگشتی شۆرشهکان کاریگهرییان لهسه گۆرانی بارودۆخی ئافرهتی کورد کردوو، بارودۆخ و رهوشی سیاسی، کۆمهلایهتی و نهتهوهیش هاندهری سههرهکیبون له هۆشیارکردنهوهی ئافرهتان به ئهرك و مافهکانیان. دهکهوتنی بهیاننامهی یانزهی ئاداری سالی(1970) یش، گۆرانکاری زیاتری له بارودۆخی ژانیان دروستکرد، دواي دهچوونی ئەم بهیاننامهیه بارودۆخی سیاسی و نهتهوهیی له کوردستانی عیراق گۆرا، نهتهوهو زمانی کوردیش بوونه رهسمی و دانپینراو له عیراقدا به کهمبوننهوهی چهوسانهوهی نهتهوهییش، چهوسانهوهی رهگهزی و کیشهکانی ئافرهتان خویان دهرخست ، ئەمهش بوته هاندهریک بۆ تیکۆشان و ههولدان دژی نایهکسانی و چهوسانهوهی کۆمهلایهتی⁽³⁾.

گومانی تیا نیه که گۆرانکاری ریشهیی بهسهر بارودۆخی ئافرهتی کورد دا هاتوو ههه له سالی (1991) تا ئەمرۆژگاره، ئەم گۆرانکاریانه بونیاته کۆمهلایهتی و یاساییهکانی گرتوتهوه به شیوهیهکی بهرچاو، بۆی ئافرهتی کورد له بوارهکانی ژانی گشتی دهبینرین و لهناو یهکهی خیزان لهکۆن و

1- کهمال مهزههر ئهحمهد، ئافرهت له میژوودا، کورته باسیکی میژوویی و کۆمهلایهتی، چاپخانهی الحوادث، بهغدا، 1981، لا 79.

2- عبدالحمیدعلی سعید البرزنجی، دور ثورة ايلول (1961-1975) في حركة التغيير الاجتماعي، اطروحة دكتوراة، مقدمة الى كلية الاداب في جامعة صلاح الدين -قسم علم الاجتماع، اربيل، 2005، ص ص-246-253.

3- ئەسرین زرار قادر، پۆلی سهنتهری ئافرهتان له چارهسهرکردنی کیشه کۆمهلایهتیهکاندا، توێژینهوهیهکی مهیدانیه له ههڕیمی کوردستاندا، نامه ی ماستهری بلاونهکراوتهوه، پێشکهشکراوه به نهجمهنی کۆلیژی ئەدهبیات-بهشی کۆمهلناسی، زانکۆی سهلاحه‌دین، 2006، لا 34.

ئىستاندا پۆلىكى كاريگەر دەنۆينى، تاكو ئەمروش بوونى پۆلى ئافرهت له سەرجهم بوارهكانى ژيانى سياسى (پەرلهمان و حكومهتى هەريم) وه له ژيانى ياسايى (مامۆستا و وانەبيژ له زانكوو دادوهر و پاريزهر له دادگاكان)، سەرەپاي پۆليان له ريزهكانى هيژى سەربازى و پۆليس و ئاسايش و پۆليسى هاتوچو⁽¹⁾.

بارودۆخى ئافرهت له سايهى سيستمى فيدرالى كه له كوردستان پەپەرەو كرا له سالى (1992) وهكو پيوستيهكى سياسى و ياسايى و وهك بابەتيكى واقيعى كه دەرگاي بەردەم هاوالاتيان والا كرد بۆ پروبەپروبوونەوهى جەنگى ديموكراسى و فرهى سياسى و ئازادى. شتيكى جيگيره كه حزب و ريخراوه سياسى و حزبيهكان پۆليكى بەرچاو دهگيپن بۆ دۆزينهوهى ناوهرۆكى هەلسانى ريخراوى ئافرهتان كه هەن له هەريم بۆ پشتگيريکردن وهاندان بۆ ئەوهى ئەركى هوشيارکردنهوهى سياسى و نيشتمانى و نهتهوهيى له ئەستۆ بگرن و، خستنه پرووى گرنگترين ئەو مهسهلانهى كه پروبەپرووى مافى هاوالاتيانى كورد بهگشتى و مافى ئافرهت به تايبهتى دەبنهوه، هاندانى ئافرهتان بۆ تيكهلبوون به كارى نيشتمانى و خەباتى چهكدارى لهلايهك، لهلايهكى تريش ئينتماي ئەو ريخراوه حزبى و سياسيانەى ئافرهتانه، مەبهست لهويش ئەويه له چوارچيوهى فهزاي ئايديوئۆژى حزب بسورپتهوه، ئەم سيفهتهش ئەويه كه ريخراوى ئافرهتانى كوردستان بهشدارى تيادا بكن لهمرودا، ئەويش زياترين ريخراون كه بەريلاوى و رهواجى دهبيت، سەرەپاي پاريزگارکردنيان به شيوه پيشهيهكهى لهگەل ئەوهشدا بهشداريکردوه له بوارى سياسى - ئينتماي حزبى - هەروها هەلساوه به پەيوهندي ئۆرگاني له نيوان مافهكانى ئافرهت (پيشهيهى)، سياسى (حزبى) و مهسهلهى نيشتمانى. بهپيى ئەم پلهبهنديه، واتاي ريخراوه حزبيهكانى ئافرهتان كه پاشكووى حزبهكانن لهناو حكومهتدا، لهلايهت حزبهكانيان هەلدەسورپين⁽²⁾. بەرنامهكانيان له چوارچيوهى پلانى حكومهتەوه هەبووه، پاشكوونه بۆ حزبى حكومهت له پرووى حزبى و ريخراوهيى، ئەويش هەلدەستيت به پشتگيريکردنى حزب و حكومهت و پيچەوانهكەشى راسته، حكومهت سەرپەرشتى دەستەى ناوهندى بالاو دەستەى لقهكانى خوارهوه دەكات، بەرزبوونهوهى ئەم ريخراوانەى ئافرهت دەبهسترينهوه به بەرزبوونهوهى سياسى و خەباتى نيشتمانى دژى پزيمي دەسهلاتدار و بەشدارى كاريگەرى بۆ بزوتنهوهى نيشتمانى كوردستانى⁽³⁾.

ئەم ريخراوه حزبينه كاردەكەن بۆ هيئانهدى پرنسيپى گشتى كه پابهنده به مافهكانى ئافرهت و ئازاديهكانيان وه زۆر ئافرهتيش سووديان لیبينيوه، هەروها به پۆليكى ديار له هوشيارکردنهوهى

1- شهبال معروف صالح دزهيهى، سەرچاوهى پيشوو، لا 108.

2- هەمان سەرچاوه، لا 124.

3- التقرير العام، القرارات والتوصيات، البلاغ الختامى، المؤتمر الثانى عشر للحزب الديمقراطى، 6-14/10/1999، مطبعة خبات، دهوك، ص 55.

پۆشەنبەر و كۆمەلایەتی ھەلساوان و توانیویانە مەسەلەو مافی ئاڤرەت لە پوانگەى سیاسى و كۆمەلایەتی لە كۆمەلگەو پڕۆگرتن و تاییبەتمەندى پینگەى ئاڤرەت دابنیت، بۆیى ناتوانیت نكۆلى لە پۆل و دەسكەوتەكان و خەباتى ئەم پڕۆگراوانە بكریت، ئاڤرەتەكانى ئەم پڕۆگراوانە سەرەپای لایەنى چالاكى و كارەكانیان ئەوان بەراستى بەشدارى لە پڕۆژەكانى گەشەپیداى و جیبەجیبكردنى پلانى نیشتمانى و بەرنامەكانیان، بە راستى بەشدارییان لە ھەلبژاردنى سەرتاسەرى كرد كە لە كوردستان لەسالى 1992 ئەنجامدرا كە بەرھەمەكەى یەكەم پەرلەمانى كوردستان بوو لە میژووى نویدا، وە لە ھەلبژاردنەكانى شارەوانى، و ھەندىكیان بەشداریان لە دەستەى حكومەتى بالا لە ھەریم، واتە لە گرنگرتین وەزىفەى پەسمى وەكو(وەزارەت و دادوهرى و كارگىرى) كاریان كردووە⁽¹⁾. دوو ھۆكارى كاریگەر ھەن كە كار لە پینگەى ئەم پڕۆگراوانەى ئاڤرەتان دەكات، یەكەمیان: دەوەستىت لەسەر سەرکەوتنى بەردەوامبوونى ئەم پڕۆگراوانە لەسەر بەدەستھێنانى ئەم حزبانە بۆ ئامانجە گشتیەكانیان لە سەرکەوتنە سیاسى و جیگىرى سیاسى و بەدیھێنانى دیموکراسى لە دەولەت. دووھەمیان: ئاستى داكۆكیکردنى ئەم حزبانە لە مامەلەكردنى لەگەڵ ئەم پڕۆگراوانەى ئاڤرەتان كە پاشكۆن بۆ حزبەكە، بەواتای پوانگەى پیشەیی و سەرەخۆیى بۆ ئەم پڕۆگراوانە و ئاستى ئەو گرنگیەى كە لە ئەستوى داىە وەك بەشیک لە سەرچاوە تیوریەكەى، وەكو كارتیاكردنى پڕۆسەیهك بە ئاراستەى پیشكەوتنى⁽²⁾.

لە كۆنگرەى سییەمى یەكیتیدا لە سالى 2010، پینچ ئاڤرەت توانییان بگەنە سەرکردایەتى، چواریانى بەدەنگى خۆیان و یەكیکیش بە كۆتا. ئیستا لە نیو یەكیتیدا پڕۆژەى (25٪) لە سەرکردایەتى و مەلبەند و مەكتەبەكان ئاڤرەت پۆل دەگىریت. (وەسفیه بەنى وەیس) ئەندامى سەرکردایەتى یەكیتى پییوايه " ئیستا پینگەى ئاڤرەت لە نیو سەرکردایەتى یەكیتى باشە"، بەلام گوتیشى دەیانەوى لە كۆنگرەى چوارەمدا داواى زیاتركردنى پینگە و پڕۆژەى ئاڤرەت بگەن لە نیو سەرکردایەتیدا. پارتى دیموکراتى كوردستان، لە دوایین كۆنگرەى خۆیدا كە لە 2010 بەسترا، (6) ئاڤرەت گەیشتنە سەرکردایەتى كە یەكێك یەدەگە، ھەر لەو (6) ئاڤرەتەش(2) ئاڤرەتیان بەبى كۆتا سەرکەوتن، بەلام ھیچ ئاڤرەتیکیش نەگەیشتنە مەكتەبى سیاسى. جقاتى نیشتمانى گۆران كە بەرزترین نیوھندى بزوتنەوى گۆران بوو وەك سەرکردایەتى گۆران لى دەپوانى، تەنیا (3) ئاڤرەت تییدا ئەندام بوون بەپیى دەستوورى نیوخۆیى ئەم بزوتنەوہیەش، بوونە ئەندامى جقاتى نیشتمانى، گولستان سەعید، ئەندامى دەرچووى ئەنجومەنى قەزای سلیمانى بۆ جقاتى نیشتمانى دەلى "ئیستا پڕۆژەى(20٪) لە نیو جومگەكانى گۆران بۆ ئاڤرەتان جیگىر كراو، بەلام لە ھەولداين بیکەینە (30٪). یەكگرتوى ئیسلامى كوردستانیش كە (21) سالە لە مەوبەر پراگەیاندارو، لە دوایین كۆنگرەیدا كە لە بەھارى 2012 بەسترا،

1- شەھال معروف صالح دزەبى، سەرچاوەى پیشوو، لا 125.

2- ھەمان سەرچاوە، لا 125-126.

(9) ئافرىت چوونە سەركردايەتى كە (5) يان بەدەنگى خۇيان بوو. لەو 9 ئافرىتەش (3) يان گەيشتونەتە مەكتەبى سىياسى. ھەر لە نىو يەكگرتودا لە كۆى (12) بەرپرسى مەكتەب (5) يان لەلايەن ئافرىتەتەنەو بەرپوۋە دەبرىن. كۆمەلى ئىسلامىش چواردە سالە دامەزراو و لە كۆى (31) ئەندامى سەركردايەتى تەنيا يەكيان ئافرىتە وەھەمو مەكتەبى سىياسىيەكەشى لە پياو پىكھاتوون. لەم كابينەيەشدا بەركەوتەكانى كۆمەلە لە حكومت بۇ ئافرىتەن، بە گوتەى (ئاقان شىخ ئەحمەد) ئەندامى سەركردايەتى كۆمەلە: پراوئىركارىكمان لە ئەنجومەنى وەزيران دراو بە خوشكىك، جگە لەوەش داوا دەكەين لە سىستەمى حزبدا يارىدەدەرى بەرپرسى مەلەبەند دابنرئەتەو و ئافرىتەك ئەو پۆستە وەربگرئەت. ھەرەھا (ھاوژىن عومەر) سەرۆكى لىژنەى بالآى نەخشەپىي كۆنگرەى سىيەمى كۆمەل دەلى " (20%) ي ئەندامانى كۆنگرە بۇ ئافرىتەن دانراو و بۇ سەركردايەتى داھاتووش دەبئەت (10%) يان ئافرىتەن " (1).

بە راي ئىمە بوونى ئافرىت لە رىزى حزبە سىياسىيەكان و چالاكى پۇلىيان گرنكى زۇر و كارىگەرى دەبئەت لەسەر دەرکردنى پىيار و پرسە چارەنووسسازەكان، چونكە سىستەمى سىياسى لەھەر كۆمەلگەيەك كارىگەرى دەبئەت لە سەر سەرجم سىستەمەكانى كۆمەلەيەتى و پۇشەنبىرى و ئابورى و فەرھەنگىدا، چالاكى و پۇلى ئافرىت لە رىزى حزبە سىياسەكان دەبىنرئەت، بەتايبەت لە شارى ھەولپىردا، بەلام بە بۇچوونى ئىمە ئافرىتەن لەناو ئەم دەزگايانە نەيانتوانىو دەنگيان بەرزىكەنەو و پۇلىكى زۇر ئەكتىقىيان ھەبئەت، راستە بوون و چالاكىيان ھەيە و كاردەكەن، بەلام چالاكى و پۇلىيان زياتر لە پىناو بەرژەوۋەندى و سوودمەندبوونى حزبەكانىيانە زياتر لەوەى پۇلەكانىيان سوود بەخش بئەت بۇ پرسە كارىگەرىيەكانى ناو كۆمەلگە و، يان كارىگەرى پۇلىيان بەرەو خزمەتكردن و لە پىناو ھاولاتىيان بئەت.

چوارەم: پۇلى ئافرىت لە رىكخراوۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى لە شارى ھەولپىردا.

دەزگاكانى كۆمەلگەى مەدەنى رىكخستنىكى كۆمەلەيەتتە، پىك دئەت لە رىكخراوۋەكان و دەزگا جۇراو جۇرەكانى سىياسى و پۇشەنبىرى و پىشەبىيە وەكو سەندىكاكان و يەكئىتتەيەكانى پىشەبىي و حزبە سىياسىيەكان و كۆمەلە خىرخوازيەكان و كۆمەلە نىو خۇبىيەكان كە جەخت دەكات لەسەر پرنسىپ و بەھا و لىبوردەبى و قبولكردن ئەوانى تر و گفتوگۆى ئاشتىيانەو رىزگرتنى ئازادى و تايبەتمەندى تاكە كەسى، كارى گرنكى ئەم دەزگا و رىكخراوانە كارتىياكردن پۇلى چاودىرى لە سەر ھەلس و كەوتى حكومت بارامبەر كۆمەل و تاكەكان دواتر پىرسىيار لە دەولەت و لىپىچىنەو لەگەلى، دواتر رىكخراوۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى بوارى بزوتنەوۋەى بۇ ھاولاتىيان كىردۆتەوۋە كە كارتىياى ئازادى و رىكخستنى ژيانىيان بكن، دور لە كۆنترۆل و حوكمى دەولەت، كە رىكخراوى كراوۋە سەربەخۇ

¹-پشتىوان جەمال، ژن لە سەركردايەتى حىزبەكانى ھەرىمى كوردستان، پۇژنامەى پوودا، ژمارە (348)، دووشەممەى 2015/2/23، لا 14.

دهگريتهوه كه كراويه به پروي هاو لاټيان بو چونه ناو ريزيان، به نامانجي خزمه تگردني بهرزه و هندی يان مهسه له يهه يان دهر برين له سهر رايه كي گشتي، هه موو ئه مانهش به ريگاي ناستيانه وه ئه نجام ئه دريت كه پشت به پيرگرتن له مافي تاك و كو مه له كاني تر بو ئه وه ي هه مان كار په يره و بكه ن⁽¹⁾.

ئه م ريخراو دام و ده زگايانه پولتيكي كاريگر ده بينن بو پيشكه وتن و هانداني پروسه ي گه شه پيدان له ريگاي پروداني گورانكاريه كان له به نيادي كو مه لايه تي كه له بنه رته دا ريگه خو شكه ربووه بو توانادان به كو مه لگه بو پيشكه وتن خودي به به رده وامي، به تيكرايي گه رهنتي با شتر كردني جو ري ژياني تاكه كاني كو مه لگه ده كات له پيشكه وتن و به رز كردنه وه ي ناستي خزمه تگوزاريه كان كه تاك به ده ستي ديني له ريگاي به شداري ئه م ريخراوانه له ژياني گشتي، هه روه ها گرنگي به داكو كي له مافه كاني مرؤف و به رز راگرتني به شداري ميلى له گه شه پيدان، سه ره پاي گرنگيداني به ئه رك و به رپرسياريه تي كو مه لايه تي و پو شه نيبري⁽²⁾. كار گه يشتوتته ئه و راده ي كه ريخراوه كاني كو مه لگه ي مه دهن ي به ده سه لاتي پينجه م ناوه زه دكراوه .

جيهان ده يان سال بهر له ئيستا ده زگاكاني كو مه لگه ي مه دهن ي ناسيوه، به لكو چه ندين ريخراوي كو مه لگه ي مه دهن ي هه بوونه له پيشتر⁽³⁾، به لام گرنگيداني نيو ده وه تي به ريخراوه كاني كو مه لگه ي مه دهن ي له نه وه ده كاني سه ده ي رابردو و زياتر په ره ي سه ندبه تايبه ت له گه ل ئه و پيشكه وتنانه ي كه له ئاراسته ي ديموكراسي هاو ريگاي بوون دواي ئه وه ي ده زگاكاني كو مه لگه ي مه دهن ي پولتي خو يان سه لماند له دژايه تي كردني جه نكه كان، بو يي هه ولياندا بو پته وكردني چالاكيه كان يان به و پييه ي ميكانيزميكه بو به شداري ميلى بو هه مواركردني ريپروه كاني سياسي و ئابووري و كو مه لايه تي و ديموكراسي⁽⁴⁾.

(ايبربي) واي ده بيني كه كو مه لگه ي مه دهن ي بريتيه له بواري توپره كاني كاري خو به خشي و كو مه له كاني نا فه رمي كه تاكه كان تيايدا زوريك له كاروباري ژيان يان به ريپوه ده بن⁽⁵⁾.

-
- 1- ييروس حسن محمو كوچر، سه رچاوه ي پيشوو، لا 84.
  - 2- جهينه العيسي، المنظمات غير الحكومية وقضية التنمية، في ندوة المجتمع المدني والتحول الديمقراطي في المجتمع العربي في جامعة قطر، 2002، ص 24.
  - 3- ناهدة عبد الكريم حافظ، المجتمع المدني في العراق، نحو تعزيز فرص النمو والمشاركة، مجلة الحكمة، العدد (36) ايار- مايو 2004، ص 2.
  - 4- سيف الدين عبدالفتاح اسماعيل، المجتمع المدني والدولة في الفكر والممارسة الاسلامية المعاصرة، ورقة قدمت الى (المجتمع المدني في الوطن العربي ودوره في تحقيق الديمقراطية)، ندوة مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1992، ص 120.
  - 5- دون اي ايبربي، بناء مجتمع من المواطنين، المجتمع المدني في القرن الحادي والعشرين، ت: هشام عبدالله، دار الاهلية، عمان، 2003، ص 33.

كۆمەلگە مەدەنى كارە گىشتىيەكانى تەنھا كورتانكرىتەۋە بۆسەر حزبە ديموكراتىيەكان، بەلكو لەگەلدا كۆمەلەك دەرھاۋىشتەى نا حكومى و دام و دەزگاكانى كۆمەلگەى مەدەنى بە گىشتى بەشداريان لەگەلدا دەكەن، جگە لەمانە سەندىكاو كۆمەلەكان و يەكئىتەيەكان كە پۆشەنبىران پابەرايەتى وشەونخونى بۆ بونياتنانى دەكەن، لەم پەروە ئامازە بۆ ئەۋە دەكەين كە زۆر پىۋىستە جىگرەۋە ھەبىت كە جەماۋەر لە نىۋەندىدا ھەلئىدەبژىرئىت، بۆيى ناكرىت ئەم دەزگايانە جىگرەۋەى حزب بن، ئەوان بەشدارى لە بەرزكردنەۋەى ھۆشيارى جەماۋەر دەكەن⁽¹⁾.

رېكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى پىكئىت لەو دەستانەى كە لە كۆمەلناسىدا پىي دەوترىت بەدەزگا ناۋەندىيەكان ۋەكو كۆمەلەكانى نىۋوخۆيىيەكان و سەندىكاكانى كرېكاران و پىشەيىەكان و كۆمپانىيەى كارەكان و ژورى بازگانى و پىشەسازى و ئەو دەزگا خۆبەخشانەى كە نىكەن لەوان، مەبەست لە بانگەۋازىكردن بۆ كۆمەلگەى مەدەنى برىتئىيە لە توانابونى ئەو دەزگا نىۋوخۆيىيەنە لە ھەلگرتنى بەرپرسىيارىيەتئىكى گەرە لە بەرپۆۋەبىردنى كاروبارى كۆمەلگە بۆ ئەۋەى بىيئە خولگەيەكى خودى تارادەيەكى زۆر. بەم شىۋەيە چەمكى دەزگا كۆمەلەلەيەتئىيە يەكەمەكان ۋەك خىزان و ھۆزۇ خىل و كۆمەلەى نەرىتى و ئاينزايى دوردەكەۋنەۋە لەم چەمكە. ھەرۋەك چۆن دەزگا حكومىيەكان دوردەكرىنەۋە، كەۋابوۋ ئەۋەى دەمئىيئەتەۋە لە چوارچىۋەى كۆمەلگەى مەدەنى و دەزگاكانى كۆمەلگەى مەدەنى دەزگاۋ رېكخراۋەكانى نا حكومىيەكانە، كە كارەكانىيان دەۋەستئىتە سەر كارى خۆبەخشى. ئەۋەى گىرنگە لىرەدا ئەۋەيە لە دەرئەنجامى ئەم ناساندنە ئەگەينە دژبەيەكى پەھا لە نىۋان كۆمەلگەى مەدەنى و كۆمەلگەى فەرمى يان دەۋلەت، بۆيى بىناتنانى كۆمەلگەيەكى مەدەنى بەھىز ناكرىت لە ژىر سايەى دەۋلەتئىكى لاۋاز، بەلكو ئەوان پىكھاتەيەكى تەۋاۋەرى يەكترن نەك لىك جىاۋاز. ھەرۋەھا دورخستنەۋەى حزبە سىياسىيەكان لە ناساندنى كۆمەلگەى مەدەنى، واتاى ئەۋە نىيە كە بەتەۋاۋى لە دەرۋەى بابەتەكەيە، بەلكو حزبە ديموكراتىيەكان بەو پىيەى پىشەنگىكى بەھىزى كۆمەلەلەيەتىن كە گوزارشت لە بەرژەۋەندىيەكانىيان دەكەن و، ھەۋلەدەن بۆ گەيشتنىيان بە دەسلەلاتى دەۋلەت كە گىرنگەكى زۆر بە دام و دەزگاكانى كۆمەلگەى مەدەنى دەدات و، لەھەۋلى چۈنە ناۋ رىزەكانىيان⁽²⁾. ئەۋەى دەچىتە ناۋ بازنەى كۆمەلگەى مەدەنى، كە خاۋەن قەۋارەيەكى كۆمەلگەيى رېكخراۋن پشت دەبەستئىت بە ئەندامىەتى رېكخراۋ بە پىيى مەبەستى گىشتى يان پىشەيى يان كارى خۆبەخشى، ئەندامىۋون تىايدا

1- احمد شكر الصبيحي، مستقبل المجتمع المدني في الوطن العربي، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، ط1، 2000، ص303.

2- حامد خليل، الوطن العربي والمجتمع المدني، كراسات استراتيجية، مركز الدراسات والبحوث الاستراتيجية، دمشق، 2000، ص 12.

پشت نابەستىت بە فاكتهرى بۇماوهىيى و پەيوەندى خوین. لە گرنگترین پیکهاتهکانى كۆمەلگەى مەدەنى بریتین لە:

-سەندىكا پيشەبىيەکان-سەندىكا كرىكارىيەکان-بزوتنەوہ كۆمەلەلەتەکان-كۆمەلە ھەرەوہزىيەکان- كۆمەلە نيوخويەکان-يانەکانى دەستەى وانەبىژى لە زانكۆكان-يانەى وەرزشى و كۆمەلەلەتەى- ناوہندى لاوان و يەكئىتى قوتابيان- ژوورى بازىرگانى و پيشەسازى و كۆمەلەى پياوانى خاوەن سەرمایە- رېكخراوہ نا حكومىيە بەرگريكەر وەك ناوہندەكانى مافى مروؤ و ئافرەت و گەشەپيدان و ژینگە- پوژنامەى سەربەخۆ و ئامرازەكانى راگەياندن و بلاوبونەوہ- ناوہندى تويژىنەوہو دىراسات و كۆمەلە رۆشەنبىريەکان⁽¹⁾.

ئەم دام و دەزگايانە جەماوەر پەرچەك دەكەن و پۇلى كاريگەر دەگيپن و دەيگوازنەوہ بۇ قۇناغىكى مەدەنى، پەيوەندى و چوارچىوہ تەسكەكانى كەپيش مەدەنىيەتن تىدەپەرىنىت وەك خىل و ھۆز و ئاينزاو تىرە. ئەم پەرسەيە دۇخىكى وەك ھۆشيارى نىشتمانى و دەزگايى و ياسايى ھاوپرىگاي دەبىت، كە باوہش بۇ ھەمووان بكاتەوہ، ئەويش نىشتمانە. تايبەتمەندى و پەيوەندى يەكلاكەرەوہكان لە كۆمەلگەى مەدەنى جەختدەكاتە سەر دەربارەى پەيوەندى ھاوالاتىبوون و، خۆبەخشى، گرىبەستى، مافە ستونىيەكان و يەكسانى. بۇيى كۆمەلگەى مەدەنى دابەشكردنى تر پەتدەكاتەوہ، بەجۆرىك كە مافى ھىچ كەسەك و ئەركەكانى و بەرپرسىيارىيەتى وئىنتماى ناگەرئىتەوہ بۇ ھىچ يەك لە دام و دەزگا نەرىتيەكان، بەلكو دەگەرئىتەوہ بۇ پالپشتىيەكان و يەكلاكەرەوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى، واتاي چەمكى ھاوالاتىبوون لە كۆمەلگەى مەدەنى جىگاي ناسنامەى نەرىتى پيش مەدەنىبوون دەگرئىتەوہ. بەم شىوہيە بىرى يەكسانى و مافى مروؤ و ھاوالاتىبوون شوينگى دەبىت⁽²⁾.

رېكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى نوينەرى كرۆكى كۆمەلگەكانى نوئى و دىموكراسىيە. ئەم رېكخراوانە ھەلدەستىن بە پەرسەى رۆشەنبىرىكردن و ھاندانى خەلك بۆبەشدارى لە بپاردان بۇ چارەنووسى سياسىيان. ھەرەھا پروبەرووبونەوہى قەيران و وەرچەرخانە سياسىيەكان كە رېگر دەبن لە سەر ئاستى ژيان و گوزەرانىان، بەو پىيەى لە گرنگترین كەنالەكانى بەشدارى جەماوہرىيە، ھەرەھا رېكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى ھەلدەستىت بە ئامادەكردن و مەشقىپكردنى رابەرە سياسىيە نوئيەكان لە رېگەى چاندنى رۆشەنبىرى و پىگەياندى سياسىيان⁽³⁾.

1- عبدالغفار شكر، مفهوم المجتمع المدني - نشأة وتطور المجتمع المدني: مكوناته واطارة التنظيمي، ص 5-7،

اعداد الكترونى: [/https://groups.google.com/forum](https://groups.google.com/forum)

2- سليم بطرس الياس، دور المثقفين في بناء المجتمع المدني، سەرچاوەى پيشوو، ص 124-5.

3- ناجى الغزى، دور مؤسسات المجتمع المدني في التنشئة السياسية، بدون مكان الطبع، 2009، ص 4.

پۆلى سەرەكى رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى كە پابەندە پېيەوۋە برىتېيە لە پېگەياندىنى سىياسى، ئەمەش لە پېگەى برىوۋونى ئەم دام و دەزگايانە بە ئەزمونى دېموكراسى و قولبۇونەوۋە لە چەمك و كارتياكدەكەى دەستەبەر دەكرىت، جەختكردن لەسەر بەها بنەپرەتتەكانى، بۇ ئەوۋى لە شوپىنى بونىياتى بنەپرەتى ئەم دەزگايانە بىت. بونىياتى دېموكراسىش نايەتە دى تەنھا لە پېگەى پېگەياندىكى سىياسى دروست نەبىت، كە پشت دەبەستىت بە بەھاي دېمەكراسى وەك ناوەندىكى بنەپرەتى بۇى، لەسەر دەزگايانە كۆمەلگەى مەدەنى پېيۋىستە ئامادەكردن و مەشقىپىكردىنى كادىرەكانىيان بكن بەمەبەستى ئامادەكردىن (پېگەياندىن) لەپروۋى سىياسىيەو، كە دواتر ئەوانىش دەچنە ناو كۆمەلگە بتوانن ھەلىكى گەورەيان بۇ پەرورەدەو پېگەياندىنى كۆمەلگە لە پوۋى سىياسى و پۇشەنبىرى بۇ دروست بىت⁽¹⁾.

ئەم رېڭخراوانە برىار لەسەر چەمكى دەولەتى نوۋ دەدەن، بە زيادبوۋنى رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى و زيادبوۋنى چالاكىەكانىيان، ژمارەيەكى زياتر لە تاكەكانى كۆمەلگە ھەستەكەن بەوۋى كە جېگەرەوۋەيەكى شىاۋى ئەركگەرى تر ھەيە بۇ پېكھاتە بۇماۋەيى و نەرىتتەكان، ئەمەش بەپۆلى خۇى ھەنگاۋ بەھەنگاۋ دەبىتتە ھۇى بەھىزكردن و چاندنى وەلا(ولاء) بۇ(يەكەم) واتاى رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى و لاوازكردى (دوۋەميان) واتە دەزگا نەرىتتەكان. دەزگا نەرىتتەكان دەستەكەن بە سىستېوۋن و كەمتر سەرنج راكىش دەبن. گرنگتر لەمە تەياركردىن لە لايەن سەركردە ھەلپەرستەكان لە ھەولدانىيان بۇ بەدەستەھىنانى زۆرىنە لە مەملانىي كۆمەلەيەتى كارىكى ئەستەم دەبىت، بە واتايەكى تر زيادبوۋن و گەشەسەندنى چالاكىەكانى رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى دەبىتتە ھۇى گەرانەوۋە بۇ عەقلانىيەتى گەتوگۇۋ مەملانىيە كۆمەلەيەتتەكان كە ھەردوقەۋارە لەوانەيە ھەپەشە لە سىستەمى حوكم بكن بەلام ھەرەشە لە قەۋارەى دەولەت و كۆمەلگە ناكەن⁽²⁾.

لەو شوپىنەى كە رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى ھەبىت، ئەزمونى ئافرەتى رابەرو كارگىر زياتر پېشكەوتوو و پېگەيشتوتەر دەبىت، چونكە رېڭخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى بازنەيەكە لە نىۋان سىستەمە سىياسىيەكان بە جىاۋازى ناسنامەكانىيان، كۆمەلگەش بە چىنە جىاۋازىيە جۇراۋجۇرەكانىيەو، برىتېين لە گۆرەپانى سەرەكى بۇ كارتياكردىنى دېموكراسى رېڭخراۋ، كە بەپىيى ياساۋ مىكانىزمى كارى

1- ناجى الغزى ، سەرچاۋەى پېشوو، لا4-5.

2- سعد الدين ابراهيم، المجتمع والدولة في الوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1988، ص 39.

به كۆمەلى و ئامانجەكانى به رېئو دەچىت به پىيى به نامەى ديارىكراو، به لآم ئەوان به كورتى دەرپرې شارستانين له مەملانىي كۆمەلايەتى له چوارچىوەى پرۆسەى پىشكەوتن و گەشەپىدانى⁽¹⁾.

له به هارى (1991) له راپه رىنيكى جه ماوه ريدا پزىمى به عس وه دەرنا، و شارەكانى دهوك و سلیمانى و ههولير و كهركوك ئازاد کران و به پىيى برپارى (986) ى نه ته وه يه كگرتووه كان، كوردستان له هه ر په لاماردانىكى حكومه تى عىراق پاريزرا. له سالى (1992) هه لبردن ئەنجامدرا و په رله مانى كوردستان دامه زرا. له دواى ئەم ميژوووه چه ندين رىكخراو و سه نديكاي پيشه يى و رىكخراوى ئافره تان دامه زراو رۆلى ئافره ت له دواى ئەو هه لى خویندنانەى بويان دابىنكراوو، گەشەيان كرد⁽²⁾.

له هه رىمى كوردستاندا به شدارىكردى ئافره ت له رىكخراوه پيشه ييه كاندا به پىيى ياساى كۆمەله ي سه نديككان له هه رىمى كوردستانى عىراق ژماره (18) سالى (1993) داهاتووه، كه ئافره تان مافى پىكه ينانى كۆمەله يان هه يه، له رىگه ي به كاره ينانى ئامرازى ديموكراسيى و ئاشتيانه بو به ده سه تيه ينانى ئامانجەكانيان له چوارچىوەى ياسادا، به پىيى مادده ي (6) ئەم كۆمەلانه مافى كۆبونه وه و گرديبونه وه و خو پيشاندانيان هه يه. ژماره ي ئەو رىكخراوو سه نديكايانه ي، كه مۆله تيان وه رگرتووه له وه زاره تى ناوخو له هه رىمى كوردستاندا (202) رىكخراوى پيشه ييه⁽³⁾. كه ژماره ي ئەندامه كانيان (557) ئەندامه و ئافره تيش رىژه يه كى به رچاوى هه يه له م بواره دا. دواترئيش ياساى ژماره (15) ى سالى (2001) تايبه ت به (رىكخراوه كوردستانيه ناحكوميه كانى هه رىمى كوردستان) دەرچوو. به پىيى ئەم ياسايانه هيج رىكخراوو ناوه ندو بنكه و سه نته رى رۆشه نيرى و يه كىتى پيشه يى، به بى رهامه ندى وه زاره تى (ناوخو) نايانتوانيوه دابمه زرين و پيويسىت بووه له سه ر بنه ماي به نده كانى ئەم ياسانه ي سه ره وه په رپه روى ناوخويان دابريژن، تا بتوانن كارو پروژهى ياسايانه ي و ئاسايانه ي خو يان په رپه ييدن، ژماره ي ئەو رىكخراوو سه نته رانه ي تا سالى (2013) رهامه ندى دامه زاندنيان بو كراوه گه يشتبوووه نزىكه ي (1600) (رىكخراو و كۆمەله و سه نته رى رۆشه نيرى و كۆمەله و سه نديكا و يه كىتى پيشه يى) له سنورى پاريزگاكاني ههولير و دهوك و سلیمانى و كهركوك و ئيداره ي گه رميان، له كوى ئەم ژماره ي سه ره وه، (190) رىكخراوى كوردستانى ناحكومى و (233) ناوه ندو بنكه ي روناكبيرى و (38) كۆمەله، مۆله تى ياسايان وه رگرتبوو⁽⁴⁾، به لآم له دوايين ئاماردا كه له 2015/6/1 (2345) رىكخراوى بيانى و لوكالى هه ن له هه رىمدا، له كاتىكدا (930) رىكخراو لوكالين له ناو شارى ههولير، ژماره ي

1- عبلة محمود ابو عبلة، المرأة العربية العاملة - المعوقات ومتطلبات النجاح في العمل القيادي، المنظمة العربية للتنمية الادارية - بحوث ودراسات، القاهرة، 2004، ص ص 71-72.

2- عمر على احمد، سه رچاوه ي پيشوو، لا 63.

3- طاهر حسو مير الزيبارى، سه رچاوه ي پيشوو، لا 72-73.

4- نارى ره فىق، سه رچاوه ي پيشوو، لا 111-112.

به‌په‌په‌به‌ری ئافره‌ت له‌م ریک‌خراوانه‌ گه‌یشته‌وته (157) ئافره‌ت، سه‌ره‌پای رپ‌ژه‌ی به‌ری ئافره‌تان وه‌ک ئه‌ندام له‌م ریک‌خراوانه‌، به‌تایبه‌ت کاریان له‌ سه‌ر بلا‌وکردنه‌وه‌ی (ه‌وشمه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی و په‌سه‌کانی توندوتیژی دژ به‌ ئافره‌تان و گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و دیموکراسی و مافه‌کانی مرو‌ف و چاره‌سه‌ری گرفت و دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان) کردبوو له‌ هه‌ریمی کوردستاندا*.

ریک‌خراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له‌ دوای راپه‌په‌ینه‌وه‌ چه‌ندین گۆپانکاری یاسایی و کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که‌ به‌ کاریگه‌ری ریک‌خراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و به‌شیک له‌ دامه‌زراوه‌کانی تر، له‌ رینگه‌ی گۆپینی به‌شیک گرنگ له‌ یاسا و نه‌ریته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ کۆنه‌کانی هه‌ریمی کوردستان هاتونه‌ته‌ کایه‌وه‌.

به‌کورتی ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ چه‌ند یاسایه‌ک بکه‌ین وه‌ک: ده‌رکردنی یاسای قه‌ده‌غه‌کردنی هاوسه‌رگه‌ری به‌ زۆر و خه‌ته‌نه‌کردنی ره‌گه‌زی(می)، وقه‌ده‌غه‌کردنی هاوسه‌رگه‌ری گه‌وره‌ به‌ بچووک، و هاوسه‌رگه‌ری(بنتوی) یان (بنه‌تۆ) ، هاوسه‌رگه‌ری ژن به‌ژن، هاوسه‌رگه‌ری به‌ مه‌رجی شیربایی. هه‌روه‌ها ده‌رکردنی یاسای نوێ سه‌باره‌ت به‌ زیاترکردنی مه‌رجه‌کان له‌ پرۆسه‌ی هاوسه‌رگه‌ری(فره‌ژنی)دا که‌ به‌ یاسای ژماره‌(15) ی سالی 2008 کاری پیده‌کریت، مافی ته‌لاقدان به‌ ئافره‌ت به‌پیی مادده‌ی(6) برگه‌ی پینجه‌م /به‌پیی یاسای ژماره‌(15) ی سالی (2008)، هه‌روه‌ها مافی یه‌کسانبوونی ئافره‌ت له‌گه‌ل پیاو له‌ شایه‌دیداندا به‌پیی مادده‌ی(7) برگه‌ی یه‌که‌م له‌ هاما‌ن سالد، مافی دیاریکردنی دایک وه‌ سه‌ره‌رشته‌یاری مال (ولی امر) هه‌موارکردنی سزای کوشتنی ئافره‌ت به‌ بیانوی (غسل عار) به‌ پیی یاسای ژماره‌(14) ی سالی (2002)، هه‌موارکردن و یه‌کسانکردنی (سزای زیناکردن) له‌ نیوان ژن و می‌ردا به‌ پیی یاسای ژماره‌ (9) ی سالی 2001، وه‌ستاندن مافی (لیدانی ئافره‌ت) له‌لایه‌ن هاوسه‌ره‌که‌یه‌وه‌ به‌ پیی یاسای ژماره‌ (7) ی سالی 2001، دانانی سزا بۆ ئه‌و پیاوانه‌ی(هاوسه‌رگه‌ری له‌ ده‌ره‌وه‌ی دادگا ئه‌نجام ده‌دن به‌ پیی یاسای ژماره‌ (6) ی سالی 2001، هه‌روه‌ها پیدانی موچه‌و ده‌رماله‌ی ته‌واو، بۆ ئه‌و ئافره‌تانه‌ی له‌ مۆله‌تی دایکایه‌تیدان به‌ پیی یاسای ژماره‌(23) ی سالی 2003. گه‌ی‌رانه‌وه‌ی مافه‌کانی (ئافره‌تی ته‌لاق‌دراو، به‌پیی یاسای ژماره‌ (8) ی سالی 2001، دیاریکردنی سزا، له‌به‌رامبه‌ر هاندانی کرده‌ی (خۆکوژیدا) به‌ پیی یاسای ژماره‌(24) ی سالی 2004، ئاماده‌کردن و

---

* توێژه‌ر ئه‌و زانیاریانه‌ی له‌ به‌په‌په‌به‌رایه‌تی کارگه‌ری، فه‌رمانگه‌ی ریک‌خراوه‌ نا‌حکومیه‌کان وه‌رگرتووه‌ له‌ به‌رواری 2015/6/12.

په‌سندکردنی(یاسای به‌رنگار بوونه‌وی توندوتیژی خیزانی) به‌پیی یاسای ژماری (8) ی سالی 2001⁽¹⁾.

هه‌روه‌ها ئافره‌تان هانی ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نیان داوه‌ بۆ به‌شداری سیاسی، له‌ماوه‌ی(15) سالی رابردوودا ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی به‌ته‌واوی(کۆمه‌له‌و ریکخراوه‌ نا‌حکومیه‌کانی هه‌ریمی کوردستانه‌وه‌، توانیویانه‌ له‌ پرۆسه‌کانی هه‌لبژاردنی (قوتابیان و خۆبندکاران، هه‌لبژاردنه‌کانی په‌رله‌مان، هه‌لبژاردنی ئه‌نجومه‌نی شاره‌وانیه‌کان) ریبه‌رایه‌تی به‌شیک گرنگی (کۆمسیۆنی بالای هه‌لبژاردنه‌کان) له‌ ئه‌ستۆ بگرن، هه‌ر له‌ چاودێریکردنی سندوقه‌کانی ده‌نگدانه‌وه‌، تا ده‌گاته‌ هاندانی کۆمه‌لگه‌ی کوردستان بۆ به‌شداربوونی زۆرینه‌ی تاکه‌کان له‌ پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنه‌کاندا. هه‌روه‌ها گۆرانکاری له‌ که‌مکردنه‌وه‌ی ته‌مه‌نی په‌رله‌مانتاران بۆ (25) سال، که‌ئه‌مه‌ش گۆرانکارییه‌کی گرنگ بوو که‌ ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی توانیان بیهێننه‌ کایه‌وه‌، که‌ له‌ هه‌لبژاردنه‌کانی په‌رله‌مانی سالی 2009/7/25 په‌په‌رکه‌را⁽²⁾.

به‌ بۆچونی ئیمه‌ ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی رۆلی کاراو پێشه‌نگیان هه‌بووه‌ له‌ ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی، گه‌یاندنی ده‌نگی ناره‌زاییانه‌ی دانیشتوانی هه‌ریمی کوردستان به‌ ناوه‌نده‌ جیاجیایکانی یه‌کیته‌ی ئه‌وروپا و کۆمه‌لگه‌ی نیۆ ده‌وله‌تی و نه‌ته‌وه‌ یه‌گه‌رتوه‌کان، له‌ رێگه‌ی به‌کارهێنانی میکانیزمه‌کانی(خۆپیشادان، دروستکردنی که‌مپین، هه‌لمه‌تی کۆکردنه‌وه‌ی ئیمزا، ده‌رکردن و بلاوکردنه‌وه‌ی یاداشتنامه‌ی ناره‌زایی، ریکخستن و ئاماده‌کردنی پرۆگرامی میدیایی). به‌شیک له‌وه‌ گۆران و ریفۆرمه‌ کۆمه‌لایه‌تی و یاساییانه‌ که‌ له‌ هه‌ریمی کوردستاندا له‌ماوه‌ی بیست سالی رابردوو به‌سه‌ر بونیاتی کۆمه‌لگه‌ی کوردیدا هاتوه‌وه‌، که‌ کۆمه‌له‌ و ریکخراوه‌کانی کۆمه‌لی مه‌ده‌نی به‌شیک گرنگیان له‌ هیئانه‌کایه‌ی ئه‌و گۆرانکاریانه‌یان به‌رده‌که‌وی: له‌وانه‌ش- ریکخراوه‌ مه‌ده‌نیه‌کان توانیویانه‌ جه‌خت له‌ په‌رله‌مانی کوردستان بکه‌ن هه‌ر بۆی په‌رله‌مانیش داوا یه‌سه‌رۆکایه‌تی حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان کرد که‌ فه‌رمانی کردنه‌وه‌ی (به‌ریوه‌به‌رایه‌تی به‌دواداچوونی توندوتیژی دژ به‌ ئافره‌تان له‌ وه‌زاره‌تی ناوخۆ) ده‌ربکات. هه‌روه‌ها ده‌رکردن وه‌موارکردنی چه‌ندین یاسا که‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی په‌وشی ئافره‌تان بووه‌.

1- عزالدین عبدالله یاسین، ئافره‌ت و یاسا، چاپخانه‌ی شه‌هاب، هه‌ولێر، 2012، لا 13-42. هه‌روه‌ها پروانه‌ (ناری ره‌فیق، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، لا 74-104.
2- هه‌مان سه‌رچاوه‌، لا 106.

دەروازەى دووھم: لایەنى مەیدانى تویژینەوھ

بەشى چوارەم : چوارچیوھى میتۆدو ریکارە مەیدانیەکانى تویژینەوھ

یەكەم: ریکارە مەیدانیەکان

1- میتۆدى تویژینەوھ

2- كۆمەلگەو نمونەو قەبارەى تویژینەوھ

3- بواریەکانى تویژینەوھ

دووھم : ئامرازەکانى كۆکردنەوھى زانیارى

سییەم: ئامرازە ئامارییە بەکارھینراوھکان

بهشی چوارهم: چوارچیوهی میتودو ریکاره مهیدانیهکانی توئیژینهوه

یهکهم: چوارچیوهی میتودو ریکاره مهیدانیهکان

ههر توئیژینهوهیهکی زانستی پیویستی بهچهند میتودو ریکارههیه، که یارمهتی توئیژر ددهن بۆ ئەنجامدانی توئیژینهوه به شیوهیهکی زانستیانه. ئەوهی لهم بهشه دا گرنکه بۆ بهدیھینانی نامانجهکانی توئیژینهوه ئەوهیه توئیژر پابهند بیئت بهم میتودو ریکارانه بۆ ئەنجامدانی توئیژینهوه، له بهر ئەمه توئیژر پشتی بهستوه به بهکارهینانی میتودو ریکاری تایبەت بهم توئیژینهوهیه ههروهک چون له توئیژینهوه زانستییهکانی تر پشتی پی ده بهستریت.

- میتودی توئیژینهوه (منهج البحث):

میتودی زانستی یهکیکه لهو ریگه و شیوازه زانستیانهی که توئیژر پشتی پیده بهستیت بۆ ریکخستنی بیروبوچونهکانی له بارهی بابتهی توئیژینهوهکهی، دواتر گهیشتن به ئەنجام و راستییهکی گونجاو له بارهی دیاردهکه یاخود بابتهی توئیژینهوهکهی⁽¹⁾.

میتود بریتییه لهو نامرازو ریو شوینانهی که توئیژر به مه بهستی به زانستیکردنی توئیژینهوهکهی له ههر کۆمه لگهیهک دهیگریته بهر، تیایدا پیکهاتهکانی دیکهی توئیژینهوهی له سهه بنیات ده نیت، لهم ریگهیه شهوه، توئیژر ده توانیت له تایبه تمه ندییهکانی دیکهی توئیژینهوه به کاری بهینیت وهکو (پرسیارنامه، پیوه، تیبینی، چاپیکه وتن)، تاوه کو لهم ریگایانهوه ناست و گه شهی بابتهی توئیژینهوهکهی له سهه بونیات بنیت و دهرئه نجامیکی زانستی بداته دهست⁽²⁾. میتود ریسا گه لیکی گشتییه، که توئیژر بۆ ریکخستنی بیروبوچوون و زانیارییهکانی پشتیان پی ده بهستی، له پیناو گهیشتن به ئەنجامی ویستراو⁽³⁾. میتود بریتییه لهو ریگایهی که توئیژر دهیگریته بهر بۆ توئیژینهوه له گرفتی بابتهی توئیژینهوهکه⁽⁴⁾. یاخود بریتییه لهو ریگایهیهی که توئیژر پشتی پیده بهستی بۆ کۆکردنهوهی داتا و زانیارییه تیوری و مهیدانیهکان، پۆلینکردن و شیکردنهوه و به تیوری کردنیان⁽⁵⁾.

1- ربحی مصطفى علیان و عثمان محمد غنیم، اسالیب البحث العلمی الاسس النظرية والتطبيق العلمی، ط1، دار الصفاء، عمان، 2004، ص33.

2- Alan Brayman, Social Research Methods, 4th, Oxford, uk 2012, p629.

3- عبد الهادی الفضلی، اصول البحث، دار المؤرخ العربی، بیروت، 1992، ص51.

4- عبدالباسط محمد حسن، اصول البحث الاجتماعي، ط3، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1971، ص200.

5- احسان محمد الحسن، مناهج البحث الاجتماعي، دار وائل للنشر، عمان 2009، ص11.

ئەم توپۇزىنەۋەيەش يەككىكە لە توپۇزىنەۋە (ۋەسفيە شىكارىيەكان) مەبەستى سەرەكى تىيدا كۆكردنەۋەى زانىارى و داتاكانە و لەھەمان كاتدا دابەشكردن و شىكردنەۋەيان بە نامانجى گەيشتن بە ئەنجامەكان .

سروشتى توپۇزىنەۋەش پۇلى سەرەكى ھەيە لە چۈنيەتى بەكارھىنانى ئەو مېتۇدانەى پىويستە بەكار بىن، لەبەر ئەۋە بە لەبەرچاۋگرتنى سروشتى ئەم توپۇزىنەۋەيە(پۇلى ئافرەت لە بونياتنانى كۆمەلگەى مەدەنىدا) توپۇزەر مېتۇدى پروپىۋى كۆمەلەيەتى بەكارھىناۋە:-

۱ - مېتۇدى پروپىۋى كۆمەلەيەتى

يەككىكە لەو مېتۇدە سەرەكىانەى بەكارديت لە توپۇزىنەۋە كۆمەلەيەتەكان، و پىناسە دەكرىت بەۋەى برىتتییە لە ھەۋلدانىكى رېكخراۋ لە پىناۋ بەدەستھىنانى زانىارى لە كۆمەلەيىكى ديارىكراۋ ياخود ۋەرگرتن لىيەۋە، لە رېگای بەكارھىنانى فۇرمى پاپرسى ياخود ئەنجامدانى چاۋپىكەۋتن، ئەركى سەرەكى پروپىۋى برىتتییە لە بەدەستھىنانى زانىارى دەربارەى دياردەيەك ياخود گروپىك يان كۆمەلگەيەك، كەتەنھا بە ۋەسفرىدنىۋە ناۋەستى، بەلكو شىكردنەۋەشى بۇ دەكات^(۱). پروپىۋى كۆمەلەيەتى ھەۋلدانىكى رېكخراۋە بۇ شىكردنەۋە پراڧەكردنى ئەو بارودۇخەى لە سىستەمىكى كۆمەلەيەتى ياخود گروپىك يان ژىنگەيەكى ديارىكراۋ ھەيە، بە نامانجى گەيشتن بەو زانىارىانەى دەتوانىن پۇلىن و پراڧەيان بگەين و بيان گشتىن، بەمەبەستى سوود ۋەرگرتن لىيان لە داھاتوۋدا، بە تايبەتى بۇ مەبەستى زانستى بەكار دەھىنرىن^(۲). بە گشتى پروپىۋىكردن بە يەككىكە لە رېگا زۇر كۆنەكانى كۆكردنەۋەى زانىارى دادەنرىت، تىيدا توپۇزەر بەمەبەستى دەسكەۋتنى زانىارى پاست و دروست پەناى بۇ دەبات، مېتۇدى پروپىۋى كۆمەلەيەتى شىۋازىكى كارايە بۇ بەدەستھىنانى زانىارى. ئەم مېتۇدە لە زانستە كۆمەلەيەتەكاندا بە شىۋەيەكى بەرچاۋ بەكاردەھىنرىت و لە رېگای ئەۋيشەۋە چەندايەتى و چۈنيەتى نمونەى توپۇزىنەۋەكەى بېپارى لە سەر دەدرىت.

توپۇزەر ئەم مېتۇدەى بەو نامانجە بەكارھىناۋە بۇ كۆكردنەۋەى زانىارى بە شىۋەى پرسىارنامە لەسەر نمونەى توپۇزىنەۋەكە و ھەلسەنگاندنىان بۇ پۇلى ئافرەت لە بەناتنانى كۆمەلگەى مەدەنىدا، بۇ ئەۋەى توپۇزەر بۇ شىۋەكردنى زانىارىيەكان سوودى لىۋەرېگرىت، كە لە لايەنى مەيدانى بەدەست

1- طاهر حسو الزىبارى، اساليب البحث العلمي في علم الاجتماع، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، 2011، ص 67. ھەرۋەھا پروانە (مەعەن خەلىل عومەر، مېتۇدەكانى توپۇزىنەۋە لە كۆمەلناسىدا، و: د. محمد شوانى، چاپخانەى رۇژھەلات، ھەولېر، 2012، لا 177).

2- عبد الباسط محمد حسن، اصول البحث الاجتماعي، سەرچاۋەى پىشۋو، ص 335.

ھاتوۋە، دواتر بەکارھېنئانی ئەو ئامرازە ئامارییە شیکارییانە لەگەڵ میتۆدەکە بەکار ھاتوۋە بۆ دەرخستنی ئەنجامەکان و پاشان گشتاندنیان.

کۆمەلگەو نمونەو قەبارەى توپژینەوہ

ب- دیاریکردنی کۆمەلگەى توپژینەوہ

کۆمەلگەى توپژینەوہ واتای ئەو کۆمەلگەى دەکەوێتە ناو سنوورى توپژینەوہ و گرنگی تایبەتى خۆى ھەبە لە ھەر توپژینەوہیەک و چۆنیەتى و جوړى توپژینەوہکە، کۆمەلگەى توپژینەوہ دیاریدەکەن، کە سەرجمەى گشتى توخمەکانە، توپژەر ھەول دەدات گشتاندنی ئەنجامەکانى توپژینەوہى بەسەردا بدات، ئەمەش بەو دەکریت کە توپژەر ھەلسى بە دەستنیشانکردنی کۆمەلگەى لە تاکەکانى کۆمەلگە بۆ توپژینەوہ، کە ئەم کۆمەلگە بە باشترین شیوہ نوینەرایەتى کۆمەلگە بکات، تا توپژەر بتوانیت ئەو ئەنجامەنى دەستى دەکەوێت گشتاندنیان بۆ بکات بەسەر کۆمەلگەى توپژینەوہ⁽¹⁾.

پۆلى ئافرەت لە بنیاتنانى کۆمەلگەى مەدەنى توپژینەوہى مەیدانیە لە شارى ھەولیر بۆیى کۆمەلگەى ئەم توپژینەوہى شارى ھەولیرەو، ئەو دام و دەزگایانەن کە توپژەر نمونەى لیوەرگرتوون لە پاشکۆى (1) خراونەتە پروو^(*).

ج- دیاریکردنی نمونەى توپژینەوہ

نمونەى توپژینەوہ بەشییکە لە کۆمەلگەى توپژینەوہ، نوینەرایەتى ئەو کۆمەلگەى دەکات و ھەموو ئەو سیفەتانەى تێدایە کە لە کۆمەلگە سەرەکیەکەدا بوونى ھەبە، توپژەر بە چەند رینگایەكى جوړاوجوړ وەریان دەگریت و پێویستە لە ھەمان کاتدا ئەم نمونەى نوینەرایەتى کۆمەلگەى توپژینەوہ بکات⁽²⁾.

نمونەى ھەرەمەكى چینایەتى بۆ ئەو کۆمەلگەى بەکار دەھینریت کە تاکەکانى جیاوازن و زۆر جاریش ئەو جیاوازیانە شاراوو نادیارن، بەلام لەسەر توپژەرە کە ھەستى پێبکات. بەم شیوہى توپژەر کۆمەلگەى توپژینەوہکەى بەسەر گروپ یان چینی جیاوازا دا بەش دەکات، ھەر گروپیک یان کۆمەلەى لەمانە لە پرووى خەسەت و تایبەتمەندیەکانەو لەوانیتر جیاوازن، بە واتایەكى تر دەبیت ھەر گروپیک

1- احمد سليمان عوده و فتحى حسن ملكاوى، اساسيات البحث العلمى فى التربية والعلوم الانسانية، مكتبة الكتاني، اربد، 1992، ص 160.

* لەبەردەستەنەوہى توپژەر بە داتا و زانیاری پێویست لەم دەزگایانە، بۆیى بەشیوہى ھەرەمەكى سادە نمونەکانى وەرگرتوون.

2- محمد ازهر السماك واخرون، اصول البحث العلمى، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، 1986، ص 41.

به شیوه‌ی کی ریژهی هه‌موو ناستیک له بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی، نابووری، ته‌مه‌ن، ره‌گه‌ن، پله‌ی خوینده‌واری و... هتد، له‌سه‌ر لی‌تویژراوان له‌به‌رچاو بگری‌ت⁽¹⁾.

له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا تا‌که‌کانی نمونه‌ی تویژینه‌وه به شیوه‌ی هه‌ره‌مه‌کی چینایه‌تی گونجاو هه‌لبژیردراوه (Proportional stratified random sample)، ئەم نمونه‌یه به‌کاردیت کاتی‌ک کۆمه‌لگه‌ی تویژینه‌وه هه‌سه‌نگ نه‌بی‌ت له‌په‌رێ ته‌مه‌ن و پیشه... هتد، یاخود له‌چه‌ند چینیک‌ی جیاوان پیک هاتیبیت، هه‌ریه‌که‌یان خاوه‌ن تایبه‌ته‌ندی خۆی بی‌ت و ئەوانی تر جیا‌بکاته‌وه، نمونه‌ی هه‌ره‌مه‌کی چینایه‌تی له‌ نمونه‌کانی تر جیا ده‌کری‌ته‌وه به‌وه‌ی که وردتره، چونکه هه‌له‌ده‌ستیت به‌ نوینه‌رایه‌تیکردنی سه‌رجه‌م چینه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی تویژینه‌وه، هه‌روه‌ها ده‌توانی به‌کار به‌ی‌نری‌ت بۆ به‌راوردکاری نیوان کۆمه‌لگه‌ یاخود چینه‌ جو‌راو جو‌ره‌کان⁽²⁾.

د- دیاریکردنی قه‌باره‌ی نمونه‌ی تویژینه‌وه

قه‌باره‌ی نمونه‌ی یه‌کی‌ک له‌ پی‌ویسته‌یه سه‌ره‌کیه‌کانی ئە‌نجامدانی تویژینه‌وه‌ی مه‌یدانیه، بۆ‌ی‌ی به‌رده‌وام کی‌شه‌یه‌که رو‌به‌په‌رووی تویژهر ده‌بی‌ته‌وه، له‌به‌ر ئە‌وه پی‌ویسته له‌سه‌ر تویژهر هه‌لسی به‌ وه‌رگرتنی قه‌باره‌یه‌ک که نوینه‌رایه‌تی خه‌سه‌له‌ته‌کانی نمونه‌ی تویژینه‌وه‌که بکات، هه‌رچه‌نده قه‌باره‌ی نمونه‌ی تویژینه‌وه‌که گه‌وره‌تر بی‌ت زی‌اتر نوینه‌رایه‌تی کۆمه‌لگه‌ی تویژینه‌وه ده‌کات، به‌لام وه‌رگرتنی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ قه‌باره‌ی تویژینه‌وه کاری‌کی ئاسان نیه بۆ تویژهر له‌ هه‌ردوو لایه‌نی ماددی و مه‌عنه‌وی، بۆ‌ی‌ی لی‌ره‌دا پی‌ویسته له‌سه‌ر تویژهر ژماره‌یه‌ک وه‌رگری‌ت، که له‌گه‌ل لایه‌نی ناماری و لوژیکیه‌وه بگونی‌ت⁽³⁾. له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا (200) تا‌ک له‌ ره‌گه‌زی نی‌رو می به‌ نمونه‌ وه‌رگیراون، (100) نی‌ر و (100) می، ئەم نمونه‌یه‌ش به‌ گو‌یره‌ی پ‌ی‌سا‌کانی تویژینه‌وه‌ی زانستی له‌ نمونه‌ گه‌وره‌کانه⁽⁴⁾. که له‌سه‌ر بنه‌مای شو‌ینه‌کانیان وه‌رگیراون. وه‌ک له‌ خسته‌ی (1) پوون کراوه‌ته‌وه.

1- یوسف عبدالامیر طباجه، منه‌جیة البحث تقنیات و منا‌هج، ط1، دار الهادی للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت، 2007، ص 164.

2- طاهر حسو الزیباری، اسالیب البحث العلمي فی علم الاجتماع، سه‌رچاوه‌ی پی‌شو، لا 121.

3- رجاء وحید دویدری، البحث العلمي (اساسیة النظریة و ممارساته العلمیة)، ط4، دار الفکر، بیروت، 2008، ص 308، هه‌روه‌ها به‌وانه طاهر حسو الزیباری، اسالیب البحث العلمي فی علم الاجتماع، سه‌رچاوه‌ی پی‌شو، ص 118.

4- محمد صفوح الأخرس، منا‌هج البحث فی علم الاجتماع، المطبعة الجدیة، دمشق، 1982، ص 260.

خشتهی ژماره (1)

وهرگرتنی یهکهکانی نمونهی تویژینهوه لهدهزگانکی شاری ههولیربهپیی شوینیان رووندهکاتهوه

رێژهی %	کۆ	رهگهن		شوین
		می	نیرو	
25.0	50	24	26	بارهگا حزبیهکان
7.0	14	4	10	پیکخواوه پیشهییهکان
6.0	12	8	4	پیکخواوه حزبیهکان
12.0	24	14	10	پیکخواوه مهدهنیهکان
6.0	12	5	7	یهکهی سهپهرشتی پهروهدهیی و پسپوری
6.0	12	5	7	کۆلیژهکان
5.5	11	5	6	پهیمانگان
7.5	15	10	5	باخچهی ساویان و سهرهتایی و بنهپهتی و ئامادهییهکان
17.5	35	15	20	دهزگای راگهیاندنی حزبی
7.5	15	10	5	دهزگای راگهیاندنی بی لایهن
%100	200	100	100	کۆی گشتی

له خشتهی (1) روون دهبیتهوه که یهکهکانی نمونهی تویژینهوه له سهرجهم بارهگا حزبیهکان (50) یهکهیه، رهگهنی نیرو (26) رهگهنی می (24)، که له (25%) ی نمونهی تویژینهوه، له پیکخواوه پیشهییهکان (14) نمونهمان وهرگرتوووه (10) نیرو و (4) می، که له (7.0%) ی پیکهیناوه، له پیکخواوه حزبیهکان (12) نمونه، (4) نیرو (8) می، که له (6.0%) ههروهها له پیکخواوه مهدهنیهکان له کۆی (24) نمونه وهرمان گرتوووه (10) نیرو (14) می، که له (12.0%) ی نمونهکهیه، له یهکهی سهپهرشتی پهروهدهیی و پسپوری له کۆی (12) نمونه (7) نیرو و (5) می له (6.0%) ی نمونه، له کۆلیژهکان له کۆی (12) نمونه (7) نیرو (5) می، له (6.0%) ی نمونه، له پهیمانگان له کۆی (11) نمونه (6) نیرو (5) می له (5.5%) ی نمونه، له باخچهی ساویان و قوتابخانه سهرهتایی و بنهپهتی و ئامادهییهکان له کۆی (15) یهکه (5) نیرو (10) می، له (7.5%) ی نمونه، سهبارت به دهزگای راگهیاندنی حزبی له کۆی (35) یهکه (20) نیرو (15) می له (17.5%) ی نمونه، له دهزگای راگهیاندنی بی لایهن له کۆی (15) یهکهکانی نمونه (5) نیرو (10) می له (7.5%) ی نمونهکهیه. که کۆی گشتی نمونهکه له سهرجهم دهزگان دهگاته (200) نمونه (100) نیرو (100) می.

ه- بوارهکانی توپژینهوه

1- بواری مروی

ئهم توپژینهوهیه به شیوهی ههرمهکی لهسهه ئه و تاکانهی که خویندنی سههتایی، ناوهندی، دواناوهندی، دبلۆم، بهکالۆریۆس، خویندنی بالا، مامۆستایان و، رۆژنامه نووسان، چالاکوانانی کۆمه لگهی مهدهنی و، کادیرانی حزب و پیشهوهری جوړاو جوړ له ههردوو پهگهزی (نیرو می)، نموونهی توپژینهوهکهش (200) تاک لهخۆ دهگریت.

2- بواری شوینی

ئهم توپژینهوهیه له رووی شوینهوه له شاری ههولیر له سهه (200) تاک له ههردوو پهگهزی نیی و می ئه نجامدراوه.

3- بواری کاتی

کاری مهیدانی ئهم توپژینهوهیه له ریکهوتی 2015/6/15 تا کو 2015/9/15 ئه نجامدراوه.

دوهم : ئامرازهکانی کۆکردنهوهی زانیاری

لهم توپژینهوهیهدا بۆ دهستکهوتنی زانیارییهکان توپژهر بهم ئامرازانهی خوارهوه پشتی بهستوه:

أ- تیبینی (Observation)

تیبینی به پرۆسهیهک دادهنریت، که به چاودیریکردن ئه نجام دهدریت له ریگهی بیبینی بۆ دیاردهیهک یان کیشهیهک یان رووداویک و پیکهاته مادی و ژینگهیهکانیان⁽¹⁾. بۆ کۆکردنهوهی زانیاری، که توپژهر به خودی خۆی پۆلی تیدا دهبینیت. له ریگهی ئهم تیبینیهوه توپژهر دهتوانی زانیاری تهواو کۆبکاتهوه تهناهت دهتوانی پیشبینی بۆ بابهتی توپژینهوهکی بکات، بهم شیوهیه تیبینی کردن ریگایهکی گرنکه بۆ کۆکردنهوهی زانیاری و یارمهتی دهریکه بۆ توپژهر. بۆی توپژهر لهم توپژینهوهیهدا تیبینی سادهی بهکارهیناوه (الملاحظة البسيطة او غير المضبوطة) Simple Observation.

1- ربجی مصطفی علیان و د. عثمان محمد غنیم، سههچاوهی پیشوو، ص 108.

ب- فۆرمى راپرسى (الاستبانة - Questionnaire)

فۆرمى راپرسى برىتييه له كۆمەلەك برگه و پرسىار له پىناو دەسكەوتنى وەلام له لىتويژراو، كه ئىمه لهم تويژينهويه ئامازمان پىداوه، لىتويژراو ئازاده له وەلامدانەوهى پرسىارهكان⁽¹⁾. فۆرمى راپرسى ئامرازى كۆكردنەوهى زانىارىهكانه بۇ تويژينهوهكه، له پىناو بونياتنانى ئەم ئامرازه به شىوهيهك كه پالپشتيهك و سەرچاوهيهكى زانستى بههين بىت بۇ بابەتى تويژينهوهكه، هەلساين به ئەنجامدانى چەند هەنگاويك كه برىتين له: -

دارشتنى پرسىارهكان:

بەمەبەستى دارشتنى پرسىارهكانى فۆرمى راپرسى تويژينهوهكه ئەم قوناغانەى خوارەوهمان ئەنجامدا:

1- چاوپياخشانەوهيهكى تيروتەسەلم بۇ هەندى له سەرچاوه و تويژينهوهكان كرد بۇ ئەوهى بەرچاوپرونيهكم بۇ دروست بىت، بۇ چۆنیهتى دارشتنى پرسىارهكان و دروستکردنى فۆرمىكى راپرسى سادە و تىگەيشتنىكى خىرا لىيهوه، بۇ دانانى پرسىارهكان. دواتر به ئامانجى دەست خستنى چەند پرسىارىكى گونجاو، پرسه تويژينهوهيهكمان ئەنجامدا له رىگهى وەرگرتنى (20) يهكه له مامۇستايانى پهيمانگاو كۆليژهكهمان به شىوهى هەرەمهكى سادە و به ئاراستهکردنى چەند پرسىارىك له بارهى رۆلى ئافرهت له بونياتنانى كۆمەلگهى مەدەنى وهك:

پرسىار: ئايا ئافرهت رۆلى خوى دەگيرىت له دەنگاكانى پهروهردەو فيركردن و، راگهياندن له شارى هەوليير.

پرسىار: ئايا ئافرهت رۆلى خوى دەگيرىت له رىكخراوهكانى كۆمەلگهى مەدەنى،، حزبى سياسى، له شارى هەوليير.

2- سوودمان بينيوه له له ئالوگۆرکردنى بيروپا له بارهى بابەتى تويژينهوهكه له گەل كەسانى پسپۆرو شارەزا له و بوارانهدا(پسپۆرانى كۆمەلناسى وپهروهردە و راگهياندن ياسا) سەرەپاى سوود وەرگرتنمان له و تويژينهوهانەى كه پيشتر ئەنجامدراون و نزيكن له بابەتى تويژينهوهكه

1- ناهدة عبدالکريم حافظ، مقدمة في تصميم البحوث الاجتماعي، مطبعة المعارف، بغداد، 1981، ص 67.

3- له كۆتاييدا راو بۆچوونى شارەزايان و پسيپوران لەسەر فۆرمى راپرسیهه كه به گشتى وەردەگیریت⁽¹⁾. ئیمەش به پشت بەستمان به هەنگاوه زانستیهكانى دانانى فۆرمى راپرسی فۆرميكان ئاماده كرد كه له (35) پرسىار پيکهاتبوو، سەبارەت به رۆلى ئافرەت له بونیاتنانى كۆمەلگەى مەدەنى، كه له چوار تەوهر پيکهاتبوو، تەوهرى يەكەمیان پەروەرودە و فيركردن، تەوهرى دووهمیان راگەياندن، تەوهرى سێهەم حزبى سياسى، چوارەم تەوهر ريكخراوهكانى كۆمەلگەى مەدەنى. هەروەها هەلبژاردنى وەلامى هەر پرسىاريك دابهشكراوه به سەر سى وەلام كه هيزيان بهم شيوهيه بوو:

(بهلى) هيزى (3) نمرى وەرگرتوو، (تارادهيهك) هيزى (2) نمرى وەرگرتوو، (نهخير) هيزى (1) نمرى وەرگرتوو.

دانانى سەرەتايى شيوازى پرسىارهكان خرايه بەردەستى مامۆستاي سەرپەرشتيار بۆ سوود وەرگرتن له شارەزايان، سەرجهم برگه و پرسىارهكانى يەكە به يەكە گفتوگۆى له بارهيهوه كرا، بۆ ئەوهى شيوازى كۆتايى خوێ وەرگيریت و بگونجیت لهگەلّ بابەتى تووژينهوه و ئامانجهكانى، پيش ريكهوتن لهسەر شيوازى كۆتايى فۆرمهكه و دليابوون له راستى و دروستى برگه و پرسىارهكانى، فۆرمهكه خرايه بەردەم كۆمەلّ پسيپورو شارەزا بۆ سوود وەرگرتن له بيروراو تيبينيهكانيان، لهپاشكووى (2) شيوازى سەرەتايى فۆرمى تووژينهوه خراوته روو، لهبەر رۆشنايى بيروراكانيان هەندى له برگه و پرسىارهكان هەمواركران و دووباره دەرشتنهويان بۆ كرا تاوهكو شيوازى كۆتايى خوێ وەرگرت، تاقىكردنهوى راستى پيوهرو(اختبار صدق الاداة)، و جيگيركردنى فۆرمهكه پەيرهو كرا. دواتر بۆ زياتر دليابوون له جيگيرى پيوهرى تووژينهوهكه و زانينى هەماهەنگى ناوهكى (التناسق الداخلى) تەوهرەكان، ئەزموونى جيگيرى پيوهرى تووژينهوهكه مان ئەنجامدا، لهريگەى هاوكۆلكەى (الفا كرونباخ).

- راستىتى فۆرمى راپرسی

دواى ئەوهى فۆرمى راپرسیهه كه گەيشته قۇناغى كۆتايى، بۆ زانينى راستى و دروستى برگه و پرسىارهكان، تووژەر دەتوانيت بۆ دەرهياننى تاقىكردنهوى راستى پيوهر پشت به يەككە له ريگاكان ببهستيت كه جوراوجورن. ئيمه لهم تووژينهوهيهدا پشتمان به شيوازى راستىتى ناوهپرۆك (صدق المحتوى) بهستوو. كه مەبهست ليى گونجانى برگهكانى فۆرمى راپرسیهه لهگەلّ ناوهروكى ئامانجى هەلبژاردنهكه (هدف الاختبار) زۆربهى كاتيش ئەم جوره پيى دەوترى راستىتى پروكەش (صدق

1- عامر قنديلجى وايمان السامرائى، البحث العلمى الكمى والنوعى، دار اليازورى العلميه للنشر والتوزيع، عمان، 2009، ص- 290.

الظاهري) که جهخت دهکاته سه‌رگونجانی بژاردەکان له‌گه‌ل ناوه‌رۆکه‌کی⁽¹⁾. به‌مه‌به‌ستی راستکردنه‌وه‌ی هه‌له‌کان و لادانی پرسپاری زیاده‌یان ئه‌وانه‌ی په‌یوه‌ندیان به‌بابه‌ته‌که‌وه‌ نیه.

تویژهر بۆ هه‌له‌سەنگاندنی بره‌گه‌کانی پیوه‌ری تویژینه‌وه به‌مه‌به‌ستی ده‌ره‌ینانی راستی‌تی پروکەش هه‌لسا به‌ئاماده‌کردنی پیوه‌ری تویژینه‌وه و پشستی به (7) پسیپوری شارەزا له‌ بواری کۆمه‌لناسی و ده‌رووناسی به‌ستوه. دوا‌ی هه‌له‌سەنگاندنی شارەزایان ده‌رکه‌وت، که‌ ریژهی سەدی راستی‌تی پیوه‌ر بریتییه (94.28٪) که‌ ئەمه‌ش ریژهی‌یه‌کی به‌رزای راستی‌تی به‌ پیوه‌ره‌که‌ بۆ کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌ سه‌ر نمونه‌ی تویژینه‌وه له‌ پاشکۆی (3)، چۆنیه‌تی ده‌ره‌ینانی راستی‌تی پیوه‌ری تویژینه‌وه خراوه‌ته‌ پوه‌له‌گه‌ل ناوو پله‌ی زانستی شارەزایان.

- جیگیری پیوه‌ر

مه‌به‌ست له‌ده‌ره‌ینانی ئەم جیگیری به‌ده‌سته‌ینانی نمره‌یه‌که‌ که‌ ئاماره‌دار بی‌ت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئەم پیوه‌ره‌ بۆ کاری مه‌یدانی گونجاوه، بۆ زانیی جیگیری چه‌ند ریگایه‌کی جیاوازه‌یه، که‌ تویژهران به‌کاری ده‌هینن بۆ ده‌ره‌ینانی جیگیری. له‌ هه‌مان کاتدا ده‌ره‌ینانی جیگیری بۆ ده‌ستنی‌شانکردن و دۆزینه‌وه‌ی ئەو بره‌گانه‌یه‌ که‌ پروون و ناشکرانین یان ئەو که‌م و کوریانه‌ی که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر پیوه‌ر دروست ده‌کەن. ئەو نمونه‌ی بۆ ده‌ره‌ینانی جیگیری وه‌رده‌گیریت له‌ قه‌باره‌دا بچوکه. ئیمه‌ له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا دابه‌شکردنی نیوه‌یی (التجزئة النصفیه) و دواتر (هاوکۆلکه‌ی الفا کرونباخ) مان به‌ کار هیناوه.

دابه‌شکردنی نیوه‌یی ریگایه‌که‌ بۆ ده‌ره‌ینانی جیگیری ئه‌ویش له‌ ریگای دابه‌شکردنی بره‌گه‌کان به‌سه‌ر تاک و جووته‌کان دواتر به‌ هاوکیشی (سپیرمان - براون) جیگیری وه‌رده‌هینریت⁽²⁾.

له‌ سه‌ره‌تادا تویژهر ده‌ستیکرد به‌ دابه‌شکردنی (10) فۆرم به‌ سه‌ر نمونه‌یه‌کی بچووک له‌ هه‌ردوو په‌گه‌زی نی‌ر و می هه‌روه‌ها له‌ سه‌ر ناستی ته‌مه‌ن و پروانامه و باری کۆمه‌لایه‌تی جیاوازه‌وه، دواتر دابه‌شکردنی بره‌گه‌کان بۆ تاک و جووت له‌ ریگه‌ی به‌کاره‌ینانی هاوکیشی (سپیرمان)، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ریگای دابه‌شکردنی نیوه‌یی (التجزئة النصفیه) ته‌نها جیگیری نیو پیوه‌رمان بۆ ده‌ستنی‌شان ئه‌کات، بۆ ئه‌وه‌ی جیگیری ته‌واو ده‌رکه‌ین ده‌بی‌ت پشست به‌سته‌ین به‌ هاوکیشی چاکردنه‌وه‌ی سپیرمان (معامل تصحیح سپیرمان)، ده‌رکه‌وت که‌ ریژهی جیگیری پیوه‌ری تویژینه‌وه بریتییه له‌ (0.8794) که‌

1- فاروق الروسات، اسالیب القیاس والتشخیص فی التریبه الخاصة، دار الفکر، عمان، 1999، ص 31.

2- کامل محمد الغری، اسالیب البحت العلمی فی العلوم الانسانیة والاجتماعیة، دار الثقافة للنشر والتوزیع، عمان، 2006، ص 265.

ئەمەش رېژىمەكى باشە بۇ دەرىئانى جىگىرى. چۆنىەتى دەرىئانى جىگىرى پېوهرى تويژىنەوہەكە بە رېگەى دابەشكردى نيوههى و ھاوكېشەى چاكردنهوہى سپېرمان ، لە خشتەى (2) خراوہتە پروو.

تويژەر بۇ زياتر دۇنيابوون لە جىگىرى پېوهرى تويژىنەوہەكە ئەزمونى (الفا كرونباخ) ي بەكارهئناوہ بۇ ھەماھەنگى ناوخۆيى(الاتساق الداخلى). كاردهكات لەسەر پېوانى پلەى ھاوشيوههى گۇپراوہكان لە ميانى يەك كۆمەلە، كە بە دوو رېگا پېوانە دەكرىت: ئەزمونى دابەشكردى نيوههى (Split-Half Test) و، ئەزمونى الفا كرونباخ (Cronbachs Alpha)، رېگەى ئەزمونى دابەشكردى نيوههى پرووبه پرووى گرفتىكى سەرەكى دەبىتەوہ لە پېوانەى ھەماھەنگى ناوخۆيى، كە سەرچاوہ دەكرىت لە چۆنىەتى ئەنجامدانى دابەشكردى نيوههى بۇ گۇپراوہكان و بۇ گۇپراوہكانى پېوانە، كە لەوانەى ئەنجامى جياواز دەردەكات، دواترىش ئەو پرسىيارە دەمىنئەتەوہ كە : كاميان كردارى جىگىرى راستين؟

لەبەر ئەم ھۆكارەش بە شيوهههكى سەرەكى پشت بەسترا بە ئەزمونى الفا كرونباخ، ناوبانگى زياترى بەخۆوہ بينى لە تويژىنەوہكان بەھوى ئەو گرفتانەى كە لەسەرەوہ ناماژەمان پېكرد، لەبەر ئەوہى (ھاوكۆلكەى الفا) ھەلدەستى بە خەملاندنى راستەوخۇ بۇ ناوہندى ھەموو ئەزمونەكانى دابەشكردى نيوههى. بەھى پەسندكراو لە ھاوكۆلكەى جىگىرى لە تويژىنەوہ راپرسىيەكان، كە ھەرىكە لە كرونباخ (Cronbach) و نانلى (Nunnally) نامۇژگاريمان دەكەن برىتتە لە (70%)، لەو كاتەى كە سىكاران (Sekaran) و ھەرىكە لە تويژەران اميرو سوندربانديان (Amir & Sonderpandian) پېيان وایە كە رېژەى پەسندكراو لە ھاوكۆلكەى كرونباخ برىتتە لە (60%)⁽¹⁾. وەك لە خشتەى (3) پروونكراوہتەوہ، بەلام ژمارەى پرسىيارە كراوہكان^(*) كە لە (4) خشتە داندنراون نايانگريتەوہ.

1- ليث سلمان الربيعي، عوامل جذب الطلبة الاجانب في أستهداف الجامعة الاسواق الدولية، دراسة تحليلية لاتجاهات الطلبة الوافدين في جامعة البترا، عمان، 2007، ص ص 7-8.

* پرسىيارە كراوہكان: چوار خشتەى تايبەتيمان بۇ كردوون، چونكە وەلامەكان ھەلبۇزاردنە زنجيرەى پلەبەنديمان بۇ وەلامەكان داناون، پروانە خشتەى (15، 16، 17، 20).

خشتهی (2)

جیگیری فۆرمی تویژینهوه پووندهکاتهوه

d^2	d_i	X'_2	X'_1	X_2	X_1	ژ
2.25	-1.5	8	6.5	31	31	1
16	4	5	9	29	33	2
1	1	3	4	26	28	3
0	0	10	10	42	42	4
0	0	1	1	21	21	5
2.25	-1.5	8	6.5	31	31	6
9	-3	5	2	29	27	7
4	2	2	4	24	28	8
1	-1	5	4	29	28	9
0	0	8	8	31	32	10
35.5	کۆی گشتی					

X_1 : نرخهکانی تاقیکردنهوهی یهکهه.

X_2 : نرخهکانی تاقیکردنهوهی دووهم.

X'_1 : ریزبهندی ژمارهیی بۆ تاقیکردنهوهی یهکهه.

X'_2 : ریزبهندی ژمارهیی بۆ تاقیکردنهوهی دووهم.

d_i : جیاوازی (س).

$$r_{xy}^{(1)} = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \times 35.5}{10(10^2 - 1)} = 0.7848$$

d_i : جیاوازی نیوان ریزبهندی ژمارهیی یهکهه و دووهم.

n : قهبارهی نمونه (حجم العينة).

هاوکیشهی چاکردنهوهی سپیرمان (معامل تصحیح سپیرمان - براون) یهکسانه به:

$$S_B = \frac{2 * r_{xy}}{1 + r_{xy}} = \frac{2 * 0.7848}{1 + 0.7848} = 0.8794$$

کهواته جیگیری پیوهری تویژینهوه = 0.8794

1-محمد خليل عباس وآخرون، مدخل الى مناهج البحث في التربية وعلم النفس، ط1، دار الميسرة، عمان، 2007، ص309.

ههروهه بامه به سستی زانیی جیگیری هه ریه که له تهوه رهکانی تووژینه وه که، پشتمان به سته به ئەزموونی الفا کرنباخ، وه که له خشتهی (3) پروون دهکاته وه.

خشتهی (3)

جیگیری پیوهی تووژینه وه بۆ هه ماههنگی ناوخویی نیوان تهوه رهکان پروون دهکاته وه

توه رهکان	ژمارهی برهکان	نرخه Cronbach's Alpha
توهه ری پهروه دهو فیگرکردن	7	0.776
توهه ری راکه یاندن	6	0.770
توهه ری حزبی سیاسی	7	0.849
توهه ری ریکخواوهکانی کۆمه لگهی مه دهی	4	0.755

له خشتهی (2) دا، ده ده که ویت که برهکانی تهوهه ری پهروه دهو فیگرکردن که بریتیه له (7) بره که به های (0.776) هیه، که به هایه کی به رزی نیشانداوه، ئەوهش واتای وایه هه ماههنگی (تناسق) له نیوان برهکانی ئەم تهوه ره دا بوونی هیه، که ئەمهش ریگه خوشکه ریگه بۆ به دیهینانی ئامانجی تووژینه وه که، ههروهه برهکانی تهوهه ری راکه یاندن که له (6) بره که پیکهاتوه، به به های (0.770) دههاتوه، ئەمهش به هایه کی به رزه بۆ راستگویی برهکان، واتا هه ماههنگی له نیوان برهکانی ئەم تهوه ره دا هیه، سه بارت به تهوهه ری حزبی سیاسی که بریتیه له (7) بره که، به به های (0.849) دههاتوه، واتای به هایه کی زۆر باش و به رزی هیه، واتای هه ماههنگیه کی زۆر له نیوان برهکانی ئەو تهوه ره به دیده کریت، تهوهه ری ریکخواوهکانی کۆمه لگهی مه ده نیش که برهکانی بریتین له (4) بره که به به های (0.755) دههاتوه، که به هایه کی به رزه و، هه ماههنگی نیوان برهکانی ئەم تهوهه ری نیشانداوه، کۆی گشتی تهوه رهکان بریتیه له (24) بره که.

- ئەزموونیکه پرسه تووژینه وه بۆ تهوه رهکان

مه به ست له ئەجامدانی پرسه تووژینه وه بۆ فۆرمه که، بریتیه له زانیی رادهی تیگه یشتنی تاکهکانی نموونهی تووژینه وه بۆ پرسیارهکانی نیو فۆرمه که و زانیی ئەو کاتهی تاکهکانی نموونهی تووژینه وه پیویستیان به و له آمدانه وهی پرسیارهکان. ههروهه هه لوهسته کردن له سه ره ئەو پرسیارانهی که یه کهکانی تووژینه وه باش لیبی تیناگن و پروون نیه لایان، له و ریگه یه وه پرسیاره ناروونهکان چاک ده کرین و سه ره له نووی دانه ریژرینه وه. بۆ ئەم مه به ستهش فۆرمه که مان دابهشکرد له شیوهی به راییدا به سه رامۆستیان قوتابیان و فه رمانبه ران به شیوهی هه په مه کی ساده، که قه باره یان پیکهاتبوو له (10) یه که له هه ردوو په گهزی (نیرو می) له کۆلیژی ئەده بیات، له ژیر روشنایی ئەمه شدا هیچ گۆرانه کی له

زاراوه به کارهینراوهکانی ناو برهگهکان نهنجام نه درا له بهر نهوهی برهگهکان پروون و دیار بوون به لایانهوه، هر تاکیک له نمونهی تووژینهوهکه پیویستی به (6-8) خولهک ههبوو بو وهلامدانهوهی سهرجهه برهگهکانی تهوهرهکان. له پاشکوی (4) دا شیوهی کووتایی فوومی پاپرسی خراوته پروو.

سییهه : ئامرازه ئامارییه به کارهینراوهکان

ئامرازه ئامارییهکانی ههگبهی ئاماری زانسته کووله لایهتیهکان (SPSS) واتای (Statistical Package For Social Science) که له لایهنی مهیدانی ئهه تووژینهوه سوودی لیوهرگیراوه به مهبهستی بهتالکردنهوهی فوومی پاپرسی و گووینی زانیاریهکان بو ژماره و دانانی له خشتهی تایبهتی ئاماریدا دواتر شیکردنهویان، نهو ئامرازانهش بریتین لهمانهی خوارهوه:

- 1- ناوهندی ژمییری (Mean)⁽¹⁾. بو دهرهینانی جیاوازی له نیوان وهلامی رهگهزهکانی نیو و میو دوزینهوهی جیاوازی له نیوان تهوهرهکان.
- 2- لادانی پیوهری (Standard Deviation)⁽²⁾. بو دهرهینانی بلاوهی بههایهکان له ناوهند.
- 3- هاوکیشهی پهیوهستی پیوسون (Pearson Correlation Coefficient) بو دوزینهوهی پهیوهست له نیوان تهوهرهکانی تووژینهوهکه⁽³⁾.
- 4- هاوکیشهی پهیوهستی سپیرمان (Spearman Correlation Coefficient) بو دوزینهوهی جیگیری پیوهرهکان⁽⁴⁾.
- 5- تاقیکردنهوهی (ت) بو دوو نمونه (t-test Two Samples) بو دوزینهوهی جیاوازی نیوان گوپراوهکانی تووژینهوه⁽⁵⁾.
- 6- شیکردنهوهی جیاکاری فره گوپراوهکان (التباین) (One Way ANOVA) بو دوزینهوهی جیاوازی نیوان گوپراوهکانی تووژینهوه⁽⁶⁾.
- 7- ناوهندی سهنگراو (Weighted average)⁽⁷⁾ بو دهرهینانی هیزی برهگهکان.
- 8- هاوکولهی ئهلفا کرونباخ، بو دهرهینانی ههماهنگی ناوخویی تووژینهوهکه.

-
- 1- احسان محمد الحسن ود. عبدالحسین زینی، الاحصاء الاجتماعي، مطبعة جامعة الموصل، 1982، ص 63.
  - 2- کامل محمد الغری، سهراوهی پیشو، لا 192.
  - 3- بهاء الدین ترکیه، سهراوهی پیشو، لا 206.
  - 4- ههمان سهراوه، لا 206.
  - 5- سعدي شاکر حمودی، مبادئ علم الاحصاء وتطبيقاته - في المجالين التربوي والاجتماعي، دار الثقافة للنشر والتوزيع، 2009، ص ص 219-220.
  - 6- کامل محمد الغری، سهراوهی پیشو، لا 249.
  - 7- عثمان علی امین و بدریه علی السامرائی، الاختبار النفسي، أسسه ومعالجته الاحصائية، مطابع عصر الجماهير، 2001، ص ص 182-184.

بهشی پینجه م

خستنه پروو و شیکردنه وهی زانیاریه کانی فورمی تویژینه وه و نهجامه کان

یه که م- خستنه پروو و شیکردنه وهی زانیاریه گشتیه کانی نمونه ی تویژینه وه

دووه م: خستنه پرووی نهجامه کانی تویژینه وه و تاوتویکردنی

ا- خستنه پرووی به لگه ی جیاوازی پوئی ئا فرهت به پیی گوراوه کانی تویژینه وه و

ب- شیکردنه وهی په یوه ندیه نیوخوییه کانی ته وهره کانی تویژینه وه که.

بەشى پىنچەم / خىستىنە پروو و شىكىردىنەۋەى زانىيارىيە گىشتىيەكانى نىمۇنەى تويۇنەۋە.

تويۇنەۋە مەيدانىيەكان بۇ كۆكردىنەۋەى زانىيارى نىمۇنەىيەكى دىيارىكراۋ ھەلدەبۇنۇن بۇ كۆكردىنەۋەى زانىيارى لە بارەى بابەتى تويۇنەۋەى، كۆمەلىك زانىيارى ھەيە دەربارەى گۇراۋەكانى نىمۇنەى تويۇنەۋەى، ئەم زانىيارىيەكان دەربارەى پەگەز و تەمەن و بارى ئابورى و پىشە و ئاستى خويۇندەۋارى چۇنەتى كارىگەريان لەسەر پۇلى ئافرەت لە دەزگاكانى كۆمەلگەى مەدەنى، ئەمانە بە گىشتى پۇلىان ھەيە لە سەر كۆكردىنەۋەى زانىيارى تايبەت بە بابەتى تويۇنەۋەى، ھەرۋەھا بە پىيى ھەرىكە لەم گۇراۋانە كارىگەرى ھەيە لە سەر ئەو زانىيارىيەكانى كە لە لايەنى مەيدانى بەدەست دەھىنرەت.

لەم بەشەى تويۇنەۋەى تويۇنەۋەى تويۇنەۋەى ھەلدەدات زانىيارى دەربارەى خەسلەتە گىشتىيەكانى نىمۇنەى ئەم تويۇنەۋەى بىخاتە پروو، ھەرۋەھا ئەو زانىيارىيەكانى لە پىگەى پىۋەرى تويۇنەۋەى لەلەين نىمۇنەى تويۇنەۋەى بەدەست ھاتوون بىخىنە پروو، شىكىردىنەۋەى پاقەكردىنەۋەى بۇ بىكرىت و ئامرازە ئامارىيە پىۋىستەكانىان بەسەردا پراكتىزە بىكرىت.

يەكەم: خىستىنە پروو زانىيارىيە گىشتىيەكانى نىمۇنەى تويۇنەۋە

زانىيارىيە گىشتىيەكانى نىمۇنەى ئەم تويۇنەۋەى پىك دىت لە ھەرىكە لە:

1- پەگەز

گۇراۋى پەگەز گۇراۋىكە گىرنگى تايبەتى خۇى ھەيە لە تويۇنەۋەىكاندا، بۇ ئەم تويۇنەۋەى گىرنگى خۇى ھەيە، چۈنكە دەكرىت كارىگەرى ھەبىت لە سەر شىۋازى بىركردىنەۋەى ھەلس و كەوت و جىاۋازى پىژەۋ ئاستى دركردىنەۋەى بە پۇلى ئافرەت لە بەنىاتنانى كۆمەلگەى مەدەنى، ھەرۋەھا دەكرىت ئەم گۇراۋە كارىگەرى ھەيە لە سەر ئەو زانىيارىيەكانى كە بەدەست دەھىنرەت، چۈنكە ھەر تاكىك بە پىيى پەگەزەكەى بىر دەكاتەۋە لىكدانەۋەى بۇ دىاردەكان بەو شىۋەى لە گەل پەگەزەكەى دەگونجىت، بۇيى پىۋىستە لە سەر تويۇنەۋەى كاتى ئەنجامدانى تويۇنەۋەى ھەردوۋ پەگەزى نىرو مى ۋەربىكرىت بۇ بەدەستەنەنى جىاۋازى لە زانىيارىيەكان و جىاۋازى ئەنجامەكانىان.

خىستەى (4)

پەگەزى نىمۇنەى تويۇنەۋەى پروو دەكاتەۋە

پەگەز	ژمارە	%
نىر	100	50
مى	100	50
كۆ	200	100

له خشتته ی (4) پوونکراوه ته وه، په گهزی نیږ (100) یه که ی نمونه ی توپژینه وه نه له کوی (200) به ریژه ی (50٪) له بهرام بهر په گهزی می که (100) نمونه ی توپژینه وه پیکدینن له کوی (200) یه که ی نمونه ی توپژینه وه که ده کاته ریژه ی (50٪). له نمونه ی توپژینه وه، هاوسهنگی هیه له ناستی خوینده واری، بوی ریژه ی نیرو می وه که یه که وهر گراون.

2- ته مهن

وهر گرتنی ته مهنی جیاواز بو هر توپژینه وه یه کی زانستی گرنگی خوی هیه و توپژینه وه که ده وله مهن دتر ده کات و، زانیاریه کان به پی قوناغ و نه زمونی ژیان تاکه کانی نمونه ی توپژینه وه که په یوه نده داته وه، نه ویش له نه نجامی نه زمونی ژیان له لایه ن تاکه کانی نمونه ی توپژینه وه، ته مهن په یوه نده یه کی توندوتولی هیه به زانیاری مروقه، له م توپژینه وه یه دا له ته مهنی (20) سالی به سهر وه وهر گراون، له بهر نه وه ی له م ته مهنه مروقه به ته واری له پروی عه قلی و جهسته یه وه پی ده کات و توانای هه لسه نگاندن و بریار دانی هیه.

خشتته ی (5)

چونیه نی دابه شبوونی ته مهنی یه که کانی نمونه ی توپژینه وه پوون ده کاته وه

ژماره	ریژه ی سهدی	ناوه نده ژمیږه یی	لادانی پیوه ری
20 - 29	30.0	38.13	10.793
30 - 39	27.5		
40 - 49	25.5		
50 - 59	13.0		
60 - 69	4.0		
کۆ	100		

له خشتته ی (5) دا پوون کراوه ته وه نه وانه ی ته مهنیان له نیوان (20-29) سالی دایه، (60) یه که ی نمونه که یه و ریژه ی (30.0٪) پیکدینن، له نیوان ته مهنی (30-39) سالدا، (55) یه که ی نمونه که یه و ریژه ی (27.5٪) پیکدینن، ههروه ها ته مهنی نه وانه ی له نیوان (40-49) سالی دایه، (51) یه که ی نمونه که یه و ریژه ی (25.5٪) پیکدینن، نه وانه ی ته مهنیان له نیوان (50-59) سالی دایه، (26) یه که ی نمونه که یه و ریژه ی (13.0٪) پیکدینن، له گه ل نه وانه ی ته مهنیان له نیوان (60-69) سالی دایه، (8) یه که ی نمونه که یه و ریژه ی (4.0٪) پیکدینن، ناوه نده ی ژمیږه یی ته مهنی یه که کانی نمونه ی توپژینه وه ده کاته (38.13) سال به لادانی پیوه ری (10.79). نه وه ی ده کری له م خشتته یه وه تییبینی بکریت نه وه یه که نه وانه ی بهر زترین ریژه پیکدینن ته مهنیان له نیوان (20-29) سالی دایه نه مهنش له بهر نه وه یه که ته مهنی گهنج ریژه یه کی زور له کومه لگه ی توپژینه ویان لی پیکدیت.

3- باری ئابووری

باری ئابووری يه كۆك له زانياريه گشتيه كانه كه يارمه تي دهست كه وتنى زانيارى ده دات، چونكه باری ئابووری ليټويژراو (تاكه كانى نمونه) ي تويزينه وه كه، يارمه تي تويزهر ده دات به هه بوونى زانيارى له سه ر چۆنيه تي زانيني شيوازي ژيان و گوزهران و بيركردنه وه و هه لس و كه وتيان.

خشته ي (6)

ئاستى باری ئابووری يه كه كانى نمونه ي تويزينه وه روون ده كاته وه (*)

بارى ئابوورى	ژماره	%	ناوه ندى ژمييره يى	لادانى پيوهرى
باش	65	32.5	2.30	0.519
مام ناوه ند	129	64.5		
خراپ	6	3.0		
كۆ	200	100		

له رووى ميژووييه وه چيني ناوه ند به و پييه ي پايه يه كى كۆمه لايه تيه و چه ندين وه رچه رخانى ديموكراسى مه دهنى به خووه بينيوه له هه ر كۆمه لگه يه كدا، بوونى چينيكي ناوه ندى رزگار يخوازي به ر فراوان و چالاك و هه لگري كۆمه لايه تي بونيائى (كۆمه لگه ي مه دهنى) و ديموكراسى ده ستوور ييه، نه و يش به هو ي ميانزه وى نه و چينه⁽¹⁾.

له خشته ي (6) دا ها تووه، (65) يه كه ي نمونه كه، كه ريژه ي (32.5%) پيكدين باری ئابوور يان باشه، وه (129) يه كه ي نمونه كه، كه ريژه ي (64.5%) پيكدين باری ئابوور يان مام ناوه نده، وه نه وانه ي باری ئابوور يان خراپه (6) يه كه ي نمونه ي تويزينه وه به ريژه ي (3.0%) نمونه كه پيكدين. ناوه ندى ژمييره يى باری ئابوورى يه كه كانى نمونه ي تويزينه وه ده كاته (2.30) له (3) نمره به لادانى پيوهرى (0.519).

4- پيشه

پيشه وه ك يه كۆك له له پرسياره گشتيه كان يارمه تي تويزهر ده دات بو ده سكه وتنى زانيار ييه كان، چونكه جوړى پيشه، ئاستى گوزهران، پيگه و پۆلى كۆمه لايه تي تاكه كان ديار يده كات، له گه ل نه وه ش پيشه كار ده كاته سه ر ئاستى تيگه يشتن و راده ي هه سته رديان به بابته تي تويزينه وه كه و ره نگدانه وه ي راسته وخو ي به سه ر ژيانى تاكه كانه وه ده بيت و كاريگه رى له سه ر هه لسه نگاندى و ره فتار نواندى يه كه كان به رامبه ر رووداو پرسه هه نوو كه ييه كانى ژيانى پوژانه يان دروست ده كات، هه روه ها

* (1) باش (3)، مامناوه ند (2)، خراپ (1).

1- سه ليم په ترۆس و سامى زوبيده، رهوشى كۆمه لگه ي مه دهنى له كوردستان و عيراقدا، و: ديدار نه بوژيد، چاپخانه ي هيقى، هه و ليژ، 2012، لا لا 22-23.

پيشه‌ی جوراوجوريش پۇلى كاريگەر دهگيپرى بۇ بەرزكردنه‌وى ناستى دابه‌شكردى كارى كۆمه‌لايه‌تى ناو شار.

خشته‌ى (7)

پيشه‌ى يه‌كه‌كانى نمونە‌ى تويژينه‌وه پوون ده‌كاتە‌وه

ژ	پيشه	ژماره	ريژەى %	ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى	لادانى پيوه‌رى
1	كادرى حزب	46	23.0	2.229	0.402
2	ئەندازيار	8	4.0	2.167	0.245
3	پاريژەر	21	10.5	2.077	0.313
4	مامۇستا	29	14.5	2.109	0.311
5	فەرمانبەر	8	4.0	2.135	0.440
6	پۇژنامە‌نووس	50	25.0	1.976	0.359
7	سەرۆكى پي‌كخراو	8	4.0	2.354	0.156
8	سەرپەرشتياري پەرودە‌يى پسيپۇرى	12	6.0	2.240	0.340
9	مامۇستاي زانكۆ و پەيمانگا	18	9.0	2.007	0.413
	كۆ	200	100	2.112	0.367

له خشته‌ى (7) دا پوون كراوه‌ته‌وه، كاديرى حزب (46) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (23.0%) پي‌كدين، كه ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.229) ه به‌لادانى پيوه‌رى (0.454)، ئەندازيار (8) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (4.0%) پي‌كدين، كه ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.167) ه به‌لادانى پيوه‌رى (0.245)، پاريزەر (21) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (10.5%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.077) به لادانى پيوه‌رى (0.313)، مامۇستا (29) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (14.5%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.109) به لادانى پيوه‌رى (0.311)، فەرمانبەر (8) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (4.0%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.135) به لادانى پيوه‌رى (0.440)، رۇژنامە‌نووس (50) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (25.0%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (1.976) به لادانى پيوه‌رى (0.359)، سەرۆكى پي‌كخراو (8) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (4.0%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.354) به لادانى پيوه‌رى (0.156)، سەرپەرشتياري پەرودە‌يى و پسيپۇرى (12) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (6.0%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.240) به لادانى پيوه‌رى (0.340)، هەرچى مامۇستاي زانكۆ و پەيمانگا (18) يه‌كه‌ى نمونە‌يه و پيژە‌ى (9.0%) پي‌كدين به ناوه‌ندى ژمي‌ره‌يى (2.007) به لادانى پيوه‌رى (0.413)، كه كۆى ناوه‌ندى ژمي‌ريان ده‌كاتە (2.112) وه كۆى لادانى پيوه‌ريان ده‌كاتە (0.367).

5- ئاستى خويندەۋارى

ئاستى خويندەۋارى يەككىگە لە سىما گىرنگەكانى تويژىنەۋە، چۈنكى كارىگەرى لە جورى پەفتارو بىركردنەۋەى لىتويژراوان ھەيە، خويندەۋارى بىنەماى سەرەكى پۇشەنبىرى مەدەنىيە، كە مۇۋە نامادە دەكات بۇ داھىيان و پىدانى بە مەعريفەى جوراوجور، بويى لىتويژراو لە ژىر پۇشنايى ئەو پۇشەنبىرى و زانىارى و ئاستى پرونامەى زانستىيەى كە بەدەستى ھىناۋە تواناى ۋەلامدانەۋە ھەلسەنگاندنى ئەم بابەتەى ھەيە.

خىشتەى (8)

ئاستى خويندەۋارى يەكەكانى نمونەى تويژىنەۋە پروندەكاتەۋە

ئاستى خويندەۋارى	ژمارە	%
سەرەتايى	1	0.5
ناۋەندى	10	5.0
دواناۋەندى	28	14.0
دبلوم	48	24.0
بەكالورىۋس	87	43.5
خويندنى بالان	26	13.0
كۆ	200	100

لە خىشتەى (8) دا ئاستى خويندەۋارى و پرونامە پرون دەكاتەۋە، كە تيايدا ھاتوۋە ئەوانەى ھەلگىرانى پرونامەى سەرەتايىيە (1) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (0.5%) پىكىدىنن، ئەوانەى ئاستى خويندەۋارىيان ناۋەندىيە (10) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (5.0%) پىكىدىنن، ئەوانەى ھەلگىرى پرونامەى دواناۋەندىين (28) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (14.0%) پىكىدىنن، ئەوانەى پرونامەيان دبلومە (48) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (24.0%) پىكىدىنن، ئەوانەى ھەلگىرى پرونامەى بەكالورىوسن (87) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (43.5) پىكىدىنن، ئەوانەى لە ئاستى خويندنى بالان (26) يەكەى نمونەكەيە و پىژەى (13.0) پىكىدىنن.

دوهم: خستنه پرووی ئەنجامه‌کانی تووژینه‌وه و تاوتووێکردنی

دوای وه‌ستان له سه‌ر خستنه پرووی زانیارییه گشتیییه‌کان، به‌ره‌و شیکردنه‌وه‌ی ئەو ته‌وه‌رانه ده‌رۆین، که تایبته‌ به پرسیاره تایبته‌یه‌کان له پروانگه‌ی یه‌که‌کانی نمونه‌ی تووژینه‌وه، به‌مه‌به‌ستی هه‌لۆه‌سته‌کردن له‌سه‌ر فاکته‌ره‌کانی ئەو ته‌وه‌رانه له پێگه‌ی شیکردنه‌وه‌یان به ناوه‌ندی سه‌نگراو^(*)، بۆ تیشک خستنه سه‌ر ئامانجه‌کانی تووژینه‌وه‌که.

خستنه پرووی (پۆلی ئافره‌تی کورد له بونیاتنانی کۆمه‌لگه) له‌پروانگه‌ی بۆچوونی یه‌که‌کانی نمونه‌ی تووژینه‌وه، له هه‌ریه‌که له ته‌وه‌ره‌کانی (پۆلی ئافره‌ت له ده‌زگای په‌روه‌ده‌و فیڕکردن، ده‌زگای پاگه‌یاندن، له ریزی حزبه سیاسییه‌کان، هه‌روه‌ها له پێکخراوه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له شاری هه‌ولێردا).

له‌م به‌شه‌دا هه‌ول ده‌ده‌ین ئەو ئەنجامه‌ی له پێگه‌ی کاره مه‌یدانییه‌کانی تووژینه‌وه‌که ده‌ستمان که‌وتوو، له نمونه‌ی تووژینه‌وه‌که بیانخه‌ینه‌په‌روو و له چوارچێوه‌ی ئامانجه دیاریکراوه‌کاندا گه‌فتوگۆیان له‌سه‌ر بکه‌ین، به پشت به‌ستن به چوارچێوه‌ی تیوری تووژینه‌وه‌کانی پێشوتر، که له لایه‌نی تیوری خراونه‌ته‌په‌روو.

---

* ناوه‌نده‌کان له (2.34-3) گرنگی زۆری هه‌یه (کثیره‌ الهمیه) واته به‌هێزه، له (1.67-2.33) ئاستی ناوه‌ندی (متوسط الهمیه) واته ناوه‌ند، له (1-1.66) گرنگی نیه (قليله الهمیه) واته بی‌هێزه، واته وه‌لامه‌کان له (1-3) زیاتر نابن به پێی وه‌لامه‌کان.

1- ئامانجى يەكەم: زانينى پۇلى ئافرەت لە دەزگاكانى پەرودەو فيرکردن لە شارى ھەوليردا.

بەگشتى پەگەزەكانى ئەم تەوەرە برىتى بوون لەو فاكتەرەنەى لە خشتەى (9) دا ھاتوون.

خشتەى (9)

فاكتەرەكانى تەوەرى پۇلى ئافرەت لە دەزگای پەرودەو فيرکردندا بە پىيى ناوھەندى سەنگراو پوون

دەكاتەوہ

ژ	پۇلى ئافرەت لە دەزگای پەرودەو فيرکردندا	ناوھەندى سەنگراو
1	ئافرەت پۇلى بينيوە لە بلاوکردنەوہى ھۆشيارى سياسى وەك ديموكراسى، فرەيى، دەستاو دەستکردنى ئاشتیانەى دەسلات لە دەزگاكانى پەرودەو فيرکردندا	2.130
2	ئافرەت پۇلى بينيوە لە بلاوکردنەوہى بەھاكانى پۆشەنبىرى مەدەنى وەك لىبوردەيى، ھاوکارى، خۆبەخشى، راستگۆيى، دادپەرەوى كۆمەلایەتى، پزگرتن لە كات، پاراستنى ژینگە	2.340
3	ئافرەت پۇلى بينيوە لە كەمکردنەوہى بەھا نەرىنبىيەكان وەك رقلیبوونەوہ، تۆلەسەندنەوہ، توندوتیژی، مارەکردنى كچ بەمندانى	2.320
4	ئافرەت پۇلى بينيوە لە ھۆشيارکردنەوہى قوتابى بە چەمكى ئىنتىما بۆ نىشتمان نەك بۆ خیل، خزمایەتى ناوچەگەریتى، حزبایەتى تەسك	1.990
5	ئافرەت پۇلى بينيوە لە كەمکردنەوہى جیاوازییەكانى نیوان نیرو مى لای قوتابیدا	2.290
6	ئافرەت پۇلى بينيوە لە سەرھەلدانى بىرى تاكگەرایی لای قوتابیدا	1.750
7	ئافرەت پۇلى بينيوە لە ئاشناکردنى قوتابى بە ئەرك و مافەكانى	2.435

لەخشتەى (9) دا، پەيوەست بە ئامانجى يەكەم لە پرسى ئافرەت پۇلى بينيوە لە بلاوکردنەوہى ھۆشيارى سياسى وەك ديموكراسى، فرەيى، دەستاو دەستکردنى ئاشتیانەى دەسلات لە دەزگاكانى پەرودەو فيرکردندا، كە بە كیشى (2.130)، دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەریتەوہ بۆ ئەوہى ئافرەت پۇلیكى بەرچاوى ھەيە لە بلاوکردنەوہو زانيارى دەربارەى ھۆشيارى سياسى، چونكە خیزان وەك دەزگایەكى پەرودەيى پۇلى گرنكى گیاراوە لە ھۆشيارکردنەوہو بەرچاوون کردنى مندالەكانیان بە زانيارى جۆراوچۆر، ئافرەتیش كە پۇلى دایك دەگپریت وەك رابەر بەخپۆكەرۆ، پۇلیكى كارىگەرى گیاراوە لە رینمايکردنى مندالەكانى بە ئامۆژكارى جۆراوچۆر، بەھۆى زیادبوونى ئاستى خویندەوارى و پۆشەنبىرى دایكان وایکردوہ بە باشترین شیوہ چاودیرى مندالەكانیان بکەن و بەدواداچوونیان بۆ بکەن و نامادەیان بکەن تا دەیانگەیننە قۇناغەكانى قوتابخانە، بەم شیوہیە باگراوندیکیان لەلا دروست بووہ سەبارەت بە رۆشەنبىریە گشتیەكان، وەك پۆشەنبىرى كۆمەلایەتى، سياسى، ئابوورى، ژینگەى، سەبارەت بە پۇلى ئافرەت لەناو دەزگاكانى فيرکردندا رەنگە ئەمەش فاكتەرى جۆراوچۆرى لەدواوە

بیت، وەك ئەو بارودۆخە سیاسییەى واى كىردە زۆربەى تاكەكان تەنەنەت ئافىرەتتیش بەتایبەت مامۇستاكەن ھۆشيارى سىياسىيان ھەبىت، يان بوونى مەنھەجىكى وەك (پەرورەدى مەدەنى- ماف)، بابەتەكانى وەك دىموكراسى و مافى مروۇقە لە خۇدەگرىت لە قۇناغەكانى خويىندى سەرەتايى و بنەپەتى، فاكىتەرىكە بۇ ئاشنابوونى زياتر دەربارەى بابەتى پەرورەدى مەدەنى و ماف كە دەبىتە ھۆى فراوانكىردى ئاسۆى بىركىرەنەو ھۆشياريان، ھەرورەھا ئەو كۆرۈ كۆبۈنەو سىمىنار و خول و وۆرك شۇپانەى لە چوارچىوۋى وەزارەتى پەرورەدە ئەنجام دەدرىن، ھەرورەھا ئەو گۆپانكارى و چاكسازيانەى بەسەر بەرنامەو پروگرامەكانى خويىندى ھاتو، فاكىتەرىكە بۇ زياتر ھاندانى ئافىرەت بۇ رۆلېنىن لەم دەزگايە، و ايان لىدەكات رۆلېكى كارىگەرتر بگىپن بۇ بلاوكرىنەو ھۆشيارى سىياسى. بووى بە پىپى كىشى بەدەست ھاتو زۆرتىن ھاوپايى لە وەلامى يەكەكانى نمونەى توپىنەو رۆلى ئافىرەت بوونى ھەيە، ئەم ئەنجامەشمان يەكەدەگرىتەو لەگەل ھەرىكە لە ئەنجامى توپىنەو (الھام بنت عبدالوھاب) پىپى و ايه چاكسازى پەرورەدى و ژيانى كىردەى گەشەپىدان لە كارە گىرنگ و سەرەتاكەن دىن كە ھانى ئافىرەت دەدەن بۇ زياتر كاركرىن، ھەرورەھا يەكەدەگرىتەو لەگەل ئەنجامى توپىنەو (سلىم بطرس الياس) كە پىپى و ايه، دەزگاكەنى پەرورەدەو فىركىرەنەو توانايەكى زورىان داو ھە پىناو گۆپىنى پروگرامى خويىندى لە گىشت قۇناغەكان، بەلام گۆپانەكان لە رەگ و پىشەو ھەبوون.

سەبارەت بە ئافىرەت رۆلى بىنىو ھە بلاوكرىنەو بەھاكانى پۇشەنىرى مەدەنى وەك لىبورەدى، ھاوكارى، خۇبەخشى، راستگۆى، دادپەرورەى كۆمەلەيەتى، رىزىكرىن لە كات، پاراستنى ژىنگە، كەبە كىشى (2.340)، دەرکەوت، چۈنكە ئافىرەت لە دەزگاكەنى پەرورەدەو فىركىرەنەو لە ھەولى بەردەوام دايە لە پىناو رىنماى كىردى و بلاوكرىنەو بەھاكانى پۇشەنىرى مەدەنى لە نىو مىندالاندا، لەناو خىزاندا ئاشكرايە ئەگەر دايك و باوك پۇشەنىرى و خويىندەوار بن ئەوا دەتوانن كارىگەرى بخەنە سەر مىندالەكان و پايان بىنن لەسەر زۆر لە بەھاكانى وەك ھاوكارى، خۇبەخشى، راستگۆى، دادپەرورەى، رىزىكرىن لەكات، و پاراستنى ژىنگە، چۈنكە ئەم بەھايەنە ھەر لە مىندالەيەو تاك لە شىوانى پەرورەدەكەدى فىرى دەبىت و رادىت لەسەريان، ھەرورەھا لە نىو ھەندى قوتابخانەكاندا لە رىگەى ئەو بەرنامەو پروگرامەى پىرۆسەى خويىندى گىرتويەتتە بەر، لەگەل ئەو ھەشدا زۆربەى قوتابخانەكان (5)* خولەك پىش و انە ووتنەو بۇ ئامۇزگارىكرىن و رىنماى قوتابيان بە بەھاكانى پۇشەنىرى تەرخان دەكەن و زىاد لەو ھەش ئەو مەنھەجەى بويان تەرخانكراو بەھاكانى پۇشەنىرى مەدەنى لە خۇ دەگرىت، مامۇستا لەرپى زانىارىيەكانى دەتوانى بەھاي نوپتر بە قوتابيانى بىخىت، يان كارى بەكۆمەلى لەلەين قوتابيان ئەنجام دەدرىت، جا چ لە پروى ھاوكارى ماددى بىت يان مەعنىوى بىت، وەك لە مرودا

* توپىر ئەو زانىارىيانەى دەسكەوتو ھە سەرپەرشتىارانى پەرورەدى و پىسپورى كۆمەلەيەتى لە يەكەى سەرپەرشتى بنەپەتى و يەكەى سەرپەرشتى پىسپورى، لە ھەرورەى 2015/5/10.

بەرچاۋ پۈۋنە كە رېژىيەكى زۆر لە قوتابىيانى قوتابخانە ناۋەندى و نامادىيى و پەيمانگاۋ كۆلىژەكان ھاۋكارى مادى و مەنەۋىيان پېشكەش بە پېشمەرگە ۋ خىزانى شەھىدان كرد، ئەمانە لەئەنجامى بوۋنى گىيانى ھاۋكارى و خۆبەخشىيە كە لەلايان چەسپاۋە، ئەمە خۆى لە خۇيدا رەفتارىكى مەدەنىيە، سەررەپراى پەيرەۋكردنى سىستەمى سويدى لە زۆربەى قوتابخانەكان و باخچەى ساۋايان، ھەرۋەھا لەرېگاي ئەۋ رېژە زۆرەى قوتابخانە نمونەيى و ئەھلىانەى كە بەشيوەيەكى بەرچاۋ لەشارى ھەۋلىردا ھەن و پەيرەۋەى سىستەمە جىھانىيەكان دەكەن. كە گارىگەريان لە سەر دەرگەۋتنى زياترى پۆلى ئافرەت بوۋە.

ھەر لەم چۈرچىۋەيدە سەبارەت بە ئافرەت پۆلى بىنيۋە لە كەمكردنەۋەى بەھا نەرىنيەكان ۋەك رقلېيونەۋە، تۆلەسەندەۋە، توندوتىژى، مارەكردنى كچ بەمندالى، بە كىشى (2.320)، دەرگەۋت، ھۆكارى ئەمەش ئەۋەيە كۆمەلگەكەمان ھەنگاۋىكى باشى بەرەۋ مەدەنىيون ناۋە، ئەمەش خۆى لە خۇيدا فاكتەرىكە بۇ كالبونەۋەى بەھا نەرىنيەكان، چونكە پېشكەۋتنى تەكنەلۇژيا و ئالوگورى پەيوەندىيەكان بە ۋولاتانى دەۋرۋەرو ئەۋ گۆرانگارىيانەى كەھەموو جىھانى گرتۆتەۋە ئىمەش لىيى بىبەش نىن و، بىگومان دەبنە ھۆى ئالوگورى لە بەھا كۆنەكان بە بەھاي نۆى، ھەرۋەھا بەرزى ئاستى خويندەۋارى و پۇشەنبرى ئافرەت چ لە كايەى مائەۋە چ لە دەزگاكان و ئاشنايەتيان بە بەھا نۆيەكان پۆلى دياريان ھەبوۋە لە نەھىشتن و كال كۆنەۋەى ئەم بەھا نەرىنيانە، چونكە ئەگەر تىيىنى بەكەن دەبىنن ھەريەك لە بەھاكانى رقلېيونەۋە، تۆلەسەندەۋە، توندوتىژى، مارەكردنى كچ بە مندالى، تارادەيەكى زۆر بەرەۋ نەمانن.

سەبارە بە پۆلىيىنى ئافرەت لە ھۆشياركردنەۋەى قوتابى بە چەمكى ئىنتىما بۇ نىشتمان نەك بۇ خىل، خزمایەتى ناۋچەگەرىتى، حزبایەتى تەسك، بە كىشى (1.990)، دەرگەۋت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەۋە بۇ ئەۋەى لەم رۇژگارەدا تارادەيك ھەستى ئىنتمايون بۇ نىشتمان لای قوتابىيان لە دەزگا پەرۋەردەيى و فىركارىيەكان ھەستى پىدەكرىت، لە رېگەى ئەنجامدانى بەرزكردنەۋەى ئالای كوردستان كە ھەفتانە لە قوتابخانەكان ئەنجام ئەدرىت بە پۇشینیان جل و بەرگى پېشمەرگەۋ سەربازى لەگەل مامۇستاكانیان لە بۆنەۋ ئاھەنگە نىشتمانیەكان، ئەمەش بە ھەۋل و پۆلى مامۇستایانە بەتایبەتى مامۇستای ئافرەت، لەپال ئەمەشدا تارادەيەك پۆلى بىنيۋە لە كەمكردنەۋەى ئىنتما بۇ خىل، خزمایەتى، ناۋچەگەرىتى، حزبایەتى تەسك، نابى ئەۋەمان لەیاد بچىت كە دەزگا فەرمیەكانى پەرۋەردەۋ فىركردن تەۋاۋكەرى دەزگای پەرۋەردەيى خىزانە، خىزان یەكەى بنەرەتى پىكھاتەى كۆمەلایەتیە، لەچۈرچىۋەيدا پروسەى بەكۆمەلایەتیبونى تاكەكان دەستپىدەكات، كاتىك تاك زمان و بەھاۋ داب و نەرىتەكان فىردەبىت بۆنەۋەى بگونجىت لەگەل كۆمەلگە، مندالىش كاریگەر دەبىت بە ئاراستەى سىياسى و حزبى و نىشتمانى باۋانى، كە دواتر رەنگدەداتەۋە لە قۇناغى پىگەيشتندا لە ھەلۋىست و ئاراستەكانى كە

دەرىدەبېرىت بەرامبەر نىشىتمانى. ھەرۋەھا قوتابخانە پۇلىكى سەرەكى دەگېرىت لە پروسەى پىگەياندىنى سىياسى، چونكە تاك ھەر لە تەمەنى شەش سالى تا تەواوكردىنى زانكو تىكەلاوى دەزگايەكە كە بونىاتىكى ديارو پۇلىكى بەرچاوى ھەيە لە پىگەياندىنى كۆمەلايەتى و سىياسى كاتىك كارلىك لەگەل ھاورى و مامۇستاكەن دەكات. سەبارەت بە نەبىنىنى پۇلىكى زور لەم پرسەدا، لەبەر ئەوئەى ئەم پۇلە سەرەكەيى ئافرەت دەگېرى لە دەزگاكەنى پەرەدەدەو فىركرىندا پروبەرووى كۆمەلىك ئاستەنگ دەبىتەو، گرىگىرىنىان كۆلتوورى باوانى بۇماوھەيە كە ھەندىك لە مامۇستاو وانەبىژ ملەكەچى دەبن و پىگر دەبن لەبەردەم بەرزكرىنەوئەى بىرى پەخەنىيى و خاوەن بىركرىنەوئەى كەى حىزبەتەى تەسكن و، گرىگىدانەكانىان بۇ پارىزگارىكرىنە لە بارودۇخى ھەبوو. بۇيى زىادبوونى پۇلى ئافرەت لەم پرسەدا بەندە بە كاركرىن لە سەر دوو ئاست، كە يەكەمىان لەسەر ئاستى خىزانە، پەرەدەكرىنى مندالەكانىان ھەر لەو كاتەى بچوكن پىويستە ئەو ھەستە تىياندا گەشە بكات، كە نىشىتمانىان خۇشبوويت ھەموو تواناو وزەيان لە پىناو پەرەسەندىن و خۇشى نىشىتمان تەرخان بكەن، ئاستى دوووم دەكەويتە سەر شانى دەزگا پەرەدەيى و فىركارىيەكان لە ھەموو قۇناغەكاندا. ھەر بۇيى لەم پرسەدا ئافرەتان نەيانتوانىو پۇلىكى زور بەرز بگىرن. ئەم ئەنجامەش يەكەدەگرىتەو لەگەل ئەنجامىكى تىرى تويژىنەوئەى(سلىم بطرس الياس) كە پىيى وايە بەكارھىنانى توندوتىژى لەلايەن دايك و باوكانى قوتابىان، ئاستەنگە لەبەردەم پەرەدەكرىن و فىركرىنى قوتابىان لەسەر بنەمايەكى مەدەنى، بەپىيى ئەو ھەولانەى كە لەلايەن دەزگاكەنى پەرەدەو فىركرىن دەدرىن.

ھەر لە چوارچىوئەى ئەم تەوئەردە سەبارەت بە ئافرەت پۇلى بىنىوئە لە كەمكرىنەوئەى جىاوازىيەكانى نىوان نىرو مى لاي قوتابىدا، بە كىشى (2.290)، دەرەكەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەو بۇ ئەو پىشكەوتنەنى لە بىرى تاكەكانى كۆمەلگە پرويانداو، بەھوى ئەو گۇرپانكارىيە گەورانەى پرويانداو لەسىستەمى كۆمەلايەتى و ئابوورى و سىياسى، ھەرۋەھا بەھوى ئەو ھەمواركرىنە ياسايبانەى كە بۇ مافەكانى ئافرەت كراو، سەبارەت بە نەھىشتىنى جىاوازي پەگەزى، لە سەر ئاستى نىودەولتەى و ھەرىمىدا، ھەكو پىشتر ئامازەمان پىكرىدەو، وايان كرىدە پۇل و پىگەى ئافرەت لەئاست پۇل و پىگەى پىاو كەمتر نەبىت، ئەمانە ھەمووى پۇلىان ھەبوو لە ھۇشياركرىنەوئەى ئافرەت بە مافە سەرەكەكانى خوى و، زىاتر ھاندانى بەرە پىشەوئە بۇ بىنىنى پۇلى زىاترى خوى لەم پرسە گرىنگەدا.

ھەرۋەھا سەبارەت بەپۇلى ئافرەت لەسەرھەلدانى بىرى تاكگەرايى لاي قوتابىدا، بە كىشى (1.750)، دەرەكەوت، سەرەراى ئەوئەى ئافرەت پۇلى ھەبوو لە ھۇشياركرىنەوئەى سىياسى و بلاوكرىنەوئەى پۇشەنىرى مەدەنى و كەمكرىنەوئەى جىاوازىيە پەگەزىيەكان، بەلام پۇلىكى تارادەيەكى زورى نەبىنىوئە لە چاندنى ھۇشيارى بۇ خود و واتاى ئازادى و سەربەخۇبوونى كەسايەتى تاك لە بوارە

چۆراوجۆرهكاندا لاي قوتابى، بهوهى مرؤف تواناي دسترهنگينى و داهينانى ههيه ئهگهر هاتوو بپروا و متمانهى بهتواناكانى خوى ههبيت و، بتوانيت نازاديه كهسيهكانى كارتيا بكات، بهلام ئافرهت دهيتوانى روليكى زياتر بگيريت، له ريگه زياتر هاندانى قوتابى دهرخستنى تواناو كارامهيهكانى لهريگه ئه و چالاكه گشتيانه ئهجامدهدرين، وهك له بواري وهرزشى، هونهرى، پيشهيهى، ئهگهر چى تاك له چوارچيوه كۆمهنگهيهكى نهريتى كه بپرواي به نازادى تاكهكهسى نهبيت و مافهكانى دهستهبه نهبيت، ناتوانيت دان بهمافى خوى بنيت وتهنانهت بهشدارى له داهينانيشدا بكات.

ههر له چوارچيوه ئه تهرههردا به كيشى (2.435)، دهركهوت، لهسهر بهبهتى رولى ئافرهت لهئاشناكردنى قوتابى به ئهرك و مافهكانى، ئهمهش دهگهرپتهوه بۆ هوشيارى ئافرهت له دركپيكرديان بهگرنگيدانى قوتابى به ئهرك و مافهكانيان دواتر جيبهجيكرديان كه دهبيته هوى سهركهوتن و دانهپران، ئهويش له ريگه ئه و شيوازهى ماموستا ئافرهتهكان دهيجرته بهر له پيدانى قوتابى به كۆمهليك ئهركى رۆژانه و گهران بهدواى زانبارى نوى، ههروهها رينمايكرديان و ئاموژكارايكرديان به راپهپاندنى ئه و ئهركانهى لهسهر شانيانه بهرامبهر به خيزان و قوتابخانه و كۆمهنگه، كه دهبيته هوى دهستهبهركردنى مافهكانيان، ئاشكرايه ههر تاكيك كۆمهليك ئهرك و مافى ههيه بۆ ئهوهى بتوانيت به باشترين شيوه ئهركهكانى جيبهجى بكات پيوسته مافهكانى دهستهبهركريت، ههركاكيك له شوينى خوى له كۆمهنگه ههستى به ليپرسراويهتى ئهرك و مافهكانى بكات و پشت گوى نى نهخات و لهكاتى خوى ئهجاميان بدات، دهبيته هوى پيشكهوتنى كۆمهنگه بهرهو مهدهنى بوون.

ههر لهم روانگهيهوه له چوارچيوه تهرههرى پهروهدهو فيركردندا، دهركهوت، ناوهندى ژميرى پيكهاتهكانى تهرههركه كه بريتييه له (2.180) به لادانى پيوهرى (0.420) دهگهينه ئهجامى ئامانجى يهكهم(زانينى رولى ئافرهت له دهزگاي پهروهدهو فيركردندا) له رونغه ئامارى به ئاستيكي بهرز ههژمار دهكريت.

2- ئامانجى دووم: زانينى پۇلى ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن لە شارى ھەوليردا

بە گشتى رەگەزەكانى ئەو تەوەرە برىتى بوون لەو فاكترانەى لە خشتەى (10) ھاتوون.

خشتەى (10)

فاكتەرەكانى تەوەرى پۇلى ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن بە پىيى ناوھەندى سەنگراو پوون دەكاتەوہ

ژ	پۇلى ئافرىتە لە راگەياندن	ناوھەندى سەنگراو
1	ئافرىتە پۇلى بىنيوہ لە بەكارھيئەنى ئامرازەكانى راگەياندن بۇ بلاوكردنەوہى ھوشيارى سياسى لە كۆمەلگەدا	2.310
2	ئافرىتە پۇلى بىنيوہ لە بەكارھيئەنى ئامرازەكانى راگەياندن بۇ بلاوكردنەوہى رۆشەنبرى مەدەنى	2.370
3	ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن كارى لەسەر ئاراستەكردى راي گشتى كرددوہ	2.120
4	ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن پۇلى بىنيوہ لە ھاندانى ھاولاتيان بۇ چوئە ناو ريزەكانى ريكخراوھەكانى كۆمەلگەى مەدەنىدا	2.185
5	ئاي ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن پۇلى بىنيوہ لە ھاندانى ھاولاتيان بۇ چالاكيبە مەدەنىيەكان وەك، كۆرۈكۆبوونەوھەكان، خۆپيشاندان، رېپيوان، پەنا گرتن، لە پيئاو جيبەجيكردى ئامانجە جۇراوجۆرەكانياندا.	2.130
6	ئافرىتە لە دەزگاكانى راگەياندن پۇلى بىنيوہ بە ھاندانى ھاولاتيان بۇ لېپرسينەوہ لە كەم و كوريبەكانى حكومەتدا	1.975

لە خشتەى (10) دا پەيوەستبە ئامانجى دووم سەبارەت بە پرسى ئافرىتە پۇلى بىنيوہ لەبەكارھيئەنى ئامرازەكانى راگەياندن بۇ بلاوكردنەوہى ھوشيارى سياسى لە كۆمەلگەدا، بە كيشى (2.310)، دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەوہ بۇ ئەوہى بەشدارى و پۇلى ئافرىتە لەم بواردە لەم سالانەى دوایی زياتر بوو، چونكە ئايدىولۇژياى جۇراوجۆر ھەن بەھوى بوونى ناوھەند و ريكخراوہ حزببە جۇراوجۆرەكان و بزووتنەوھەكان كە لە بونياتى كۆمەلەيەتيمان رەنگدەداتەوہ، راگەياندنیش بەشيكى پەيوەستە بەو، بۇيى ئەم بونياتەمان كارىگەر دەبيت بە بارودۇخى رۆشەنبرى و كۆمەلەيتى و فەلسەفەى سياسى ئەو ئايدىولۇژيايانە، چونكە سيستەمى سياسى ولات قەبارەو شيواز و ئەرك و ناوہرۇكى كارى راگەياندن دياريدەكات بەپيى ئايدىولۇژياكەى، لە پيئاو گواستەنەوہو گەياندى بىروبۇچوون و زانيارى جۇراوجۆر لە بواردەكانى سياسى ئابورى و كۆمەلەيتى لە كۆمەلگە، بۇيى ئافرىتە لە رېگەى ئەم دەزگايە توانيويتەى پۇلى خۇى بگيرپت لەم پرسەدا، بەپيى كيشى بەدەستەتوو. وە زۇرترين پۇلى بەديار دەكەويت لە رېگاي ھەريەك لە ئامرازەكانى راگەياندى (بىنراو و بىستراو نووسراو)، وەك لە خشتەى (11)، كە پرسىيارىكى كراوہيە، پوون كراوہتەوہ.

خشتهی (11)

پۆلی ئافرهت له ئامرازهكانی راگه یاندن به پێی وه لآمی لیئوئیژراوان روونده کاته وه

ژ	ئامرازهكانی راگه یاندن كه ئافرهت پۆلی تییدا بینیه	ژماره	زنجیره ی پله بهندی
1	بینراو	140	1
2	بیستراو	20	3
3	نووسراو	22	2

له خشتهی (11) پرون ده بیته وه، كه (182) یه كه ی نمونه ی توژیینه وه وه لآمیان داوه ته وه، ههروهها (18) یه كه له نمونه ی توژیینه وه وه لآمیان نه داوه ته وه سه بارهت بهم پرسه پێیان وایه ئافرهت پۆلی نیه له و ئامرازانه ی راگه یاندندا، ئه و ئامرازانه ی راگه یاندن كه ئافرهت زۆرتین پۆلی تییدا بینیه، ئامرازای راگه یاندنی بینراو (وهك TV، و كه ناله ئاسمانیه كان، كه ناله ناوخوییه كان و ئه نته رنیته)، (140) له نمونه ی توژیینه وه وه لآمیان داوه ته بۆ ئامرازای راگه یاندنی بینراو، زنجیره ی پله بهندی (1) ی وه رگرتوه، واته زۆرتین وه لآمی تاكه كانی نمونه ی توژیینه وه كه ی به ده سه ته ی ناوه، بۆ ئامرازای راگه یاندنی نووسراویش وهك (پۆژنامه و گوڤار) (22) یان وه لآمیان داوه ته ئامرازای راگه یاندنی نووسراو زنجیره ی پله بهندی (2) ی وه رگرتوه، ههروهها بۆ ئامرازای راگه یاندنی بیستراو وهك (رادیو) (20) نمونه ی توژیینه وه كه وه لآمیان داوه ته واته ئه م ئامرازه زنجیره ی پله بهندی (3) وه رگرتوه، له خشته كه دا. له پروی له ده رخستنی پۆلی ئافرهت له ریگای ئه م ئامرازانه، به پێی ئاماری ئه م خشته یه بۆمان ده رده كه ویت، پۆلی ئافرهت له ئامرازه كانی راگه یاندنی بینراو به پله بهندیه کی زۆر ده رده كه ویت ئه مهش ده گه رپته وه بۆ هۆشیاری و زیره کی لیها تووی ئافرهت له شیوازی گه یاندن و گواسته نه وه ی و په خشکردن و پیشكه شكردنی بابهت و پرسه سیاسیه كانی ناوخۆ ده ره وه، سه بارهت به گرنگیدانیان بهم پرسه سیاسیه، دواتر له پروی گرنگی پۆل و بایه خی ئه م بابه تانه له نیو كۆمه لگه دا و بلاو كرده وه یان، به هۆی ئه وه ی تاك له گه ل كه ناله ته له فزیۆنیه كان زیاتر كاریگه ر ده بیته و زیاتر ئاره زووی هه یه بۆ به دوا چوونی هه واله كان و پرو داوه كان و پرسه سیاسیه كان، ئه گه رچی ئافرهتی نووسه رو رۆژنامه نووسی چالاكوانمان هه یه، له پروی نووسین و زمانه وانی و گرنگ و بایه خ به مه سه له ی هۆشیاری و پرسه ی سیاسی ده دن، چه ندین به رگی كتیبیان له چاپ دراوه، ههروهها به سه دان كتیبی چاپكراو هه یه ده رباره ی هۆشیاری و فیکری و سیاسی، به لآم نمونه ی توژیینه وه كه متر ریزبه ندیان داوه تی، په رنگه هۆكاره كه شی ده گه یته وه بۆ كه می خویندنه وه ی كتیب و سه رچاوه كان لای نمونه ی توژیینه وه كه، هۆكاری لاوازی ئامرازای راگه یاندنی بیستراو ده گه رپته وه بۆ سه رقالبوونی تاكه كان به كاری پۆژانه و پهیدا كردنی بژێوی ژیانیان، ئه گه ر چی تا نه وه ده كان له كوردستان رادیو یه کیك له ئامرازه گرنگه كانی گه یاندنی زانیاری و هه وال و سیاسهت بووه، به لآم ئه مرۆ به هۆی

پيشكەوتنى ئامرازە تەكنەلۈژىيەكان و داھىئانى زانستى و بەرنامەو پروگرامى پيشكەوتتو و مۇبايل و كۆمپيوتەر، ئەم بايەخەى جارانى نەماو.

ھەر لەچوارچىۋەى تەوھرى راگەياندن سەبارەت بە پرسى ئافرەت پۇلى بىنيوہ لە بەكارھىئانى ئامرازەكانى راگەياندن لە بلاۋكردنەوہى رۇشەنبىرى مەدەنىدا، ھەرەك لە خشتەى(10) ئامازەمان بۇ كردوہ، بە كىشى (2.370)، دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپىتەوہ بۇ خودى رۇشەنبىرى ئافرەت، لە رىگەى ئامادەكردنى كۆمەلىك بەرنامەو پروگرام و راپۇرتى بەردەوام و تايبەت سەبارەت بە رۇشەنبىرى مەدەنى لە بوارە جۇراوجۇرەكانى كۆمەلايەتى، ئابوورى، سىياسى، ژىنگەىى دواتر و پيشكەشكردنىان، فاكترى سەرەكى ئەم پۇلەشيان دەگەرپىتەوہ بۇ ئەو ئەزموون و شارەزايىەى وەريان گرتوہ لەناو دەزگانى راگەياندن بەھوى بەشدارىكردنىان لە خولى تايبەت لە بوارەكانى رۇشەنبىرى مەدەنىدا چ لەسەر ئاستى ھەرپم چ لەسە ئاستى نىو دەولەتىدا، ھەرەھا بوونى بەشى راگەياندن لە كۆلىژ وپەيمانگان پۇلىان ھەبوہ لە زيادكردنى ئەو شارەزايى و زانىارىانەى وەريان گرتوہ، بۇتە ھوى زياتر دەرکەوتنى پۇلى ئافرەت لە بلاۋكردنەوہى رۇشەنبىرى مەدەنى لە دەزگانى راگەياندن، لە پوانگەى ئەوہوہ كە دەرکەوتنى ئافرەت لە دەزگانى راگەياندن سىمايەكى رۇشەنبىرى و مەدەنى دەبەخشىتە كۆمەلگە،

ھەرەھا سەبارەت بە بابەتى ئافرەت لە دەزگانى راگەياندن كارى لەسەر ئاراستەكردنى راى گشتى كردوہ، بە كىشى (2.120)، دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپىتەوہ بۇ ئەوہى بابەتى راى گشتى بە شىۋەيەكى زۇر لە ژىر كارىگەرىى دەزگانى راگەياندىايە، بۇيى راگەياندن بەرپرسىارىەتەكى گەورەى لەم پرسەدا دەكەويتە ئەستۇ، لەبەر ئەوہى زۇربەى كەنالەكان و دەزگانى راگەياندن سەر بە حزىپكى دىارىكراون، و ئەو بابەتانەى كە پيشكەش بە دەزگانى راگەياندن دەكرىن، مەبەست لىى دروستكردنى راى گشتىيە، بۇيى دەبىت بابەتەكان دوور نەبن لە بەرژەوندى ئەو دەزگايە، بۇيى ئامادەكردنى بەرنامەو پلان لەلايەن ئافرەتى راگەياندىكار بۇ ئاراستەكردنى خەلك بەرەو راىەكى گشتى كارىكە ھەول و ماندوبونى زۇرى پىويستە، بەلام دەزگاي راگەياندن و راگەياندىكارى سەرکەوتتو دەتوانى زۇرتىن راى گشتى بۇپرسىك لە پرسەكان راکىش بكات، پەيوہستە بە ئازادى رادەپىرىن لە كۆمەلگەدا، ئەگەر چى ئافرەت توانىويەتى كار لە سەر ئاراستەكردنى راى گشتى بكات و، پۇلى بگىرپىت لەم پرسەدا بەپىي كىشى بەدەستەتاتوو. وە زۇرتىن پۇلى بەدىار دەكەويت لە كارەكانى سەبارەت بە ئاراستەكردنى راى گشتى بۇھەرىەك لەم بوارانەى خوارەوہ، وەك لە خشتەى(12)، كەپرسىارىىكى كراوہيە، پوون كراوہتەوہ.

خشتهی (12)

رۆلی نافرته له سههه ئاراستهکردنی رای گشتی لهه پرسانه بهپیی وهلامی لیئویژژاوان رووندهکاتهوه

ژ	پرسهکان	ژماره	زنجیرهی پلهبهندی
1	ئاشکراکردنی گهندهلی	20	3
2	تیشک خستنه سههه پیشیلکردنی یاسا	57	2
3	ئازادییه گشتیهکان	77	1
4	پرسه نهتهوهیهکان	16	4
5	پرسه جیهانییهکان	3	5

له خشتهی (12) روون کراوتهوه، که (173) یهکهی نمونهی توئیژینهوه وهلامیان داوتهوه، بهلام (27) یهکه له نمونهی توئیژینهوه وهلامیان نهداوتهوه، پییان وایه نافرته رۆلی نیه لهه پرسانه، بهپیی ئەم خشتهیه (77) یهکاکهنی نمونه دهنگیان داوته رۆلی نافرته له ئاراستهکردنی رای گشتی له بواری ئازادییه گشتیهکان، زنجیرهی پلهبهندی (1) ی وهرگرتوه، ئەمهش دهگهپیتتهوه بوئهوه بارودوخهی له ههریمی کوردستاندا روویاندا، دوای راپهپین و پیکهینانی حکومهت و پههلهمان و دانانی دهستووو، و ئاشناکردنی هاوالتیان به چهکی ئازادی و سههههخویی و مافی مروؤه و مافی کهمینهکان، ههروهها ئاشنابوونیان به جارنامهی گهردوونی بو مافهکانی مروؤه له ریگهی بوونی پیکخواوی لوکالی و نیو دهولهتی جوواوچوور بو داکوکیکردن له ئازادی و مافه مهدهنیهکان، ههروهها دروستبوونی ئوپوزسیونی سیاسی له سالی 2009، هوکاریکی تره رۆلی بهرچاوی ههبووه له تیکشکاندنی ئەو قورخکارییهی له زوربهی بوارهکانی نابووری و سیاسی و پیکخواوهی و میدیایی و فرهههنگیدا. ئەویش به شیوهیهکی سههههکی له سهههه ئاستی هوشیارکردنهوهی هاوالتیاندا بووه و گرنگی خوئی ههبووه. کهواته ریژهیهکی بهرچاوان دان به رۆلی نافرته دهکن، کاری کردووه له سهههه ئاراستهکردنی رای گشتی سههههه به ئازادییه گشتیهکان. سههههه به رۆلی نافرته له ئاراستهکردنی رای گشتی له بواری تیشک خستنه سهههه پیشیلکردنی یاسا، (57) له یهکاکهنی نمونه دهنگیان داوته ئەم پرسه زنجیرهی پلهبهندی (2) وهرگرتوووه له رووی گرنگی رۆلی لهه بواره، هوکاری ئەمهش دهستوری ههریمی کوردستانه، بهههوام جهختی له سهههه کراوتهوه که دهبی پروژهی دهستووری ههریمی کوردستان ههموار بکریتهوه به شیوهیهکی له بهرژهوهندی ههموولایهک بیت و ببیته دهستوریکی مهدهنی و دیموکرات، ههروهها خستنه روو زهق کردنهوهی ئەم پرسانهی دهبنه هوئی لادان له یاساو پیشیلکردنی، کهواته نافرته رۆلیکی ئەرینی ههبووه له دهزگاگان راگهیاندن له هوشیارکردنهوه و ناگایی هاوالتیان سههههه بههه پرسه بهپیی وهلامی نمونهی توئیژینهوه. ههه له چوارچیوهی ئەم پرسانهدا رۆلی نافرته له ئاراستهکردنی رای گشتی سههههه به ئاشکراکردنی گهندهلی، (20) له یهکاکهنی نمونهی توئیژینهوه که دهنگیان داوته ئەم پرسه پلهبهندی (3) ی وهرگرتوووه، ههروهها لهگهه

پرسی پۆلى ئافرىتە لە ئاراستەکردنى پاي گىشتى سەبارەت پرسە نەتەوھىيەكان، (16) لە يەكەكانى نمونەى توپژىنەوھەكە دەنگيان داوھتە ئەم پرسە زنجىرەى پلەبەندى(4) ى وەرگرتووه، كەواتە رېژەيەكى كەم دەنگيان داوھتە ئەم پرسانە، چونكە رېژەيەكى زۆر لە نمونەى توپژىنەوھە پىيان وايە ئافرىتە لەم بوارەدا پۆلى ئەكتىقى نەبىنيوھ، ھۆكارى زۆرى لە داوھىيە، يەكەك لەمانە بوارى پاگەياندن بواریكى جياوازە لە پەرودەو تەندروستى، جگە لەوھى پىويستى بە بەھرەو توانايەكى تايبەتى ھەيە، تاكەكانى ناو ئەم بوارە دەبىت ھەندىك بوپرو چالاک بن و، نابىت لە ژىر كاريگەرى بەھاو داب و نەرىتە باوھەكان بن و، ئازادىيەكى تەواويان پىويستە، جگە لەوھى بۆ ئەم پرسانە پىويستى بە بەلگەو دىكۆمىنتى و ھاوكارى زۆرى لايەنە پەيوھەندىدارەكانى دەويت بۆ ئەوھى ئەم پرسانە پشتراست بكاتەوھ، لەبەر دەستنەكەوتنى ئەم زانىارىيانە ناتوانىت پرسەكان زەقبكاتەوھ، مەسەلەى ئاشكرىكردنى گەندەلى و پرسە نەتەوھىيەكان بابەتتىكى ھەستىارن بۆيى كارکردنى ئافرىتە بەرەو ئەم ئاقارە لاوازە، ھەرودھا سەبارەت بە بابەتى كارکردنى ئافرىتە لە ئاراستەکردنى پاي گىشتى سەبارەت بە پرسە جىھانىيەكان، (3) لە يەكەكانى نمونەى توپژىنەوھەكە دەنگيان داوھتە ئەم پرسە زنجىرەى پلەبەندى(5) ى وەرگرتووه، دەرکەوت كارکردنى ئافرىتە لە سەر پرسە جىھانىيەكان زۆر لاوازە لە دەزگاكانى پاگەياندن، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەوھ بۆ، كەمى دەرەتتى كارکردن لەبوارە جوړاوجۆرەكانى پاگەياندن بۆ ئافرىتە و، كەمى بوپرى و چالاکيان لە ئەنجامى كەمى شارەزايى و زانىارىيى و پسپۆرايەتايان لە بوارى پراكتىكدا، ھەرودھا كەمى دەرەتتى كارکردن لەم بوارەدا، چونكە مەرج نىيە ھەموو ئەو ئافرىتەتەنى لە پاگەياندن كاردەكەن دەرچووى زانكۆ و پەيمانگای بەشى پاگەياندن بنو بە شىوھىيەكى تىورى و پراكتىكى زانىارىيان وەرگرتبىت. ئەم ئەنجامەش لەگەل توپژىنەوھى(نادىيە عومەر كاكە سوور) يەكدەگرپتەوھ ئەوھى دەرخستووه، رېژەيەكى بەرزى پاگەياندارە ئافرىتەكان پسپۆرنين و دەرەتەكانى كارکردن لە بوارى پاگەياندن كوردیدا لەبەردەم ئافرىتەدا كەمن.

ھەرودھا ئەوھى پەيوھەستە بە بابەتى ئافرىتە لە دەزگاكانى پاگەياندن پۆلى بىنيوھ لە ھاندانى ھاوالتايان بۆ چوونە ناو ريزەكانى رېكخراوھەكانى كۆمەلگەى مەدەنىدا، بە كىشى(2.185) دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەوھ بۆ ئەوھى دەرکردنى دەزگاكانى پاگەياندن بە گرنكى پۆلى رېكخراوھەكانى كۆمەلگەى مەدەنى، كە وەك ناوېژىوانىيەكن لە نىوان دەسەلات و ھاوالتاياندا، دەتوانن ئازارو كەم و كورتىيەكانى جەماوەر بگەيننە دەسەلاتداران، بۆيى ئافرىتە لە دەزگاكانى پاگەياندن لە ھەولئەوھدا بوونە كە ھانى ھاوالتايان بەن بۆ كارکردن و ئەندامبوون لە ريزەكانى رېكخراوھەكانى كۆمەلگەى مەدەنى بۆ پيشاندانى ئازارو مافە پيشىلكرىكانىيان و، چونكە رېكخراوھەكانى كۆمەلگەى مەدەنى لە رېگەى فشار خستەن سەر دەسەلات دەتوانن زۆرىك لە ياساكان بگۆرپن و ھەموارىيان بكەنەوھ. لە ئەنجامى فشارەكانى رېكخراوھەكانى ئافرىتەتان و ژنان ھەرودھا رېكخراوھەكانى مەدەنى چەندىن ياسا سەبارەت بە

مافهكانى ئافرهت ھەمواركران و گۆرانيان بەسەرداھات، لە ئەنجامدا دەرکەوت كە ئافرهت پۆلى خۆى جىبەجىكردوو بەپىي كىشى بەدەستھاتوو.

سەبارەت بە پرسى ئافرهت لە دەزگاكاني راگەياندن پۆلى بينيوە لە ھاندانى ھاولاتيان بۆ چالاكايە مەدەنيەكان ھەك، كۆرۆكۆبونەوھەكان، خۆپيشاندان، رېپىيون، پەنا گرتن، لە پىناو جىبەجىكردى ئامانجە جۆراوجۆرەكانياندا، بەكىشى (2.130) دەرکەوت، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپتەو بۆ دركپىكردى دەزگاي راگەياندن بەوھى، ئەنجامداني چالاكايە مەدەنيەكان لە لاين ھاولاتيان بە پشتيوانى رېكخراو مەدەنيەكان بە كرۆكى كۆمەلگەى مەدەنى دادەندريت، چونكە لە رېگەى ئەنجامداني چالاكايە مەدەنيەكاني ھەك، كۆرۆكۆبونەوھەكان، خۆپيشاندان، رېپىيون، پەناگرتن، زۆر لە بربارو پرسە كۆمەلايەتى و سياسى و ئابوورىەكان چاوپياخشاندەوھى بۆ دەرکريت و ھەموار دەكرينەو تەنانت ھەندىك جاريش دەگۆردرين، بە شيوەيەك كەبەرژەوھەندى ھەمەلايەنەى ھەبىت، ئەم چالاكايە مەدەنيانە ھەكو خۆپيشاندان و رېپىيون بىت بۆ بەرزكردنەوھى داواكارىيەكانيان، بەتايبەت ئەم بابەتانەى پەيوەستن بە مافى مرۆف و ئافرهت و مندالان و كەمى خزمەتگوزارىيەكان، ھەمواركردى ياساكان، كە بەرھەم و ئامانجى باشى بەدەستھينا، بوە ھۆى ھەمواركردى چەندىن ياسا بۆ باشتەردنى بارودۆخيان لە پروى كۆمەلايەتى و ئابوورى.

بەكىشى (1.975)، دەرکەوت، سەبارەت بە پرسى ئافرهت لە دەزگاكاني راگەياندندا پۆلى بينيوە بە ھاندانى ھاولاتيان بۆ لىپرسينەوھە لە كەم و كوريبەكاني حكومەتدا، ھۆكارى ئەمەش زۆرى ئەو بەرنامەو پروگرامانەيە لە دەزگاكاني راگەياندن پەخش دەكرين لە خستنە پروى كەم و كوريبەكاني حكومەت لە پروى خزمەتگوزارى و ئابوورى و كۆمەلايەتى و، ھەرگرتنى راو بۆچوونى ھاولاتيان لەسەر ئەم پرسە، ئافرهتى راگەياندار چ ھەك بىژەر چ ھەك ئامادەكار ھەست بەگرنكى ئەو بابەتە دەكەن لە پيشكەشكردى رېنمايى بە ھوشيارىكردى ھاولاتيان بۆ مافەكانيان، چونكە مافى ھەر تاكيكە لە وولات ھەموو پىداويستىيە سەرەكايەكاني ژيانى بۆ دابىن بكرىت، بۆيى ھاولاتى لە ئەنجامى نەبوونى ئەم پىداويستيانە درك بە كەم تەرخەمى حكومەت دەكەن و، دەريدەبەرن لە رېگەى بەرنامەو راپۆرتى تايبەت كە ئادەدەكرىت لە كەنالەكاني راگەياندن و دواتر پەخش دەكرىت، ھاولاتيان بىروبۆچوون و پيشنيارەكانيان دەخەنەروو، زۆر جاريش رەخنە لە حكومەت دەگرن و كەم و كوريبەكانيان دەخەنە بەر دەستيان، بەلام سەرەراى ئەم پۆلەيان نەيانتوانيوە بە شيوەيەكى بەرچا و ئەم پۆلە بگيرن، سەرەراى ئەم كەم و كوريبانە، لەبەر بوونى ھەندىك فاكتر، ھەك ئەوھى داب و نەرىتى كۆمەلگە كە بەشيكى كۆمەلگە تا ئىستاش پابەندن پىيەوھە، رېگرە لەبەردەم كارى ئافرهت لە راگەياندن، ھەروھە زۆربەى دەزگاكاني راگەياندن كە سەر بە حزبىكن پروپاگەندە بۆ حزبەكەيان دەكەن و بوار نادريتە ئافرهت بۆ ھاندانى

هاولاتیان بۆ پەرخەنگرتن لە حکومەت، ھەروەھا نەبوونی توانای ئافرەت لە ھەندیک پرسی ھەستیار وەك پەرخەنگرتن لە کەم و کورییەکانی حکومەت، نەپەرخساندنی ھەل بۆ ئافرەت لە دەزگاکانی راگەیاندن بۆ دەربڕینی ڕاو بۆچوونی و دەربڕینی تواناکانی، کە ئەمانە ئاستەنگن لە بەردەم ئەوێ بێتوانن پرسیەکان زەقبەنەو و بیانورویژین و، بێتوانن پۆلیکی زۆرتر بگێرن لەم پرسیە گرنگەدا، ئەم ئەنجامەش لە گەڵ ئەنجامی تووژینەوێ (طاهر حسو زیباری) یە کەدەگریتەو دەریخستوو ئاستەنگەکانی کاری ئافرەت لە راگەیاندن، دەگریتەو بۆ دروستبوونی وینەیهکی نەرینی لەسەر ئافرەت لە راگەیاندن، ھەروەھا نەبوونی ھەل بۆ ئافرەت بۆ دەربڕینی ڕاو بۆچوونی و نەبوونی توانای ئافرەت لە بواری راگەیاندن.

ھەر لەم پوانگەیهو لە چوارچیوێ تەوہری پۆلی ئافرەتی کورد لە دەزگاکانی راگەیانندا، دەرکەوت، ناوہندی ژمییری پیکھاتەکانی تەوہرەکە کە بریتییە لە (2.182) بە لادانی پیوہری (0.438) دەگەینە ئەنجامی ئامانجی دووہم (زانینی پۆلی ئافرەت لە دەزگای راگەیانندا) لە پونگە ئاماری بە ئاستیکی بەرز ھەژمار دەگریت.

3- ئامانجی سییەم: زانینی پۆلی ئافرەت لە ریزی حزبە سیاسیەکان لە شاری ھولێردا.

بە گشتی رەگەزەکانی ئەو تەوہرە بریتی بوون لەو فاکتەرانیە لە خشتە (13) ھاتوون.

خشتە (13)

فاکتەرەکانی پۆلی ئافرەت لە ناو حزبە سیاسیەکان بە پیی ناوہندی سەنگراو پووندەکاتەو

ژ	پۆلی ئافرەت لە ناو حزبی سیاسیدا	ناوہندی سەنگراو
1	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لەدارشتنی پروگرامی حزب لەسەر بنەمای دیموکراسی مەدەنیدا	1.725
2	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە بلاوکردنەوہی پەيوەندی دیموکراسی مەدەنی لە نیوان ئەندامانی حزبدا	1.915
3	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە کەمکردنەوہی توندوتیژی زارەکی لە کوپو کوپونەوہکاندا	2.085
4	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە نەھیششتنی ھزری تەسکی حزباہتیدا	1.575
5	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە ناشناکردنی ئەندامانی حزب بە ھەلوئستی پەرخەنگرتنی بونیاتنەر	1.790
4	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە ھوشیارکردنەوہی ئەندامانی حزب بە چەمکی ئینتیمای بۆ نیشتمان	2.080
7	ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی حزبی سیاسی پۆلی بینووە لە ناشناکردنی ئەندامانی حزب بە ریزگرتن لە سەرورە یاسادا	2.150

له خشتهی(13) دا په یوه ست به نامانجی سییهم سه بارهت به نافرتهی ئەندام له پریزه کانی حزبی سیاسی پۆلی بینویه له دارشتنی پرۆگرامی حزب له سهر بنه مای دیموکراسی مه دهنیدا، به کیشی (1.725)، ده رکوت، هوکاری ئەمهش دهگه پریته وه بۆ ئەوهی کۆمه لگه ی کوردستانی کۆمه لگه یه کی پیاوسالارانه یه و، بۆی به هاوداب و نه ریتی کۆمه لگه په نگدانه وهی له سهر وه لاهی لیتویژراون ده بیته، به وهی وینه ی نافرته له ناو حزبه سیاسی هکان به گرنه سهر ناکریت له و پروانگه یه وه سیاست ته نها بۆ پیاوه، نهک ته نها ئەندامبوونی نافرته له ناو حزبه سیاسی هکان تاراده یه که مه، به لکو له دارشتنی پرۆگرامی حزبییش له سهر بنه مای دیموکراسی مه دهنیدا پۆلیکی دیاریان نه بینویه، سهره پای ئەو پیشکته وتنه پریته یه یه به سهر پۆلی نافرتهی کوردا هاتوو، به لام له هه ندیک لایه ن ئەم پۆله ی سنورداره، به هو ی کۆمه لیک فاکته ره وه، وهک نه بوونی نازادیه کی په ها، رازینه بوونی کۆمه لگه به کاری سیاسی نافرته، جیاوازی له نیوان نافرته و پیاو له پووی ماف و یاساکان، نزمی ناستی خوینده واری، که فاکته ریکی به هیزه بۆ نه بوونی متمانه به خو ی و نه نواندنی پۆله کاریگه ری هکه ی له ناو کۆمه لگه دا، ههروه ها ئەزموونی سیاسی و خهباتی سیاسی زیاتر شاره زاو زانیاری ده به خشیته نافرتهی ئەندام له ناو حزبه کان، دیاره دوای پاپه رین و دوای پوخانی رژی می به عس ده رفته بۆ نافرته په خساوه له هه ری می کوردستان که ببه ئەندام له ناو حزبه کان و ئەزموونی سیاسی ه ده بیته ریگه خو شکه ری ک له به رده م به شداریکردنیان له ناو حزبه کان، به لام له بهر نه بوونی نازادیه کی په ها و نه بوونی یه کسان ی له نیوان په گه زی نیرو می، ههروه ها نه بوونی ناستی کی به رزی خوینده واری، نافرته تان نه یان توانیوه پۆل و پیگه یه کی دیاریان له ریزی حزبه سیاسی هکان هه بیته، راسته لیره و له و ی نافرته به دیارده که ویت، به لام نافرته له دارشتنی پرۆگرامی حزبه کان له سهر بنه مای دیموکراسی مه دهنیدا پۆلیکی زوری نه گپراوه ، ئەم ئەنجامهش یه کده گریته وه له گه ل ئەنجامی کی تری توپریته وهی (طاهر حسو زیباری) که ده ریخستوه که فاکته ری به شدارینه کردنی نافرته له سیاستدا، دهگه پریته وه بۆ داب و نه ریته کۆمه لایه تیه کان و نه بوونی جووله ی پیویست و نه بوونی یه کسان ی ماف و ئەرکه کان له نیوان نافرته و پیاو، ههروه ها نزمی ناستی خوینده واری فاکته ریکی تره بۆ نزمبوونه وهی پۆل و پیگه ی نافرته له سیاستدا.

ههروه ها سه بارهت به پرس ی نافرتهی ئەندام له پریزه کانی حزبی سیاسی پۆلی بینویه له بلا و کردنه وهی په یوه ندی دیموکراسی مه دهنی له نیوان ئەندامانی حزیدا. به کیشی (1.915) ده رکوت، هوکاره کهش ئەوه یه که زۆربه ی حزبه کوردستانی هکان له سهر بنه مای نازادی و دیموکراسی دامه زراون، وهک ئەوهی بانگه شه ی بۆ ده کهن، هه ر ئەندامی کیش له ناو حزبه که ی، ته نانته نافرته تیش له هه ول ی به هی زکردنی په یوه ندی نیوان ئەندامانی حزبه که یه تی له سهر بنه مای دیموکراسی مه دهنیدا، چونکه ئەگه ر ئەو په یوه ندیه به رجه سته نه بیته له نیوان ئەندامانی حزب په رته وازه بوون و لیکترانان پرووده ات له ریزه کانی حزبه کان، ئەگه ر چی حزبه کان له هه ول ی زیاد کردنی ناستی شاره زایی ئەندامانیان ئەویش

له پيگه كوردنه وهى پهيمانگاي كاديران له ناو حزبه كاندا كه ژماره يه كى بهرچا و له ئەندامانى حزبەكان بهشدارى ئەم خولانە دەكەن، تەنانەت بەشپيكيان ئەم خولانە بە سەرکەوتوويى ئەنجام دەدەن، له پيڤناو زيادکردنى ئەزموون و شارەزاي ئەندامانيان له ناو حزبدا بەتايبەت ئافرهتان له پيڤناو پتهوکردنى پهيوهندييه كانيان، له گه ل ئەوهشدا ئافرهت له م پرسەدا پۆليكي زور ديارى نهبووه، هۆكاره كەى دهگه رپتهوه بۆ نهبوونى يهكسانى له نيوان ئافرهت و پياو، بهها نهرىتیهكان و نزمى ئاستى خويندهوارى كه كاريگهريان ههيه له سەر لاوازکردنى پۆل و پيگه ئافرهت له سەرجه م بوارهكان بهتايبەت له بواری سياسى، بۆيى پيويست بوو حزبەكان بهرنامه و پروگرامه كانيان له پيڤناو خزمهتکردنى زياترى بهشدارى و پتهوکردنى پهيوهندييه كانى ئەندامه كانى حزبەكەيان بيىت و، هانى ئافرهتان بدن تاوهكو پۆليكي زياتريان ههبيىت له م پرسەدا،

هەر له م تهوهره سهبارەت به پرسى پۆلى ئافرهت له كه مکردنه وهى توندوتيزى زاره كى له كۆرپو كۆبونوه كاندا، به كيشى (2.085)، دهركهوت، هۆكاره كەشى ئەگه ر چى تا سەردەمانىكى زوو گرنگى و پۆل و بايه خى ئافرهت له كۆمه لگه كوردستانى پشتگوى خرابوون، به لام له گه ل گۆرانكارىه كانى ئەم سەردەمه گۆران به سەر بارودۆخى ئافرهتيش داها، بهتايبەت له دواى نهوه دهكان، ئاشكرايه كه بايه خدان به پۆل و پيگه ئافرهت له ناو كۆمه لگه پيشكه وتوه كان به بى جياوازی په گه زى، زور به گه وره يى سه يرى ده كرىت، به پيى ئەو سيستمەى په پره وى دهكەن كه پشت ده به ستى به چارنامەى گهردونى مافه كانى مرؤف كه هه موو تاكيك وهك يهك ته ماشا بكرين و هه مان مافيان هه بيىت، به لام له كۆمه لگه دواكه وتوه كان به پيچه وانەيه. هەر بۆيى سه يرى ئافرهت دهكەن وهك ئەوهى پاشكۆى پياوون و نايىت تيكل به كارى سياسى بن، ئەگه ر چى بوون و پۆلى ئافرهت له هه نديك لايەن له ناو ريزى حزبە سياسيه كان به لاوازی دهرده كه ويىت، به لام له هه نديك لايەنى تر ده توانرى ئامازە به پيگه و پۆليان بكرىت، له بهر ئەوهى حزبەكانى هه ريى كوردستان ئاشنايه تيان له گه ل ده ستورو ديباچه نيوده وه لته يه كان و مافه كانى ئافرهتان هه يه و، بۆيى پوانگه يان بۆ ئافرهت گۆراوه و رپز له ئافرهت ده گرن، و بهشداريان پيده كەن له هه نديك له كۆرپوكۆبونوه كان، بۆيى له پوانگه يه كه كانى نمونه بوونى ئافرهت له كۆرپوكۆبونوه سياسيه كان توندوتيزى زاره كى كه مکردۆته وه، جۆره كه شيكى ئارامى به خشيته ناو كۆرپوكۆبونوه كان، ئەمهش دهگه رپته وه بۆ سهنگ و قورسايى ئافرهت و، دواتر پيگه و گرنگى پۆلى له كۆرپوكۆبونوه كان، كه ده بيىته هوى رپزگرتنى ده وروبه ر بۆى، به پيى كيشى به ده ستها توو.

ههروهها سهبارەت به پۆلى ئافرهت له نه هيشتنى هزرى تهسكى حزبايه تييدا وهك ئەنداميك له رپزه كانى حزبى سياسى، به كيشى (1.575)، دهركهوت، وهك له خشته ي (13) ئامازهى بۆ كراوه،

ھۆكاری ئەمەش دەگەرپتەو ھەزرى تەسكى حەزبە كوردستانىيەكان و چاندنيان لە ھەزرى ئەندامەكانيان، كە ئەنجامى نەرينى ليدەكەويتەو، چونكە پىروانەبوونە بە بنەما سياسىيەكانى كۆمەلگەى مەدەنى وەكو ديموكراسى، فرەيى، دەستاودەستكردى دەسلەت، چونكە ديموكراسى چوارچيۆيەكى سروشتىيە بۇ دامەزراندن و گەشەسەندنى كۆمەلگەى مەدەنى، چونكە ئەم چوارچيۆيە مافى ھەموو ھيزو ريكخراو حەزبە سياسىيەكان دەدات لە پيئاو پيگەو ژیان و كيبركيى مەدەنيانە، ھەروەھا ناشكرى كۆمەلگەى مەدەنيى ديموكراسى بنيات بنرى بى گۆرانی دەسلەت لە نيوان حەزبەكان، كەواتە سيستەمى ديموكراسى بوونى ناييت بە بوونى دەرفەتى راستەقینە بۇ رەوتە جياوازەكان. چونكە حەزبە ديموكراسىيەكان بازەنى پەيوەندىن نيوان ھاوالاتيان و حكومەتن و، وەزىفەى جۆراوجۆريان ھەيە لە پرووى كۆمەلەيەتى و سياسى و ئابوورى ئەگەر جيىبەجيى بكن، بەلام حەزبە سياسىيە كوردستانىيەكان ئە دەرفەتە و، ئە وەزىفانە جيىبەجيدەكەن، بويى ئافرەت لەم پرسەدا رۆلى نەبينو، چونكە ناتوانى لە چوارچيۆيەى ھەزرى تەسكى حەزبەكەى دەربچيىت و، پىروا بە بيروبوچوون و حەزب و لايەنەكانى تر بكات، بەپيى كيشى بەدەستھاتوو، بويى ھيزە نەريتيەكان ھەميشە ھەلويسىتيكى نەرينيان ھەيە بۇ حەزبە سياسىيەكانى تر، بە پيچەوانەى ئەو ھيزانەى كە لە بەرھەمى ھەزرى ئەوروپين و، حەزب وەك ميكانيزم و شيوازيكى نوى و چەكيكى سەرکەوتوو دادەنين بۇ مەملەتيكردىن لە گەل ھيزە نەريتيەكان.

ھەرھەلە ھەندىك لە نمونەى تويزيئەو ھەكە بە كيشى (1.790)، پييان وايە كە ئافرەتى ئەندام لە ريزەكانى حەزبى سياسى رۆليان بينيو ھە ئاشناكردى ئەندامانى حەزب بە ھەلويسىتى رەخنەكرتى بونيائەنەر، ئەمەش دەگەرپتەو بۇ ئەو، ديموكراسى و پۆشەنبيرى سياسى لای ئەندامانى ھەندىك لە حەزبەكان گرنكى خوى ھەيە لە پيدانى ئەندامەكانى بە بنەماى پۆشەنبيرى فرە لايەن و، وەرگرتنى راي بەرامبەر و رەخنەكرتن و ليپوردەيى، ئەمەش سيفەتيكە كە مرۆڤ لە ريگەى كەنالەكانى پيگەياندىنى كۆمەلەيەتى و سياسى وەريان دەگرىت، كە دەناسریت بەو: ئەو پروسەيەيە كە تاكەكان لە ريگەيەو ھە سيستەمى سياسى دەناسن و، بىرپار لە سەر دركبوونيان بە سياسەت و كاردانەو ھە بەرامبەر بە دياردە سياسىيەكان دەدات، كە ناوئەندەكانى كۆمەلەيەتى و ئابوورى و سياسى لە كۆمەلگە دەگریتەو، ھە كاريگەرى لەسەر ھەلويسىت و بەھا سياسىيەكانى تاك دەبيت، بويى پيگەياندىنى كۆمەلەيەتى و سياسى تاكەكان لە گرنگرتين پەيوەندييەكانە لە نيوان سيستەمى كۆمەلەيەتى و سيستەمى سياسى، ھەر بويى دەزگاکانى پەرەردەو فيركردن و پراگەياندنیش كاريگەريان ھەيە لە بلاوكردنەو ھە پۆشەنبيرى و يەكترقبولكردن و رەخنەكرتى بونيائەنەر بۇ بەرامبەر، لە پيئاو دروستكردى مرۆڤيكي ديموكراسى، كە ھەست بە توانای سياسى خوى بكات، بەواتای توانای كاريگەرى ھەبيت لەسەر رپرەوكانى ژيانى سياسى، جا لە ريگەى رەخنەكرتيكى بونيائەنەر بيت بۇ ھەر بەرپرسىك بەبى ترس و گومان، يان دەرپرينى راو بۆچوونى بيت سەبارەت بە مەسەلە جۆراوجۆرەكان كە دووچارى كۆمەلگە دەبنەو،

ھەرۋەھا بەشداربۇونىكى ھۆشيارانەو ئەينى ھەيىت لە ھەموارکردنى بىراپەكان، ۋەكو ھەلبىئاردنەكانى سەرۋك و پەرلەمان، ئامادەيى ھەيىت بۇ دەستىپىكىردنى كىبرىكى و پىزگرتن لە راي بەرامبەر، ئامادەيى گيانى دەستىپىشخەرى تىدادىيىت بۇ دەرکردنى ھەلويسىتى ئەينى، كەواتە ئامانجى پروسەي پىگەياندىنى كۆمەلايەتى و سىياسى پىويستە زىاتر تاكەكان بەرەو ئاقارى گەشەپىدانى فكىرى و زانستى و پەخنەيى ببات، ئاشكرايە كە جۆرەھا بەرنامەو پروگرام لە پىگەي كەنالەكان لەسەر حزبەكان پەخش دەكرىت و، چەندىن پەخنە لە حزبەكان دەگرىت، ئافرەتىش بەدەرنىيە لە بەشدارىكىردنى ئەو بەرنامانە، بۇيى ئافرەت رۆلى ھەبوو لەم پرسەدا بەپىي كىشى بەدستھاتوو، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپىتەو بۇ ئەوئى ئەو ئافرەتانە تارادەيەك بە پىگەياندىكى كۆمەلايەتى و سىياسى سەرکەوتوو تىپەپىون.

ھەرۋەھا لە چوارچىۋەي تەۋەرى حزبى سىياسى سەبارەت بە پرسى ئافرەتى ئەندام لە رىزەكانى حزبى سىياسى رۆلى بىنيوہ لە ھۆشيارکردنەۋەي ئەندامانى حزب بە چەمكى ئىنتىما بۇ نىشتمان، بە كىشى (2.080)، دەرکەوت كە ئافرەت لەم پرسەدا رۆلى خۆي بىنيوہ، ئەمەش بە پەلەي يەكەم دەگەرپىتەو بۇ پەرۋەدەي خىزانى، دواتر ئەو قۇناغە يەك لەدوای يەكەي ژيانى كە تىپپەپاندووہ لە ۋەرگرتنى بەھاو زانىارى و، ھەلويسىتى خۆشەويستى و ئىنتىما بۇ نىشتمان كە لە باۋانى ۋەرگرتون، واتە ئەو شىۋازە پەرۋەدەيەي كە خىزان دەگرىتە بەر بۇ چاندنى ھەستى خۆشەويستى و ئىنتىما بۇ نىشتمان، لەگەل ئەۋەشدا كارلىكىردنى لەگەل مەعريفە و پرنسىپەكانى قوتابخانە لەپىگەي وتنەۋەي وانەي مېژوو و پەرۋەدەي نىشتمانى و خۆشەويستى نىشتمان و ئالاي نىشتمانى لەلايەن مامۇستاكانيانەۋە، ھەرۋەھاپرنسىپى حزبە نىشتمانىيەكان رۆلىيان ھەبوو لە پىگەياندىنى تاكەكان و گەشەپىدانى ھۆشيارى سىياسى لەلايان، ھەرۋەھا رۆشەنپىرى خودى و كەسايەتى گرنكى خۆي ھەيە لە سەنگى كەسايەتى تاكەكان و گەشەپىدانى ھۆشيارى سىياسى و قولبۇونى پرواي بە مەسەلەكانى نىشتمان و پىشكەوتن و دەرکەوتنى.

سەبارەت بە پرسى ئافرەتى ئەندام لە رىزەكانى حزبى سىياسى رۆلى بىنيوہ لە ئاشناكىردنى ئەندامانى حزب بە پىزگرتن لە سەرۋەرى ياسادا، كىشى (2.150)، دەرکەوت لە پروانگەي نمونەي توپىنەۋەكە، ھۆكارەكەي دەگەرپىتەو بۇ ئاشناۋونى ئافرەتانى ئەندام لە حزبەكان بە بنەما ياسايىيەكان و ھۆشيارى ياسايى، كە پەگەزىكى سەرەكەيە بۇپىزگرتن لە سەرۋەرى ياساو دواتر پراكتىزەكىردنى لە كۆمەلگەدا، دواتر پابەندبۇونى دام و دەزگا حكومىيەكان بە پراكتىزەكىردنى ياسا، كە بۆتە ھۆي پراكتىزەكىردنى لەلايان ھاۋلاتيانىش، ئەو لايەنەي كە دەتوانى كارىگەرى پراكتىزەنەكىردنى ياسا كەمبكاتەۋەو بىسپرىتەۋە، پابەندبۇونى دەسەلاتى دەزگاكەنە بە پرنسىپى ياساكان و دواتر

پراکتیزه کردنی له لایه ک و، وگه شه پیدانی هۆشیاری یاسایی و بلاوکردنه وهی له سه رجه م ناوهنده کان ، له نیوه ندیسیاندا ناوهندی خیلایه تی له لایه کی تر.

دوای شیکردنه وهی ته وه رهکانی پۆلی ئافره تی کورد له ریزی حزبه سیاسیه کاندایا، ده رکه وت، ناوهندی ژمیری پیکهاتهکانی ته وه رهکه بریتییبه له (1.903) به لادانی پیوه ری (0.482) ده گه یینه ئه نجامی ئامانجی سییه م (زانینی پۆلی ئافره ت له ناو ریزی حزبه سیاسیه کاندایا) له پونگه ی ئاماری به ئاستیکی به رز هه ژمار ده کریت.

4- ئامانجی چواره م: زانینی پۆلی ئافره ت له ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی له شاری هه ولیردا.

به گشتی ره گه زهکانی ئه و ته وه ره بریتی بوون له و فاکته رانه ی له خشته ی (14) هاتوون.

خشته ی (14)

فاکته رهکانی ته وه ری پۆلی ئافره ت له ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی به پیی ناوهندی سه نگراو پوونده کاته وه

ژ	ته وه ری ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی	ناوهندی سه نگراو
1	ئافره تی ئه ندام له ریزهکانی ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی بینیه له بلاوکردنه وهی پۆشه نیبری مه ده نی له کۆمه لگه دا	2.360
2	ئافره تی ئه ندام له ریزهکانی ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی بینیه له بلاوکردنه وهی هۆشیاری یاسایی له کۆمه لگه دا	2.250
3	ئافره ت له ریزهکانی ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی بینیه له دا بینکردنی ئازادی کاری ریکخراوه ییدا	2.220
4	ئافره تی ئه ندام له ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی بینیه له گه شه پیدانی گشتگیردا	2.190

له خشته ی (14) دا په یوه ست به ئامانجی چواره م سه باره ت به ئافره تی ئه ندام له ریزهکانی ریکخراوهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی بینیه له بلاوکردنه وهی پۆشه نیبری مه ده نی له کۆمه لگه دا، به کیشی (2.360)، ده رکه وت، هۆکاری ئه مه ش ده گه رپته وه بۆ ئه زموونی تاکه کان و شاره زایی ئه ندامانی ریکخراوهکان به پرنسیپهکانی کۆمه لگه ی مه ده نی، که به کیکه له پرنسیپه گرنگهکانی سه رکه وتنی کاری ریکخراوهکان و به دیه یانی ئامانجهکان، ریکخراوه مه ده نیهکان کار ده کهن بۆ دروستکردنی بریارهکان و پته وکردنی به رنامه پۆشه نیبری هه ره وه ها پۆلی کۆمه لگه ی مه ده نی پۆلی ده ولت ده خهن، له بوارهکانی هۆشیاری و پۆشه نیبری کۆمه لایه تی و سیاسی مه ده نی. له میانه ی پۆله بنه پره تی و کاریگه رییه که ی له بلاوکردنه وهی پۆشه نیبری و پیگه یاندنی کۆمه لایه تی و سیاسی، که به شداری ده کات

له بەرزکردنەوهی و رۆشەنبیری مەدەنی بۆ نەوهکانی کۆمەڵگەو، ڕاکیشانیان بۆ گۆرەپانی کاری سیاسی و کۆمەڵایەتی مەدەنی، ئەم ڕیکخراوانە بەشداریانکردوو لە گەشەپێدانی چەمک و ناوەرۆکی رۆشەنبیری مەدەنی و ھۆشیارکردنەوهی جەماوەر بە بەھاکانی، وەك دیموکراسی، مافەکانی مرۆف، و ھاوولاتیبوون، قبولکردنی ڕای بەرامبەر، لیبوردەیی، جیھانگیری و، جیاکردنەوهی دەسەلاتەکان..ھتد، بۆئەوهی ببیتە بەشیک لە رۆشەنبیری کۆمەڵگە، فاکتەری چالاککردنی ئافرەت لە ناو ڕیکخراوەکان ئەزموون و شارەزایی و پەسپۆرییەکیانە، کە ھانیان دەدات بۆ زیاتر بلاوکردنەوهی رۆشەنبیری مەدەنیەکان، لە ڕینگە ئێنجامدانی ۆرک شۆپ و کۆپو سیمینارو میژگرد لەپیناوا ناشابوونی ھاوولاتیان بە رۆشەنبیری مەدەنی، ھەرھەھا ھۆشیارکردنەوهی ئافرەتان بەرامبەر بە مافەکانیان، وەك، مافە مەدەنی و سیاسی و، کۆمەڵایەتی و، ئەنجامدانی بەرنامە ی رادیویی و TV و پۆستەر و رۆژنامە و بلاوکرەو بۆ پێشخستنی فکری ھاوولاتیان و بەگژاچوونەوهی داب و نەریتە کۆنەکان، کردنەوهی خولی رۆشەنبیری و کۆمپیوتەر و زمان و کاری دەستی، ھەر لە ڕینگە سیمینارو کۆبوونەو ناستی ھۆشیاری ھاوولاتیان بەرزکردۆتەو سەبارەت بە لیبوردەیی، ھاوکاری، کاری خۆبەخشی، راستگویی، دادپەرەری کۆمەڵایەتی، ڕیزگرتن لەکات، پاراستنی ژینگە، خۆپاراستن لە نەخۆشیەکان، ھەرھەھا ڕاھینان و مەشقیکردن و ۆرک شۆپ بۆ کادیران و ئەندامانی ڕیکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی لە مامەڵە کردنیان لەگەڵ ھاوولاتیان بۆ بەھیزکردن و بەگەر خستنی تواناکانیان. ئەم ئەنجامەش لەگەڵ ئەنجامی توێژینەوهی(وفاء محمد حمزة عواد) یەك دەگرتەو دەریخستوو ڕیکخراوەکان بەشداریانکردوو لە زیادکردنی ھۆشیاری سیاسی ئافرەت لە ڕینگە پێشکەشکردنی بەرنامە و پروگرامی پەرۆردەو بەرنامە تایبەت بە ئافرەت و بەرنامە سیاسی و رۆشەنبیری و ھۆشیاری.

ھەرھەھا سەبارەت بە پرسى ئافرەتی ئەندام لە ریزەکانی ڕیکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی پۆلی بینیووە لە بلاوکردنەوهی ھۆشیاری یاسایی لە کۆمەڵگەدا، بە کیشی (2.250) دەرکەوت، ھۆکارەکی ئەو، سەرەرای ئەوهی ئافرەت ئەو باگراوندە هیەتی سەبارەت بە ھۆشیاری سیاسی کە لە خیزان و دەزگا پەرۆردە و فیڕکارییەکان وەری گرتوون، ئەو ڕیکخراوانە ئافرەت تیایدا کاردەکات ڕیکخراویکن کە لە بنەردا ناوەندیکن بۆ بلاوکردنەوهی ھۆشیاری لە سەرچەم بوارەکان، تاکەکان فیڕی بەرپرسیاریەتی و چاودیڕی دەسەلات دەکەن، بۆ دانانی سنووریک بۆ دەسەلات تا مافە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی جەماوەر نەخوریت، وایان لیدەکات کە پابەندی شیوازە یاساییەکان بن، لە سەرۆی ھەموو یاساکان یاسای دەستور، کە دەستنیشانى شیوازی سیستەمی حوکمرانی دەکات، کە ڕیکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی ھەولێ پراکتیزەکردنی دەدەن لە سەرچەم لایەنەکانی ژياندا، لەھەمانکاتدا لەکاتی لادانی دەسەلات لە بڕگەکانی دەستور و یاساکان بەرامبەر جەماوەر، ئەو کاتە ڕیکخراوەکان ھانی جەماوەر دەدەن، بۆ داکوکیکردن لە مافە یاساییەکانیان، وەك: یەكسانی تاکەکانی

كۆمەل بەرامبەر دادگا، ھەولۇ دانانى دەستورئىكى ھەمىشەيى، ھاوسەنگى نىوان ئەرك و مافەكان، لىكجياكردنەوھى حزب لە حكومت، لىكجياكردنەوھى ھەرسى دەسەلاتەكان(ياسادانان، جىبەجىكردن، دادوھرى)، سەربەخوئى دەسەلاتى دادوھرى. چونكە ياساكان دەبىت لەبەرژەوھندى گشتىدا بىت نەك بەرژەوھندى تاكەكەسى. ھەروھە ئافرەت لە رىكخراوھكان پۇلى دياريان ھەبووھ لە كاتى پروسەي ھەلېژاردنەكان، وھكو رىنمايكردى جەماوھ بە رىكارە ياسايىھكانى ھەلېژاردن لە رىگەي ئەنجامدانى كۆبونەوھو كۇنفرانس و كردنەوھى خول و سىمىنار ورك شوپ. سەرھەراي گۆپىنى چەندىن ياسايى تايبەت بە بارى كەسىتتى و توندوتىژى خىزانى، چونكە ھوشيارى ياسايى تاكەكانى كۆمەلگە يەككە لە رىگا سەرھكى و بەھىزەكان بۇ گەشىتن بە كۆمەلگەي مەدەنى، سەرھەراي كاريگەرى ئەو ياسايانەي دەرئەچن كە خزمەت بە بارودۇخ و پەوشى ئافرەت دەكەن، ئەم ئەنجامەش لەگەل ئەنجامىكى ترى تويژىنەوھى(طاهر حسو مير الزىبارى) رىككەكەويت كە ئەوھ بەديار دەخات كە ياساكان كاريگەرى لە سەر بارودۇخ و پەوشى ئافرەتى كورد ھەيە بە شىوھەيەكى ئەرىنى. بويى ھوشيارى ياسايى لاي ھاولاتيان، پابەندبوونە بە رىساوياساكان، كە رەنگدانەوھى دەبىت لەسەر پتەوكردى دەسەلاتى ياسادانان.

ھەر لە چوارچىوھى ئەم تەوھرو سەبارەت بە پرسىارە كراوھكە، لەخشتەي(15) ھاتوھ زۆرتىن ئەو لايەنانەي كە ئافرەت كاري بۇ كردوھ و پۇلى تىايدا بىنيوھ لە بلاوكردنەوھ ھوشيارى ياسايى لەناو رىكخراوھكانى كۆمەلگەي مەدەنى.

خشتەي (15)

پۇلى ئافرەت لە بلاوكردنەوھى ھوشيارى ياسايى لە رىكخراوھكانى كۆمەلگەي مەدەنى پروندەكاتەوھ

ز	ئەو پرسانەي كە ئافرەتان پۇلىان تىدا بىنيوھ لە رىكخراوھكانى كۆمەلگەي مەدەنى بەپىي وەلامى لىتويژراوان	ژمارە	زنجىرەي پلەبەندى
1	يەكسانى تاكەكانى كۆمەل بەرامبەر دادگا	56	1
2	ھەولۇ دانانى دەستورئىكى ھەمىشەيى	5	4
3	ھاوسەنگى نىوان ئەرك و مافەكان	56	1
4	لىكجياكردنەوھى حزب لە حكومت	24	2
5	(لىكجياكردنەوھى ھەرسى دەسەلاتەكان(ياسادانان، جىبەجىكردن، دادوھرى	17	3
6	سەربەخوئى دەسەلاتى دادوھرى	24	2

لە خشتەي(15)، دەرەكەويت كە (182) يەكە لە نموونەي تويژىنەوھ وەلاميان داوھتەوھ بۇ پۇلى ئافرەت لەم پرسانە، بەلام (18) يەكە لە نموونەي تويژىنەوھ وەلاميان نەداوھتەوھ، پىيان وايە ئافرەت پۇلى نىە لەم پرسانە، بە شىوھەيەك كە ھەريەك لە پرسەكانى يەكسانى تاكەكانى كۆمەل بەرامبەر

دادگا و هاوسهنگی نیوان ئهرك و مافهكان، بهیهك هیژ له هه موو بوارهكانی دیکه زیاتر ئافرهت پۆلی تیایدا بینیهوه که زۆرتیرین وهلامی تاکهکانی نمونهی تووژینهوهیان به دهستههیناوه، که دووباره بووه کانیان، (56)، که هیژیان له هه موو پرسهکانی تر زیاتره له زنجیره ی پله به نهیدایا پله ی (1) یان وهرگرتوه، ئه وهش نیشانه ی ئه وهیه که لیتووژراوان ههست به کارکردن و بوونی پۆلی ئافرهت دهکن له پیکخواههکانی کۆمه لگه ی مه دهنی له م دوو بواره دا، واته له ئه نجامی ههستکردن به نا پرونی له دادپهروه ی کۆمه لایه تی و نایه کسان ی تاکه کان به رامبه ر یاسا، ههروه ها نا پرونی له هاوسهنگی نیوان ئهرك و مافهكان، بوو ی ئافره تان له پیکخواههکانی کۆمه لگه ی مه دهنی زیاتر جهختیان له سه ر ئه م بواره نه کردۆته وه، به پشت به ستن به ماده ی (20) له مافه مه دهنی و سیاسیه کانی ده ستووری هه ری می کوردستان- عیراق له برگه ی یه مدا که هاتوه (هه موو کهس به رامبه ر به یاسا یه کسانه)، بوو ی کاریان بو کردوه له پیناوهنگاوانانی کۆمه لگه به ره وه مه ده نی بوون.

هه وه ها له باره ی پرس ی لیکجیا کردنه وه ی حزب له حکومه ت و، سه ره خۆ یی ده سه لاتی دادوه ی (24) دووباره بووه بو هه ر یه کی که له م پرسانه زنجیره ی پله به نهیدایا پله ی (2) یان وهرگرتوه، به مهش دهرده که ویت، ئافره ت پۆلی بینیه وه له که مکردنه وه ی ده ستیوردانی حزبایه تی له ناو ده سه لاته کانی حکومه تدا، ئه گه ر چی به پای تووژهر تا ئیستا ئه م لیکجیا کردنه وه یه بوونی نیه له نیوان حزب و حکومه ت له کوردستاندا، چونکه ده ستیوردانیکی حزبی زۆر ههستی پیده کریت له سه رجه م دام و دهزگا حکومیه کان. ههروه ها سه باره ت سه ره خۆ یی ده سه لاتی دادوه ی که (24) دووباره بووه وه و زنجیره ی پله به نه دی (2) ی وهرگرتوه، دهرده که ویت ئافره ت پۆلی بینیه وه و کاری کردوه له سه ر سه ره خۆ بوونی ده سه لاتی دادوه ی، ئه مهش ده گه رپه توه بو ئه وه ی له لایه ک په رله مان و ئه نجومه نی نیشتمانی کوردستان- عیراق) هه ر له سه رتاوه گرنگیان به م پرسه داوه، و پیکخواههکانی کۆمه لگه ی مه دهنی پشتیان پی به ستوه، کاتی که بپاری (یاسای ده سه لاتی دادوه ی هه ری می کوردستان- عیراق) ده رچوو، به ژماره (14) بو سالی 1992، ههروه ها یاسای ژماره (23) ی بو سالی 2007، یاسای ده سه لاتی دادوه ی له هه ری می کوردستانی عیراق⁽¹⁾، ههروه ها به پیی ماده ی (77) (78) و (79) و (80) له ده ستوری هه ری می کوردستان، باس له سه ره خۆ یی ده سه لاتی دادوه ی ده کریت⁽²⁾، وه ماده ی (87) و (88) و (89) له ده ستوری عیراقی که له (2005)، که تیا یاندا هاتوه (ده سه لاتی دادوه ی سه ره خۆ یه و جگه له یاسا هیچ ده سه لاتیکی به سه ره وه نیه، نا کریت هیچ ده سه لات و که سی که ده ستبخاته ناو

1- وقائع کوردستان، رقم العدد (76)، اربیل، العراق، 2007/11/26، ص 21.

2- ده ستوری هه ری می کوردستان- عیراق، په رله مان ی کوردستان، هه ولیر، په سند کراوه له به رواری 2009/6/24، 2009، لا 81.

سەر بە خۆبوونی دادگا و کاروباری دادوهری⁽¹⁾. له لایه کی تر درکپی کردنی ریکخواوه کان به گرنگی ئەم پرسه، له پال ئەو پۆله کاراو ئەکتیقهی که ریکخواوه کان کۆمه لگه ی مه ده نی بۆ پاراستنی شکۆمه ندی یاساو سه رخستنی پرۆسه دیموکراتیه کاندایه له ماوه ی بیست سالی رابردودا گیراویانه، تاراده یه که توانیویانه به فشاری ئۆرگانه مه ده نیه کان هاوشانی میدیاکان، ده سه لاتی دادوهری تاراده یه کی باش سه ره خو بکن و بیانکه ن به نامانچ و کارنامه ی سالانه ی خویان. ئەگه رچی ده سه لاتی دادوهری له هه ری می کوردستان تاراده یه کی زۆر سه ره خو ییان هه یه.

هه ره ها سه به رته به پرسی لیکجیا کردنه وه ی هه رسی ده سه لاته کان (یاسا دانان، جیبه جیکردن، دادوهری) له لایه ن ئافره تان له ریزه کان ریکخواوه کان کۆمه لگه ی مه ده نی، دووباره بووه کان (17ه، که زنجیره ی پله به ندی (3) ی وه رگرتووه، ئەمه ش نیشانه ی ئەوه یه که ئافره ت گرنگی نه داوه به م پرسه و کاری بۆ نه کردووه، ئەگه رچی به پیی ماده ی (47) له ده ستوری کۆماری عیراقی سالی (2005) هاتووه، پرنسیپی جیا کردنه وه ی ده سه لاته کان یه کی که له پرسه گرنکه کان⁽²⁾، ئەگه رچی به پای تویتزهر پرسی لیکجیا کردنه وه ی هه رسی ده سه لاته کان (یاسا دانان، جیبه جیکردن، دادوهری)، وپراکتیزه کردنی بابه تیکی پیویسته بۆ بونیاتنای کۆمه لگه ی مه ده نی، چونکه یه کی که له بنه ما گرنکه کان یاسا، که به بی ئەو ناتوانی کۆمه لگه ی مه ده نی بونیات بنری.

هه ره له چوارچێوه ی ئەم ته وه ره سه به رته به پرسی پۆلی ئافره ت و هه وه له کان ی بۆ دانانی ده ستوریکی هه میشه یی، دووباره بووه کان (5) ه زنجیره ی پله به ندی (4) ی وه رگرتووه، ده رکه وت ئافره ت له ریکخواوه کان کۆمه لگه ی مه ده نی، ئەم پرسه ی فه رامۆشکردوه و، رۆلی نه بیینیوه له هاندان له پیناو دانانی ده ستووریکی هه میشه یی، هۆکاری ئەمه ش ده گه رپته وه بۆ ئەوه ی تائیسقا ئیمه ده ولته نین، به لکو هه ری می کین له چوارچێوه ی ده ولته ی عیراق، بۆی تا سالانیکی درهنگ دوای رزگار کردنی عیراق له ده ست پرژیمی به عس، بۆ ده رکردنی بپارێه کان کاریان به بره گه کان ی ده ستووری عیراقی ده کرد، ئەگه رچی بوونی ده ستووریکی هه میشه یی له هه ره کۆمه لگه یه کدا یه کی که له مه رجه پیویسته یه کان بۆ ته واو کردنی پیشکه وتنه سیاسی و کۆمه لایه تی و شارستانیه کان، چونکه ئەگه ره ده ستوور هه بیته، ده توانریت ده ستوور هه موا بکریته وه و گۆرانکاری بۆ بکریته له پیناو به رژه وه ندی میلیته و هاو لاتیان، چونکه ده ستوور په یوه ندی نیوان ده سه لاته کان ریکده خات، په یوه ندی ئەرکی ده سه لاته به رامبه ر هاو لاتیان، وه مافی هاو لاتیان به رامبه ر حکومه ت. سه ره رای ده رکه وتنی پۆلی ئافره ت له هه ندیک له پرسه کان یه کسان ی تاکه کان ی کۆمه ل به رامبه ر دادگا و هاوسه نگی نیوان ئەرک و مافه کان و،

1- مجلة البرلمان، العدد (7) السنة الثانية، ك2-1993، اربيل، ص2.

2- صباح صادق جعفر الانباري، دستور جمهورية العراق - ملحق قرار الاصلاح السياسي للمرحلة القادمة رقم (44) لسنة 2008، المكتبة القانونية، بغداد، 2005، ص 26.

لېكچيا كړدنه وهی حزب له حكومت و، سهر به خوږی دهسه لاتی دادوهری، به لآم ئافرهت له رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی، پۆلی نه بینيوه له دانانی دهستورېكی هه میشه یی كه بابه تیكی هه ستیاره، هو كاری كه می ئه م پۆله كه می ئینتمایانه به شیوه یه کی خو به خشی بو ئه م رېكخراوانه، ئه مه ش به هو ی ئه وهی به شیک له م رېكخراوانه پاشكوی حزین، كه ده بیته هو ی نه مانی دیموكراسی له ناو رېكخراوه كان، ئه م ئه نجامه یه كده گریته وه له گه ل ئه نجامیكی تری تویژینه وهی (طاهر حسو میر الزیباری) كه ئه وه به دیار ده خات به هو ی پاشكویایه تی ئه م رېكخراوانه بو حزبیكی دیاریكراو و نه بوونی دیموكراسی له ناو رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی و پابه ندبوون به داب و نه ریت، هو كاریك ن بو نه بوونی ئینتماو خو به خشین له ده زگا كانی كۆمه لگهی مه دهنی، بو بینینی پۆلی خو یان له پرسه چاره نووسازه كان.

بو ته واو كړدنی ته وهی رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی سه باره ت به پرسی ئافرهت له ریزه كانی رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی پۆلی بینيوه له دابین كړدنی ئازادیی كاری رېكخراوه بییدا، به كیشی (2.220)، ده ركوت، هو كاره كه ی ئه وه یه له گه ل هه موو ئه م شوینه وارو و ئاسته نكانه ی به رده م رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی، دوا ی دامه زران دنی به رپوه به رایه تیه ك به ناوی (به رپوه به رایه تی رېكخراوه نا حكومیه كان - NGO) ژماره یه ك له م رېكخراوه مه دهنیه لو كالیه كانه ئه وانیه گرنگیان به پرسه یاسایی و سیاسی و كۆمه لایه تی و كیشه كانی ئافرهت و ژینگه و مافه مه دهنی و سیاسییه كان داوه، توانیویانه تا راده یه ك به ئازادیی و به پیی ئامانجی رېكخراوه كیان به ئازادیی كاری بو بكن و. چه ندین به ره می لیچینراوه، به پیی كیشی به ده سه تها توو، ئه گه ر چی ئه زمونی تا کی رېكخراوه یی و شاره زایی ئه ندامانی رېكخراوه كان یه كیه كه له پرنسیپه گرنه كانی سه ركه وتنی كاری رېكخراوه كان و به دیه یانی ئامانجه كانیان، كه بو ته هو كاری به دیه یانی هه ندیک له ئامانجه كانیان، به پای تویژر هه بوونی ئازادی بو هه ندیک له رېكخراوه كانی كۆمه لگهی مه دهنی سنوورداره، بویه له كاره كانیان زور ئه كتیف نین، به تایبه ت ئه و رېكخراوانه ی له لایه ن حزبیكی دیاریكراو پشتگرییان لیئا كریت، هو كاری ئه مه ش ده گه رپته وه بو كاریگه رییه كانی پرۆسه ی ئازاد كړدنی عیراق كه په ره پیدان و كار كړدنی دامه زراوه مه دهنیه كانی دوا خست و تیگه یشتنیكی ناروون و ئه زمونیكی ناكاملی له كار كړدنی ئازادیی رېكخراوه یی هینا یه كایه وه، به جوړیك كه كه مترین رېكخستنی مه دهنی له فۆرمی كړده بییدا توانیویه تی له گه ل په گه زه كانی كۆمه لگهی مه دهنی بگونجینیت، هه روه ها زور به ی رېكخراوه كان سه ر به حزبیكی دیاریكراون و له لایه ن ئه و حزبانه وه پشتگرییان لیده كریت، كه ئه مه ئاسته نكه له به رامبه ر ئازادیی كاری رېكخراوه یی. به پیچه وانیه ئه و رېكخراوانه ی سه ر به هیچ حزبیك نین، ئازاد ن له كاره كانیان، به لآم پشتگرییان لیئا كریت. سه ره پای هه بوونی هه ندیک چالاکی و شاره زایی ئه ندامانی هه ندیک له م رېكخراوانه له هه ندیک لایه ندا، به لآم به رپوه رو هه ل سوپراوانی ئه م رېكخراوانه كه م ئه زمون و شاره زان به هو ی نه بوونی پسپوړیه تی له بواری كاری رېكخراوه بییدا، ئه م ئه نجامه له گه ل ئه نجامی تویژینه وهی (عمر

علی احمد) یەكدهگریتهوه، دەریخستوو هەلسوپاوانی رێكخراوهکانی كۆمه‌لگەى مەدەنى كەم شارەزان لەبوارى كارى رێكخراوهییدا. هۆكارەكەى دەگەڕینیتهوه بۆ ئەوهى لەم رێكخراوانەدا پسپۆریهتی تیدا زۆر كەمن.

سەبارەت بە دوایین پرس لە تەوه‌رى رێكخراوه‌كانى كۆمه‌لگەى مەدەنى سەبارەت بە ئافره‌تى ئەندام لە رێكخراوه‌كانى كۆمه‌لگەى مەدەنى رۆلى بىنیوه لە گەشه‌پیدانى گشتگیردا، بە كیشى (2.190)، دەرکەوت، وه‌ك لە خشته‌ى(17) دا دەرده‌كه‌ویت، ئەمەش بەره‌مى ئەو بارودۆخه‌ میژووئى و كۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌ كە كۆمه‌لگەى كوردی تیايدا تىپه‌ریوه، بەتایبەت سالانى دواى رۆخانى پژیى بەعس، شتیكى بەرچاو رۆونه‌ كە هەریمى كوردستان، بەتایبەت لە هەولێرى پایه‌ته‌خت وه‌رچه‌رخانىكى باشى بە خۆیه‌وه‌ بىنى، لە رۆوى گەشه‌پیدان لە بواره‌كانى كۆمه‌لایه‌تى، رۆشه‌نبىرى، سیاسى، ئابوورى، هەروه‌ها گەشه‌پیدانى سروشتى و مرویش، زیادکردنى هەلى كارو هەلى ژيان بۆ هەندىك كەس بەبى ئەوه‌ى كارىگەرى بخاته‌ سەر هەلى ژيانى كەسانى تر، رۆل و بەشدارى ئافره‌تیش تیايدا دیاربووه، بە پى كیشى بەده‌سته‌توو، بەپرای توێژەر ئەگەر لە هەندىك بواردا چالاكى ئافره‌ت دیارو بەرچاو بىت لە رێكخراوه‌كانى كۆمه‌لگەى مەدەنى، بەلام لەبوارىكى تردا كەمتر چالاكى هەبووه، چونكە پرۆسه‌ى گەشه‌پیدانى گشتگیر بریتىیه‌ لە گواستنه‌وه‌ى بارودۆخى كۆمه‌لگە لە رۆوى ئابوورى، مروئى، كۆمه‌لایه‌تى، پىشه‌سازى، ئامانجى باشتکردنى بارودۆخى مروقه‌ بۆ ئاستىكى باشتى خوشگوزەرانى لە پىناو جىگىر بوون و پىشه‌كه‌وتنىان، ئەگەرچى لە بوارى بەره‌مه‌پىنانى ئابوورى و گەشه‌پیدانى ئافره‌ت كەمتر رۆل و بەشدارى هەبووه، بەهۆى نەبوونى دەرته‌ت بوه‌ لە پىناو دەرخته‌نى پىگەى ئافره‌ت، یان نەبوونى یه‌كسانى په‌گەزى، یان بەهۆى ئاستى نزمى خوینده‌وارى ئافره‌ت و درك نەکردنى بە كارىگەرى خویندن لەسەر هۆشيارى و رۆلى لە گەشه‌پیداندا، بەلام لە ئىستادا، پرۆسه‌ى گەشه‌پیدانى گشتگیر لە هەریمى كوردستان وه‌ك بنه‌مايه‌كى گرنگ بۆ بونىاتنانى كۆمه‌لگەى مەدەنى سەیر دەرکىت، كۆمه‌لێك چالاكى ئەنجامداوه، گرنگترینیان: بونىاتنانى دام و دەزگای نوى، خزمه‌تگوزارىه‌كى فراوان و پرۆژه‌ى زه‌به‌لاح و پلانێك بۆ توانا مروئیه‌كان وه‌ك، (پرۆژه‌ى تواناسازى) بۆ ئەوه‌ى ئافره‌تان و پىاوان توانایان هەبىت لە دروستکردنى دواپۆژيان، لە ئەنجامى بەرزبوونه‌وه‌ى ئاستى خوینده‌وارى و ئاستى زانستى ئافره‌تان كە بەهۆى ئەمانه‌وه‌ رۆل و بەشدارى ئافره‌ت لە سەرجه‌م بواره‌كانى كۆمه‌لگە هەنگاوى ناوه، لە پىناو بەره‌و پىشبردنى كۆمه‌لگە، بەهۆى بەشدارى و كارکردنى لەسەرجه‌م بواره‌كان، وه‌ك بوارى په‌روه‌رده، تەندروستى، سیاسى، ئابوورى، كۆمه‌لایه‌تى، سەربازى. ئەگەر چى ئافره‌تى كورد لە توانايدا هەبووه‌ زیاتر چالاكى و تواناكانى بەگەربخات ئەگەر گۆپرانى بارودۆخ نەبوايه، بەشدارىه‌كى زیاترى پىده‌كرا لە سەرجه‌م بواره‌كاندا، بەلام بە هۆى بارودۆخى كۆمه‌لایه‌تى و سیاسى و، كۆمه‌لێك فاكتەرى تری وه‌ك، نەبوونى هەلى یه‌كسان و سستى ئىداره‌كان و بى

تواناييان له بهرپوهبردنی کاره کانیان، نافرته دورره په ریز کراوه و پوړی کی دیار و بهرچاوی نه بووه له بواره کانی (پیشه سازی، نابووری، سیاسی). ئەم ئەنجامهش له گهل ئەنجامی کی تری توپزینه وهی (سلیم بطرس الیاس) پشتراست ده که یڼه وه که در یخستوه که بیروکراسی و لاوازی توانای ئیداره کان و گهنه لیان له سهرتای ئەو کوسپانهن که پروبه پرووی پرؤسه ی گه شه پیدانی گشتگیر ده بنه وه، ههروه ها له گهل ئەنجامی توپزینه وهی (شهبال معروف صالح دزه یی) یه کده گریته وه که در یخستوه، بارودوخی میژووی و کومه لایه تی بوته هوکاری جوړیک له دابه شکردن و به لاهه نانی نافرته کی کارکر له مهیدانی نابووری به ره مهیناندا، که توپزهر وای ده بینی هوکاری پیگه یانندی کومه لایه تی و ئایینی و، پوړ و جوړی کار، ده بیته هو ی نه بوونی یه کسان ی. ههروه ها له گهل ئەنجامی توپزینه وهی (عفاف محمد زیدان) پشتراست ده که یڼه وه، که در یخستوه خوینده واری کاریگه ری زوری له سهر هو شیار ی نافرته کی کریکار هیه، واده کات به شداریه کان له گه شه پیدان زیاتر ئه ری نی بن، ههروه ها خوینده واری پیویسته بو پیدانی توانا به تاکه کان له پیناو زیاتر خو ماندوکردن له کاردا، له پیناو گه یشتن به ئامانجه کان و، زیاتر هانی به شداریه کان ده کات، له گهل دوزینه وهی په یوه ندییه کی دوولایه نه له نیوان تیروانین بو کار وه کشتی کی پیویست و له نیوان به شدار ی له پرؤسه ی گه شه پیدان. وهک له خشته ی (16) پوړی نافرته له کهرته گشتی و تایبته پرونده کاته وه.

خشته ی (16)

پوړی نافرته له کهرته گشتی و کهرته تایبته پرونده کاته وه

ژماره	زنجیره ی پله بهندی	ئهو کهرتانه ی که نافرته تان پوړیان تییدا بینیه له پیکراوه کانی کومه لگه ی مه دهنی به پیی وه لای لی توپزراوان	ژ
101	1	کهرته گشتی	1
85	2	کهرته تایبته	2

له خشته ی (16) دا، که که کوئا پرسیار ی کراوه یه که تایبته بوو به تهوری پیکراوه کانی کومه لگه ی مه دهنی، (186) یه که له نمونه ی توپزینه وه وه لای میان داوه ته وه، به لام (14) یه که له نمونه ی توپزینه وه وه لای میان نه داوه ته وه، پینان وایه نافرته پوړی نیه له م کهرتانه، سه بارته به پرس ی کام کهرت له م کهرتانه زیاتر نافرته پوړی تیادا بینیه، له کهرته گشتی، (101) دووباره بووه کان، که زنجیره ی پله بهندی (1) وهرگرتوه، دهرکهوت که نافرته زیاتر ده توانی به شدار ی له کهرته حکومت بکات، ئەمهش ئەوه ده گه یه نی که کارکردن له له م کهرتانه هانی ئەدات بو به شدار یکردنی کی چالاکانه، دواتر گرهنتی به رده و امبوونی کاره که ی زیاتره له پیناو دایینکردنی بزئوی ژیانان، ههروه ها پوړی نافرته له کهرته تایبته، دووباره بووه کان (85) هو، که زنجیره ی پله بهندی (2) ی وهرگرتوه، دهرکهوت که پوړی نافرته که متره له کهرته تایبته، ئەمهش ده گه پیتته وه بو فاکته ری یه که م: داب و نه ریته

كۆمەلەيەتى كە پىگرە لەبەردەم ئەندامبەونى ئافرەت لەم كەرتەدا، بەھۆى ئەوھى زۆربەى كاتەكان كاركردن لەم كەرتەدا كاتژمىرەكانى زىاترە و كارىكى زەحمەتە بۆ ئافرەت، دواتر نەبەونى پەخساندىنى ھەل بۆ ئافرەت بۆ كاركردن لەم كەرتانە بەھۆى نەبەونى پەسپۆرايەتى ئافرەت لەم بوارانەدا. ئەم ئەنجامەش لەگەل ئەنجامىكى تىرى تويژىنەوھى (عفاف محمد زىدان) پشت راستدەكەينەوھ، كە ئەوھى دەريخستووھ كە كارى فەرمى و حكومى گىرنگى زۆرى ھەيە لەلەيەن كرىكارە ئافرەتەكان، ھانى ئەدات بۆ بەشدارىكردىكى چالاكتر بەمەبەستى پەرهپىدانى كۆمەلگە، بەلام كاركردن لە كەرتى تايبەت و كارى خۆبەخشى بە كارىكى قورس دايدەنىن، لەگەل باوھەبەونىيان بە پۆلى كارىگەرى ئەم كارانە لە كۆمەلگە.

دواى شىكردەنەوھى تەوھەرەكانى پۆلى ئافرەتى كورد لە رىزى پىكخراوھكانى كۆمەلگەى مەدەنى، دەرگەوت، ناوھەندى ژمىرى پىكھاتەكانى تەوھەرەكە كە برىتییە لە (2.255) بە لادانى پىوھرى (0.454) دەگەينە ئەنجامى ئامانجى چوارەم (زانىنى پۆلى ئافرەت لە رىزى پىكخراوھكانى كۆمەلگەى مەدەنى) لە پونگەى ئامارى بە ئاستىكى بەرز ھەژمار دەكرىت.

5- نامانجی پینجهم: بهلگهی جیاوازی پۆلی ئافرهت له کۆمهلگه لای تاکهکانی نمونهی توپژینهوه به پیتی گۆپاوهکانی توپژینهوهکه.

بهمه بهستی زانیینی کاریگهری گۆپاوهکانی توپژینهوه (پهگهن، ته مهن، باری ئابووری، پیشه، ئاستی خویندهواری)، له هینانه کایهوهی جیاوازی ههستکردن به پۆلی ئافرهت له دهنگاکان له نیوان تاکهکانی نمونهی توپژینهوه، به خستنه پووی یهک گریمانهی سفری (H_0) که گریمانهی ئهوه دهکات که هیچ جۆره جیاوازییهک له نیوان گۆپاوهکاندا نییه، له بهرامبهر گریمانهی جیگروه (H_1) که گریمانهی ئهوه دهکات جیاوازی مهعنهوی له نیوان گۆپاوهکاندا ههیه.

1- خستنه پووی بهلگهی جیاوازی به پیتی گۆپاوی پهگهن:

بۆ ئهم مه بهستهش توپژهر بۆ دۆزینهوهی بهلگهی جیاوازی له نیوان گۆپاوی دوانیی وهکو (پهگهن) پشتی بهستوه به بهکارهینانی تاقیکردنهوهی (ت) بۆ دوو نمونهی قهبارهی لیکچوو. له خشتهی (17) پوون کراوه تهوه.

خشتهی (17)

ئه نجامی تاقیکردنهوهی (ت) بۆ پوونکردنهوهی جیاوازی بۆچوونی یهکهکانی نمونهی توپژینهوه که له ههستکردن به پۆلی ئافرهت له کۆمهلگه به پیتی گۆپاوی پهگهن له کۆی تهوهرهکان پوون دهکاتهوه

ئاستی ناماری بهلگهداری 0.05	به های (ت) ی		لادانی پیوهری	ناوهنده ژمیهریی	ژماره	پهگهن	تهوهرهکان
	خشتهیی 5%	دهرهینراو					
واتاداره	1.96	2.63	0.36	2.04	100	نییر	کۆی تهوهرهکان
			0.36	2.18	100	می	

له خشتهی (17) ده رده که ویت که وهلامی یهکهکانی نمونهی توپژینهوه له کۆی تهوهرهکان هاتوه که به های (ت) دهرهینراو بۆگۆپاوی پهگهن (2.63)، گه وره تره له به های (ت) ی خشتهیی که دهکاته (1.96) به ئاستی باوهپی (0.05) به نمرهی نازادی (198)، که له بهرژه وهندی پهگهنی می دایه چونکه ناوهندی ژمیهریی می که بریتیه له (2.18) گه وره تره له ناوهندی ژمیهریی نییر (2.04)، که واته جیاوازی ههیه که دهگاته ئاستی ناماری بهلگهدار، ئهم ئه نجامهش قبولی گریمانهی جیگروه (H_1) دهکات، که دهلیت جیاوازی مهعنهوی ههیه له نیوان پهگهنهکان له پووی وهلامدانه وهیان سهبارته به پۆلی ئافرهت له کۆمهلگه.

ئەو ئاستە بەرزەي كۆي تەوهرەكانى توپژىنەوہ كە لەلايەن تاكەكانى نمونەي توپژىنەوہ دەببندرين بە پيى جياوازي رەگەز، ئەنجامى بيروبوچونيانە لە سەر پۆلى ئافرەت لە دەزگاكاني پەروەردەو فيركردن وراگەياندن و حزبي سياسي وپيكرخواهەكانى كۆمەلگەي مەدەنى، ئەمەش دەگەرپیتەوہ بۆ ئەو ژینگە كۆمەلایەتى و سياسیەي تاكەكانى نمونەي توپژىنەوہكە، كە كاردەكاتە سەر بيروبوچونيان و پوانگەيان بۆ پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە.

2- بەلگەي جياوازي پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە بەپيى گۆپاوەكانى تەمەن، بارى ئابوورى، پيشە، ئاستى خويندەوارى:

خشتەي (18)

ئەنجامى شيكردەنەوہي جياوازي يەكانەي (تحليل التباين الاحادي) بەلگەي جياوازي بۆچونى يەكەكانى نمونەي توپژىنەوہ بۆ پۆلى ئافرەت لە كۆمەلگە بە پيى گۆپاوەكانى تەمەن، بارى ئابوورى، پيشە، ئاستى خويندەوارى لە كۆي تەوهرەكان پوون دەكاتەوہ.

تەوهرەكان	گۆپاوەكان	سەرچاوەي جياوازي	كۆي چوارگۆشەكان	نمرەي نازاد	ناوہندى چوارگۆشە كان	بەھاي F(ف)	ئاستى بەلگەدارى (0.05)
كۆي تەوهرەكان	تەمەن	لە نيوان گروپەكان	0.392	4	0.098	0.722	2.418 واتادار نيە
		لە ناو گروپەكان	26.472	195	0.136		
		كۆ	26.863	199			
كۆي تەوهرەكان	بارى ئابوورى	لە نيوان گروپەكان	0.2280	2	0.1140	0.8430	3.042 واتادار نيە
		لە ناو گروپەكان	26.635	197	0.1350		
		كۆ	26.863	199			
كۆي تەوهرەكان	پيشە	لە نيوان گروپەكان	2.475	8	0.3090	2.423	1.987 واتادارە
		لە ناو گروپەكان	24.388	191	0.1280		
		كۆ	26.863	199			
كۆي تەوهرەكان	ئاستى خويندەوارى	لە نيوان گروپەكان	0.436	5	0.087	0.640	0.669 واتادار نيە
		لە ناو گروپەكان	26.427	194	0.136		
		كۆ	26.863	199			

بۆ دۆزىنەوہي بەلگەي جياوازي لە نيوان گۆپاوە سييانى و چوارينەيەكانى وەكو تەمەن و بارى ئابوورى و پيشەو ئاستى خويندەوارى پشتمان بەستوہ بە شيكردەنەوہي جياوازي يەكانە (One way ANOVA). كە خشتەي (18) ئەنجامەكانى شيكردەنەوہي جياوازيما بۆ پووندەكاتەوہ لە گشت

تەۋرەكان، بەھای (ف) دەرھینراو بۇ گۆپراوی تەمەن (0.721) بچوكتره له بەھای (ف) خشتەیی (2.418) گریمانەى سفرى (H_0) قبول دەكات، ئاماژە بە نەبوونی جیاوازی دەكات، ھەرۋەھا بەھای (ف) دەرھینراو بۇ گۆپراوی بارى ئابوورى (0.843) بچوكتره له بەھای (ف) خشتەیی (3.042) گریمانەى سفرى (H_0) قبول دەكات، ئاماژە بە نەبوونی جیاوازی دەكات، ئەمەش دەگەرپیتەۋە بۇ ئاستە بەرزەى بیروبۇچوونی تاكەكانى نمونە كە بۇ رۆلى ئافرەت له دەزگاكان ھەیانە، بەلام گۆپراوی پیشە له گشت تەۋرەكان ئاماژە بە بوونی جیاوازی دەكات چونكە بەھای (ف) دەرھینراو بۇ گۆپراوی پیشە (2.423) گەرەترە له بەھای (ف) خشتەیی (1.987)، گریمانەى جیگرەۋە (H_1) قبول دەكات، بەلام بەپیی گۆپراوی ئاستى خویندەۋارى ئاماژە بە نەبوونی جیاوازی دەكات، چونكە بەھای (ف) دەرھینراو بۇ گۆپراوی ئاستى خویندەۋارى (0.640) بچوكتره له بەھای (ف) خشتەیی (0.669) گریمانەى سفرى (H_0) قبول دەكات، واتای تاكەكان له بیروبۇچوونیان بۇ رۆلى ئافرەت بە ھاوشیۋە (تجانس) بیر ئەكەنەۋە. ئەم ئامانجەى تویژینەۋەیه لەم بارەیهۋە جیاوازی ھەیه لەگەل تویژینەۋەكانى پیشووتریان ھاوشیۋەكان، چونكە ھیچ كام له تویژینەۋەكانى پیشوو بەلگەى جیاوازی بەپیی گۆپراۋەكانى تویژینەۋەكانیان نەخستۆتە پروو و ئەم ئەنجامەیان بەدەست نەھیناۋە.

له ئەنجامى شروڤەو شیکردنەۋەى داتاكاندا گەیشتینه ئەنجامیك كە ئاماژە بە ھینانەدیى ئامانجەكەمان دەكات له تویژینەۋەكەدا.

ئامانجى شەشەم / شىكىردنەۋەي پەيوەندىيە نىۋو خۇيىيەكانى تەۋەرەكانى تويژىنەۋەكە:

دوای ۋەستان لە سەر خستنه پرو و شىكىردنەۋەي زانىارىيە گشتىيەكان وتايىبەتەكان، ۋە خستنه پروى بەلگەي جياۋازى رۇلى ئافرەت لە كۆمەلگە بەپىي گۇراۋەكانى تويژىنەۋە، بەرەۋشىكىردنەۋەي پەيوەندىيە نىۋو خۇيىيەكانى تەۋەرەكانى تويژىنەۋەكە دەرۋىن، ھەرۋەھا تەۋەرەكان لە گەل كۆي گشتى دەرۋىن، ئىمەش لەم تويژىنەۋەيەدا لە گۆشەنىگاي ئەم بابەتەۋ بەپىي ئامانجەكەمان لە پروى ئامارىيەۋە پەيوەندىيە نىۋو خۇيىيەكانى تەۋەرەكانى تويژىنەۋە شىدەكەينەۋە، ھەريەك لەو تەۋەرەنەش كاريگەرى لەسەر بابەتەكە ھەيە ۋ جىگەي گرنكى پىدانن، شروڤەي ئەو پەيوەندىيە دەكەين بە پىي تەۋەرەكان لە گەل يەكتىدا، ۋەك لە خستەي (19) دەرەكەۋىت.

خستەي (19)

شىكىردنەۋەي پەيوەندىيە نىۋو خۇيىيەكانى تەۋەرەكانى تويژىنەۋەكە ھەرۋەھا تەۋەرەكان لە گەل كۆي گشتى پروندەكاتەۋە

تەۋەرەكان	ناۋەندە ژمىرەيى	لادانى پىۋەرى	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) تەۋەرى پەرۋەردەۋ فىركردن	2.179	0.420	1	.569**	.518**	.416**	.787**
(2) تەۋەرى راگەياندن	2.182	0.438		1	.649**	.587**	.857**
(3) تەۋەرى حزبى سىياسى	1.903	0.482			1	.561**	.865**
(4) تەۋەرى رىكخراۋەكانى كۆمەلگەي مەدەنى	2.255	0.454				1	.734**
(5) كۆي گشتى	2.112	0.367					1

**نرخەكە واتادارە بە نمرەي ئازادى (198) لە ئاستى باۋەرى (0.01) بە بەھاي خستەيى (0.182) واتاي پەيوەندىيەكى راستەۋانە ھەيە لە نىۋان تەۋەرەكان ھەرۋەھا تەۋەرەكان لە گەل كۆي گشتى تەۋەرەكان.

لە خستەي (19) پروون كراۋەتەۋە بە مەبەستى شروڤەكردنى پەيوەندىيە نىۋو خۇيىيەكانى لە نىۋان تەۋەرەكان ۋ بۇ زانىنى سىروشتى ئەو پەيوەندىيە، بۇمان دەرکەۋت كە پەيوەندى پەرۋەردەۋ فىركردن بە راگەياندن تىر دەبن (*) بە بەھاي (0.569)، ئامازەيە بە بوۋنى پەيوەندىيەكى توندوتۇل لە نىۋان ئەم دوو تەۋەرەدا، چونكە ئافرەت رۇلىكى سەرەكى ھەيە لە كۆمەلگە، ئەو رۇلەي ئافرەت پىي ھەلدەستى كاريگەر دەبىت بە سىروشتى ئەو كۆمەلگەيەي تىايدا دەژىت، بۇيى گرنكى رۇلى ئافرەت لە دەزگاكانى

*تىردەبن = تشىع

كۆمەلگە مەدەنى دەردەكەۋىت بە دەركەۋىتنى رۆلى لە سەرجم بوارەكان ۋەكو دەركەۋىتنى لە دەزگاكانى پەرۋەردەو فېرکردن لە ئەنجامى كاريگەرى بەرچاۋى دروستى و نارامى خېزانە، ئافرەت بەپېي ئاستى رۆشنىرى و خويندەۋارى گىرنگى رۆلەكەى لەنيو كۆمەلگەدا، چالاكى لە پېشەكەيدا، ئەو رۆلەى لەناو خېزان و كۆمەلگەدا دەيگېرېت، زىرەكى و لېھاتوۋىي، ديارىدەكرېت. ھەرۋەھا رۆلى ئافرەت لە دەزگا فېركارىيەكان زۆر بەرچاۋن لە ئاشناكردى قوتابيان بە مەعريفەى جۇراۋجۆر و ھۆشياركردەۋەى بۇ ئەۋەى خولياۋ ئارەزۋى لا دروست بېت بۇ بېنىنى رۆلى لە دەزگاكانى تردا، چونكە ژيانى كۆمەلەيتى تاك و كۆمەل پەيوەندىيەكى بەھيىزى بە پىگەى مرقەۋە ھەيە، كاركردن و جۆرى كارەكەشى بەھەمان شىۋە لە ديارىكردىنى پەلە و پاىەكەى رۆل دەگېرېت، ئەمانەش پەيوەستن بە ئاستى رۆشنىرى و پەلەى خويندەۋارىيەكەى. ھەر ئەم رۆشەنېرىيە ھانى ئافرەت دەدات بۇ ھەنگاۋنان بەرەو كاركردن و دەركەۋتن و رۆلېنىنى لە دەزگاكانى راگەياندن بە مەبەستى زياتر بەرەۋپېشچۈن و جۆشدانى ئافرەت بەرەو كارى قورستر،

بەلام پەيوەندى پەرۋەردەو فېرکردن لەگەل حزىي سىياسى تىر دەبن لە يەكترى بە بەھى(0.518)، ئامازەدارە بە بوۋنى پەيوەندى لە نېۋانىان، چونكە بەرەۋو پېشچۈنى زانست و ئاستى خويندەۋارى لەرېگى دەزگاكانى پەرۋەردەو فېرکردندا لە بوارە جۇراۋجۆرەكاندا ھانى تاك دەدات بۇ كاركردن بەرەو بوۋرى تر كۆمەلگە، لە رۆزگارى ئەمروماندا سىياسەت و كاركردن لە بوۋرى سىياسىدا بۆتە ئامرازىكى گىرنگ تا لە رېگەيەۋە ئافرەت بتوانىت پەرە بە لېھاتوۋىي و شارەزايى خۆى بدات و بەھۋىەۋە رۆلى زياتر بگېرېت و پىگەى خۆى بەرتر بكاتەۋە. ھەرۋەھا پەيوەندى پەرۋەردە و فېرکردن بە رېكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى تىردەبن بە بەھى(0.416)، ئەمەش ئەۋە دەگەيەنى كە پەيوەندىيەكى ئامارى لە نېۋانىاندا بوۋنى ھەيە، چونكە لە رېگى دەزگاكانى پەرۋەردەو فېرکردنەۋەيە، چەندىن كەسى لېھاتوۋ و پىپۆر دەردەكەۋن و پەيوەندى بە سەنتەرو كۆمەل و رېكخراۋە پېشەيىي و مەدەنىيەكان دەكەن، سەبارەت بە پەيوەندى پەرۋەردەو فېرکردن بە كۆى گشتى تەۋەرەكان، كە تىردەبىت بە بەھى(0.787). ئامازە بە بوۋنى پەيوەندىيەكى زۆر بەھيىز دەكات لە نېۋانىان، چونكە تاك لە رېگى رۆشەنېرى و ئاستى زانستى كە لە رېگى دەزگاكانى پەرۋەردەو فېرکردن بەدەست دىنى ھەلى بۇ دەپەخسىنى بۇ نواندى چالاكىيەكانى لە رېكخراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى يان كاركردن لە دەزگاكانى راگەياندن، يان چالاكىيەكان و كاركردن لە رىزى حزبە سىياسىيەكان. چونكە كاركردن و پەرە پىدان لە ھەريەك لەو بواراندا دەبىتە مايەى پەرەپىدان لە تەۋاۋى كۆمەلگە.

ھەرۋەھا تەۋەرى راگەياندن لەگەل حزىي سىياسى تىردەبىت بەبەھى (0.649) كە ئاستىكى بەرزى پەيوەندى دەردەخات، لەبەر ئەۋەى دەزگاكانى راگەياندن وىنەى ئاشكراۋ شاراۋەى حزبە

سیاسیەکان دەخەنە پوو و ناگاداری سەرجهەم کارو چالاکیان و سەرجهەم کۆرۆ کۆبۆنەووە چارەنوسازەکان دەگوازنەووە بۆ ھاوڵاتیان، دەتوانین بڵێن پراگەیاندا لەناو ھاوڵاتیاندا، لە ھەر کۆمەڵگەیکەدا سیستەمی سیاسی و پارت و دام و دەزگا جیاوازیەکان لەھەولێ بەلادەستی خۆیان بەسەر دەزگاگانێ پراگەیاندا، چونکە دەزانن چەکیکی گرنگە بۆ بەدەستھێنانی نامانج و بەرزەوھەندییەکانیان. لە کاتیکیدا پەییوھندی تەوھری پراگەیاندا بە پێکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی تێردەبێت بە بەھای (0.587)، نامازە بە بوونی پەییوھندیەکی توندوتۆڵ دەکات، لە نیوانیاندا، چونکە لە پێگای کەنالەکانی پراگەیاندا کارو چالاکییەکانی پێکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی پەخش دەکری و دەزانری لەلایەن ھاوڵاتیانەو، وە کو خۆپیشاندان و کۆرۆکۆبۆنەووەکان و پێپێوان. سەبارەت بە پەییوھندی تەوھری پراگەیاندا بە کۆی گشتی تەوھرەکان تێردەبێت بە بەھای (0.857) نامازە بە بە پەییوھندیەکی زۆر بەھیز دەکات، چونکە ئەمڕۆ مەوقایەتی لە سەردەمی پراگەیاندا گوزەر دەکات و پشٹی پێ دەبەستیت وەکو سەرچاوەیەکی زانیاری بەو سیفەتەکی کە ھەمەلایەن و نامانج، تەنانەت بوو بە بەشیک لە ژیان و ناتوانری بەبێ ئەو بژین، بەھۆی ئەو کاریگەری و خیراییەکی لە نامرازەکانی پراگەیاندا ھەبە، توانیویەتی جیھان بکات بە گوندیک لە پێگای پێک بەستەوھەکی خیرایی ھەوال و زانیاری جۆراو جۆر و گواستەوھەکی، لەگەڵ ئەم پێشکەوتنەدا کاریگەری لەسەر بونیاتی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و پۆشەنبیری و سیستەمەکانی و بوارە ھەمەلایەنەکانی ژیان کۆمەڵگاگان دروستکردووە.

لە چوارچێوھەکی پەییوھندی ئەم تەوھرانە پەییوھندی حزبی سیاسی بە پێکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی تێردەبێت بە بەھای (0.561)، نامازەدارە بە بوونی پەییوھندی لە نیوانیان، وەکو نامازەمان پێکردووە لە بەشی سییەم، چونکە حزبە دیموکراتیەکان بازنەکی پەییوھندی نیوان ھاوڵاتیان و حکومەتن، بیری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە وەردەگێرن بۆ پەفتاری سیاسی کە دەبێت بەرنامەیکە کە پێکخراوەکان داوا لە حکومەت دەکەن جیبەجیبیان بکات، ھەرھەوا پێکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی بەرنامەیکە کە پێکخراوەکان داوا لە نیوان ھاوڵاتیان و حکومەتن، داخواری و داواکارییەکانی ھاوڵاتیان دەگەین بە حکومەت بۆ کاریکردنی، لە بەرزەوھەندی ھەردوو لایەن بێت، بۆی پەییوھندی نیوان حزبە سیاسیەکان و پێکخراوەکان پەییوھندیەکی بەھیز، بەتایبەت زۆر بەھەکی ئەو پێکخراوانەکی کە لەلایەن حزبەکانەو تەمویل و پشنگیری دەکری. ھەرھەوا پەییوھندی حزبی سیاسی بە کۆی گشتی تەوھرەکان تێردەبێت بە بەھای (0.865) کە نامازە بە بەھایەکی زۆر بەھیزی پەییوھندی دەردەخات، ھۆکاری ئەمەش دەگەریتەووە بۆ ئەو حزبە سیاسیەکی حوکم و دەسلەت دەگرنە دەست، ئەو سیستەمی سیاسیەکی پەپرەو دەکەن کاریگەری دەبێت لە سەر سیستەمەکانی تری کۆمەڵگە، بەلکو پەنگدانەوھەکی دەبێت لە سەر سەرجهەم سیستەم و دام دەزگاگان، سیستەمی سیاسی دیموکراسیەکی دەرمانی سیاسی کاریگەرە بۆ زیندوکردنەوھەکی و

بەرەپپىشبردنى كۆمەلگەي مەدەنى، ئەم كۆمەلگەيەش بەو ژىنگە سىروشتىيە دادەندىت كە لە باوئىشيدا دىموكراسىيەت و دەزگا دەستورىيەكان نەش و نما دەكات، ھەر ئەو سىستەمە سىياسىيە كە حزبەكان پەيرەوى دەكەن و لە كۆمەلگە كاريگەرى لەسەر سىستەمى پەروەردەو فىرکردن و دەزگاي راگەياندن و رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى دادەنىت و، بەرەو پىشى دەبات، يان بە پىچەوانەو.

ھەر لە چوارچىوئەي ئەم پەيوەندىيانە سەبارەت بە پەيوەندى رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى لەگەل كۆي گشتى تەوەرەكان تىردەبىت بەبەھاي (0.734)، كە ئاماژە بە پەيوەندىيەكى بەھىز دەكات لە نىوانيان، ھۆكارى ئەمەش دەگەرپىتەو بە ئەوئەي كاريگەرى رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى بەھەموو پىكھاتەكانى و دەزگاكاني و شىوازي رۆشەنبرىيەكەي، لە كۆمەلگەي ئامانجى قول و فراوان پىكدىت، نەك تەنھا پەخنەگرتن بىت، كە بەشدارىيەكى گشتگىرە لە پرووى سىياسى و ئابوورى و كۆمەلەيەتى و رۆشەنبرى، ئەوئەي رىگە و بوار دەداتە رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى كە ھەلى چاودىرىكردنى سەرجم بونىاتە كۆمەلەيەتەيەكانى ھەبىت، لەگەل ئەوانەشدا بواری چاودىرىكردنى دەزگاي دەولەتى ھەبىت، بۆ كۆنترۆلکردن و راستكردنى رىپەوہەكانى، بۆيى وەزىفەي رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى وەزىفەيەكى ئاسانكارى تەواو و گشتگىرە بۆ ھەموو دەزگاكاني كۆمەلگە. سەرەپاي ئەوئەي رىكخراوەكانى كۆمەلگەي مەدەنى دەزگاكايەكن كە ئافرەت لە رىگەيەو دەتوانىت زياتر ئاگاي لەپرسە نەتەوہىيەكان وباس و خواستى پىشكەوتن و پىشھاتە گىرنگەكانى ژيانى كۆمەلەيەتى و سىياسى كۆمەلگەكەي بىت. كەواتە بەھۆي پەيوەندى بەھىزي نىوان تەوەرەكانى توىژىنەو ھەرەھا ھەر تەوہرىك لەگەل كۆي گشتى تەوەرەكان (بابەتى توىژىنەو - فاكتەرى سەرەكى) دەگەينە ئەو ئەنجامەي كە ئافرەت پۆلى ھەيە لە بونىاتناني كۆمەلگەي مەدەنى.

بەھا دەرھاتوہەكانى پەيوەندىيە نىوخۆيەيەكانى تەوەرەكانى توىژىنەو، ھەرەھا پەيوەندى ھەر تەوہرىك لە گەل كۆي گشتى تەوەرەكان زۆر بەھىزن، ئەمەش لە پرووى ئامارىيەو ئاماژەيە بۆ بوونى پەيوەندىيەكى بەھىز لە نىوان تەوەرەكانى توىژىنەو لە ئاستى باوہرى (0.01).

دووم: دهرئەنجامەکان و پېشنیاری و راسپاردەکان

یەكەم: دهرئەنجامەکان:

- 1- ئەنجامیكى ئەرینیانە بوونی هەیه بۆ پۆلی ئافرهتی كورد له دهنگای پهروهردو فیكرکردن، به پپی كیشی بهدهستهاتوو،
- 2- ئەنجامیكى ئەرینیانە بوونی هەیه بۆ پۆلی ئافرهتی كورد له دهنگای راگهیانندا، به پپی كیشی بهدهستهاتوو،
- 3- ئەنجامیكى ئەرینیانە بوونی هەیه بۆ پۆلی ئافرهتی كورد له ریزی حزبه سیاسیهكاندا، به پپی كیشهكانی بهدهستهاتوون، بهلام لهگهڵ ئەوهشدا پۆلی ئافرهت لهم بوارهدا لاوازتره و كهمتین كیشی بهدهستهاتناوه.
- 4- ئەنجامیكى ئەرینیانە بوونی هەیه بۆ پۆلی ئافرهتی كورد له ریزی رېكخراوهكانی كۆمهلهگهی مهدهنی، به پپی وهلامی یهكهكانی نمونهی تویژینهوه، زۆرتین پۆلی ئافرهت له رېكخراوهكانی كۆمهلهگهی مهدهنی دهردهكهویت .
- 5- جیاوازی بهلگهداری ئاماری هەیه بۆ پۆلی ئافرهت له كۆمهلهگه له تهوهرهكانی تویژینهوه به پپی گۆپراوی (رهگهز) كه تیايدا بههای (ت) دهرهینراو بۆ گۆپراوی رهگهز گهورهتره له بههای خشتهیی (ت) له ئاستی ئاماری بهلگهداری (0.05).
- 6- جیاوازی بهلگهداری ئاماری نیه بۆ پۆلی ئافرهت له كۆمهلهگه له تهوهرهكانی تویژینهوه به پپی گۆپراوهكانی (تهمن، باری ئابووری، ئاستی خویندهواری)، لهبهر ئەوهی بههای (ف) ی دههینراو بۆ گۆپراوی تهمن وگۆپراوی باری ئابووری وئاستی خویندهواری بچوكترن له بههای (ف) خشتهیی به ئاستی ئاماری بهلگهداری (0.05).
- 7- جیاوازی بهلگهداری ئاماری هەیه بۆ پۆلی ئافرهت له كۆمهلهگه له تهوهرهكانی تویژینهوه به پپی گۆپراوی پیشه، لهبهر ئەوهی بههای (ف) دههینراو بۆ گۆپراوی پیشه گهورهتره له بههای خشتهیی (ف) له ئاستی ئاماری بهلگهداری.
- 8- بهها دهرهاتوووهكانی پهیوهندییه نیوخوییهكانی تهوهرهكانی تویژینهوه، ههروهها پهیوهندی ههر تهوهریك له گهڵ كۆی گشتی تهوهرهكان زۆر بههینن، ئەمهش له پروی ئامارییهوه ئامارهیه بۆ بوونی پهیوهندیهکی بههینن له نیوان تهوهرهكانی تویژینهوهكه له ئاستی باوهری (0.01).

دوهم: پېشنيارهكان

له ژيړ روښنايي نه نجامه كاني تويژينه وه چهند پېشنياريك دهخهينه پروو به مه بهستي په چاوكردنيان له تويژينه وه زانستيه كاني داهاوو لهم بواره دا:

1. به باشي دهزانيږ پوځي نافرته كورد له سيسته مي وهزاره تي په روه رده يي هه ريمي كوردستان به رز بنرخينريټ، هه روه ها وهزاره تي په روه رده كاربكات بو دارشتني بهرنامه كاني به مه بهستي زياتر پوځيښيني نافرته لهم بواره دا، چونكه به هو ي ريزه ي به رزي نافرته له دهزگاي په روه رده و فيركردن ده توانريټ بو او دهره تي زياتري بدريټي تا بتوانريټ پوځي خو ي كارا تر بكات، هه روه ها دارشتني بابته كاني خو يندن فراواتر بكريټ سه باره ت به بنه ما كاني كو مه لگه ي مه دهنې، به شيوه يه ك يارمه تيد هريټ له فراوانكردني ناسوي بيركردنه وه و زانيار ي قوتابيان.

2. با شتر وايه وهزاره تي راگه ياندين به شيگي گرنكي بهرنامه كانيان ته رخان بكهن بو هاندين و بابه خدان بو پوځ و پيگه ي نافرته كورد له سه رجه م بواره كان له كو مه لگه به گشتي و دهزگاي راگه ياندين به تايبه تي و، به رزگردنه وه ي ناستي هو شياريي تاكه كاني كو مه لگه به رامبه ر گرنكي پوځي نافرته له دهزگاي راگه ياندين. وهه ينانه پيشه وه ي نافرته به پي ي سپوريه تي و شاره زاييان و ليها تووييان، و پيداني بو او بو نه وه ي پوځي سه ركرديه تي له دهزگاي راگه ياندين بگيړن، كال كردنه وه ي نه و نهره تي كه ره گزي نير بالاده ستر بيټ، بو نه وه ي نافرته به نازديه كي په ها پوځيكي زياترو دي او نه پچراوي هه بيټ.

3. پيشنبار دهك ين حكومه ت كاربكات بو زياتر به رزكردنه وه ي ريزه ي نافرته له پيگه كاني سه ركرديه تي كوردن و، هانيان بدات بو چالاكي نواندين له ناو حربه سياسي ه كان به پي ي ناستي شاره زايي و ليها تووييان، و كاروبه رنامه كانيان زياتر به مه بهستي به ره و پيشچووني پوځي نافرته بيټ، له سه رجه م بواره كاني كو مه لگه، نه ك ريگري كوردن و به ربه ست دانان به پي ي عه قليه تي پيا و سالاري له به رده م كارو چالاكيه كانيان، بو نه وه ي وه كو نافرته تاني باكو رو و روژئا و اي كوردستان دهره كون و نامارزه به پوځه سياسي ه كانيان بكريټ.

4. به باشي دهزانيږ حكومه ت زياتر دهره تي نازاديبوون به ري كخراوه كاني كو مه لگه ي مه دهنې و ري كخراوه كاني تايبه ت به مافه كاني مرو ف و نافرته تان بدات و، ده ست نه خاته ناو كارو چالاكيه كانيان، له هه مانكاتدا پيوسته نه و ري كخراوانه هه ول و كارا كانيان چرتر بكه نه وه له پينا و كار كردني پوځي نافرته له پينا و ناشنا كردني ها ولاتيان به بنه ما سه ره كيه كاني دروستبووني كو مه لگه ي مه دهنې، له ريگه ي هانديان بو كو رو كو بو نه وه و خو پيشانديان و ري كخستني سيمي نارو و ورك شو پ و، كه يارمه تيد هره بو به هي ز كردني هه لو يسته نه ري ني ه كان به رامبه ر نافرته تان و كارو چالاكيه كانيان.

سىيەم: پاسپاردەكان

بە پىيى دەرئەنجامەكانى ئەم توپژىنەوئەيە، توپژەر بەمەبەستى ئەكتىقكردىنى پۇلى ئافرەت لە دام و دەزگاكانى كۆمەلگە ئەم پاسپاردانەي خوارەو دەخاتە پروو:

1- پىيوستە سەرجم ئافرەتان داوا لە لايەنى پەيوەندىدار بكنە كە لە پەشنووسى دەستوورى داھاتوودا گرەنتى تەواوى مافەكانى ئافرەت بدريت لە سەرجم بوارو ئاستەكانى سياسى و ئابوورى و كۆمەلايەتى و پۇشەنبىرى و زانستى و ھونەرى و سەربازى بەبى جياوازى و، دەركردىنى چەندىن ياساى تر كە پشت بە جارنامەي گەردونى مافەكانى مروقۇ بەستىت لە پىناو دەستەبەركردىنى ھەلى زياترى كاركردىن بۇ ئافرەتان، لە سەرجم بوارەكان، رەتكردنەوئەي سەرجم ئەو ياسايانەي دژ بە ئافرەتن و گرنگى باياخدان بە پۇل و پىگەي ئافرەت بە كەم دەزانن.

2- دەبىت ھانى ئافرەتان بدريت بۇ ئەوئەي پىگەيەكى گونجاوى بۇ فەراھەم بكرىت لە گشت دام و دەزگاكانى سياسى و ئابوورى و كۆمەلايەتتەكان، پىشەسازىيەكان بە پىيى شارەزايى لىھاتوويى و پسپوپىيان، ھە دابىنكردىنى پىژەيەكى گونجاو بويان لە پىناو ئەوئەي پۇلى كاراي خويان بگىرن.

3- پىيوستە دەزگاي خىزان پشتگىريەكى تەواوى ھەبىت بۇ ھەول و ماندوبونى ئافرەتان بۇ ئەوئەي ئاستىكى بەرزى خويندن بەدەست بىنن و، ئابوورىەكى سەربەخوييان بۇ دابىن بكرىت، كە ھانى ئافرەت دەدات بۇ ھەول و تىكۆشانى زياتر، لە پىناو بەشدارىكردىكى كارا بۇ پروشەي گەشەپىدانى كۆمەلگە.

4- دەبىت لە توپژىنەوئەكانى ئايىندەدا ھەولبدرى بۇ ئەنجامدانى توپژىنەوئەي زياتر لەسەر پۇل و پىگەي ئافرەت لە بوارەكانى ترى ژياندا، بەبەكارھىنانى مپتۇدى زانستى جياواز و ووردبوونەوئە بەراوردكردىنى ئەنجامى ئەو توپژىنەوانە.

سەرچاوهكان

ليستى سەرچاۋەكان

يەكەم / سەرچاۋە كوردىيەكان

1. ئارى رەفيق، پىكخراۋەكانى كۆمەلى مەدەنى پۇلىيان لە ريفۇرمى كۆمەلەيەتيدا، تويژىنەۋەيەكى زانستى (تيۇرى و مەيدانىيە)، چاپى يەكەم، لە بلاۋكراۋەكانى يەكيتى ئافرەتانى كوردستان، ھەولير، 2013.
2. ئاكو عبدالكريم شوانى، شارى سليمانى (1918-1932)، چاپى يەكەم، چاپخانەى زانست، سليمانى، 2002.
3. ئەيوب ئەنۋەر سماقەيى، ئابوريناس، چاپى دوووم، چاپى دوووم، چاپخانەى شەھاب، ھەولير، 2011.
4. سەليم پەترۇس وسامى زوبيدە، رەوشى كۆمەلگەى مەدەنى لە كوردستان و عىراقدا، و: ديدار ئەبوزيد، چاپخانەى ھيقي، ھەولير، 2012.
5. حسن نازم، على حاكم حسين، كۆمەلگەى مەدەنى ميژووييەكى رەخنەگرانە، و: كاميل محمد قەرەداغى، دەرگاى چاپ و پەخشى ھەمدى، سليمانى، 2009.
6. حوسين بەشيري، ديموكراسى بو ھەمان، ھەرگيرانى: حوسين محمد زادە، زنجيرەى كولتورى ديموكراسى، دەرگاى چاپ و بلاۋكردنەۋەى موكرىانى، ھەولير، 2005.
7. خليل عبدولرەحمان معايتە، ھەروناسى كۆمەلەيەتى، ھەرگيرانى: سەلەح سەعدى، نارين، ھەولير، 2013.
8. دامەزراۋەى ميھەن، كۆمەلگەى مەدەنى ھەك ھيژىكى نوئى، ھەرگيرانى: كوئسار فەتاحى، چ1، چاپخانەى ھەزارەتى پەرۋەردە، ھەولير، 2006.
9. دەستورى ھەريمى كوردستان-عىراق، پەرلەمانى كوردستان، ھەولير، پەسند كراۋە لە بەروارى 2009/6/24، 2009.
10. دەرەخشان جەلال ھەفید، ھەپسەخانەى نەقىب زيان و تىكۆشانى، چاپى يەكەم، چاپخانەى ديلان، سليمانى، 1999.
11. رەشاد ميران، چەند بابەتتىكى ئىتنو كۆمەلەيەتى، چ1- بەرگى يەكەم، چاپخانەى خانى، ھەك، 2010.
12. رۆزە عبدالله شەريف، پەرھەندە كۆمەلەيەتییەكانى ناسەقامگىرى سياسىيە لە ھەريمى كوردستاندا، چ1، دەرگاى ئاراس، ھەولير، 2008.
13. رۇوف عوسمان، ھەپسەخانەى نەقىب لە ئاوينەى ميژوودا، چاپى يەكەم، چاپخانەى ئۇفسىيتى بابان، سليمانى، 1999.

14. سيروان ابو بهكر عهزير، بنه ماكانى كاراكردى كۆمهنگه مدهنى، چاپخانه ماردىن، ههولير، 2009.
15. عادل شاسوارى، ئهركهكانى راگه ياندن، چاپى يه كه م، ناوه ندى چوارچرا، سليمانى، 2013.
16. عزالدين عبدالله ياسين، ئافرهت و ياسا، چاپخانه شه هاب، ههولير، 2012.
17. به شارهت رهزا، له مەر دەسەلەت و كۆمەلى مدهنى، چ 1، بهرپوه بهرايه تى چاپخانه رۆشه نىبىرى، ههولير، 2006.
18. جين شارپ و رۆبهرت هيلوى، كۆمهنگه مدهنى و خهباتى مدهنى، و: تالب قهيسه رى، چ 1، چاپخانه موكرىانى، ههولير. 2013.
19. عدالتهت عومەر سالح، ئه نفال و ئافرهت كورد، چاپى يه كه م، چاپخانه وهزاره تى پهروه رده، ههولير، 2002.
20. عهزىز ئالانى، پهروه رده كردنى منداله كانمان - له چوارچپوهى خيزان و كۆمهنگا و قوتابخانه دا، زنجيره ي پهروه رده يى، كتيبى ژماره (2)، چوارچرا، سليمانى، 2014.
21. كازيوه سالح، فيمينيستناسى و جفاكى كوردى، چاپى يه كه م، دهزگاي ئاراس، ههولير، 2005.
22. كه مال مه زهر ئه حمهد، ئافرهت له ميژوودا، كورته باسيكى ميژوويى و كۆمهلايه تى، چاپخانه الحوادث، به غدا، 1981.
23. كه يوان ئازاد ئه نوهر، كوردو كۆمهلى مدهنى، چ 2، چاپخانه چوارچرا، سليمانى، 2009.
24. مه جده دين عومهر خه يرى خه مه ش، كۆمه لئناسى - بابته و ميتود، وهرگيرانى: د. عبدالله خورشيد و ئه وانى تر، چاپخانه رۆژه لآت، ههولير، 2012.
25. مه عه ن خه ليل عومهر، ميتوده كانى تويژينه وه له كۆمه لئناسيدا، و: د. محمد شوانى، چاپخانه رۆژه لآت، ههولير، 2012.
26. مه لا عبدالله زيهر، گه نجينه ي مهردان و ياداشتي رۆژانى ده ربه ده رى، چاپخانه الاديب، به غداد، 1985.
27. موسى غنى نه ژاد، كۆمه لى مدهنى، نازادى، ئابوورى و سياسهت، و: ريباز مسته فا، چ 1، سليمانى، 2001.
28. نوخشه عه بدول، پۆلى ژن له ژيانى كۆمهلايه تى و سياسى باشوورى كوردستان (1918 - 1945)، چاپى يه كه م، چاپخانه روىن، سليمانى، 2007.
29. نورى ياسين هه رزانى، پۆلى كۆمه لگا له دروستكردنى كه سايه تى ئافره تدا، چه ند وانه يه ك له باره ي هوشيارى ياساى، مه لبه ندى هيووا بو فيركردن و راهيئان، ريكخراوى يونسييف له چاپيداوه، ههولير. 2001.

30. هه قال ئەبو بەکر، ڕاگەیاندن و ڕاگەیانندی کوردی، چاپی یەكەم، چاپخانەى تیشك، سلیمانى، 2002.

31. هیئى ھارۆلد ھەنسن، كچانى كورد گەشتیك لەناو ئافرهتى موسلمان له كوردستان، وەرگێڕانى: ناجى عەبباس ئەحمەد، چاپخانەى كۆرى زانیارى عێراق، بەغداد، 1980.

دوهم / سەرچاوه عەرەبیهكان

أ- كتیب

1. ابراهيم ابو الغار، علم الاجتماع القانوني و الضبط الاجتماعي، مكتبة نهضة الشرق، القاهرة، 1984.

2. احسان محمد الحسن ود عبدالحسين زيني، الاحصاء الاجتماعي، مطبعة الجامعة، الموصل، 1982.

3. احسان محمد الحسن وعدنان سليمان احمد، المدخل الى علم الاجتماع، دار وائل للنشر والتوزيع، عمان، 2005.

4. احسان محمد الحسن، التصنيع وتغير المجتمع، دار الرشيد للنشر، بغداد، 1981.

5. احسان محمد الحسن، علم الاجتماع السياسي، مطابع جامعة موصل، بغداد، 1984.

6. احسان محمد الحسن، مناهج البحث الاجتماعي، دار وائل للنشر، عمان، 2009.

7. احمد زكى بدوى، معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية، مكتبة لبنان، بيروت، 1982.

8. احمد سليمان عوده و فتحي حسن ملكاوى، اساسيات البحث العلمى فى التربية والعلوم الانسانية، مكتبة الكتاني، اربد، 1992.

9. احمد شكرى الصبيحي، مستقبل المجتمع المدنى فى الوطن العربى، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2000.

10. احمد يوسف دودين، أساسيات التنمية الادارية والاقتصادية فى الوطن نظريا" وتطبيقيا"، الاكاديميون للنشر والتوزيع، 2014.

11. ادوارد سى بانفيلد، السلوك الحضارى والمواطنة، ترجمة: سمير عزت نصار، دار النسر للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، 1992.

12. أسامة الغزالي حرب، الاحزاب السياسية، عالم المعرفة، المجلس الوطنى للثقافة والفنون والاداب، العدد (117)، سبتمبر 1987.

13. اسماعيل حسن عبد البارى، المرأة والتنمية فى مصر، دار المعارف، مصر، 1979.

14. اسماعيل صبرى عبدالله، الديمقراطية داخل الاحزاب الوطنية وفيما بينها، ورقة قدمت الى ازمة الديمقراطية في الوطن العربى، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التى نظمها مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984.
15. التقرير العام للحزب الديمقراطي، القرارات والتوصيات، البلاغ الختامى، المؤتمر الثانى عشر للحزب الديمقراطي، 6-14/10/1999، مطبعة خبات، دهوك، 2000.
16. اميرة عبدالسلام زايد، المرأة والتعليم والوعي بحقوق المواطنة، ط1، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر والتوزيع، الاسكندرية، 2011.
17. اميل دوركهايم، قواعد المنهج في علم الاجتماع، ترجمة: د. محمود قاسم، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1988.
18. اندرو ويبستر، مدخل لسوسولوجيا التنمية، ترجمة: حمدى حميد يوسف، ط1، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1986.
19. باسمه كيال، تطور المرأة عبر التاريخ، مؤسسة عزالدين للطباعة والنشر، بيروت-لبنان، 1981.
20. باسيل نيكييتين، الاكراد، ترجمة : مجموعة من المؤلفين، دار الروائع، بيروت، 1967.
21. بثينة شعبان، المرأة العربية في القرن العشرين، ط1، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2000.
22. بهاء الدين تركية، الاحصاء الاجتماعي، ط1، دار الاهالي، دمشق، 2002.
23. ثناء فؤاد عبدالله، الدولة والقوى الاجتماعية في الوطن العربى علاقات التفاعل والصراع، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001.
24. ثناء فؤاد عبدالله، اليات التغيير الديمقراطى فى الوطن العربى، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 1997.
25. جاد الكريم الجباعي، المجتمع المدني هوية الاختلاف، ط1، النايا للدراسات والنشر والتوزيع، سوريا، 2011.
26. جان جاك روسو في العقد الاجتماعي، ترجمة : ذوقان قرقوط، دار القلم، بيروت، 1973.
27. جهينة العيسى، المنظمات غير الحكومية وقضية التنمية، في ندوة المجتمع المدني والتحول الديمقراطى في المجتمع العربى في جامعة قطر، قطر، 2002.
28. جهينة سلطان العيسى وآخرون، علم الاجتماع والتنمية، الاهالى، دمشق، 1999.
29. جون ستيوارت مل، عن الحرية، ترجمه: عبدالكريم احمد، الهيئه المصريه العامه للكتاب، القاهرة، 2000.
30. جون كاميت، غرامشى، حياة واعماله، ترجمة: عفيف الرزاز، مؤسسة الابحاث العربية، الطبعة الاولى، 1984.

31. حامد خليل، الوطن العربي والمجتمع المدني، كراسات استراتيجية، مركز الدراسات والبحوث الاستراتيجية، دمشق، 2000.
32. حامد عبدالسلام زهران، علم النفس الاجتماعي، عالم الكتب، القاهرة، 1972.
33. حسين جميل، حقوق الانسان فى الوطن العربى المعوقات والممارسة، ورقة قدمت الى ازمة الديمقراطية فى الوطن العربى، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التى نظمها مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984.
34. حسين عبد الحميد احمد رشوان، الشخصية (دراسة فى علم الاجتماع النفسى)، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية، 2006.
35. حسين عبدالحميد احمد رشوان، المرأة والمجتمع دراسة فى علم اجتماع المرأة، الطبعة الثانية، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية، 2011.
36. حسين علوان البيج، الديمقراطية واشكالية التعاقب على السلطة، مجموعة من المؤلفين، المسألة الديمقراطية فى الوطن العربى، بيروت، سلسلة كتب المستقبل العربى(19) مركز دراسات الوحدة العربية، 2000.
37. حمدان مهران، المواطنة فى الفكر السياسى، دراسة تحليلية نقدية، دار الوفاء، لدنيا الطباعة والنشر، 2012.
38. حميد جاعد محسن الدليمي، علم اجتماع الاعلام، رؤية سوسيولوجية مستقبلية، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، الاردن، 2006.
39. خالد الدوسري، دور المعلم فى تنمية الانتماء الوطنى، بحث مقدم لندوة (الانتماء الوطنى فى التعليم العام رؤى وتطلعات) المنعقدة فى جامعة الامام محمد بن سعود، الرياض، 2012.
40. دون اى ايبيرلي، بناء مجتمع من المواطنين، المجتمع المدني فى القرن الحادى والعشرين، ت: هشام عبدالله، دار الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، 2003.
41. دينكن ميشيل، معجم علم الاجتماع : ترجمه: احسان محمد الحسن، دار الرشيد للنشر، بيروت، 1982.
42. دينكن ميشيل، معجم علم الاجتماع، ترجمة: د. احسان محمد الحسن، دار الحرية للطباعة، بغداد، 1980.
43. راسم محمد الحمال، الاتصال والاعلام فى الوطن العربى، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001.
44. ربحى مصطفى عليان و عثمان محمد غنيم، اساليب البحث العلمى الاسس النظرية والتطبيق العلمى، ط1، دار الصفاء، عمان، 2004.

45. رجاء وحيد دويدري، البحث العلمي (اساسية النظرية وممارساته العلمية)، ط4، دار الفكر، بيروت، 2008.
46. رعد حافظ سالم، التنشئة الاجتماعية وأثرها على السلوك السياسي، دار وائل للنشر، عمان، الاردن، 2006.
47. رياض عزيز هادي، العالم الثالث من الحزب الواحد الى التعددية، دار الشؤون الثقافية، بغداد، 1995.
48. سريست نبى، المجتمع المدني السيرة الفلسفية للمفهوم، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، 2006.
49. سعد الدين ابراهيم، المجتمع والدولة في الوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1988.
50. سعدى شاکر حمودى، مبادئ علم الاحصاء وتطبيقاته في المجالين التربوى والاجتماعي، دار الثقافة للنشر والتوزيع، 2009.
51. سيوان ابوبكر عزيز، المجتمع المدني في الفكر الاسلامي والغربي بين النظرية والتطبيق، مطبعة نازة، اربيل، 2005.
52. سيف الدين عبدالفتاح اسماعيل، المجتمع المدني والدولة في الفكر والممارسة الاسلامية المعاصرة، ورقة قدمت الى (المجتمع المدني في الوطن العربي ودوره في تحقيق الديمقراطية)، ندوة مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1992.
53. شيرزاد النجار، الديمقراطية مشاكل محلول ومشاكل جدية، ندوة اتحاد ادباء الكورد، اربيل، 2000.
54. صادق الاسود، الرأى العام ظاهرة اجتماعية وقوة سياسية، جامعة بغداد، العراق، 1993.
55. صالح محمد على ابو جادو، سيكولوجية التنشئة الاجتماعية، ط3، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، الاردن، عمان، 2002.
56. صباح صادق جعفر الانبارى، دستور جمهورية العراق ملحق بة قرار الاصلاح السياسى للمرحلة القادمة رقم (44) لسنة 2008، المكتبة القانونية، بغداد، 2005.
57. صلاح الدين نامق، نظريات النمو الاقصادى، دار المعارف، مصر، 1999.
58. طارق عبدالوهاب، سيكولوجية المشاركة السياسية في البيئة العربية، ط1، دار الغريب، القاهرة، 1999.
59. طاهر حسو الزيبارى، اساليب البحث العلمي في علم الاجتماع، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، 2011.

60. عاطف وصفي، الانثروبولوجيا الثقافية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1971.
61. عامر قنديلجي وايمان السامرائي، البحث العلمي الكمي والنوعي، دار اليازوري العلمية للنشر والتوزيع، عمان، 2009.
62. عبد الغفار شكر و محمد مورو، المجتمع الاهلي ودورة في تعزيز الديمقراطية، دار الفكر، دمشق، 2003.
63. عبد الهادي الفضلي، اصول البحث، دار المؤرخ العربي، بيروت، 1992.
64. عبد الوهاب حميد رشيد، التحول الديمقراطي والمجتمع المدني، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2003.
65. عبدالاله بلقزيز، في الديمقراطية والمجتمع المدني، افريقيا الشرق، الدار البيضاء، 2001.
66. عبدالباسط محمد حسن، اصول البحث الاجتماعي، ط3، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1971.
67. عبدالرحمن بدوي، موسوعة الفلسفة، ج2، مطبعة سليمانزادة، قوم، 2008.
68. عبدالعزيز صالح بن حبتور، الادارة العامة المقارنة، الدار العلمية الدولية للنشر والتوزيع ودار الثقافة للنشر والتوزيع، الاردن، عمان، 2000.
69. عبدالله رشدان، المدخل الى التربية والتعليم، دار الشروق، عمان، 2002.
70. عبدالوهاب الكيالي، الموسوعة السياسية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، لبنان، 1974.
71. عبدالوهاب حميد رشيد، التحول الديمقراطي والمجتمع المدني، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، 2003.
72. عبلة محمود، المرأة العربية العاملة المعوقات ومتطلبات النجاح في العمل القيادي، المنظمة العربية للتنمية الادارية - بحوث ودراسات، القاهرة، 2004.
73. عثمان على أميمن و بدرية على السامرائي، الاختبار النفسي، أسسه ومعالجته الاحصائية، مطابع عصر الجماهير، 2001.
74. عزمي بشارة، المجتمع المدني - دراسة نقدية، ط7، المركز العربي للابحاث ودراسة السياسات، بيروت 2013.
75. عطا الله الرمحين، الاعلام الاجتماعي في حياة مدينة (مدينة دمشق نموذجا) بحث سوسيولوجي مسحي، دار علاء للنشر والتوزيع و الترجمة، دمشق، 2003.
76. على الدين هلال، ازمة الديمقراطية في الوطن العربي، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التي نظمها مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1984.

77. على الوردى، مهزلة العقل البشرى، انتشارات الشريف الرضى، 1997.
78. على خليفة الكواري، الديمقراطية المعاصرة في الوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 2000.
79. على زيغور، الدراسة النفسية الاجتماعية بالعينة للذات العربية، دار الاندلس للطباعة والنشر، بيروت، 1984.
80. على عثمان، الاستلاب تحطيم العقل، دار التكوين للطباعة والنشر، دمشق، بيروت، 2004.
81. على عوجة، الاعلام وقضايا التنمية، عام الكتب، القاهرة، 2004.
82. غرايم جل، ديناميات السيرورة الديمقراطية والمجتمع المدني، ترجمة: شوكت يوسف، وزارة الثقافة السورية، دمشق، 2005.
83. فادية احمد الفقير، نساء ديمقراطيات بدون ديمقراطية النسوية والديمقراطية والمواطنة: حالة الاردن، في كتاب (المواطنة والديمقراطية في البلدان العربية) تحرير د. على خليفة الكواري، ط1، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 2001.
84. فاروق الروسات، اساليب القياس والتشخيص في التربية الخاصة، دار الفكر، عمان، 1999.
85. فهمى سليم الغزوى واخرون، المدخل الى علم الاجتماع، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، 1992.
86. فيليب برو، علم الاجتماع السياسى، ط1، ترجمة: د. محمد عرب، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، بيروت، 1998.
87. قيس النورى، طبيعة المجتمع البشرى، الجزء الثانى، مطبعة الاداب، النجف، 1972.
88. كارل ماركس، فردريك انجلس، الايدولوجيا الالمانية، ت:فؤاد ايوب، دار دمشق للطباعة والنشر، دمشق، 1976.
89. كامران الصالحي، حقوق الانسان والمجتمع المدني بين النظرية والتطبيق، مؤسسة موكريانى للطباعة والنشر، اربيل كوردستان، 2000.
90. كامل زهيرى، الموسوعة الاشتراكية، دار الوطن العربي، بيروت، بلا تاريخ.
91. كامل محمد الغربى، أساليب البحث العلمي في العلوم الانسانية والاجتماعية، ط1، دار الثقافة، عمان، 2006.
92. كريم ابو حلاوة، اشكالية مفهوم المجتمع المدني النشأة، التطور، التجليات دار الاهالي، دمشق، 1998.
93. مارسيل بريلو، علم السياسة، ط3، ترجمة: محمد برجوى، منشورات دار العويدات، بيروت، 1983.

94. متروك الفالح، المجتمع والديمقراطية والدولة في البلدان العربية، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، 2002.
95. مجد هاشم الهاشمي، الاعلام المعاصر وتقنيات الحديثة، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، 2006.
96. محمد احمد اسماعيل، الديمقراطية، المكتب الجامعي الحديث، الاسكندرية، 2010.
97. محمد ازهر السماك واخرون، اصول البحث العلمي، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، 1986.
98. محمد الهادي عفيفي، في اصول التربية الاصول الثقافية للتربية، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1975.
99. محمد بن شحات الخطيب، دور المدرسة في التربية الاعلامية، ورقة عمل مقدمة الى المؤتمر الدولي الاول للتربية الاعلامية المنعقد في قاعة الملك فيصل للمؤتمرات بمدينة الرياض، الرياض، 2007.
100. محمد بن عبدالرحمن الحضيف، كيف تؤثر وسائل الاعلام، مكتبة العبيكان، الرياض، 1994.
101. محمد سعيد ملا حسين البروارى، دور التعليم الجامعي في التنشئة السياسية، ط1، دار سبيرز للطباعة والنشر، دهوك، 2007.
102. محمد سلامة أدم، المرأة بين البيت والعمل، دار المعارف، مصر، 1982.
103. محمد صفوح الأخرس، مناهج البحث في علم الاجتماع، المطبعة الجديدة، دمشق، 1982.
104. محمد عاطف غيث، قاموس علم الاجتماع، الهيئة المصرية العامة للكتاب، مصر، 1979.
105. محمد على محمد، دراسات في علم الاجتماع السياسي، دار الجامعات المصرية، الاسكندرية، 1975.
106. محمد فريد حجاب، ازمة الديمقراطية الغربية وتحدياتها فى العالم الثالث، مجموعة من المؤلفين، المسألة الديمقراطية في الوطن العربي، مركز الدراسات الوحدة العربية، سلسلة كتب المستقبل العربي (19)، الطبعة الاولى، بيروت، 2000.
107. محمد كاظم المشهدانى، النظم السياسية، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، 1991.
108. محمد كامل الخطيب، المجتمع المدني والعلمنة، دار الينابيع للنشر والتوزيع، دمشق، بدون تاريخ.
109. محمود حسن اسماعيل، التنشئة السياسية، ط1، دار النشر للجامعات، القاهرة، 1997.
110. معن خليل العمر، معجم علم الاجتماع المعاصر، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط1، عمان، 2000.
111. معن خليل عمر، التنشئة الاجتماعية، ط1، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان، 2004.

112. مهدي الحافظ، ازمة الديمقراطية في الوطن العربي، بحوث ومناقشات الندوة الفكرية التي نظمها مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، التعقيبات رقم (1)، 1984.
113. موفق الحمداني، مناهج البحث العلمي اساسيات البحث العلمي، مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع، عمان، 2006.
114. ميجرسون، رحلة متنكر الى بلاد ما بين النهرين و كردستان، ترجمة: فؤاد جميل، جزء الثاني، الطبعة الاولى، مطبعة تايمس، بغداد، 1971.
115. ناجي الغزى، دور مؤسسات المجتمع المدني في التنشئة السياسية، بدون مكان الطبع، 2009.
116. ناصيف نصار، نحو مجتمع جديد، دار الطليعة، بيروت، 1981.
117. ناهد رمزي، المرأة والاعلام في عالم متغير، الدار المصرية اللبنانية، القاهرة، 2004.
118. ناهدة عبدالكريم حافظ، مقدمة في تصميم البحوث الاجتماعي، مطبعة المعارف، بغداد، 1981.
119. نسمة احمد بطريق، الاعلام والمجتمع في عصر العولمة، دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، 2004.
120. نهى القاطرجي، عولمة قضايا المرأة في وسائل الاعلام المرئية، مؤتمر قضايا المرأة المسلمة بين التشريع وبريق الثقافة والوافة، القاهرة، 2006.
121. هيغل، مبادئ فلسفة الحق، ترجمة : تيسير شيخ الارض، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، 1974.
122. وقائع كردستان، رقم العدد (76)، اربيل، العراق، 2007/11/26.
123. ولبر شرام، اجهزة الاعلام والتنمية الوطنية، ت: محمد فتحي، الهيئة المصرية العامة للتأليف و النشر، القاهرة، 1970.
124. يوسف عبدالامير طباجة، منهجية البحث تقنيات ومناهج، ط1، دار الهادي للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، 2007.
125. يوسف عواد واخرون، حقوق الانسان في الحياة التربوية، دار المناهج للنشر والتوزيع، عمان، 2008.

سييهم / سهرچاوه فارسسيهكان

أ- كتيب :

1. لوتان كوي، اموزش وپرورش، فرهنگ و جوامع، ت : محمد يمى دوزى سرخابى، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى، تهران، 1378.

1. Alan Bray man, Social Research Methods, 4th, Oxford, UK 2012.
2. Anthony Giddens, The Third way and its Critics, filmsetting, policy press, 7th ed, 2010.
3. David Nachmias and Chava Nachmias, "Research Methods in the social science" New York; Martin's press, 1981.
4. Hooker. F. Civil Society, The Bridge press. London, 1949.
5. John Lock, Two Treatises of Government, ed by: Peter Laslett (Cambridge university press, 1967).
6. Marvin. E. Olsen, the process of Social Organization C. N. P. 1996.
7. Max Weber, Basic Conception Sociology, translated by: H. Y. H. P. Secher, Green wood press. New York, 1969.
8. Roper John, Democracy and Its Critics: Anglo- American Democratic Thought in the Nineteenth Century. Winchester, MA Unwin Hyman, 1989.

پینچەم / ۱ - تیزی دکتۆراو ماستەرنامەکان بە زمانی کوردی

1. ئەسرین زرار قادر، پۆلی سەنتەری ئافرهتان لە چارەسەرکردنی کیشە کۆمەلایەتیەکاندا، توێژینەوێهەکی مەیدانیە لە هەریمی کوردستاندا، نامەی ماستەری بلاونەکراوەتەو، پێشکەشکراوە بە ئەنجومەنی کۆلیژی ئەدەبیات-بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سەلاحەدین، 2006.
2. شیوان عثمان رسول، پۆلی راگەیانندن لە بونیاتنانی کۆمەڵگە مەدەنی، نامەی ماستەر پێشکەشکراوە بۆ کۆلیجی ئەدەبیات-بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
3. چنار سعد عبدالله، پۆل و کاریگەری سستمی پەرەردە لە سەر پەرەندە نەتەوێی لە کۆمەڵگە کوردیدا، تیزی دکتۆرا، پێشکەشکراوە بۆ زانکۆی سەلاحەدین، کۆلیژی ئەدەبیات، بەشی کۆمەڵناسی، هەولێر، 2009.
4. عمر علی احمد، پۆلی ریکخراوەکانی کۆمەڵگە مەدەنی لە پاراستنی مافەکانی ژندا، توێژینەوێهەکی مەیدانیە لە شاری سلیمانی، نامەی ماستەر، بلاونەکراوەتەو، پێشکەشکراوە بە سکۆلی زانستە مرقایەتیەکان- بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سلیمانی، 2012.
5. فوئاد سدیق سابیر، رۆلی حزبه سیاسییهکانی هەریمی کوردستان لە چالاکردنی کۆمەڵگە کوردی، نامەی ماستەر پێشکەشکراوە بۆ کۆلیجی ئەدەبیات-بەشی کۆمەڵناسی، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2011.

6. ناديه عومر كاكهسوور، رۆلى ئافرهتى كورد له راگهياندى كورديدا، نامهى ماسته بلاونهكراوتهوه، پيشكهشكراوه بۆ ئهجومهنى كۆليژى ئهدهبيات، بهشى كۆمهلناسى، زانكۆى سهلاحدين، 2004.

ب - تيزى دكتوراو ماستهنامهكان به زمانى عهري

1. ئازا حسيب على قرداغى، واقع الحراك الاجتماعى فى المجتمع الكوردى-اشكاليات ومؤشرات، رساله ماجستير منشوره، مقدمه الى كليه الاداب -قسم علم الاجتماعمع صلاح الدين، اربيل، 2011.
2. إلهام بنت عبدالوهاب بن عبدالواحد المغربى، إسهام المرأة فى الاصلاح التربوي-اطروحة دكتوراه منشورة، مقدمة الى كلية التربية قسم التربية الاسلامية، جامعة ام القرى، المملكة العربية السعودية، 2008.
3. امال محمود الامام، دور التعليم فى التنمية الاقتصادية للقطر العراقى، رساله ماجستير مقدمة الى كلية الادارة والاقتصاد، جامعة بغداد، 1980.
4. بانياس عدنان جلوب المطيرى، فاعليه دور المرأة فى المجتمع المدنى العراقى، دراسة ميدانية فى المنظمات النسوية، رساله ماجستير غير منشورة، مقدمة الى قسم الاجتماع كلية الاداب، جامعة بغداد، 2005.
5. بيروس حسن محمو كوجر، دور المرأة فى تفعيل المجتمع المدنى فى العراق، رساله ماجستير مقدمة الى مجلس الجامعة العالمية للعلوم الاسلامية، العلوم السياسية، لندن، 2008.
6. سليم بطرس الياس، دور المثقفين فى بناء المجتمع المدنى، دراسة اجتماعية ميدانية فى اقليم كوردستان - العراق، اطروحة دكتوراه غير منشورة مقدمة الى كلية الاداب - جامعة صلاح الدين، اربيل، 2007.
7. سليم بطرس الياس، مقومات المجتمع المدنى دراسة ميدانية فى اقليم كوردستان، رساله ماجستير غير منشورة، مقدمة الى كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2002.
8. ليث سلمان الربيعى، عوامل جذب الطلبة الاجانب فى أستهداف الجامعة الأسواق الدولية، دراسة تحليلية لاتجاهات الطلبة الوافدين فى جامعة البترا، عمان، 2007.
9. شهبال معروف صالح دزهيى، الوضع الاجتماعى والقانونى للمرأة فى كوردستان العراق دراسة مقارنة بين الشريعة والقانون، ط1، رساله ماجستير منشورة، دار هماوند للنشر والطبع، كركوك، 2003.
10. صالحه سهيل العامرى، دور المرأة الاماراتية فى المشاركة السياسية، رساله ماجستير فى العلوم السياسية، منشورة، مقدمة الى كلية الاداب والعلوم، جامعة الشرق الاوسط -MEU تموز 2013.

11. صباح صبحى حيدر، الاحزاب ودورها في التنشئة السياسية في اقليم كردستان العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية القانون والسياسة، جامعة صلاح الدين، 2003.
12. طاهر حسو مير الزيبارى، دور المرأة الكردية في المشاركة السياسية، اطروحة دكتوراه منشورة، مقدمة الى مجلس كلية الاداب قسم علم الاجتماع، جامعة صلاح الدين، اربيل، 2003.
13. عبدالحميد على سعيد البرزنجى، دور ثورة ايلول (1961-1975) في حركة التغيير الاجتماعي، اطروحة دكتوراه، مقدمة الى كلية الاداب في جامعة صلاح الدين - قسم علم الاجتماع، اربيل، 2005.
14. عبدالغنى محمود، حقوق المرأة في القانون الدولي العام والشريعة الاسلامية، بحث منشور، كلية الشريعة والقانون، قاهره، 1999.
15. عفاف محمد زيدان، التعليم ومشاركة المرأة في التنمية، رسالة ماجستير، مقدمة الى كلية الاداب والعلوم الانسانية تخصص الاجتماع، جامعة الملك عبدالعزيز، 1988.
16. عمران كاظم عطية، دور وسائل الاعلام في التغيير الاجتماعي في العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، في الاعلام، كلية الاداب، جامعة بغداد، 1996.
17. فريال بهجت عزيز، عمل المرأة واثره على دورها فى الاسرة، رسالة ماجستير غير منشورة، مقدمة الى قسم الاجتماع، كلية الاداب، جامعة عين الشمس، القاهرة، 1981.
18. فؤاد على احمد، دور وسائل الاعلام في تفعيل المشاركة السياسية في اقليم كردستان العراق، دكتوراه فلسفة في الاعلام، مقدمة الى قسم الاعلام في كلية العلوم الانسانية بجامعة السليمانية، 2011.
19. وفاء محمد حمزة عواد، دور المنظمات النسوية الفلسطينية في تفعيل المشاركة النسوية في الفترة الواقعة بين عامي (2000-2006)، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة النجاح الوطنية، كلية الدراسات العليا، فلسطين، 2008.

ب - ماستهرينامه به زمانى فارسى:

1. نصرت اله عليرضايى، تبين نقش و جىگاه زن در خانواده در حال گزار در ايران، فوق ليسانس، دانشكده علوم اجتماعى، دانشكاه تهران، 1429.

شه شه 1 / - گوڤارو پوژنامه كان به زمانى كوردى

1. ناوات محمد، بنه ما تيوريه كانى كو مه لگه ي مه دهنى وجياوازى له تيگه يشتندا، گوڤارى مه دهنه نيته، ژماره (1) سليمانى، 1998.

2. پشتیوان جهمال، ژن له سهرکردایه تی حیزبهکانی ههریمی کوردستان، پوژنامه ی پووداو، ژماره (348)، دووشه ممه ی 2015/2/23.
3. سه لیم په ترۆس ئلیاس، په ره پیدانی کولتوری مه ده نی، گوڤاری هزرین، ژماره (4)، سالی 2006.
4. سه لیم په ترۆس، په یوه ندی نیوان هاو لاتیویون و کومه لگه ی مه ده نی، گوڤاری هزرین، ژماره (1) به هاری 2005.
5. سه لیم په ترۆس، ده سه لآت، ئوپۆزییۆن، ده ستاوده ستکردنی ناشتیانه ی ده سه لآت، رۆشه نگه ری، ژماره (27) ی سالی 2010.
6. سه لیم په ترۆس، له سیسته می دیموکراسیدا نازادی و سه ره به خوئی ده زگا مه ده نیه کان بنه می دامه زرانندی کومه لگه ی مه ده نییه، گوڤاری هزرین، ژماره (2) چاپخانه ی وه زاره تی رۆشه نبیری، هه ولیر، 2005.
7. که مال سه عدی، پای گشتی له کوردستان له نیوان ئاره زوو و پراکتیکدا، هه فته نامه ی گولان، ژماره (371) ی 28 شوبات /2002.
8. مه هاباد گه رمیانی، پوّل و کاریگه ری ئافره ت و په روه ده له بنیاتنانی کولتوری دیموکراتی و کومه لگه ی سیفییدا، گوڤاری شیکار، گوڤاریکی هزی ئه کادیمی وه زرییه، ژماره (5) ی به هاری 2014.
9. هاوړی ره شید، پوّلی که رتی تاییه ت له په ره پیدانی ئابووریدا، گوڤاری ئابووری (سه ندیکای ئابووریناسانی کوردستان)، هه ولیر، ژماره (33) سالی پانزه هه م، 2013.

ب- گوڤارو پوژنامه کان به زمانی عه ره بی

1. بوعلی یاسین، المثقفون العرب من سلطة الدولة الى المجتمع المدني، مجلة عالم الفكر، العدد (3) الكويت، 1999.
2. توفیق شومان، المجتمع المدني في بعده الاعلامي، مجلة الشاهد، العدد (6)، بیروت، 1999.
3. حبیب الجنحانی، المجتمع المدني بين النظرية والتطبيق، مجلة عالم الفكر، العدد (3)، المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت، 1999.
4. سلیم بطرس الیاس، المجتمع المدني في اقليم كوردستان العراق، دراسة سوسیو- سیاسیة، مجلة الاكاديمية الكوردية، العدد (14)، اربیل، 2010.
5. سمیر قطب و د. حنان رزق، مجلة التربية العربية، الاسكندرية، عدد (44) يناير، 2007.
6. عدنان عوید، المجتمع المدني و دول ماقبل الدولة، مجلة النهج، دمشق، العدد (62)، 2013.
7. کریم ابو حلاوة، اعاده الاعتبار لمفهوم المجتمع المدني، مجلة عالم الفكر، العدد (3)، المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت، 1999.

8. مجلة البرلمان، العدد (7) السنة الثانية، ك2 - اربيل، 1993.
9. محمد عيسى برهوم، الدور الاجتماعي للشرطة من وجهة نظر علم الاجتماع، مجلة العلوم الاجتماعية، السنة الثالثة، العدد الاول، جامعة كويت، الكويت، 1975.
10. منذر الفضل، مبدأ استقلال السلطة القضائية، اهدار حق القاضي في العراق، مجلة كولان العربي، العدد (57) شباط، اربيل، 2001.
11. ناهدة عبد الكريم حافظ، المجتمع المدني في العراق، نحو تعزيز فرص النمو والمشاركة، مجلة الحكمة، العدد(36) ايار - مايو 2004.

حوته م / سهرچاوه نه لكترونيه كان

1. احمد السيد الكردي، دور المرأة في المجتمع المدني: <http://www.ayamm.org/Marsad>.
2. حميد الهاشمي، المجتمع الانتقالي: نحو توصيف سوسيولوجي للحال العراقي اليوم، موقع : الحوار المتمدن- العدد 1614- نشر في 2006/7/17- الموقع <http://www.ahewar.org>.
3. عبدالغفار شكر، مفهوم المجتمع المدني- نشأة وتطور المجتمع المدني: مكوناته واطارة التنظيمي، اعداد الكتروني: <https://groups.google.com/forum>.
4. فاطمة علي، كيف تساهم كل من المدرسة والاسرة في تنشئة الافراد وتنمية المجتمع، الموقع <http://www.startimes.com>.
5. مصطفى عبدالله الكفري، التنمية الشاملة والتنمية البشرية، الحوار المتمدن، العدد: 816، 2014. <http://www.ahewar.org/debat/show.art>.
6. معيطى ادريس، مجلة العلوم الاجتماعية، مفهوم الانتقالية في التراث السوسيولوجي، العدد (1746)، 13/1/2010، الموقع : <http://www.swmsa.net>.
7. هيلين كلارك وسين ووالاف، UNDP، برنامج الامم المتحدة الانمائي المعهد الديمقراطي الوطني للشؤون الدولية، تمكين المرأة من اجل احزاب سياسية أقوى، مكتب سياسة التطوير، نيويورك، الموقع www.undp.org/governance، وايضا www.ndi.org.
8. يعقوب يوسف الكندري، دور التنشئة الاجتماعية و الاعلام و المجتمع المدني في تحقيق الوحدة الوطنية، ورقة مقدمة الى مؤتمر الوحدة الوطنية لرابطة الاجتماعيين، في 2008/3، الموقع <http://www.imamu.edu>.

پاشكۆكان

ژ	شوین	ژماره	%
29	رېكخراوى ههنگ بۇ ھۆشيارى كۆمەلايەتى	1	0.5
30	رېكخراوى يەكتر قبولكردن - پېكەوہ ژيانى	2	1.0
31	دەزگای تواناکان و گەشەپېدانى ئافرەت	1	0.5
32	يەكەى سەرپەرشتى پەرورەدىيى	7	3.5
33	يەكەى سەرپەرشتى پىسپۆرى	5	2.5
34	كۆليژى ئەدەبىيات	8	4.0
35	كۆليژى ياساۋ رامىياري	2	1.0
36	كۆليژى پەرورەدە	2	1.0
37	پەيمانگاي تەكنىكى	8	4.0
38	پەيمانگاي ھونەرە جوانەكان	2	1.0
39	پەيمانگاي وەرزشى	1	0.5
40	باخچەى ساوايانى شۆرش	2	1.0
41	قوتابخانەى تريسكەى سەرەتايى	2	1.0
42	قوتابخانەى لاس/ى بىنەرەتى	2	1.0
43	قوتابخانەى ھەلۆى سەرەتايى نمونەيى	2	1.0
44	دواناۋەندى مأمون دباغى كچان	3	1.5
45	ئامادەيى شۆرشى كچان	2	1.0
46	ئامادەيى ھەلمەتى كوپان	2	1.0
47	كوردستان TV	8	4.0
48	تەلەفزيۇنى گەلى كوردستان	7	3.5
49	پوژنامەى ھەولپىر	4	2.0
50	رادىۋى دەنگى ھەولپىر	4	2.0
51	رېگاي كوردستان TV	5	2.5
52	پوژنامەى خەبات	7	3.5
53	كەنالى پووداۋ	6	3.0
54	تەلەفزيۇنى داھين	2	1.0
55	تەلەفزيۇنى نىشتمانى من	2	1.0
56	نوسىنگەى پوژنامەى ئاۋىنە	2	1.0
57	نوسىنگەى ھەولپىرى پوژنامەى ھاۋلاتى	3	1.5
كۆ		200	100

پاشکۆی (2)

شیوهی سهرهتایی فورمی راپرسی

حکومهتی ههریمی کوردستان

وهزارهتی خویندنی بالا و تووژینهوهی زانستی

زانکۆی سهلاحهدين - کۆلیژی ئهدهبیات - بهشی کۆمهلهناسی

بابهت / فورمی ههلهسهنگاندنی پسیپوران

ماموستای بهرین.....

سهلاو پین.....

بهو پیهی بهریتان پسیپوریکي شارهزای بوارهکانی تووژینهوهی زانستین، تکایه هاوکاریمان بکهن، له ههلهسهنگاندنی پرسیارو برههکانی ئهم فورمهی بهردهستتان که تایبهته به تووژینهوهیهکی زانستی بهناونیشانی (رۆلی ئافرهت له بونیاتنانی کۆمهلهگهی مهدهنیدا) تووژینهوهیهکی مهیدانیه له شاری ههولیر تا له بهر رۆشنایی ههلهسهنگاندنی بهریتاندا دهست به ئهجامدانی ریکاره مهیدانییهکان و کۆکردنهوهی زانیارییهکان بکهین. هاوکاریتان به سوپاس و پیزانییهوه دهرخینین.

1- پهسندکردنی ههر پرسیاریک که بهباشی دهزانن.

2- لابردنی ههر پرسیاریک که به باشی نازانن.

3- زیادکردنی ههر پرسیاریک که بهریتان به گرنگی دهزانن.

4- گۆپینی ههر پرسیاریک که به پيوستی دهزانن.

نامانچ لهم تووژینهوهی بهردهستتان وهلامه بۆ زانینی رۆلی ئافرهت له بونیاتنانی کۆمهلهگهی مهدهنی، لهم بوارانهی خوارهوهدا:

1- زانینی رۆلی ئافرهت له دهزگاکانی پهروهدهو فییرکردن له شاری ههولیر.

2- زانینی رۆلی ئافرهت له دهزگاکانی راگهیاندن له شاری ههولیر.

3- زانینی رۆلی ئافرهت له ناو حزبه سیاسیهکان له شاری ههولیر.

4- زانینی رۆلی ئافرهت له ریکخراوهکانی کۆمهلهگهی مهدهنی له شاری ههولیر.

5- زانینی بهلگهی جیاوازی رۆلی ئافرهت له کۆمهلهگه به پپی گۆراوهکانی تووژینهوه.

قوتابی

سوزان طه رسول

سههپهرشتیار

پ.ی.د. سههلیم په ترۆس ئلیاس

ناوی ته‌واوی مامۆستا.....
 به‌شی زانستی.....
 کۆلیژ.....
 زانکۆ.....
 پله‌ی زانستی.....
 یه‌که‌م / پرسیاره‌ گشتیه‌کان :

تکایه‌ هیمای (√) له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و پرسیاره‌ بکێشه‌ که‌ له‌ گه‌ل‌ بۆچونت ئه‌گونجی‌ت

ژ	پرسیاره‌کان	گونجاوه	نه‌گونجاوه	تیببینی
1-	په‌گه‌ز			
2-	ته‌مه‌ن			
3-	شوینی له‌ دایکبوون			
4-	باری ئابووری			
5-	پیشه			
6-	ئاستی خوینده‌واری			

دووه‌م / پرسیاره‌ تایبه‌تیبه‌کان:

1- ته‌وه‌ری په‌روه‌ده‌و فی‌رکردن

ژ	پرسیار	گونجاوه	نه‌گونجاوه	تیببینی
7	ئایا مامۆستای ئافره‌ت پۆلی گێپراوه‌ له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی هۆشیارى سیاسى وه‌ك دیموكراسى، فره‌یى، ده‌ستاوده‌ستكردنى ئاشتیانه‌ی ده‌سه‌لات له‌ ده‌زگاكانى په‌روه‌ده‌و فی‌رکردن؟ به‌لى ( ) تارا ده‌یه‌ك ( ) نه‌خیر ( )			
8	ئایا مامۆستای ئافره‌ت پۆلی گێپراوه‌ له‌ بلاوکردنه‌وه‌ی به‌هاكانى پۆشه‌نیری مه‌ده‌نى وه‌ك (لیبورن، هاوكارى،، دادپه‌روه‌رى كۆمه‌لایه‌تى،) له‌ ده‌زگاكانى په‌روه‌ده‌و فی‌رکردن؟ به‌لى ( ) تارا ده‌یه‌ك ( ) نه‌خیر ( )			
9	ئایا ئافره‌ت پۆلی گێپراوه‌ له‌ نه‌هیشتنى _____ ها نه‌رینی _____ ه‌كان وه‌ك (رقلیبوونه‌وه‌، تۆله‌سه‌ _____ نده‌نه‌وه‌، توندوتیژی،			

ژ	پرسیار	گونجاوه	نهگونجاوه	تیببینی
	مارهکردنی کچ به مندالی له دهزگاکانی په وروډه و فیږکردن؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			
10	نایا نافرته پوښی گپراوه له هوشیارکردنه وهی قوتابی به چه می ینتیمما بو نیشتمان نهک بو خیل، خزمایه تی ناوچه گه ریټی، حزبا یه تی ته سک؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			
11	نایا نافرته پوښی گپراوه له که مکړدنه وهی جیاوازییبهکانی نیوان نیرو می لای قوتابیان؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			
12	نایا نافرته پوښی گپراوه له سهره لډانی بیږی تاکگه رای لای قوتابی؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			
13	نایا نافرته پوښی گپراوه له ناشناکردنی قوتابی به نهرک و مافهکانی؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			

2- ته وهری ږاگه یانندن

ژ	پرسیار	گونجاوه	نهگونجاوه	تیببینی
14	نایا نافرته پوښی گپراوه له به کارهیڼانی نامرازهکانی ږاگه یانندن بو بلاوکردنه وهی هوشیاری سیاسی له کوډمه لگه دا؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			
15	نه گهر وه لاکهت (به لئ) بوو کام نامراز له م نامرازانه ی ږاگه یانندن پوښی زیاتری هه بووه؟ 1- بینراو 2- بیستراو 3- نووسراو			
16	نایا نافرته پوښی گپراوه له به کارهیڼانی نامرازهکانی ږاگه یانندن له بلاوکردنه وهی روشه نیږی مه دهنی؟ به لئ ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )			

ژ	پرسیار	گونجاوه	نهگونجاوه	تیبینی
17	<p>ئایا ئافرهت له دهزگاکانی ږاگه یانندن کاری له سهر ئاراسته کردنی ږای گشتی کردووه؟ بۆ نمونه (ئاشکراکردنی گهندهلی، تیشک خستنه سهر پیشیلکردنی یاسا، نازادییه گشتییهکان، پرسه نه ته وه ییهکان، پرسه جیهانییهکان؟</p> <p>بهلی ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )</p>			
18	<p>ئه گهر وه لاهمه کهت (بهلی) بوو له کام له لایه نانه ی خواره وه زیاتر کاری کردووه؟</p> <p>1- ئاشکراکردنی گهندهلی.</p> <p>2- تیشک خستنه سهر پیشیلکردنی یاسا.</p> <p>3- نازادییه گشتییهکان.</p> <p>4- پرسه نه ته وه ییهکان.</p> <p>5- پرسه جیهانییهکان.</p>			
19	<p>ئایا ئافرهت له دهزگاکانی ږاگه یانندن ږولی گپراوه له هاندانی هاو لاتیان بۆ چوونه ناو ریزهکانی ږیکخواوهکانی کومه لگه ی مه دهنی؟</p> <p>بهلی ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )</p>			
20	<p>ئایا ئافرهت له دهزگاکانی ږاگه یانندن ږولی گپراوه له هاندانی هاو لاتیان بۆ چالاکیه مه دهنیهکان وهک (کوږوکو بوونه وهکان، خو پیشاندان، ږیپیان، په نا گرتن) له پیناو جیبه جیکردنی ئامانجه جوړاو جوړهکانیان؟</p> <p>بهلی ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )</p>			
21	<p>ئایا ئافرهت له دهزگاکانی ږاگه یانندن ږولی گپراوه به هاندانی هاو لاتیان بۆ لیپرسینه وه له کهم و کورییهکانی حکومت؟</p> <p>بهلی ( ) تاراده یهک ( ) نه خیر ( )</p>			

3-تەۋەرى ھزبى سىياسى

تېبىنى	نەگونجاۋە	گونجاۋە	پرسىيار	ژ
			ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە دارشتنى پروگرامى ھزب لەسەر بنەماى دىموكراسى مەدەنى ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	22
			ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە بلاۋكردنەۋەى پەيوەندى دىموكراسى مەدەنى لە نىۋان ئەندامانى ھزب ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	23
			- ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە كەمكردنەۋەى توندوتىژى زارەكى لە كۆپو كۆبونەۋەكاندا ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	24
			ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە نەھىشتنى ھزرى تەسكى ھزبايەتى ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	25
			ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە ئاشناكردنى ئەندامانى ھزب بە ھەلۋىستى رەخنەگرتنى بونىاتنەر ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	26
			- ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە ھوشىياركردنەۋەى ئەندامانى ھزب بە چەمكى ئىنتىما بۆ نىشتمان ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	27
			ئايا ئافرهتى ئەندام لە رىزەكانى ھزبى سىياسى پۆلى گىپراۋە لە ئاشناكردنى ئەندامانى ھزب بە رىزگرتن لە سەرۋەرى ياسا ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	28

4-تەۋەرى پىكىراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى

تېبىنى	نەگونجاۋە	گونجاۋە	پرسىيار	ژ
			ئايا ئافرەتى ئەندام لە پىزەكانى پىكىراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى گىپراۋە لە بلاۋكردنەۋەى پۆشەنپىرى مەدەنى لە كۆمەلگەدا ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	29
			ئايا ئافرەتى ئەندام لە پىزەكانى پىكىراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى گىپراۋە لە بلاۋكردنەۋەى ھۆشيارى ياساى لە كۆمەلگەدا؟ ۋەك : (يەكسانى تاكەكانى كۆمەل بەرامبەر دادگادا، ھەۋلى دانانى دەستورىكى ھەمىشەيى، ھاوسەنگى نىۋان ئەرك و مافەكان، لىكجىياكردنەۋەى حزب لە حكومەت، لىكجىياكردنەۋەى ھەرسى (ياسادانان، جىبەجىكردن، دادۋەرى)، سەربەخۆيى دەسەلاتى دادۋەرى. بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	30
			ئەگەر ۋەلامەكەت بە (بەلى) بوو لەكام لەم لايەنانەى خوارۋە زياتر كارى كردۋە : 1- يەكسانى تاكەكانى كۆمەل بەرامبەر دادگادا. 2- ھەۋلى دانانى دەستورىكى ھەمىشەيى. 3- ھاوسەنگى نىۋان ئەرك و مافەكان. 4- لىكجىياكردنەۋەى حزب لە حكومەت. 5- لىكجىياكردنەۋەى ھەرسى دەسەلاتەكان (ياسادانان، جىبەجىكردن، دادۋەرى). 6- سەربەخۆيى دەسەلاتى دادۋەرى.	31
			ئايا ئافرەت لە پىزەكانى پىكىراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى گىپراۋە لە دابىنكردنى ئازادى كارى پىكىراۋەيى؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	32
			ئايا ئافرەتى ئەندام لە پىكىراۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى گىپراۋە لە ئاشناكردنى ھاولاتيان بە كولتۋورە جىياۋزەكانى گەلان لە پىناۋ خۆشەويستى مرقۇقاىەتى ؟ بەلى ( ) تارادەيەك ( ) نەخىر ( )	33

تیبینی	نهگونجاوه	گونجاوه	پرسیار	ژ
			<p>- ئایا ئافرتهی ئەندام له پیکخواوهکانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی پۆلی گێراوه له گه‌شه‌پیدانی گشتگیر؟</p> <p>به‌لێ ( ) تارا‌ده‌یه‌ك ( ) نه‌خیر ( )</p>	34
			<p>ئه‌گه‌ر وه‌لامه‌که‌ت به‌ (به‌لێ) بوو له کام که‌رت له‌م که‌رتانه زیاتر پۆلی گێراوه ؟</p> <p>1- که‌رتی گشتی .</p> <p>2- که‌رتی تاییه‌ت.</p> <p>3- که‌رتی تیکه‌لاو.</p> <p>4- که‌رتی هه‌ره‌وه‌زی.</p>	35

پاشکوی (3)

راستی پیهری توئینه وه

ریشه سهدی راستیتی	برگه نادرستهکان	ژماره برگه نادرستهکان	ژماره برگه دروستهکان	ناوی پسیوران	ژ
100%	سفر	سفر	35	پ.د. طاهر حسو زیباری	1
91.42%	3,16,33	3	32	پ.د. رشاد صبری میران	2
97.14%	11	1	34	پ.ی.د. عبدالمجید غفور	3
100%	سفر	سفر	35	پ.ی.د. عبدالله خورشید عبدالله	4
85.71%	14,15,16,20,21	5	30	پ.ی.د. محمد حسین شوانی	5
91.42%	26,27,28	3	32	د. عبدالله اسماعیل	6
94.28%	10,16	2	33	د. جوان اسماعیل	7
94.28%		14	231	کوی گشتی	

ژماره تهواوی برگهکانی پیوه = (35) برگه

ژماره پسیوران = (7)

کوی گشتی برگهکان = (ژماره برگهکانی پیوه × ژماره پسیوران) (245 = 7 × 35)

ژماره برگه دروستهکان = 231، ژماره برگه نادرستهکان = 14

راستی گشتی پیوه = کوی گشتی برگه دروستهکان ÷ کوی گشتی برگهکانی پیوه × 100

کهواته $94.28 = 100 \times \frac{231}{245}$ راستیتی پیوهری توئینه وه که

پاشكۆى (4)

شىۋانزى كۆتايى فۆرم دواى گۆرانكارى لاي پىسپۆران

حكومهتى ھەرىمى كوردستان

وہزارهتى خویندننى بالا و تویژینهوهى زانستى ژمارهى فۆرم ( )

زانكۆى سەلاھەدىن - كۆلیژى ئەدەبیات شوین : ( )

بەشى كۆمەلناسى رېكەوت: / / 2015/

سالاو ریز.....

ب / فۆرمى زانیاری تویژینهوه

ئەم فۆرمە لە بەردەستتدایە بەشیکە لە نامرازەکانى تویژینهوهى زانستى بەناونیشانى (رۆلى ئافرەت لە بونیاتنانى كۆمەلگەى مەدەنىدا) تویژینهوهیهكى مەیدانیە لە شارى ھەولیردا، داواكارین لە بەرپزتان ھاوکاریمان بکەن بە وەلامدانەوهى پرسیارەکان بە شیۆهیهكى وورد.

ھاوکاریتان مایەى ریزو سوپاسە

زانباریەکانى ئەم فۆرمە تەنھا بەمەبەستى زانستى بەکاردیئ نەك بۆ ھیچ مەبەستىكى تر. بۆیى :-

1- پىویست بە ناوونوسین ناکات.

2- تکیە ھیچ پرسیارىك بەجى مەھیلە بى ئەوهى وەلامى بدەیتەوه.

3- سەرکەوتنى ئەم تویژینهوهیه پشت بە راستگۆیى وەلامەکان دەبەستیت.

4- ھیمای (√) بکیشە بەرامبەر بەو وەلامەى كە ھەلیدەبژیریت.

قوتابى

سوزان طه رسول

سەرپەرشتیاری

پ.ی.د. سەلیم پەترۆس ئلیاس

یەكەم / پرسیاره گشتییەكان :

- رهگهز : نیر می
- تەمەن : ( ) سال
- باری ئابووری : باش مام ناوەند خراب
- پیشە : ( )
- ئاستی خویندەواری : سەرەتایی ناوەندی دواناوەندی
- دبلوم بەکالۆریۆس خویندنی بال

دووم / پرسیاره تایبەتییهكان :

یەكەم : تەوهری پەرۆردەو فیڕکردن

پ1- ئایا ئافرەت پۆلی بینووه له بلاوکردنەوهی هۆشیاری سیاسی وهك دیموکراسی، فرهیی، دەستاوو دەستکردنی ئاشتیانهی دەسەلات له دەزگاکانی پەرۆردەو فیڕکردندا ؟

بەلی تارادەیهك نهخیر

پ2- ئایا ئافرەت پۆلی بینووه له بلاوکردنەوهی بەهاکانی پۆشهنبیری مەدەنی وهك (لیبۆردەیی، هاوکاری، خۆبەخشی، راستگوویی، دادپەرۆهری کۆمەلایهتی، ریزگرتن له کات، پاراستنی ژینگه) له دەزگاکانی پەرۆردەو فیڕکردندا ؟

بەلی تارادەیهك نهخیر

پ3- ئایا ئافرەت پۆلی بینووه له كەمکردنەوهی بەها نەرینییهكان وهك (رق لیبۆرنهوه، تۆله سەندنهوه، توندوتیژی، ماره کردنی كچ بەمندالی) له دەزگاکانی پەرۆردەو فیڕکردندا ؟

بەلی تارادەیهك نهخیر

پ4- ئایا ئافرەت پۆلی بینووه له هۆشیارکردنەوهی قوتابی به چهكمی ئینتیما بۆ نیشتمان نهك بۆ خیل، خزمایهتی ناوچهگهڕیتی، حزبایهتی تهسك) ؟

بەلی تارادەیهك نهخیر

پ5- ئايا ئافرهت پۇلى بىنيوه له كه مكر دنه وهى جياوازييه كانى نيوان نيرو مى لاي قوتابيدا ؟

بهلى تارادهيهك نهخير

پ6- ئايا ئافرهت پۇلى بىنيوه له سه رهه لدانى بيرى تاكگه رايبى لاي قوتابيدا ؟

بهلى تارادهيهك نهخير

پ7- ئايا ئافرهت پۇلى بىنيوه له ئاشناكردنى قوتابى به ئهرك و مافه كانى ؟

بهلى تارادهيهك نهخير

دووه م : ته وهى راگه ياندىن

پ8- ئايا ئافرهت پۇلى بىنيوه له به كارهيئانى ئامرازه كانى راگه ياندىن بو بلاوكردنه وهى هو شيارى سياسى له كو مه لگه دا ؟

بهلى تارادهيهك نهخير

پ9- ئه گه ر وه لامه كه ت به (بهلى) يان (تارادهيهك) بوو كام ئامراز له م ئامرازانه ي راگه ياندىن پۇلى زياترى هه بووه

1- بينراو ( )

2- بيستراو ( )

3- نووسراو ( )

پ10- ئايا ئافرهت پۇلى بىنيوه له به كارهيئانى ئامرازه كانى راگه ياندىن له بلاوكردنه وهى رۇشه نيبرى مه ده نيذا ؟

بهلى تارادهيهك نهخير

پ11- ئايا ئافرهت له ده زگا كانى راگه ياندىن كارى له سه ر ئاراسته كردنى راي گشتى كردووه ؟ بو نمونه (ئاشكرا كردنى گه نده لى، تيشك خستنه سه ر پيشيلكردنى ياسا، نازاديه گشتيه كان، پرسه نه ته وه ييه كان، پرسه جيه انيه كان؟

بهلى تارادهيهك نهخير

پ12- ئەگەر وەلامەكەت بە (بەلى) (يان (تارادەيەك) بوو كام لەم لايەنەنى خوارەووە زياتر كارى كردووە؟

1- ئاشكراکردنى گەندەلى. ( )

2- تيشك خستنه سەر پيشيلکردنى ياسا. ( )

3- ئازادىيە گشتىيەكان. ( )

4- پرسە نەتەوہىيەكان. ( )

5- پرسە جىهانىيەكان. ( )

پ13- ئايا ئافرەت لە دەزگاكانى راگەياندن پۆلى بينيوە لە ھاندانى ھاولاتيان بۆ چوئە ناو ريزەكانى ريكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنىدا ؟

بەلى تارادەيەك نەخىر

پ14- ئايا ئافرەت لە دەزگاكانى راگەياندن پۆلى بينيوە لە ھاندانى ھاولاتيان بۆ چالاكىيە مەدەنىەكان ۋەك (كۆرۈكۆبۈونەوہكان، خۆپيشاندان، رېپىيون، پەناگرتن) لە پىناو جىبەجىكردنى ئامانجە جۇراو جۆرەكانىندا ؟

بەلى تارادەيەك نەخىر

پ15- ئايا ئافرەت لە دەزگاكانى راگەياندن پۆلى بينيوە بە ھاندانى ھاولاتيان بۆ لىپرسىنەوہ لە كەم و كورىيەكانى حكومەتدا ؟

بەلى تارادەيەك نەخىر

سىيەم : تەوہرى حزبى سىياسى

پ16- ئايا ئافرەتى ئەندام لە ريزەكانى حزبى سىياسى پۆلى بينيوە لە دارشتنى پرۆگرامى حزب لەسەر بنەماى ديموكراسى مەدەنىدا ؟

بەلى تارادەيەك نەخىر

پ17- ئايا ئافرەتى ئەندام لە ريزەكانى حزبى سىياسى پۆلى بينيوە لە بلاوكردەنەوہى پەيوەندى ديموكراسى مەدەنى لە نيوان ئەندامانى حزبدا ؟

بەلى تارادەيەك نەخىر

پ18- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى حزبى سياسى پۇلى بينيوه لە كه مكردنه وهى توندوتيزى زارهكى لە كۆپو كۆبوننه وەكاندا ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ19- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى حزبى سياسى پۇلى بينيوه لە نه هيشتنى هزرى تهسكى حزبيه تييدا ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ20- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى حزبى سياسى پۇلى بينيوه لە ئاشناكردنى ئەندامانى حزب بە هەلويستى رهخنه گرتنى بونياتنەر ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ21- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى حزبى سياسى پۇلى بينيوه لە هوشياركردنه وهى ئەندامانى حزب بە چه مكي ئينتيما بۆ نيشتمان ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ22- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى حزبى سياسى پۇلى بينيوه لە ئاشناكردنى ئەندامانى حزب بە ريزگرتن لە سهروهى ياسادا ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

چواروم : تهوهرى پيخراوهكانى كۆمهلگهى مهدهنى

پ23- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى پيخراوهكانى كۆمهلگهى مهدهنى پۇلى بينيوه لە بلاوكردنه وهى رۆشه نيبىرى مهدهنى لە كۆمهلگهدا ؟

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ24- ئايا ئافرهتى ئەندام لە ريزهكانى پيخراوهكانى كۆمهلگهى مهدهنى پۇلى بينيوه لە بلاوكردنه وهى هوشيارى ياسايى لە كۆمهلگهدا؟ وهك : (يهكسانى تاكهكانى كۆمەل بەرامبەر دادگاڤا، ههولى دانانى دهستوريكى هه ميشه يى، هاوسهنگى نيوان ئهرك و مافهكان، ليكجياكردنه وهى حزب لە حكومهت، ليكجياكردنه وهى هه رسى دهسهلاتهكان (ياسادانان، جييه جيكردن، دادوهى)، سه ربه خويى دهسهلاتى دادوهى.

بەلى تارادەيهك نهخيير

پ25-ئەگەر وەلامەكەت بە (بەلى) يان (تارادەيەك) بوو كام لەم لايەنانەى خوارەوہ زياتر كارى كردوہ :

- 1- يەكسانى تاكەكانى كۆمەل بەرامبەر دادگادا. ( )
- 2- ھەولى دانانى دەستورپكى ھەميشەيى. ( )
- 3- ھاوسەنگى نيوان ئەرك و مافەكان. ( )
- 4- ليكجياكردنەوہى حزب لە حكومەت. ( )
- 5- ليكجياكردنەوہى ھەرسى دەسەلاتەكان(ياسادانان، جيبەجيكردن، دادوہرى).
- 6- سەربەخويى دەسەلاتى دادوہرى. ( )

پ26- ئايا ئافرەت لە پريزەكانى پريكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى بينيوہ لە دابينكردنى ئازادىي كارى پريكخراوہبيدا ؟

بەلى تارادەيەك نەخپر

پ 27- ئايا ئافرەتى ئەندام لە پريكخراوہكانى كۆمەلگەى مەدەنى پۆلى بينيوہ لە گەشەپيدانى گشتگردا؟

بەلى تارادەيەك نەخپر

پ28- ئەگەر وەلامەكەت بە (بەلى) يان بە (تارادەيەك) بوو كام كەرت لەم كەرتانە زياتر پۆلى بينيوہ؟

- 5- كەرتى گشتى . ( )
- 6- كەرتى تايبەت. ( )

Summary

In addition to the important role of the women that has played in the upbringing of the generations and in the family affairs, the Kurdish women began its positive role in various areas of social, political, cultural fields, especially after the changes that have been taken place in Kurdistan region following the glorious uprising of March in 1991, which gave the opportunity to participate in building the city structure and the social progress. And duly creates and boosted their confidence to further successes to gather side by side with men.

The building and establishment of the civil society in Kurdistan Region requires the vital role of women, because one of the characteristics of the civil society is providing opportunity to every single individual of the society including both men and women to participate in the social, economic, political and cultural developments. And in order to guarantee their rights to achieve the social justice and the equality between men and women.

This requires combating all forms of discrimination based on sex and to eliminate all obstacles to women's employment and its potential developments.

Owing to the important role plays by women in Kurdistan region in these circumstances where the society goes through, their position has been strengthened and makes them stand on its feet. In addition this enables them to overcome the proper social position suited for them. And this actually motivated the researcher to initiate and conduct the scientific research about its role in various institutions and to identify the social and cultural constraints and barriers in which women are still suffering from it and work to limit their activities.

The importance of this research; is the collection of information about women and their activities, in their encouragement and establishment of the society, in which it could become a facilitator to get to know the different roles of women in the society, the other important side of this research is related to the women itself which is one of the essential elements of the establishment of the society, as the emergence of women in the society centers is the main step and very important appearance of the women in the civil society.

The present research; aims at the following points:

The main aim of this research is the endeavor for the following:

Getting to know the role of women in the establishment of the civil society in Erbil city in the following fields:

- a) Knowing the role of women in the educational and teaching institutions in Erbil city.
- b) Knowing the role of women in the media institutions in Erbil city.
- c) Knowing the role of women in the political parties in Erbil city.
- d) Knowing the role of women in the civil society organizations in Erbil city.
- e) Different evidences of the women's role in the society according to the variable of the research, as (gender, age, financial status, occupation, the level of education)
- f) Knowing the internal relations of the fields of the research.

The research is made up of two parts (theoretical and practical) the theoretical part is made up of three sections. The first section is dedicated to the general framework of the research, definition, and the theories, showing up the similar researches or the previous ones. The second section is related to the principles of the civil society – and the third section is related to the role of the Kurdish women in the establishment of the civil society. In the education and teaching institutions, Medias, political parties, organizations of the civil society. The field work consists of two sections, where the fourth part related to : framework of methods and its field work procedures of the research. Fifth-first: showing and analyzing the general information examples of the research –second: showing and analysis the private information of the research examples and its outcomes, the different evidences of the women's role in the society according to the variations of the research and the analyzing the relations of the research sections and its results. Thirds: conclusion, recommendations and suggestions.

In order to get the targets of the research, we've collected the information, and for this purpose we made questionnaire forms which were consisted of (35) questions. And in order to make sure of the quality of the research in the scientific perspective. They have been shown up to the professors to evaluate and decision in regard its correctness. The results of the correctness were (94.28), after the decision has been made by the professors on the forms; we amended the forms that had comments. After the preparation of the forms we did the process of fixing the results through half division process, the rate were (0.8794), and according Cronbachs Alpha Test.

And then through a proper proportional stratified random samples of (200 units), in the (Education and Teaching institutions, Media, politburos, civil society organizations examples were taken from both male and females.

To analyze the results of the research each of the (Mean, Standard Deviation, Pearson Correlation Coefficient, Spearman Correlation Coefficient, T-Test for two examples, One Way ANOVA, Weighted average and Cronbachs Alpha Test) have been used in the research.

As well as isolation analyze examination of variations, balanced center and analyze factor formula have been used. For this reason we referred back to the Statistical Package for Science. (SPSS).

The result of the research will cover the following points:

- 1- The positive results are existed for the role of women in the educational and learning institutions, according to the accounting unit (Mean) (2.180) and the standard deviation (0.420)
- 2- The positive results are existed for the role of women in the media institutions, according to the accounting unit (Mean) (2.182) and the standard deviation (0.438)
- 3- The positive results are existed for the role of women in the line of the political parties, though their role was less in this field, according to the accounting unit (Mean) (1.903) and the standard deviation (0.482).
- 4- The positive results are existed for the role of women in the civil society organizations, according to the accounting unit (Mean) (2.255) and the standard deviation (0.454)
- 5- There is a statistical proven difference for the role of women in the society at the sections of the research and according to the variation of (Gender) through which the value (T) has been taken out for the Gender variation (2.63) which is greater than the value of table (T)(1.96) in the level of the proved statistics (0.05).
- 6- There is no statistical proven differences for the role of women in the society at the sections of the research according to the variations (age, financial status, educational level), because the value (F) has been taken out for the variation of age (0.721) is lesser than value (F) table (2.418) and the value (F) taken for the variation of financial status (0.843) is lesser than the value (F) table (3.042) and the taken (F) value for the level of education (0.640) is lesser in table of (F) value (the variation of age (2.418) as per the level of proven statistics (0.05).
- 7- There is a statistical proven difference for the role of women in the sections of the research and according to the variations of profession, because the value (F) taken out for the professional variation (2.423) is

greater than the value (F) in the table (1.987) at the level of the proven statistics (0.05).

- 8- The outcome values for the internal relations at the sections of the research, as well as the relation of each section with the total number of the sections are very strong, this is according to the statistics is a reference of having a strong relation between the sections of the research at the level of trust (0.01).

زانكۆی سه‌لاحه‌دین - هه‌ولێر
Salahaddin University-Erbil

The Role of Women in Establishing the Civil Society A Field Study in Erbil City

A Thesis

**Submitted to the Council of the College of Arts Salahaddin
University–Erbil in Partial Fulfillment of the Requirement
for the Degree of Master in Sociology**

By

Sozan Taha Rasool

B.A. Sociology – Salahaddin University-Erbil 2007

Supervised by

Asst. prof. Dr. Saleem Patros Elias

Erbil - KURDISTAN

Desember 2015